INSTITUTUL REVOLUȚIEI ROMÂNE DIN DECEMBRIE 1989
UNIVERSITATEA EUROPEI DE SUD-EST LUMINA

Prăbușirea IMPERIULUI SOVIETIC

„Lecții" în retrospectivă

EDITURA CETATEA DE SCAUN

INSTITUTUL REVOLUŢIEI ROMÂNE DIN DECEMBRIE 1989
THE INSTITUTE OF THE ROMANIAN REVOLUTION OF DECEMBER 1989
L'INSTITUT DE LA REVOLUTION ROUMAINE DE DECEMBRE 1989

UNIVERSITATEA EUROPEI DE SUD-EST LUMINA
LUMINA – THE UNIVERSITY OF SOUTH-EAST EUROPE
LUMINA – L'UNIVERSITE DE L'EUROPE DU SUD-EST

PRĂBUŞIREA IMPERIULUI SOVIETIC
„LECŢII" ÎN RETROSPECTIVĂ

THE FALL OF THE SOVIET EMPIRE
"LESSONS" IN RETROSPECT

LA CHUTE DE L'EMPIRE SOVIETIQUE
« DES LECONS » EN RETROSPECTIVE

editori / edited by / editeurs
Adrian POP şi Constantin CORNEANU

EDITURA CETATEA DE SCAUN

INSTITUTUL REVOLUŢIEI ROMÂNE DIN DECEMBRIE 1989

UNIVERSITATEA EUROPEI DE SUD-EST LUMINA

PRĂBUŞIREA IMPERIULUI SOVIETIC

„LECŢII" ÎN RETROSPECTIVĂ

Volum coordonat și îngrijit de
Adrian POP și Constantin CORNEANU

EDITURA CETATEA DE SCAUN

Editori: Adrian Pop, Constantin Corneanu
Redactor de carte: Carmen Rădulescu
Tehnoredactare: Claudiu Florin Stan
Coperta: Dan Mărgărit

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Prăbuşirea Imperiului Sovietic : lecţii în retrospectivă / ed.: Adrian Pop,
Constantin Corneanu. - Târgovişte : Cetatea de Scaun, 2012
ISBN 978-606-537-132-3

I. Pop, Adrian, istorie (ed.)
II. Corneanu, Constantin (ed.)

94(47)

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor aparţine autorilor.

© Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989 şi Universitatea Europei de Sud-Est Lumina, Bucureşti, 2012

ISBN 978-606-537-131-6
Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2012
Tel./Fax.: 0245 218318; www.cetateadescaun.ro, editura@cetateadescaun.ro

CUPRINS/SUMMARY/SOMMAIRE

Cuvânt înainte / 9-10

Foreword

Avant-propos

Adrian Pop

Comparatismul diacronic şi sincronic în abordarea revoluţiilor est-europene / p. 11-27

Diachronic and synchronic comparatism in the approach of the East European revolutions

Comparatisme diachronique et synchronique dans les approches des révolutions est-européennes

Florin Abraham

Colapsul regimurilor comuniste: între „eveniment inevitabil" şi „hazard istoric" / p. 28-50

The fall of the communist regimes: between "inevitable event" and "historical hazard"

La chute des régimes communistes : entre « événement inévitable » et « hasard historique »

Sorin Mitulescu

De ce nu a fost prevăzut sfârşitul comunismului? / p. 51-58

Why was the end of communism unexpected?

Pourquoi la fin du communisme a-t-elle été imprévue ?

Constantin Hlihor

Colapsul imperiului sovietic. O explicaţie prin teoria raritǎţii evenimentelor din istoria universalǎ / p. 59-87

The fall of the Soviet empire. An explanation by means of the universal history's rare events theory

La chute de l'empire soviétique. Une explication par la théorie de la rareté des événements dans l'histoire universelle

Andrei Ţăranu

URSS între developmentalism şi totalitarism / p. 88-95

The USSR between developmentalism and totalitarianism

L'USSR entre développementalisme et totalitarisme

Theodora Stănescu Stanciu

Provocările tranziţiei în Europa Centrală şi de Est / p. 96-121

The challenges of transition in Central and Eastern Europe

Les provocations de la transition en Europe Centrale et d'Est

Constantin Corneanu

Operaţiunea "Farewell" şi demantelarea Uniunii Sovietice / p. 122-164

The "Farewell" operation and the dismantling of the Soviet Union

L'opération "Farewell" et le démembrement de l'Union Soviétique

Gheorghe Stoica

"Glasnost" şi "perestroika": premisă a schimbărilor din Europa Centrală şi de Est / p. 165 - 183

"Glasnost" and "perestroika": a premise of the changes in Central and Eastern Europe

"Glasnost" et "perestroïka" : prémisse des changements en Europe Centrale et d'Est

Vasile Buga

Din enigmele puciului de la Moscova din august 1991 / p. 184 - 209

Some of the enigmas of the August 1991 Moscow putsch

Des énigmes du putsch de Moscou d'août 1991

Pavel Moraru

Situaţia din Uniunea Sovietică în a doua jumătate a anilor '80 şi confruntarea dintre mişcarea de emancipare naţională şi separatismul din RSS Moldovenească / p. 210 - 222

The situation of the Soviet Union during the second half of the 1980's and the confrontation between the national emancipation movement and separatism in the Moldovan SSR

La situation de l'Union Soviétique pendant la deuxième moitié des années '80 et la confrontation entre le mouvement d'émancipation nationale et le séparatisme de la RSS Moldave

Liliana Popescu

Consecinţele prăbuşirii URSS asupra evoluţiei relaţiilor dintre Uniunea Europeană şi Rusia (1991-2011) / p. 223 - 234

The consequences of the USSR fall on the evolution of the EU - Russia relations (1991-2011)

Les conséquences de la chute de l'USSR sur l'évolution des relations entre l'Union Européenne et la Russie (1991-2011)

Eugen Lungu

Democraţia în spaţiul ex-sovietic: reuşită sau semi-eşec? / p. 235 - 261

Democracy in the ex-Soviet area: success or semi-failure?

La démocratie dans la zone ex-soviétique : réussite ou semi-échec ?

Iulian Chifu

Identităţi post-comuniste în Republica Moldova / p. 262 - 274

Post-communist identities in the Republic of Moldova

Identités postcommunistes dans la République Moldave

Adrian Severin

De la "ordinea Războiului Rece" la "noua dezordine globală" / p. 275 - 297

From the “Cold War order” to the “new global disorder"

De l’ “ordre de la Guerre Froide“ au “nouveau désordre global“

CUVÂNT ÎNAINTE

Împlinirea a două de decenii de la momentul care a marcat disoluţia imperiului sovietic a prilejuit şi în România, la fel ca peste tot în lume, o efervescenţă a manifestărilor ştiinţifice menite a-i surprinde mai bine meandrele, semnificaţiile şi urmările în plan regional şi global.

În acest context se înscrie şi desfăşurarea la 21 noiembrie 2011, la sediul Universităţii Europei de Sud-Est Lumina din Bucureşti, a simpozionului ***20 de ani de la prăbuşirea imperiului sovietic – „lecţii" în retrospectivă***. Organizat de Facultatea de Ştiinţe Politice a Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative (SNSPA), Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989 şi Centrul pentru Geopolitică şi Studii de Securitate al Universităţii Europei de Sud-Est Lumina, simpozionul a analizat finalul „secolului scurt" – cum a denumit istoricul britanic Eric Hobsbwam secolul XX – dintr-o perspectivă interdisciplinară. Au contribuit la această abordare atât formaţia şi specializarea diversă a participanţilor la simpozion (istorici, politologi, geopoliticieni şi analişti ai relaţiilor internaţionale), cât şi tematica panelurilor sale.

Primul panel, intitulat „provocări metodologice în studierea fenomenului prăbuşirii comunismului în Europa Centrală şi de Est", pornind de la constatarea că, de regulă, istoricii şi politologii au tratat în mod diferit tematica prăbuşirii comunismului în Europa Centrală şi de Est, şi-a propus reconcilierea, cel puţin parţială, a demersului istoriografic cu cel politologic. Acestui deziderat îi sunt subsumate studiile semnate de Adrian Pop, Florin Abraham, Sorin Mitulescu, Constantin Hlihor, Andrei Ţăranu şi Teodora Stănescu Stanciu.

Al doilea panel, intitulat „incursiuni în *durata scurtă* a tranziţiei (1989 – 1991)", recunoscând faptul că în cele două decenii scurse de la prăbuşirea imperiului sovietic s-au clarificat multe aspecte necunoscute ale acestui moment de cotitură din istoria relaţiilor internaţionale, dar au rămas şi multe aspecte încă insuficient elucidate, şi-a propus să evidenţieze câteva din paradigmele explicative şi „petele gri" ale reconstituirii veridice ale acestui

moment. Studiile semnate de Constantin Corneanu, Gheorghe Stoica, Vasile Buga şi Pavel Moraru ilustrează această preocupare.

Al treilea panel, intitulat "*lecţiile* globale ale prăbuşirii comunismului în Europa Centrală şi de Est" a urmărit să contureze câteva din tendinţele care au marcat Europa central-răsăriteană în cele două decenii scurse de la momentul disoluţiei imperiului sovietic şi să descifreze liniile directoare majore ale restructurării sistemului internaţional. Au încercat să ofere răspunsuri acestei problematici, din varii unghiuri de vedere, prin studiile lor, Liliana Popescu, Eugen Lungu, Iulian Chifu şi Adrian Severin.

Reflecţii asupra evenimentelor revoluţionare din perioada anilor 1989-1991 şi a consecinţelor lor regionale şi globale la împlinirea a douăzeci de ani de la producerea lor, comunicările prezentate la simpozionul mai sus amintit, reunite în paginile volumului de faţă, se constituie, totodată, într-un îndemn la dialog pluridisciplinar în abordarea momentelor de cezură fundamentale ce au marcat evoluţia sistemului internaţional în integralitatea sa.

Prof. univ. dr. Adrian Pop
Facultatea de Ştiinţe Politice, SNSPA
Co-editor coordonator al volumului

Comparatismul diacronic şi sincronic în abordarea revoluţiilor est-europene

Diachronic and synchronic comparatism in the approach of the East European revolutions

Prof. univ. dr. Adrian Pop*

Keywords: *diachronic perspective, synchronic perspective, path-dependence, East European revolutions, Cold War, Gorbachev factor, non-intervention policy*

Abstract: *The study recalls the failure of academia to predict the 1989-1991 revolutionary events, as well the few scholars that envisaged one way or another the breakdown of Soviet empire. It argues that one reason for that outcome has been the gap between historiography, on the one hand, and the social and political sciences, on the other, a gap which persists to this day. It claims also that for a proper understanding of East European revolutions one should take a comparative approach, grounded in a diachronic and synchronic perspective. Based on this dual approach and a set of thirteen variables, it offers an original typology of East European revolutions. It also reviews the impact of the Gorbachev factor on the process of the breakdown of communism in East Central Europe and the end of the*

* **Adrian Pop** este profesor universitar doctor la Facultatea de Ştiinţe Politice a Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative (SNSPA), membru al consiliului ştiinţific al Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989 şi al colegiilor de redacţie ale revistelor *Moldoscopie*, *Eastern Journal of European Studies* şi *Romanian Journal for Security Studies*, membru al Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice (*International Political Science Association,* IPSA), precum şi Director al Nodului din România al Proiectului Mileniului (*The Millennium Project*) – proiect transnaţional de studii de viitorologie cu sediul în Washington, D.C. A fost director adjunct al Institutului pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară din Bucureşti, *Senior Visiting Fulbright Scholar* la Departamentul Guvern şi Politică al Universităţii Maryland din College Park, SUA, *International Research Fellow* la Colegiul de Apărare al NATO din Roma, precum şi redactor-şef al *Revistei Române de Studii Internaţionale*. Domeniile sale principale de expertiză sunt Războiul Rece, geopolitica, studiile de securitate, politicile europene în sfera relaţiilor exerne, securităţii şi apărării şi cooperarea regională în regiunea Mării Negre şi sud-estul Europei. Cea mai recentă carte publicată: *Originile şi tipologia revoluţiilor est-europene* (Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010).

Cold War, arguing that Gorbachev combined the abandonment of the "Brezhnev doctrine" and the endorsement of a non-intervention policy in East European revolutions with a policy of discreet "constructive interference" for their speeding up.

Pentru lumea academică occidentală revoluţiile est-europene din 1989-1991 au fost de-a dreptul stânjenitoare. Caracterul extrem de rapid al schimbărilor politice sistemice din Europa de Est a surprins sovietologia occidentală nepregătită. Adam Przeworski avea motive întemeiate să susţină că "toamna naţiunilor" a fost "un eşec de proporţii al ştiinţei politice"[1]. Au existat, totuşi, câteva voci - puţine şi mai degrabă izolate - care, dintr-o perspectivă sau alta, au sugerat posibilitatea prăbuşirii Uniunii Sovietice, intuind corect viitorul Uniunii Sovietice. Ele au ocupat, însă, o poziţie cu totul marginală în studiile kremlinologice, în pofida autorităţii intelectuale de necontestat a unora din promotorii lor[2].

Într-un volum colectiv despre viitorul Uniunii Sovietice, editat de Zbigniew Brzezinski în 1969, 6 din 14 autori considerau colapsul URSS o posibilitate realistă. Pentru unul din ei, politologul Robert Conquest, URSS era "o ţară unde sistemul politic este radical şi periculos de neadecvat pentru dinamica sa socială şi economică. Aceasta este o formulă pentru schimbare - schimbare ce poate fi neaşteptată şi catastrofică"[3]. Într-un faimos eseu inspirat de politica de liberalizare hruşciovistă publicat în 1970, disidentul sovietic exilat Andrei Amalrik nota că "liberalizarea" era o funcţie a "decrepitudinii crescânde a regimului, mai degrabă decât a regenerării sale" şi că "rezultatul logic va fi moartea sa, urmată de anarhie"[4]. În mod asemănător, în 1976, istoricul, antropologul, demograful, sociologul şi politologul Emmanuel Todd vorbea de „descompunerea sferei sovietice"[5], iar în 1978, istoricul Hélène Carrère d'Encausse, de „imperiul explodat"[6].

După preluarea puterii de către Gorbaciov, dintr-o perspectivă weberiană ce surprindea tensiunile etnice şi problemele de legitimitate cu care se confrunta Uniunea Sovietică, la rândul său, sociologul Randall Collins şoca

---

[1] Adam Przeworski, **Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America,** Cambridge University Press, New York, 1991, p. 1.

[2] Vezi, de pildă, Richard Pipes, **Survival Is Not Enough: Soviet Realities and America's Future**, Simon and Schuster, New York, 1984.

[3] Robert Conquest, *Immobilism and Decay*, în Zbigniew Brzezinski (ed.), **Dilemmas of Change in Soviet Politics**, Columbia University Press, New York, 1969, p. 72.

[4] Andrei Amalrik, **Will the Soviet Union Survive Until 1984?,** Harper and Row, New York, 1970, p. 35.

[5] Emmanuel Todd, **La chute finale: Essais sur la décomposition de la sphère soviétique**, Robert Laffont, Paris, 1976. Vezi şi traducerea în engleză, Emmanuel Todd, **The Final Fall: Essay on the Decomposition of the Soviet Sphere**, Karz Publishers, New York, 1979.

[6] Hélène Carrère d'Encausse, **L'Empire éclaté**, Flammarion, Paris, 1978.

lumea academică în 1986 prin afirmaţia că statul sovietic "îşi atinsese deja limita (...) şi intra într-o perioadă de (...) declin (...) posibilitatea declinului extensiv devenind foarte mare înainte de secolul 21"[7]. În 1988, într-o abordare de inspiraţie marxistă ce punea accentul pe tensiunile dialectice dintre diversele părţi ale sistemului sovietic (unele rămânând înapoia altora), istoricul social Moshe Lewin anticipa căderea sa[8]. Însă majoritatea kremlinologilor, proveniţi din sfera ştiinţelor social- politice, nu numai că nu au anticipat revoluţiile est-europene, dar nici măcar nu le-au considerat o posibilitate realistă. Ei erau convinşi că reformele iniţiate de Gorbaciov vor rămâne cantonate strict cadrului regimului comunist. Diferenţele de percepţii în rândurile sovietologilor occidentali erau doar de nuanţă şi se cantonau în sfera „câtă schimbare este posibilă". În vreme ce gorbaciovienii entuziaşti manifestau optimism în privinţa amplorii acesteia[9], alţi kremlinologi erau mai degrabă sceptici, prevalând ideea că "Gorbaciov însuşi nu intenţionează schimbarea sistemică" ci, mai degrabă, "revitalizarea vechiului sistem"[10].

Eşecul lumii academice de a anticipa atât schimbarea iniţiată de „sus în jos", cât şi cea iniţiată de „jos în sus", este în primul rând o consecinţă a *rupturii survenite între istoriografie, pe de o parte, şi ştiinţele social-politice, pe de altă parte*. Caracterul prea adesea *ateoretic* al celei dintâi şi *anistoric* al celor din urmă, i-a împiedicat pe sovietologi şi kremlinologi să surprindă complexitatea proceselor şi fenomenelor ce au condus la evenimentele din 1989-1991.

După prăbuşirea comunismului în Răsăritul Europei, în studiile ruseşti şi est-europene locul sovietologiei şi kremlinologiei a fost luat de tranzitologie[11]. Între factorii care explică aplicarea tranzitologiei la fostul spaţiu aflat sub hegemonia sovietică pot fi enumeraţi: convingerea că era nevoie de un cadru teoretic mai larg pentru a înţelege evoluţiile economice şi socio-politice postcomuniste, convingere dată, la rândul său, de reevaluarea izolaţionismului academic al sovietologiei şi, mai ales, de eşecul său în prezicerea şi explicarea colapsului sistemului comunist; preexistenţa unui

---

[7] Randall Collins, **Weberian Sociological Theory**, Cambridge University Press, New York, 1986, p. 187.

[8] Moshe Lewin, **The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation**, University of California Press, Berkeley, 1988.

[9] Archie Brown, *The Soviet Political Scene: The Era of Gorbachev?,* în Lawrence W. Lerner and Donald W. Treadgold (eds.), **Gorbachev and the Soviet Future**, Westview Press, Boulder, Colorado, 1988, pp. 38-39.

[10] William E. Odom, *How Far Can Soviet Reform Go*?, în **Problems of Communism**, Vol. 36, November-December 1987, p. 30.

[11] Vezi, pe larg, Roger Marwick, *A Discipline in Transition? From Sovietology to Transitology*, în **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Vol. 12, No. 3, 1996.

asemenea cadru, bazat pe generalizarea cazuisticii tranziţiilor de la dictatură la democraţie în Sudul Europei (Grecia, Spania, Portugalia) şi America Latină[12]; teza enunţată de Samuel Huntington a încheierii unui *al treilea val de democratizare* (1974-1991), care, asemeni celorlalte două precedente (1828-1926 şi, respectiv, 1943-1962), ar fi urmat de un „val invers", în care unele din statele democratizate în valul precedent revin la autoritarism[13]; insuficienţa datelor empirice privitoare la evoluţiile postcomuniste, generată, la rândul său, de derularea deosebit de rapidă a acestora din urmă; şi, nu în ultimul rând, tentaţia irepresibilă a adoptării acelor modele care se bucurau de trecere şi influenţă pe plan mondial în organizaţiile internaţionale interguvernamentale din sfera financiar-bancară (Banca Mondială, Fondul Monetar Internaţional). După cum o sugerează şi numele, tranzitologia a dezvoltat un model al procesului de democratizare/redemocratizare centrat pe acţiunile, opţiunile şi strategiile elitelor politice, caracterizate a fi benefice sau non-benefice pentru tranziţia la democraţie. *Făcând abstracţie de particularităţile legate de timp şi spaţiu*, tranzitologia s-a focalizat asupra *tipului* de tranziţie pe care l-a parcurs o anumită ţară (negociată sau nenegociată, impusă de elite, cu sau fără implicarea maselor, etc) şi dacă o anumită ţară „reuşeşte" să satisfacă criteriile democratizării în urma organizării primelor alegeri libere, care se presupune că inaugurează un nou regim democratic. La rândul său, literatura despre „consolidarea" democratică – ca subramură a tranzitologiei – s-a ocupat de ceea ce a urmat după primele alegeri libere, de gradul democratizării şi schimbările ulterioare în „calitatea" acesteia. Cercetările ce au rezultat au fost centrate fie pe studii de caz, fie pe anume variabile cheie, fie pe o combinaţie a celor două metode[14].

Desigur, unele din schemele conceptuale avansate de tranzitologie şi-au dovedit utilitatea explicativă în cazuistica tranziţiilor din Răsăritul Europei. Abordarea conform căreia momentul apariţiei unei rupturi în sânul elitei

---

[12] Vezi, pe larg, Collier, David. (ed.), **The New Authoritarianism in Latin America**, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1986. De asemenea, Guillermo O'Donnell, Phillipe C. Schmitter, Laurence Whitehead, (eds.), **Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe** şi **Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1986, precum şi Guillermo O'Donnell, Phillipe C. Schmitter, **Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1986.

[13] Samuel Huntington, **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Norman, Oklahoma, 1991, pp. 13-26. Idem, *Democracy for the Long Haul*, în **Journal of Democracy**, Vol. 7, No. 8, April 1996.

[14] Vezi, pe larg, Juan J. Linz, Alfred Stepan, **Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe,** Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

conducătoare rămâne crucial pentru schimbarea regimului a fost confirmată de o bună parte din tranziţiile politice est-europene. Totodată, modelul de sorginte spaniolă al tranziţiei negociate[15], care postulează faptul că actorii unei tranziţii politice întemeiate pe compromis şi negociere – în jurul Mesei Rotunde – sunt *moderaţii puterii şi ai opoziţiei*, a fost confirmat de cazurile tranziţiilor din Polonia şi, parţial, Ungaria. Dar schema de ansamblu nu oferă elemente care să permită înţelegerea procesului schimbării după acest moment. În plus, există câteva diferenţe de principiu între tranziţiile est-europene, pe de o parte, şi cele sud-europene şi latino-americane, pe de altă parte. Schimbările sistemice din Europa de Est în intervalul 1989-1991 au fost *revoluţii triplu rejective*:[16] au fost în acelaşi timp revoluţii *naţionale* de respingere a hegemonului exterior (Uniunea Sovietică), revoluţii *politice* de respingere a regimurilor dictatoriale din fiecare din ţările est-europene în parte şi revoluţii *economice* de respingere a economiei de comandă[17]. Colapsul comunismului a fost, însă, mai degrabă un abandon, decât adoptarea a ceva anume. Nu a existat o idee clară asupra a ceea ce ar fi trebuit să înlocuiască comunismul, iar tranziţia s-a caracterizat, în general, prin incertitudine. Aceasta contrastează cu experienţa statelor sud-europene şi latino-americane, unde alternativele politico-economice au fost mult mai clar articulate de către actorii interni şi internaţionali.

Ca reacţie la paralelismele nefondate şi generalizările excesive ale tranzitologiei, a apărut o *şcoală de gândire alternativă*, care pune accentul pe semnificaţia trecutului secolului „scurt" (1918-1991) – cum a fost denumit secolul XX – şi, în special, a trecutului comunist, pentru înţelegerea evoluţiilor postcomuniste. Noua abordare a reabilitat atât importanţa factorilor istorici, cât şi relevanţa regiunii ca unitate explicativă logică. Numită a „dependenţei de cale" (*path-dependence*), această şcoală teoretic-explicativă reliefează semnificaţia trecutului, felul în care evoluţiile interbelice şi modul diferit de operare al socialismului în statele est-europene a influenţat decisiv ceea ce a

---

[15] Charles T. Powell, *The Transition to a Democratic Regime*, în Antonio Ramos Gascón (ed.), **Spain Today: In Search of Modernity. Society and Culture**, Cátedra, Madrid, 1991, pp. 61-102.

[16] Adrian Pop, **Originile şi tipologia revoluţiilor est-europene**, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010, p. 213.

[17] Anneli Ute Gabanyi consideră că revoluţiile din 1989, pe lângă revoluţii *politice* şi *naţionale*, au fost şi revoluţii *sociale*, de respingere a sistemului socialist de organizare a societăţii. În fapt, sistemul socialist de organizare a societăţii nu a fost niciodată rejectat de popoarele din Europa de Est. Dimpotrivă, în toată perioada scursă de la producerea lor, în societăţile est-europene a existat o nostalgie destul de larg răspândită faţă de acesta. Vezi Anneli Ute Gabanyi ,"Revoluţia română – o revoluţie neterminată?", în **Întrebări cu şi fără răspuns. Decembrie 1989**, Centrul Naţional de Documentare, Cercetare şi Informare Publică despre Revoluţia din Decembrie 1989, Timişoara, 2001, p. 37.

urmat după prăbuşirea sa. Pentru adepţii săi, impactul moştenirii interbelice şi postbelice (socialiste) asupra evoluţiilor postcomuniste prevalează în raport cu cel al circumstanţelor contingente. De pildă, trecutul socialist se consideră că a modelat perspectiva socială asupra socialismului şi naţiunii; mărimea, coeziunea internă şi focalizarea ideologică a opoziţiei; dezvoltarea societăţii civile; reprezentarea şi influenţa reformatorilor (dacă au existat) din sânul Partidelor Comuniste. Potrivit acestei viziuni, factorii istorici au fost cei care au generat rezultate electorale diferite în primele alegeri libere, care, la rândul lor, au produs traiecte postcomuniste diferite[18].

Şcoala „dependenţei de cale" a demonstrat pertinent faptul că trecutul face diferenţa pentru modalităţile principial diferite ale abandonării comunismului şi structurării traiectelor postcomuniste. Ea a pus în evidenţă cel puţin două tipuri de corelaţii extrem de importante: corelaţia care există între tendinţele anterioare de reformare a sistemului comunist, dezvoltarea unor ramuri reformiste în rândurile Partidelor Comuniste, existenţa unei societăţi civile bine (sau cel puţin mediu) dezvoltate, relaţia dintre putere şi opoziţie şi caracterul negociat al revoluţiei în Europa Centrală, pe de o parte; şi cea care există între caracterul negociat al revoluţiei şi consolidarea ulterioară a democraţiei (în ceea ce priveşte domnia legii, asumarea responsabilităţii, caracterul participativ, rezultatul alegerilor, în special al primelor alegeri libere), pe de altă parte. Acolo unde „revoluţia negociată" a fost încheiată cu succes, a avut loc şi o stabilizare relativă a democraţiei. Acolo unde modelul „revoluţiei negociate" nu s-a putut aplica sau a eşuat, a avut loc o democratizare imperfectă, marcată de poticneli şi reculuri semnificative.

După cum a subliniat Valerie Bunce, diferenţele dintre regimurile socialiste est-europene au inclus „toate dimensiunile care ar părea extrem de relevante nu doar pentru practica dar şi pentru declinul socialismului"[19]. Între aceste dimensiuni sau variabile cheie ar putea fi incluse, cel puţin următoarele: tipul de regim politic înainte de prăbuşirea sistemului; crizele anterioare prăbuşirii sistemului; strategiile de schimbare politică anterioare prăbuşirii sistemului; gradul de dezvoltare al societăţii civile; implicarea

---

[18] Vezi Philip G. Roeder, *The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences*, Valerie Bunce, *The Political Economy of Postsocialism*, M. Steven-Fish, *Postcommunist Subversion: Social Science and Democratization in East Europe and Eurasia* şi Nicholas J. Lynn, *Geography and Transition: Reconceptualizing Systemic Change in the Former Soviet Union*, în **Slavic Review**, Vol. 58, No. 4, Winter 1999, pp. 743 -840. De asemenea, Kenneth Jowitt, *Challenging the "Correct" Line: Reviewing Katherine Verdery's What Was Socialism and What Comes Next?* şi Ákos Róna -Tas, *Path Dependence and Capital Theory: Sociology of the Post-Communist Economic Transformation*, în **East European Politics and Societies,** Vol. 12, No. 1, Winter 1998, pp. 87-131.

[19] Valerie Bunce, **Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 3-4.

elitelor în procesul tranziţiei politice; implicarea maselor în procesul tranziţiei politice; modalităţile abandonării comunismului; tipul de tranziţie politică – negociată sau nenegociată, respectiv paşnică sau violentă; sensul iniţierii tranziţiei politice – de sus în jos şi/sau de jos în sus; destinul ulterior al Partidului Comunist; modalitatea schimbării cadrului constituţional; primele alegeri libere sau parţial libere; şi prezenţa foştilor disidenţi în noile structuri de putere.

Crizele majore din Europa de Est de dinainte de 1989 au evidenţiat trei strategii de schimbare politică: „revoluţia de jos" – revolta muncitorilor din RDG (1953), „octombrie polonez" (1956) şi revoluţia maghiară (1956); „revoluţia de sus" – destalinizarea (1956), „primăvara de la Praga" (1968) şi „primăvara croată" (1971); şi, pe fundalul eşecului primelor două strategii, „revoluţia autolimitată" – mişcarea sindicatului liber *Solidaritatea* (1980-1981). Pe parcursul desfăşurării revoluţiilor din 1989 cele trei strategii s-au împletit, dar „revoluţia autolimitată" a avut un rol decisiv în pregătirea terenului pentru „revoluţiile negociate" din Europa Centrală.

Păstrând distincţiile tradiţionale de *tranziţie negociată/ tranziţie nenegociată*, *implicare a elitelor/ implicare a maselor*, *schimbare constituţională/ schimbare neconstituţională*, tipologia pe care o propunem pentru revoluţiile est-europene combină perspectiva *diacronică*, cu cea *sincronică,* făcând astfel distincţia fundamentală între *durata lungă* şi *scurtă a tranziţiei*. O ilustrare sintetică a concepţiei noastre despre *tipologia revoluţiilor est-europene din dubla perspectivă a duratei lungi şi scurte a tranziţiei* se regăseşte în tabelul anexat la finalul studiului.

Considerăm că perspectiva diacronică, proprie şcolii „dependenţei de cale" surprinde cel mai bine *combinaţia* (în proporţii variabile) *de protest popular şi negocieri între elite*, cu alte cuvinte, de „revoluţie de jos" (implicare a maselor) şi „revoluţie de sus" (implicare a elitelor) ce a caracterizat revoluţiile est-europene[20]. Pentru o înţelegere şi explicare adecvată a revoluţiilor est-europene, perspectiva diacronică se cere a fi dublată de cea sincronică. De pildă, noţiunea conform căreia 1989 a marcat începutul prăbuşirii unui imperiu – cel sovietic – prezintă avantajul reliefării interconexiunii, simultaneităţii şi rapidităţii cu care s-au desfăşurat evenimentele în 1989, precum şi al evidenţierii efectului lor contaminant. Iniţiat de Kremlin, procesul destrămării sistemului sovietic a cuprins Europa de Est, pentru a se reîntoarce, asemeni unui bumerang, asupra republicilor

[20] Adrian Pop, *Căderea regimurilor dictatoriale: cazul românesc*, în Romulus Rusan (ed.), **O enigmă care împlineşte şapte ani. Timisoara, 1989-1996**, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997, p. 32.

sovietice şi a accelera destrămarea Uniunii Sovietice – fenomen denumit de politologul britanic Archie Brown, de la Universitatea Oxford, „cursul circular al influenţei" (*circular flow of influence*)[21]. Factorul ce a declanşat acest proces l-a reprezentat schimbarea politică şi ideologică introdusă de Gorbaciov însuşi, cu precădere în două cuvântări majore din 1988. La cea de a XIX-a Conferinţă a PCUS din iunie 1988 şi în cuvântarea în faţa Adunării Generale a ONU din decembrie acelaşi an, liderul sovietic a fost explicit în a sublinia ideea potrivit căreia poporul fiecărei ţări, fără excepţie, are dreptul de a decide asupra sistemului politic şi economic în care vrea să trăiască. Mai mult decât atât, primele alegeri parţial libere (cu candidaţi multipli) pentru un legislativ cu putere reală au avut loc în Uniunea Sovietică însăşi – în martie 1989.

Momentul de turnură l-a reprezentat cea de a XIX-a Conferinţă a PCUS, când *dintr-un reformator al sistemului din interiorul său, Gorbaciov s-a metamorfozat într-un transformator sistemic al acestuia*[22]. Ambasadorul american în capitala sovietică Jack Matlock se afla la Helsinki pentru a-l informa pe preşedintele Reagan asupra ultimelor evoluţii din URSS înaintea vizitei sale la Moscova (29 mai - 2 iunie 1988), când a primit pe fax recent publicatele „teze" ale Conferinţei a XIX-a a PCUS. Impresionat de determinarea Kremlinului de a respecta drepturile fundamentale ale cetăţenilor sovietici şi principii precum separarea puterilor în stat, independenţa justiţiei şi prezumţia de nevinovăţie, Matlock a conchis că ceea ce descriau „tezele" era ceva mai aproape de social-democraţia europeană. Sintetizând conţinutul noilor „teze", Matlock i-a spus atunci preşedintelui Reagan că, "dacă se dovedesc a fi reale, Uniunea Sovietică nu va mai putea să fie niciodată ceea ce a fost în trecut"[23].

În plan extern, în doar câţiva ani, în perioada 1985-1988, raportarea postbelică tradiţională a Kremlinului la Europa de Est ca şi glacis geopolitic şi geostrategic al Uniunii Sovietice a fost înlocuită cu ideea integrării acestei arii geopolitice în „casa comună europeană". Cea dintâi distanţare publică a lui Gorbaciov faţă de „doctrina Brejnev" s-a produs cu prilejul reuniunii Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) din noiembrie 1986. Atunci secretarul general al PCUS a proclamat „independenţa fiecărui partid, dreptul său de a lua decizii suverane asupra problemelor dezvoltării în fiecare ţară, responsabilitatea sa faţă de propriul popor" ca principii inalienabile ale

---

[21] Archie Brown, **The Rise and Fall of Communism**, Vintage Books, London, 2010, pp. 563-565.

[22] **Ibidem,** p. 507.

[23] Jack F. Matlock, **Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union**, Random House, New York 1995, p. 122.

relaţiilor dintre statele socialiste[24]. Ulterior, în iulie 1987, Tratatul de la Varşovia adopta o nouă doctrină militară, care era o copie la indigo a noii doctrine militare sovietice, ce stipula imposibilitatea victoriei într-un război nuclear şi inutilitatea parităţii în armamentele strategice, zdruncinând astfel fundamentele ideologice şi psihologice ale prezenţei militare sovietice în Estul Europei[25]. Dar prima declarare publică a abandonării „doctrinei Brejnev" a fost făcută răspicat de către liderul sovietic în cuvântarea din 28 iunie 1988: „[...] impunerea dinafară – prin orice mijloace, nemaivorbind de mijloace militare – a unei structuri sociale, a unui mod de viaţă sau a unei politici face parte din arsenalul periculos al anilor trecuţi. Suveranitatea şi independenţa, drepturile egale şi neamestecul devin norme recunoscute ale relaţiilor internaţionale [...] A te opune libertăţii de opţiune înseamnă a te plasa împotriva cursului obiectiv al istoriei înseşi"[26]. La vremea sa, declaraţia a trecut aproape neobservată, după cum neobservată a trecut şi remarca sa cu tâlc, peste o lună, la reuniunea Tratatului de la Varşovia, din iulie 1988, potrivit căreia alianţele „nu sunt pe vecie". La summitul de la Bucureşti al Tratatului, în iulie 1989, el a precizat că viitoarele relaţii interaliate se vor baza pe egalitate, independenţă şi dreptul fiecărei ţări de a-şi elabora propria linie politică, strategie şi tactică, fără amestec din afară[27]. În schimb, extrem de mediatizată a fost declaraţia sa de la Naţiunile Unite, din decembrie 1988, ca urmare a spectaculoaselor reduceri unilaterale de trupe anunţate de liderul sovietic, şi mai puţin pentru reiterarea de către acesta a naturii constrângătoare a principiului libertăţii de opţiune. Ulterior, declaraţia oficială adoptată la reuniunea liderilor blocului răsăritean de la începutul anului 1989, stipula că: "Nici o ţară nu are dreptul de a dicta evenimente într-o altă ţară, să-şi asume poziţia de judecător şi arbitru"[28]. Ulterior, summitul Tratatului de la Varşovia de la începutul lunii decembrie 1989 declara complet ilegală intervenţia militară a trupelor aliate ale Pactului, în august 1968, delegitimând astfel întreaga conducere comunistă cehoslovacă, ce-şi datora poziţiile intervenţiei. Astfel, după cum remarca kremlinologul Archie Brown de la Universitatea Oxford, prin noul curs de politică externă impus

---

[24] Apud Hans-Hermann Hertle, *The Fall of the Wall: The Unintended Self-Dissolution of East Germany's Ruling Regime*, în **Cold War International History Project Bulletin**, Issue 12/13, Fall/Winter 2001, p. 132.

[25] Archie Brown, **The Gorbachev Factor**, Oxford University Press, Oxford, 1996, p. 301.

[26] Idem, **The Rise...,** p. 524.

[27] Thomas Blanton, *When Did the Cold War End?,* în **Cold War International History Project Bulletin**, Issue 10, March 1998, pp. 184-187.

[28] Apud Peter Cipkowski, **Revolution in Eastern Europe: Understanding the Collapse of Communism in Poland, Hungary, East Germany, Czechoslovakia, Romania, and the Soviet Union,** John Willey & Sons, Inc., New York, 1991, pp. 11-12.

Kremlinului şi aliaţilor săi, Gorbaciov „a făcut mai mult decât oricine altcineva pentru a pune capăt Războiului Rece dintre Est şi Vest”[29].

Anunţând, în ianuarie 1989, reducerea forţelor sovietice în Europa Centrală şi de Est cu 14% şi diminuarea producţiei de armamente cu 19%, Gorbaciov a cerut, totodată, Comisiei de Politică Externă a Biroului Politic al CC al PCUS, condusă de Aleksandr Iakovlev, să elaboreze împreună cu principalele *think tank*-uri sovietice scenarii privitoare la viitoarele evoluţii din Estul Europei.

Faptul că memorandumurile care i-au fost prezentate avertizau asupra posibilităţii unei reacţii violente în lanţ şi imploziei blocului răsăritean în cazul unei intervenţii sovietice în regiune, nu a făcut decât să-i întărească convingerea necesităţii promovării politicii de neintervenţie în ţările blocului răsăritean. De altminteri, Gorbaciov împărtăşea cu Iakovlev şi Şevarnadze convingerea că o intervenţie sovietică nu numai că va afecta grav relaţiile Est-Vest, ce tocmai se ameliorase considerabil, dar va conduce şi la consolidarea forţelor conservatoare din conducerea Uniunii Sovietice. Atunci când preşedintele Consiliului de Miniştri al Ungariei, Miklós Németh, l-a informat pe Gorbaciov, la 3 martie 1989, asupra deciziei de „a înlătura complet protecţia electronică şi tehnologică de la frontierele vestice şi sudice ale Ungariei”, Gorbaciov nu a obiectat. Singurele cuvinte – esopice – pe care le-a rostit liderul sovietic în acel moment, când graniţele Ungariei erau asaltate de cetăţeni români şi est-germani ce încercau să pătrundă ilegal în Occident, au fost: „Avem un regim strict al frontierelor, dar devenim mai deschişi”. Iar atunci când conducerea politică ungară a trimis o notă ministrului sovietic de externe, Eduard Şevarnadze, privitoare la înţelegerea convenită cu guvernul RFG (un milion de mărci sub formă de credite în schimbul deschiderii graniţei pentru cetăţenii est-germani care se refugiau în Occident utilizând teritoriul maghiar), acesta a răspuns că: „aceasta este o problemă care priveşte Ungaria, RDG şi RFG”[30].

Înţelegerea informală dintre cancelarul vest-german Helmuth Kohl şi Gorbaciov, parafată cu prilejul vizitei pe care acesta din urmă a făcut-o în perioada 11-15 iunie 1989 în RFG, a jucat un rol crucial în reunificarea paşnică ulterioară a Germaniei. Declaraţia comună dată publicităţii în urma vizitei sublinia „respectul pentru dreptul la autodeterminare naţională” – o aluzie la faptul că URSS nu se va opune cu forţa mutaţiilor geopolitice atât din „imperiul exterior”, cât şi din „imperiul interior”. La finele lui septembrie

---

[29] Archie Brown, **The Gorbachev...**, p. 317.

[30] Apud Vladimir M. Zubok, *New Evidence on the “Soviet Factor” in the Peaceful Revolutions of 1989,* în **Cold War International History Project Bulletin**, Issue 12/13, Fall/Winter 2001, p. 12.

1989, în urma întâlnirii pe care, la instrucţiunile lui Gorbaciov, ministrul sovietic de externe Şevarnadze a avut-o cu omologii săi James Baker şi Hans-Dietrich Genscher la Adunarea Generală a ONU de la New York, refugiaţilor est-germani din Praga şi Budapesta li s-a permis staţionarea temporară în sediile ambasadelor vest-germane din cele două capitale[31]. Iar la începutul lui noiembrie 1989, când demonstraţiile din Leipzig şi alte oraşe est-germane au proliferat, Gorbaciov a lăsat să se cunoască faptul că luase legătura telefonic personal cu comandantul trupelor sovietice din Germania Răsăriteană, cerându-i să menţină trupele în cazărmi[32].

Politica de neintervenţie nu a însemnat însă câtuşi de puţin abţinerea lui Gorbaciov de a influenţa în direcţia dorită – direct sau indirect – cursul evenimentelor în Europa de Est. Prin intermediul lui Iakovlev, la sfârşitul anului 1988 liderul sovietic le-a cerut celor cehoslovaci să înceteze să bruieze postul de radio *Europa Liberă*, pentru a se conforma prevederilor Actului Final al CSCE de la Helsinki (1975). În urma acestui demers, de la începutul anului 1989, cuvintele lui Havel au putut fi auzite de către ascultătorii cehi. O altă „interferenţă constructivă" a liderului sovietic în afacerile Cehoslovaciei a fost „recomandarea" fermă pe care Moscova a făcut-o autorităţilor de la Praga, după reprimarea brutală a demonstraţiei studenţeşti din 17 noiembrie 1989, de a nu folosi forţa pentru a calma protestele opoziţiei[33]. În general, însă, sprijinul logistic pentru oponenţii forţelor politice conservatoare din Europa de Est a fost discret. În cazul Bulgariei, discreţia a fost atât de mare încât despre acţiunile energice ale ambasadei sovietice din Sofia de sprijinire a complotului anti-Jivkov nu a ştiut până în ultima clipă nici măcar rezidentul KGB în Bulgaria[34].

Pentru a crea un curent favorabil politicii de *perestroika* şi *glasnost* şi a înfrânge opoziţia celor care se opuneau proceselor reformatoare în blocul răsăritean, Gorbaciov a utilizat o dublă strategie. La o consfătuire restrânsă din martie 1988, la care au participat doi din principalii exponenţi ai reformei, Eduard Şevardnadze şi Aleksandr Iakovlev, a fost elaborată o nouă strategie de dinamizare a societăţii, axată pe formarea şi promovarea unor formatori de opinie favorabili reformelor din rândurile intelectualităţii în general, şi a celei disidente în special. Noua strategie, ce-şi găsea corespondenţe în

---

[31] Idem, **A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev**, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2007, p. 322.
[32] Peter Cipkowski, **op. cit**., pp. 162-163.
[33] Jacques Lévesque, **The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe**, University of California Press, Berkeley, 1997, p. 186.
[34] Jordan Baev, *1989: Bulgarian Transition to Pluralist Democracy*, în **Cold War International History Project Bulletin**, Issue 12/13, Fall/Winter 2001, p. 166.

strategia fronturilor populare, promovată de Kremlin în perioada interbelică, a dat roade în majoritatea ţărilor socialiste, în avangarda mişcărilor reformatoare plasându-se exponenţi de frunte ai intelectualităţii. Complementar acestei strategii, serviciile de informaţii sovietice au penetrat organele de securitate ale ţărilor socialiste, diminuându-le sau chiar anulându-le capacitatea de reacţie faţă de mişcările opoziţiei. La reuniunile periodice ale şefilor serviciilor secrete din ţările blocului răsăritean, reprezentanţii Uniunii Sovietice acreditau ideea conform căreia sistemul socialist nu este imuabil, iar tensiunile manifestate în cadrul său pot fi surmontate prin politica de *perestroika* şi *glasnost*[35].

Anunţate în 1988 şi puse în aplicare în prima jumătate a anului 1989, măsurile curajoase de democratizare şi noua politică externă sovietică au generat instabilitate în Estul Europei. Pe măsură ce ţările est-europene, una după alta, au abandonat comunismul şi au devenit independente, „fluxul circular al influenţei ce începuse în Uniunea Sovietică a făcut un cerc complet”[36]. Într-adevăr, evenimentele istorice ce au avut loc pe parcursul anului 1989 în Estul Europei au avut repercursiuni adânci în imperiul sovietic – atât cel „exterior”, cât şi cel „interior” – în mod direct sau indirect. În primul rând, schimbările politice sistemice est-europene au vidat Tratatul de la Varşovia şi CAER de raţiunea lor principală de existenţă, fapt ce a condus în ultimă instanţă la desfiinţarea acestor două organizaţii internaţionale în vara anului 1991. În al doilea rând, schimbările politice ample din Estul Europei, în special din Polonia, au conferit un nou impuls mişcărilor de independenţă din Ţările Baltice şi Ucraina şi inspiraţie fronturilor populare din alte republici sovietice. Când Pactul Molotov-Ribbentrop a fost declarat nul şi neavenit de către Congresul Deputaţilor Poporului (24 decembrie 1989), la Moscova, secesiunea Ţărilor Baltice şi a Moldovei şi destrămarea Uniunii Sovietice au devenit inevitabile. În al treilea rând, turbulenţele din Europa Centrală şi de Est au alimentat protestele de masă ale minerilor sovietici din anii 1989-1991. În al patrulea rând, revoluţiile din 1989 au dat o grea lovitură întregului angrenaj al serviciilor secrete sovietice pe continentul european. În al cincilea rând, tulburările din Estul Europei au discreditat ideologia marxist-leninistă, ele fiind văzute ca dovezi ale falimentului modelului marxist-leninist de societate. În al şaselea rând, mutaţiile revoluţionare din imperiul exterior au ascuţit percepţia regimului sovietic privitoare la propria sa vulnerabilitate. În al şaptelea rând, ceea ce s-a întâmplat în Estul Europei în 1989 a diminuat

---

[35] Ioan Scurtu, **Revoluţia Română din decembrie 1989 în context internaţional**, Editura Enciclopedică şi Editura Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989, Bucureşti, 2006, pp. 44-45.

[36] **Ibidem**, p. 564.

potenţialul recursului la forţă pentru a pune capăt tulburărilor din Uniunea Sovietică. În al optulea rând, revoluţiile est-europene au avut un „efect demonstrativ" în ceea ce priveşte rezistenţa non-violentă, negocierile la Masa Rotundă, schimbarea sistemică, democratizarea şi trecerea la economia de piaţă. În cele din urmă, perspectiva dezintegrării Tratatului de la Varşovia şi a CAER a exacerbat fisurile adânci din rândurile elitei sovietice şi a alimentat o dezbatere dură în rândurile acesteia în 1990-1991, care a constrâns opţiunile lui Gorbaciov şi a generat reacţia conservatoare ce a precipitat puciul din august 1991[37].

Concluzii

După cum remarca un teoretician contemporan al revoluţiilor, John Foran, „studiul teoretic şi cel empiric, practic, nu se pot desfăşura separat. Studiile bazate pe istorie şi pe o viziune comparatistă reprezintă cea mai bună metodă de explorare şi exploatare a avantajelor unei teorii, după cum şi teoria trebuie folosită pentru lămurirea particularităţilor unor cazuri individuale"[38]. Demersul metodologic comparatist pe care-l propunem se subsumează *şcolii dependenţei de cale* şi *metodei reconstrucţiei raţionale*[39]. Prin valenţele sale euristice, el se pretează evaluării comparative a proceselor şi fenomenelor socio-politice în general şi a celor pendinte revoluţiilor est-europene în special. Întemeiat pe *perspectivele diacronică şi sincronică* şi pe distincţia fundamentală dintre *durata lungă şi durata scurtă a tranziţiei*, el îşi propune să reconcilieze *istoria evenimenţială* cu cea *structurală*, altfel spus *demersul istoriografic* (focalizat pe ceea ce este specific şi singular) cu cel *sociologic şi politologic* (centrat pe construirea de tipuri şi modele)[40].

---

[37] Mark Kramer, *The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union* (părţile 1-3), în **Journal of Cold War Studies**, Vol. 5, No. 4, Fall 2003, pp. 178–256; Vol. 6, No. 4, Fall 2004, pp. 3-64; Vol. 7, No. 1, Winter 2005, pp. 3-96.

[38] John Foran (coord.), **Teoretizarea revoluţiilor**, Polirom, Iaşi, 2004, p. 11.

[39] Propusă încă din 1922 de Max Weber ca metodă de abordare a fenomenelor socio-politice, reconstrucţia raţională era chemată să reconcilieze istoria cu sociologia sub forma unei ştiinţe social-istorice. Teoria şi filosofia contemporană a ştiinţei au confirmat valoarea reconstrucţiei raţionale ca metodă de evaluare comparativă a proceselor şi fenomenelor socio-politice. Reconstrucţia raţională conduce la o evaluare a ipotezelor explicative pentru procesele şi evenimentele realităţii istorice şi a pretenţiilor interpretative pentru înţelegerea motivaţiilor actorilor – demers ce este deopotrivă raţional, istoric şi empiric.

[40] Adrian Pop, **Originile şi tipologia…**, pp. 214-216.

Tabel: Tipologia revoluţiilor est-europene									
Variabile	**Polonia**	**Ungaria**	**RDG**	**Cehoslovacia**	**Bulgaria**	**România**	**Albania**	**URSS**	**Iugoslavia**
Tipul de regim politic înainte de prăbuşirea sistemului	Post-totalitar Reformist	Post-totalitar Reformist	Totalitar Conservator	Totalitar	Totalitar Conservator cu anumite deschideri reformiste	Hibrid între un regim totalitar şi unul sultanist, mai apropiat de cel dintâi	Totalitar Conservator	Post-totalitar Reformist	Post-totalitar
Crize anterioare prăbuşirii sistemului	1956 –"octombrie polonez" 1968 – proteste studenţeşti 1970 – greve şi proteste 1976 – greve 1980-1981 – greve, legalizarea *Solidarităţii* 1988 – greve	1956 – revoluţia maghiară	1953 – revoltă muncitorească	1968 – "primăvara de la Praga"		1977 – grevă 1981- grevă 1987 – revoltă populară		1956 – destalinizare	1971 – "primăvara croată"
Strategii de schimbare politică anterioare prăbuşirii sistemului	Prezente 1956 – "revoluţie de sus" 1980-1981 – „revoluţie autolimitată"	Prezente 1956 – „revoluţie de jos"	Prezente 1953 – „revoluţie de jos"	Prezente 1968 – „revoluţie de sus"	Absente	Absente	Absente	Prezente 1956 – „revoluţie de sus"	Prezente 1971 – „revoluţie de sus"

Gradul de dezvoltare al societăţii civile	Bine dezvoltată KOR Solidaritatea Biserica Catolică Mişcări pacifiste Mişcări ecologiste Mişcări de combatere a tarelor societăţii Mişcări în favoarea drepturilor omului	Bine dezvoltată Opoziţie de samizdat Mişcări ecologiste Mişcări pacifiste	Slab dezvoltată Mişcări pacifiste Biserica Evanghelică Mişcări în favoarea respectării drepturilor omului	Mediu dezvoltată Carta 77 Mişcări pacifiste	Slab dezvoltată Mişcări ecologiste şi de susţinere a perestroikăi	Slab dezvoltată Iniţiative individuale şi izolate	Slab dezvoltată Iniţiative individuale şi izolate	Slab dezvoltată Mişcări cultural-naţionale Opoziţie de samizdat	Slab dezvoltată Mişcări pacifiste
Implicarea elitelor în procesul tranziţiei politice	Importantă	Importantă	Parţială	Importantă	Insignifiantă	Insignifiantă	Insignifiantă	Importantă	Parţială
Implicarea maselor în procesul tranziţiei politice	Parţială Greve	Insignifiantă	Importantă Demonstraţii de masă	Importantă Demonstraţii de masă	Parţială Demonstraţii	Importantă Revoltă populară	Importantă Demonstraţii de masă	Importantă Mobilizare etnică	Importantă Mobilizare etnică
Modalitatea abandonării Comunismului	Negociere	Negociere	Capitulare	Capitulare	Lovitură de stat	Lovitură de stat şi revoltă populară	Revoltă populară	Implozie	Implozie
Tipul de tranziţie politică	Negociată Paşnică	Negociată Paşnică	Nenegociată Paşnică	Nenegociată Paşnică	Nenegociată Paşnică	Nenegociată Extrem de violentă	Nenegociată Moderat violentă	Nenegociată Uşor violentă	Nenegociată Uşor violentă

Sensul iniţierii tranziţiei Politice	De sus în jos şi de jos în sus	De sus în jos şi de jos în sus	De jos în sus	De sus în jos şi de jos în sus	De jos în sus	De jos în sus	De jos în sus	De sus în jos şi de jos în sus	De jos în sus
Destinul ulterior al Partidului Comunist	Îşi schimbă denumirea în Partidul Social-Democrat Polonez	Îşi schimbă denumirea în Partidul Socialist Maghiar	Îşi schimbă denumirea în Partidul Socialismului Democratic	Partidul Comunist Cehoslovac – pe locul al doilea în alegerile din 1990		A fost desfiinţat Partidul Socialist al Muncii – continuator efemer al fostului PCR	Îşi schimbă denumirea în Partidul Socialist al Albaniei – pe locul întâi în alegerile din 1991 Partidul Comunist al Albaniei – succesor efemer al Partidului Muncii din Albania	A fost desfiinţat În Rusia Partidul Comunist a fost scos în afara legii A fost refondat ca Partidul Comunist al Federaţiei Ruse în februarie 1993	A fost desfiinţat Partidul Socialist al Serbiei – succesor al Ligii Comuniştilor Sârbi
Modalitatea schimbării cadrului constituţional	Amendamente Abrogări	Amendamente Abrogări	Amendamente Abrogări	Amendamente Abrogări Noi constituţii Slovacia şi Republica Cehă 1992	Nouă constituţie 1991	Nouă constituţie 1991	Amendamente Abrogări	Amendamente Abrogări	Amendamente Abrogări

Primele alegeri libere sau parţial libere	4 iunie1989 – libere	25 martie 1990 - 4 aprilie 1990 – libere	18 martie 1990 – libere	8 iunie1990 – parţial libere	iunie 1990 – libere	20 mai 1990 – libere	31 martie 1991 – libere	26 martie 1989 –parţial libere	aprilie-decembrie 1990 – libere
Prezenţa foştilor disidenţi în noile structuri de putere	Lech Wałęsa Tadeusz Mazowiecki	József Antall		Václav Hável	Jeliu Jelev		Sali Berisha		

Colapsul regimurilor comuniste: între „eveniment inevitabil" şi „hazard istoric"

The fall of the communist regimes: between "inevitable event" and "historical hazard"

Dr. Florin ABRAHAM*

Keywords: *communism, historiography, revolution, Central Europe, Cold War, Soviet Union, United States of America*

Abstract: *The study analyses the main explanatory models regarding the fall of communism in Europe, with the purpose of understanding the way in which historiography functions in relation with an essential event of the 20th century, the end of the Cold War. The research includes the following sections: an analysis of the Sovietology's failure; a presentation of the main explanatory models concerning the revolutions of 1989; the emphasis of the main controversial points; the conclusion of the research. The main conclusion would be that the end of the Cold War and the disintegration of the Soviet Union must not be considered as inevitable events, but were the result of the actions of some known actors and of a lot of others, which remained anonymous, of plans and conspiracies but also of chance, of hazard.*

În întreaga Europă, în anii 2009 şi 2011, au fost organizate evenimente ştiinţifice şi politice prin care s-au aniversat trecerea a două decenii de la căderea comunismului, respectiv dezintegrarea Uniunii Sovietice. Într-un atare context considerăm că se impune reflecţia critică şi asupra instrumentului principal al cunoaşterii acestor evenimente: istoriografia. Chiar

* **Florin Abraham** este doctor în Istorie; cercetător principal la Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române; Director ştiinţific la Institutul „Ovidiu Şincai". Cărţi recente: Octavian Roske (coord.), *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*. vol. I. *A-E*, INST, Bucureşti, 2011, coautor; *România de la comunism la capitalism, 1989-2004. Sistemul politic,* Tritonic, Bucureşti, 2006; *Transformarea României: 1989-2006. Rolul factorilor externi,* INST, Bucureşti, 2006; *Doctrine şi partide politice europene,* Centrul Român de Studii Regionale, Bucureşti, 2007 (coautor). **Notă:** Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităţilor culturale în procesele globale", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanţare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

dinamica internă a procesului istoriografic, marcat de continue schimbări de perspectivă - determinate atât de apariţia unor noi surse, cât şi de modificarea contextelor macro-societale - implică o necesară reevaluare a cunoaşterii trecutului. Aşa cum Revoluţia Franceză rămâne un subiect disputat şi la trecerea a mai bine de două secole de la realizarea sa, tot aşa revoluţiile anului 1989 şi colapsul imperiului sovietic sunt departe de a întruni consensul cercetătorilor disciplinelor socio-politice. Controversele privind cauzele destrămării sistemului comunist, precum şi raporturile dintre diverşi factori şi actori, sunt amplificate de apariţia unor noi informaţii din arhive, iar mărturiile memorialistice aduc noi argumente de natură factuală privind una sau alta dintre interpretările care au fost lansate după 1989/1991. Eşecul zgomotos al sovietologiei a însemnat şi relansarea competiţiei dintre mai multe perspective teoretice[1], fiecare având ambiţia de a oferi instrumentarul comprehensiv pentru înţelegerea lumii post-Război Rece. Istoriografia referitoare la perioada 1989-1991 este marcată, inerent, de diferenţele de abordare ale şcolilor de teorie politică, respectiv de teorie a relaţiilor internaţionale.

Aniversarea a două decenii de la căderea comunismului a avut loc în contextul unei puternice crize economico-financiare globale, marcată de căderea unora dintre simbolurile capitalismului victorios la finalul Războiului Rece (de exemplu, mari companii şi bănci americane precum *Chrysler* sau *Lehman Brothers*). La două decenii de la căderea Uniunii Sovietice proiectul Uniunii Europene şi simbolul monetar al acesteia, Euro, sunt serios puse sub semnul întrebării ca urmare a crizei datoriilor suverane a mai multor state europene. Certitudinile care s-au afirmat după încheierea Războiului Rece sunt tot mai puternic puse la îndoială, iar interogaţiile privind raporturile dintre diferite sisteme socio-politice au mers până la a declara „moartea" sistemului capitalist, considerat a fi ieşit victorios din competiţia cu ideologia comunistă şi sistemul sovietic de organizare a societăţii. Noul context politico-istoric implică, aşadar, nu doar o evaluare pasiv-comemorativă a căderii comunismului în Europa, ci şi reflecţia aplicată asupra naturii capitalismului victorios.

Studiul de faţă îşi propune să analizeze principalele modele explicative privind căderea comunismului în Europa, având ca scop înţelegerea modului în

---

[1] Dificultăţile întâmpinate în crearea unor modele explicative care să aibă o mare capacitate de generalizare sunt evidenţiate de perspectiva comparativă. De ce a eşuat comunismul în Europa, dar el se menţine încă în China, Coreea de Nord şi chiar în Cuba? Încercarea de a răspunde la această întrebare evidenţiază slăbiciunile modelelor explicative generale precum şi dificultăţile în realizarea unor teorii predictive. Vezi Silvio Pons, Federico Romero (ed.), *Reinterpreting the End of the Cold War: Issues, Interpretations, Periodizations*, Frank Cass, London, New York, 2004; Mark R. Thompson, *To Shoot or Not to Shoot: Posttotalitarianism in China and Eastern Europe*, în **Comparative Politics**, Vol. 34, No. 1, October 2001, pp. 63-83.

care istoriografia funcţionează în raport de un eveniment esenţial al secolului XX - sfârşitul Războiului Rece. Pentru atingerea obiectivului cercetării, studiul nostru cuprinde următoarele secţiuni: analiza eşecului sovietologiei; prezentarea principalelor modele explicative privind revoluţiile anului 1989; evidenţierea principalelor puncte de controversă; concluziile cercetării.

A) Sfârşitul Războiului Rece: falimentul modelelor de predicţie

Dacă istoricii din spaţiul cultural occidental nu au avut ca obiectiv principal în timpul epocii bipolare anticiparea sfârşitului Războiului Rece ci înţelegerea trecutului său, largi categorii de cercetători din domeniul ştiinţelor socio-politice (sociologi, teoreticieni ai relaţiilor internaţionale, antropologi), cunoscuţi în mod generic sub numele de „sovietologi", au avut ca preocupare de căpătâi tocmai găsirea răspunsului la întrebarea: „Ce se întâmplă mâine?". Însă, istoriografia contemporană nu funcţionează într-un vid ideatic, ci istoricii contemporaneişti sunt integraţi din punctul de vedere al metodelor şi surselor în comunitatea mai largă a cercetătorilor fenomenelor socio-politice. Mai mult, cuvântul la modă în ultimele trei decenii ale secolului XX, în contextul avansului studiilor comparative, a fost „interdisciplinaritate". Astfel, eşecul anticipării sfârşitului Războiului Rece nu a rămas fără urmări şi asupra istoriografiei, ca parte a procesului reflecţiei critice asupra sovietologiei. Iar recunoaşterea publică a acestui eşec a venit din partea unuia dintre cei mai importanţi sovietologi, John Lewis Gaddis, într-un studiu publicat în revista *International Security* în anul 1993: „Am fost surprinşi cu toţii. Sfârşitul abrupt al Războiului Rece, neaşteptatul război fierbinte din Golful Persic şi brusca dezintegrare a Uniunii Sovietice ne-a uluit aproape pe toţi, indiferent dacă am fost în guverne, în academii, în presă sau în grupuri de reflecţie. Altfel, nu a fost nimic neplauzibil în aceste evenimente – Războiul Rece trebuia să se termine cândva, războiul a fost întotdeauna o posibilitate în Orientul Mijlociu iar căderea comunismului era previzibilă de mai mulţi ani – dar faptul că acestea s-au întâmplat atât de neaşteptat arată că deficienţele persistă în modul în care prinţii contemporani şi prezicătorii îşi concep munca de a vedea viitorul curs al afacerilor mondiale"[2].

Verdictul lui Gaddis nu a fost acceptat de întreaga comunitate a sovietologilor[3], fiind adus în discuţie un aşa-numit model al prognozei politice

---

[2] John Lewis Gaddis, *International Relations Theory and the End of the Cold War*, în **International Security**, Vol. 17, No. 3, Winter 1992-1993, pp. 5-58.

[3] James Lee Ray, Bruce Russett, *The Future as Arbiter of Theoretical Controversies: Predictions, Explanations and the End of the Cold War*, în **British Journal of Political Science**, Vol. 26, No. 4, Oct., 1996, pp. 441-470. Vezi şi David C. Engerman, **Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts**, Oxford University Press, Oxford, New York, 2009.

bazat pe teoria alegerii raţionale, propus de Bruce Bueno de Mesquita[4]. Modelul a fost testat asupra a numeroase evenimente, fiind utilizat de Agenţia Centrală de Investigaţii (CIA), iar - potrivit informaţiilor furnizate de beneficiarii săi - acesta a fost fiabil în 90% din cazuri. Într-adevăr, modelul de prognoză bazat pe teoria alegerii raţionale utilizat de serviciile de informaţii americane (în condiţiile unei bune cunoaşteri a unor informaţii adesea inaccesibile mediului academic) a dat rezultate în cazul unor politici şi acţiuni punctuale, dar a eşuat în anticiparea unei schimbări de sistem, adică a abandonării (temporare) a logicii confruntării dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică (Rusia).

Opiniile privind inevitabilitatea colapsului puterii sovietice şi a sistemului creat în jurul său nu au lipsit[5]. De exemplu, istoricul sovietic Andrei Amalrik, într-un virulent rechizitoriu la adresa URSS, se întreba în 1969/1970 dacă Uniunea Sovietică va supravieţui anului 1984[6]. Desigur, anul 1984, mai degrabă decât a fi o profeţie, reprezenta o trimitere la cartea cu acelaşi nume a lui George Orwell. În aceeaşi perioadă, un alt istoric, Robert Conquest, afirma că URSS era o „ţară unde sistemul politic este radical şi periculos de neadecvat pentru schimbare - care poate fi neaşteptată şi catastrofică". Dincolo de aceste dorinţe transformate în intuiţii profetice, merită semnalat faptul că declinul puterii sovietice şi inevitabilitatea căderii sale într-o perspectivă temporală relativ definită a fost analizat de Emmanuel Todd, într-o carte devenită celebră, *La chute finale*[7]. Istoricul francez şi-a bazat analiza pe indicatori demografici, precum creşterea ratei moralităţii infantile. Zorii declinului puterii sovietice au fost întrezăriţi şi de alţi cercetători, precum Hélène Carrère d'Encausse în *L'Empire éclaté*, plecând de la evaluarea resurgenţei naţionalismului în interiorul Uniunii Sovietice[8]. Chiar şi în anul 1986 sociologul Randall Collins

---

[4] Bruce Bueno de Mesquita, *The Benefits of a Social Scientific Approach*, pp. 49-80, în Ngaire Woods (ed.), **Explaining International Relations since 1945**, Oxford University Press, Oxford, 1996.

[5] Vezi o analiză asupra predicţiilor privind sfârşitul Războiului Rece, în Walter Laqueur, **The Dream that Failed: Reflections on the Soviet Union,** Oxford University Press, London, 1996.

[6] Andrei Amalrik, **Will the Soviet Union Survive until 1984?,** 1st edition, Harper & Row, New York, 1970.

[7] Emmanuel Todd, **La chute finale: Essais sur la décomposition de la sphère soviétique**, Robert Laffont, Paris, 1976.

[8] Hélène Carrère d'Encausse, **L'Empire éclaté**, Flammarion, Paris, 1978. După cum se poate observa din această succintă prezentare a „profeţilor" decăderii URSS majoritatea sunt istorici, situaţie care nu este întâmplătoare, deoarece meseria de istoric înseamnă şi o mai mare capacitate de a gândi non-convenţional, de a extrage din trecut observaţia că multe lucruri care păreau a fi imposibile sau doar improbabile au fost interpretate ulterior drept legităţi, sau „trenduri". Interesantă este recomandarea din 1991 a lui Robert Conquest: *„Dacă eşti student, schimbă ştiinţele politice cu istoria"*, pentru a sublinia faptul că teoriile relaţiilor internaţionale create după 1945 au eşuat în a prevedea sfârşitul Războiului Rece.

trezea neîncrederea lumii academice afirmând că „statul sovietic îşi atinsese deja limita...şi intra într-o perioadă de declin". Majoritatea evaluărilor privind iminenţa decăderii sistemului comunist plecau de la ideea că sfârşitul Războiului Rece va avea loc înaintea colapsului Uniunii Sovietice, sau că epoca bipolară se va încheia ca urmare a unor confruntări violente. La începutul anului 1989 nimeni nu anticipa că în mai puţin de un an lagărul sovietic construit de Stalin la sfârşitul celui de Al Doilea Război Mondial se va prăbuşi, Războiul Rece se va încheia prin acceptarea situaţiei de către liderii sovietici iar în alţi doi ani Uniunea Sovietică va fi o superputere de domeniul trecutului. Ipoteza că URSS va accepta să părăsească Europa de Est prin retragerea trupelor, inclusiv din Germania Democrată, era considerată până în anul 1989 o fantezie mai mult decât o variantă de lucru. Şi, totuşi, ceea ce atunci „raţional" părea a fi un non-sens, s-a realizat. Ulterior, renunţarea de către Mihail Gorbaciov la „Doctrina Brejnev", prin care se legitima intervenţia militară sovietică pentru menţinerea sistemului comunist, a fost explicată ca un demers profund realist, un rezultat al unui calcul geopolitic corect.

Experienţa eşecului sovietologiei ca ramură distinctă a disciplinelor socio-politice a transmis şi către istoriografie câteva concluzii importante. În primul rând a întărit teoriile non-marxiste şi non-deterministe, arătând că în ştiinţele sociale se poate utiliza conceptul de probabilitate, nu cel de determinare cauzală. „Determinările" în istorie sunt atât de complexe încât nu se pot stabili legi sau realiza anticipaţii cu pretenţia de precizie a ştiinţelor naturii[9]. Istoria umană rămâne, în mod fundamental şi în pofida tuturor aspiraţiilor profetice, sub dominaţia incertitudinilor şi aleatorului.

În al doilea rând a reabilitat istoria evenimenţială şi cea politică, domenii care au fost puternic influenţate de istoriografia neo-marxistă şi structuralistă. Cronologia şi relatarea unor evenimente istorice extraordinare au trezit interesul nu doar al specialiştilor în ştiinţele socio-umane, ci şi a unui public mult mai larg.

În al treilea rând, dar nu mai puţin important, a lovit puternic în ambiţiile diverselor şcoli de teorie politică, respectiv a relaţiilor internaţionale, care aveau ca obiectiv înţelegerea „ultimă" a societăţii, cuprinderea ei în diferite modele explicative şi, pe această bază, realizarea de predicţii. Pe cale de consecinţă, istoricii par a fi înţeles încă odată adevărul puţin spectaculos că trecutul nu se lasă interpretat prin grila de lectură exclusivă a unor „mari teorii". Efortul spre interdiciplinaritate este esenţial, ca tendinţă, iar asimilarea unor metode de cercetare din câmpul altor discipline sociale (de exemplu, din

[9] Seymour Martin Lipset, Gyorgy Bence, *Anticipations of the Failure of Communism*, în **Theory and Society**, Vol. 23, No. 2, Special Issue on the Theoretical Implications of the Demise of State Socialism, April 1994, pp. 169-210.

sociologie, psihologie, antropologie) este obligatorie. Pentru a rămâne însă un exerciţiu intelectual viabil, istoriografia trebuie să refuze orice ideologie, indiferent de formele sub care se prezintă aceasta.

Totuşi, apetenţa pentru „mari teorii" a fost revigorată de anul 1989[10]. Varianta optimistă îi aparţine lui Francis Fukuyama, acesta încercând să teoretizeze un „sfârşit al istoriei", în sensul în care victoria capitalismului asupra comunismului înseamnă finalul inevitabil al conflictelor globale, lumea oprindu-se din evoluţie la ideologia democraţiei liberale, aceasta reprezentând o „culme a progresului"[11]. În disonanţă cu optimismul victoriei democraţiei liberale şi a triumfului păcii, Samuel Huntington şoca mediile academice şi politice prin teoretizarea ideii iminenţei unui „conflict al civilizaţiilor"[12]. Cele două „mari teorii" nu au fost confirmate de realitate: lumea nu trăieşte sub auspiciile democraţiei liberale, dimpotrivă, statele democratice resimt un puternic deficit democratic, iar conflictele care au apărut după 1990 nu au respectat matricea unui „conflict al civilizaţiilor", ci mai vechea schemă a războaielor cu motivaţii geopolitice (de exemplu, Irak, 2003; Georgia, 2008; Libia, 2011).

B. De ce au reuşit revoluţiile anului 1989?

Istoriografia revoluţiilor anului 1989, fie că vorbim de studiile realizate în statele din Europa Centrală, în Occident sau altundeva, are ca obiect descrierea cauzelor şi modului în care a avut loc căderea comunismului. Literatura istorică este impresionantă în ceea ce priveşte numărul şi diversitatea sa, fiind totuşi marcată de apartenenţa la tabăra învingătoare sau la cea care se consideră perdantă[13].

Perspectiva destrămării Uniunii Sovietice, la nivel teoretic, a fost anticipată de unul din cei mai importanţi istorici declinişti, Paul Kennedy, prin cartea publicată în anul 1987 pentru ca într-un volum din 1993 să identifice trei mari factori care au dus la colapsul sistemului sovietic: o criză de legitimitate; o criză a producţiei economice şi asistenţei sociale; o criză a relaţiilor etnice şi culturale[14]. Chiar înainte ca URSS să se destrame, un important sovietolog, J.F. Brown identifica şase factori care ar fi determinat căderea comunismului în

---

[10] Philip Abbot, *„Big" Theories and Policy Counsel: James Burnham, Francis Fukuyama and the Cold War,* în **The Journal of Policy History**, Vol.14, No.4, 2002, pp. 417 - 430.

[11] Francis Fukuyama***, Sfârşitul istoriei şi ultimul om***, Paideia, Bucureşti, 1994.

[12] Samuel Huntington**, Ciocnirea civilizaţiilor***,* Antet, Bucureşti, 2001.

[13] Istoriografia rusă de orientare naţionalistă regretă dezintegrarea imperiului sovietic, principalul responsabil fiind considerat Mihail Gorbaciov.

[14] Paul Kennedy, **The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000**, Vintage Books, New York, 1987; Idem, **Preparing for the Twenty-First Century**, Vintage Books, New York, 1993.

fostele state-satelit: 40 de ani de eşec; lipsa de legitimitate a ideologiei şi puterii comuniste; opoziţia societală ca urmare a eşecului economic; pierderea de către elita comunistă a încrederii în abilităţile sale de a conduce precum şi refuzul de a folosi forţa pentru păstrarea puterii; îmbunătăţirea relaţiilor Est-Vest; impactul transformărilor determinate de Mihail Gorbaciov în Uniunea Sovietică[15].

Pe drumul deschis de J.F. Brown au urmat ulterior alte numeroase studii, care au încercat să formuleze diferite tipuri de explicaţii privind revoluţiile anului 1989. Trăsătura esenţială a istoriografiei privind anul 1989 în Europa de Est este multifactorialitatea, fiecare autor încercând să ofere explicaţii prin includerea unei pluralităţi de factori[16].

Analiza tipurilor de modele explicative privind revoluţiile anului 1989 ne permite o clasificare principală a factorilor care au determinat căderea comunismului, în cauze endogene şi exogene sistemului comunist (sovietic). O clasificare a factorilor care au realizat revoluţiile din Europa Centrală subsecventă celei principale se bazează pe dihotomia centru-periferie, în care putem identifica un dublu „centru" – Moscova şi Washington, iar la „periferie" sunt statele aflate sub controlul/influenţa Uniunii Sovietice. Considerăm relevantă în introducerea criteriului de clasificare diferenţierea centru-periferie, deoarece statele din Europa Centrală şi Răsăriteană, în virtutea unei tradiţionale fragilităţi geopolitice a zonei, nu şi-ar fi putut dobândi emanciparea fără o anumită dinamică în relaţiile dintre cele două centre ale sistemului bipolar: Statele Unite, respectiv Uniunea Sovietică.

În general, toate studiile importante care tratează chestiunea revoluţiilor anului 1989 au în vedere atât factorii endogeni, cât şi pe cei exogeni, precum şi diferenţele pe axa centru-periferie, însă deosebirile de abordare între autori apar tocmai din rolul sau ponderea acordată unuia sau altuia dintre factori. În cele ce urmează realizăm o prezentare succintă a principalelor modele explicative. Ponderea acordată unuia sau altuia dintre factori este în relaţie cu modelul teoretic la care se raportează autorii, respectiv la grila de interpretare a şcolilor şi curentelor istoriografice.

---

[15] J. F. Brown, **Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe**, Duke University Press, Durham, London, 1991, pp. 2-4.

[16] Dintr-o bogată literatură indicăm: Ivo Banač (ed.), **Eastern Europe in Revolution**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1992; Leslie Holmes, **Post-Communism. An Introduction**, Duke University Press, Durham, 1997; Ruth Rodda, **The 1989 Revolutions in East-Central Europe: A Comparative Analysis**, University of Plymouth, Plymouth, 2000; Adrian Pop, **Tentaţia tranziţiei. O istorie a prăbuşirii comunismului în Europa de Est**, Corint, Bucureşti, 2002; Idem, **Originile şi tipologia revoluţiilor est-europene**, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010.

I. Factori endogeni
a) Falimentul modelului economic de tip comunist

Una dintre explicaţiile având un grad ridicat de generalitate se referă la eşecul economiei centralizate de tip sovietic în asigurarea prosperităţii promise cetăţenilor lagărului comunist. Dacă în anii perioadei lui Hruşciov exista încă în Occident teama că economia de tip centralizat ar putea fi mai performantă decât cea de tip capitalist, treptat au ieşit la iveală realităţile din statele comuniste, în pofida statisticilor mincinoase furnizate în întreg lagărul sovietic.

Problemele economiei bazate pe planificarea centralizată de tip birocratic au fost evidenţiate încă din perioada celui de Al Doilea Război Mondial de economistul Ludwig von Mises, ulterior de alţi numeroşi economişti, cu toţii indicând faptul că economia de tip sovietic nu poate determina mai bine cererea de bunuri şi priorităţile cetăţenilor decât o poate face piaţa liberă, că sunt frânate inovaţia şi spiritul de iniţiativă[17]. Mai mult, a fost demonstrat faptul că economia de comandă creează condiţiile pentru corupţia politică, deoarece în competiţia pentru alocarea resurselor conducerile diverselor întreprinderi caută să obţină bunăvoinţa planificatorilor cu ajutorul diverselor „daruri". Economia de comandă a creat şomaj şi inflaţie mascate, o lipsă adesea cronică de bunuri de consum, respectiv o slabă calitate a celor existente.

Chiar şi statisticile măsluite pretutindeni în lumea comunistă indicau, în anii `80, problemele de sistem ale economiei de comandă, faptul că aceasta nu putea ţine pasul cu economiile de tip capitalist. În timp ce economiile capitaliste se reorganizau pentru a trece la revoluţia post-industrială, în blocul sovietic domina logica economiei de tip stalinist, care punea accentul pe industria grea şi agricultura colectivizată. În mod evident, problemele economiei centralizate au afectat populaţia, au creat stări de nemulţumire cvasi-generalizată şi au afectat, în final, ceea ce ar fi trebuit să fie contractul social dintre cetăţeni şi partidul comunist. Însă, inferioritatea economiei de tip sovietic în faţa celei de piaţă, bazată pe cerere şi ofertă, nu explică prin sine revoluţiile anului 1989. Populaţia era controlată de un imens aparat politic şi poliţienesc iar problemele economiei planificate central nu erau noi. Dacă ar fi fost vorba doar de slăbiciunea sistemică a economiei de tip sovietic, revoluţiile din Europa Centrală şi de Răsărit ar fi putut foarte bine să se producă un deceniu mai devreme sau mai târziu. S-a întâmplat şi altceva pentru a permite declanşarea mişcărilor care au avut ca efect căderea comunismului.

---

[17] Ludwig von Mises, **Birocraţia şi imposibilitatea planificării raţionale în regim socialist**, Institutul Ludwig von Mises, Bucureşti, 2006.

b) Pierderea legitimităţii elitelor comuniste

Legitimitatea oricărui regim care se bazează pe teroare şi forţă este problematică. Comunismul a avut întotdeauna o legitimitate problematică, ideologia fiind susţinută de un imens aparat represiv şi propagandistic. Ideologia marxist-leninistă a suferit o puternică eroziune chiar în interiorul aparatelor de partid. Activiştii de partid mimau militantismul, iar activităţile politice au căpătat aspectul unui ritual. Nimeni nu mai credea în dogmele de partid, dar era mimată aderenţa la acestea, deoarece o atitudine contrară putea echivala cu marginalizarea socială. Pentru *nomenklatura* comunistă marxism-leninismul a rămas doar un instrument pentru extragerea cât mai multor beneficii, respectiv pentru menţinerea unui statut privilegiat[18]. Fenomenul pierderii legitimităţii elitelor comuniste a fost unul care s-a realizat deopotrivă în Uniunea Sovietică şi în sateliţii săi.

Preocuparea pentru câştigarea legitimităţii elitelor comuniste din statele Europei de Est a însemnat, de la mijlocul anilor `70, asumarea unui naţionalism oficial în România şi Germania Democrată, socialismul "de gulaş" în Ungaria sau încercarea de creştere a calităţii vieţii în Cehoslovacia. Principala lovitură au primit-o elitele comuniste ca urmare a eşecului de a se adapta la realităţile unei lumi într-o schimbare rapidă. Blocul comunist nu a avut acces la tehnologia occidentală, mai avansată, iar regresul tehnic s-a transformat rapid în eşec economic. Schimburile economice în sistem *barter* între ţările membre ale CAER nu au favorizat creşterea competitivităţii economice, dimpotrivă, produsele aveau o calitate tot mai slabă. Corupţia a devenit un instrument pentru subzistenţă în blocul comunist, iar birocraţia a blocat orice urmă de iniţiativă în plan social. Propaganda şi controlul strict al controlului informaţiilor nu puteau acoperi o realitate sumbră, care era relevată, însă, constant de posturile de radio occidentale (*Vocea Americii, Europa Liberă, BBC, Deutsche Welle*). Sentimentul că viaţa în comunism este o minciună perpetuă, că individul nu are un spaţiu al vieţii private pentru manifestarea libertăţilor elementare era împărtăşit, în secret, nu doar de cetăţenii care nu erau membri de partid, ci şi de un număr important dintre pilonii regimului, fie că este vorba de activiştii de partid, membrii aparatului de represiune, sau ai armatei. Speranţa într-o schimbare era însă greu întrezărită, până în momentul în care echipa politică a lui Mihail Gorbaciov a iniţiat un şir de schimbări care păreau a fi de neimaginat în timpul lui Brejnev. Prin reformele introduse de Mihail Gorbaciov acesta spera tocmai să salveze esenţa politicii leniniste şi să întărească şi mai mult poziţia internaţională a Uniunii Sovietice, de pe alte baze

[18] Michael Voslenski, **Nomenklatura*:* The Soviet Ruling Class**, Doubleday, New York, 1984.

însă decât în trecut. Statele-satelit trebuiau să urmeze şi ele aceeaşi logică a sincronizării politice în raport de Kremlin, iar liderii comunişti care nu puteau face acest lucru au fost îndepărtaţi. Înlocuirea liderilor comunişti din generaţia brejnevistă (Erich Honecker, Gustáv Husák, Todor Jivkov, János Kádár) s-a făcut pe cale paşnică pentru că în interiorul elitei comuniste exista sentimentul că vechile metode de conducere sunt inadecvate atât noilor realităţi geopolitice, precum şi aşteptărilor cetăţenilor. Schimbările de gardă în partidele comuniste nu ar fost posibil să se realizeze sincronizat fără acceptul sau chiar sprijinul lui Gorbaciov.

II. Factori exogeni

a) Competiţia Est-Vest

După a doua conflagraţie mondială relaţiile internaţionale au fost marcate de competiţia dintre două sisteme: capitalism *versus* comunism. Hruşciov şi-a propus să domine lumea, sperând să depăşească Statele Unite în domenii precum producţia de lapte şi carne. Până în anul 1980 Hruşciov spera să câştige competiţia cu Statele Unite, urmând a se instaura după aceea societatea comunistă. În 1962, cu prilejul crizei cubaneze, lumea a fost aproape de un nimicitor război atomic. A fost evitat prin negocieri secrete, dar s-a instaurat regula nescrisă a non-utilizării armamentului nuclear, care ar fi determinat distrugerea lumii. Brejnev a continuat proiectul ideologic lui Hruşciov, alocând şi mai multe fonduri pentru apărare. Pas cu pas, însă, relaţiile dintre Moscova şi Washington devin mai puţin încordate, mai ales după intrarea în politica globală a Chinei. În 1975 prin Actul Final de la Helsinki se ajunge la punctul maxim al etapei de destindere. Însă, războiul din Afganistan a trezit îngrijorarea în Occident: până unde îşi va permite să meargă Kremlinul?

La vârful conducerii URSS Leonid Brejnev făcea tot mai greu faţă evenimentelor, în timp ce în Occident au ajuns la putere o serie de lideri de orientare conservatoare (Margaret Thatcher în Marea Britanie - 1979; Ronald Reagan în Statele Unite - 1981; Helmuth Kohl în Germania - 1982), cu toţii adepţii unei atitudini mult mai hotărâte faţă de Moscova. Acest lucru a însemnat, din punct de vedere ideologic, desemnarea sistemului sovietic ca un „imperiu al răului". Iar protecţia în faţa acestui duşman malefic necesita un scut de apărare în spaţiu, denumit *Iniţiativa de Apărare Strategică*. Ambiţiosul program militar american însemna reluarea competiţiei înarmării, dar noile tehnologii necesitau sume tot mai importante, pe care Uniunea Sovietică nu le avea. Statele occidentale şi-au revenit după criza economică determinată de şocul petrolier din 1973, dar Uniunea Sovietică şi sateliţii săi nu putea ţine

pasul inovării tehnologice. Criza economică a lovit în anii `80 blocul sovietic. Reacţia liderilor sovietici, după succesiunea rapidă Andropov-Cernenko (1982-1984) a fost să se regrupeze, să caute să-şi întărească poziţiile interne, pentru a face din URSS un stat cu adevărat viabil. Catastrofa nucleară de la Cernobîl (1986) a fost un foarte puternic semnal de alarmă în legătură cu resursele puterii sovietice şi cum ar trebui ele gestionate.

În acest timp, Occidentul şi-a relansat ofensiva ideologică împotriva comunismului, posturile de radio din Vest, ce emiteau în limbile naţionale, informând cetăţenii din spatele Cortinei de Fier despre starea de lucruri din Est.

Competiţia Est - Vest a însemnat şi războaie purtate prin intermediul altora (conflictul coreean, conflictul din Afganistan). Atât Uniunea Sovietică precum şi Statele Unite au fost interesate să răspândească sistemul comunist, respectiv pe cel capitalist, în cât mai multe dintre statele nou create ca urmare a procesului decolonizării. Pentru Uniunea Sovietică şi sateliţii săi est-europeni Africa, Orientul Mijlociu sau Asia Centrală au reprezentat spaţii care trebuiau câştigate pentru cauza comunismului internaţional. Acest lucru însemna, însă, şi importante cheltuieli, sub forma sprijinului financiar direct şi, cel mai adesea, prin furnizarea de produse la preţuri preferenţiale sau chiar în regim de barter. În anii `80 s-a adăugat şi povara susţinerii unor economii „frăţeşti" din cadrul CAER: Bulgaria, Germania de Est şi Polonia au primit subsidii, pentru a evita căderea econimică. Uniunea Sovietică a intrat în acest fel în logica supraextinderii, fără a avea însă resursele să susţină ambiţia unui imperiu de dimensiuni globale[19].

b) Actul Final de la Helsinki

Un document care părea să consfinţească *statu quo*-ul în relaţiile dintre blocul sovietic şi Occident conţine şi un aşa-numit „coş" al treilea, privind drepturile fundamentale ale omului. Personalităţile sau grupurile care contestau politica regimurilor comuniste s-au folosit de angajamentele cuprinse în Actul Final. *Charta 77, Solidaritatea, Mişcarea Goma* ş.a au cerut respectarea angajamentelor asumate prin Actul Final, iar încălcarea drepturilor fundamentale ale omului punea în discuţie chiar legitimitatea acţiunii în plan internaţional a statelor comuniste. Statele occidentale s-au folosit de Actul Final pentru a ridica în organizaţii internaţionale sau în format bilateral problema respectării drepturilor omului, având ca efect, cel mai adesea, determinarea unei atitudini mai tolerante faţă de contestatarii regimului. Organizaţiile non-

[19] Vezi Jean-Baptiste Duroselle, Andre Kaspi, **Istoria relaţiilor internaţionale**, Vol.II, Editura Ştiinţelor Sociale şi Politice, Bucureşti, 2006; John Lewis Gaddis, **The Cold War: A New History**, Penguin Press, New York, 2005.

guvernamentale active în domeniul drepturilor omului, precum şi presa occidentală au constituit pârghii importante pentru a pune presiune asupra statelor comuniste, astfel încât acestea să respecte drepturile cetăţenilor lor. Or, tolerarea unor puncte de vedere alternative însemna, până la urmă, spargerea monopolului ideologic al partidelor comuniste[20].

c) „Factorul Papa Ioan Paul al II-lea"

Chiar şi simpla alegere ca succesor în scaunul Sf. Petru a cardinalului polonez Karol Wojtyla în anul 1978 a fost un moment de profundă emoţie pentru credincioşii catolici din statele blocului comunist[21]. Legătura simbolică a catolicilor cu Occidentul devenea mai puternică prin persoana papei Ioan Paul al II-lea, fenomenul fiind anticipat de Zbigniew Brzezinski, care a contribuit la alegerea preotului polonez ca papă. Ulterior, vizita papei în Polonia în iunie 1979 şi prezenţa a circa 2 milioane de persoane la slujba ţinută de acesta au reîntărit credinţa creştinilor. Profeticele sale cuvinte „Nu vă fie frică!" au constituit, fără îndoială, un important imbold simbolic pentru credincioşii catolici, iar disidenţa poloneză s-a activizat tocmai ca urmare a speranţei de sprijin din partea Vaticanului. Noile vizite în Polonia (1983, 1987) au constituit un suport pentru sindicatul *Solidaritatea*, aflat în conflict cu statul comunist. Bisericile Catolice au constituit o importantă reţea pentru introducerea în ţările blocului comunist a literaturii neagreate de regim, sub forma *samizdat*-ului. Recunoaşterea rolului, vizibil sau ascuns, al Bisericii Catolice conduse de Ioan Paul al II-lea în destrămarea sistemului comunist a venit chiar din partea lui Mihail Gorbaciov, acesta declarând în cadrul vizitei sale la Vatican din decembrie 1989: „Căderea Cortinei de Fier ar fi fost imposibilă fără Ioan Paul al II-lea".

III. Centru

a) Declinul puterii politice şi economice sovietice

Dacă în epoca lui Hruşciov şi în prima parte a erei brejneviste Uniunea Sovietică părea a fi o stea în urcare, pas cu pas au apărut semnale, pentru cine a ştiut să le descifreze, că imperiul sovietic este asemenea unei comete: după strălucirea puternică urmează extincţia bruscă. Şi elitele politice sovietice, după cum arătam anterior, au fost afectate de deficitul de legitimitate, însă în cazul

[20] Daniel Charles Thomas, **The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism**, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2001.
[21] Edward Stourton, **John Paul II: Man of History**, Hodder & Stoughton, London, 2006.

Uniunii Sovietice acest lucru a avut trăsături particulare. Elementul cel mai semnificativ pentru secătuirea vigorii elitelor sovietice a fost modul de transfer al puterii în cadrul înaltei ierarhii a partidului comunist. Leonid Brejnev a devenit Secretar General al PCUS la vârsta de 58 de ani şi a exercitat această funcţie până la moartea sa în 10 noiembrie 1982. Succesorul său a fost Iuri Andropov, care a preluat conducerea partidului comunist la 68 de ani, până la moartea sa din 9 februarie 1984. Continuatorul său, Constantin Cernenko a fost ales în fruntea PCUS la aproape 73 de ani. Or, într-un sistem centralizat şi puternic ierarhizat precum a fost cel sovietic, eficienţa conducerii a fost influenţată de jocurile pentru gestiunea puterii, pentru poziţionarea în vederea unei succesiuni previzibile. Astfel, în prima parte a anilor `80 elitele sovietice au fost concentrate asupra jocurilor de putere, nu asupra realizării unor necesare reforme, care deveneau imperative din perspectiva competiţiei cu Statele Unite.

Dacă luăm în calcul doar indicatorul produsului intern brut al URSS, constatăm faptul că în cincinalul 1981-1985 creşterea acestuia a fost de 3,2%, iar în perioada 1986-1989 de 2,7%. Aceste rate de creştere erau mai mici decât cele ale Statelor Unite[22]. Diminuarea producţiei industriale, performanţele modeste ale agriculturii colectivizate precum şi productivitatea scăzută a muncii în întreg sistemul sovietic au constituit realităţi care erau cunoscute de către elitele politice, trebuiau doar găsite soluţiile pentru a schimba situaţia. Însă inerţia procesului decizional de tip sovietic este foarte mare, iar hotărârile au o durată lungă de procesare şi aplicare. Politica de mare putere a Uniunii Sovietice a însemnat intrarea în logica unei curse a înarmării cu Statele Unite, cheltuielile militare crescând în anii `80, cu toate că economia nu le putea susţine.

Declinul puterii sovietice a fost cel mai puternic resimţit de elitele sovietice în domeniul industriei electronice şi tehnologiei aero-spaţiale, care aveau profunde implicaţii asupra domeniului militar. De exemplu, în 1987 în Uniunea Sovietică se produceau 51.000 de computere personale, iar în Statele Unite peste 8,6 milioane. Gradul de tehnologizare al întregii economii sovietice era mult mai redus decât în Occident sau Japonia. Criza puterii sovietice a fost conştientizată şi analizată în instituţiile de reflecţie ale Uniunii Sovietice, fie că este vorba de institute de cercetare sau structurile de informaţii. Conducerea politică dezbătea situaţia de criză a Uniunii Sovietice încă din perioada lui Brejnev, dar deciziile se lăsau aşteptate. Principala preocupare a elitelor sovietice nu era situaţia cetăţenilor, ci modul în care declinul politic şi economic afectează chiar statutul de superputere. De aceea, trebuiau găsite soluţii pentru

[22] Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, *Power, Globalization, and the End of the Cold War: Reevaluating a Landmark Case for Ideas*, în **International Security**, Vol. 25, No. 3, Winter 2000-2001, pp. 5-53.

a face din Uniunea Sovietică o putere mai robustă, atât în ceea ce priveşte modelul de organizare internă cât şi prin noi relaţii cu sateliţii est-europeni şi cu Occidentul capitalist. Or, pentru a putea atinge aceste obiective era nevoie de o ruptură în lanţul gerontocratic de succesiune la putere. Persoana aleasă pentru a îndeplini misiunea reformării şi întăririi URSS a fost Mihail Gorbaciov.

b) „Factorul Gorbaciov"

Fără îndoială, unul dintre subiectele care rămâne în centrul controverselor privind explicaţiile revoluţiilor din anul 1989 şi a dezagregării Uniunii Sovietice este cel al „factorului Gorbaciov". Archie Brown şi-a intitulat cartea apărută în anul 1996 la Oxford University Press, într-o primă ediţie, chiar „Factorul Gorbaciov", încercând să ofere explicaţii pentru o „enigmă": încheierea Războiului Rece pe cale paşnică[23].

Chiar şi la două decenii de la disoluţia URSS, precedată de încheierea Războiului Rece şi eliminarea regimurilor comuniste din Europa central-răsăriteană, controversele continuă: a dorit Mihail Gorbaciov să realizeze o schimbare revoluţionară în cadrul Europei central-răsăritene, în sensul „social-democratizării" partidelor comuniste şi a introducerii unei ordini pluraliste sau, dimpotrivă, nu a iniţiat în mod deliberat politici vizând schimbarea de regim, dar evenimentele au luat-o înaintea planurilor de la Kremlin şi, oricum, Moscova îşi pierduse mijloacele de influenţă şi acţiune? A fost abandonarea Europei Centrale o măsură premeditată, determinată de costurile prea mari ale menţinerii imperiului exterior (Tratatul de la Varşovia şi CAER, fără URSS), cheltuieli care puteau determina chiar colapsul centrului sau Kremlinul a fost obligat, de dinamica relaţiilor internaţionale, să accepte pierderea fără luptă a *glacis*-ului câştigat la finalul celui de Al Doilea Război Mondial?

Caracterul contradictoriu al acţiunilor lui Gorbaciov din anul 1989, ulterior a reacţiilor ambigue faţă de dezintegrarea rapidă a Uniunii Sovietice, creează premisele pentru susţinerea unora sau a altora dintre teze, cu argumente mai puternice sau mai slabe. Într-un atare context explicaţiile abundă, de la unele ancorate în metodologii academice la altele aparţinând registrului insidios al teoriilor conspiraţiei (din Rusia a pornit teoria apartenenţei lui Mihail Gorbaciov la un grup ocult care ar fi avut în plan distrugerea Uniunii Sovietice).

În esenţă, disputele istorice şi politice privind rolul lui Mihail Gorbaciov în fruntea Uniunii Sovietice pot fi reduse la atribuirea condiţiei de „regizor" - persoană care are capacitatea de a acţiona independent sau posedă un grad mare de autonomie în realizarea acţiunilor sale – sau, dimpotrivă, de „actor" –

[23] Archie Brown, **The Gorbachev Factor**, Oxford University Press, New York, 1996.

persoană care este folosită de către grupuri de putere pentru atingerea unor obiective. Însă, categoriile de „actor" sau „regizor" au semnificaţie în raport de modelul explicativ utilizat. Dacă utilizăm paradigma şcolii realiste, atunci schimbările în istorie se explică, în esenţă, prin forţe impersonale: balanţa puterii, contradicţiile între imperii, revoluţiile, ascensiunea unor noi ideologii sau mişcări sociale ş.a. Se poate utiliza, însă, şi modelul psiho-istoric, cu ajutorul metodei biografice, în care individul este pus în centrul explicaţiei istorice[24].

Un prim palier al analizei care ne-ar putea răspunde la dilema privind „factorul Gorbaciov" constă în identificarea relaţiilor dintre echipa Secretarului general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) şi restul aparatului de partid. Mihail Gorbaciov a procedat la fel ca restul conducătorilor partidului comunist, impunându-şi oameni consideraţi fideli în toate funcţiile importante. Gorbaciov a dorit să evite soarta lui Hruşciov, astfel încât a micşorat tot mai mult influenţa aparatului birocratic, considerând că birocraţii trebuie lăsaţi să „se înece în actele lor". Amploarea schimbărilor a fost atât de mare încât până în 1988 aproximativ 70% din conducerile organizaţiilor orăşeneşti de partid au fost înlocuite.

Aspectul cu adevărat interesant al lipsei de încredere a lui Gorbaciov în aparatul politic al PCUS constă în faptul că după 1987 structurile multi-instituţionale de luare a deciziilor, de genul Consiliului Apărării al URSS, au fost rar convocate, liderul sovietic având o mult mai mare încredere în capacitatea sa de a rezolva probleme complicate prin metoda „discuţiilor între patru ochi". Biroul Politic al Comitetului Central al PCUS era mai degrabă informat asupra deciziilor de politică internaţională decât locul în care se luau hotărârile.

Al doilea nivel al analizei trebuie să arate dacă acţiunile lui Gorbaciov au fost lineare, predictibile sau, dimpotrivă, au avut un caracter aleator. Proiectul revoluţiilor anticomuniste din Europa central-răsăriteană a prins contur odată cu abandonarea doctrinei Brejnev. Acest pas fusese realizat în mod secret chiar de către Brejnev, prin neimplicarea militară în Polonia în perioada 1980-`81. Însă, condamnarea publică de către Gorbaciov a intervenţiei împotriva "Primăverii de la Praga", precum şi non-intervenţia faţă de deschiderea de către Ungaria a graniţelor cu Austria, astfel încât est-germanii să poată ajunge în Vest, au fost semnalele că Moscova nu va interveni militar chiar dacă partidele comuniste vor fi înlăturate de la putere. Spre deosebire, însă, de cazul statelor-satelit, în Lituania şi Letonia trupele sovietice au intervenit militar în ianuarie 1991 pentru a bloca procesul de recâştigare a independenţei de către statele baltice. Acest lucru ne arată că Mihail Gorbaciov a luat cel mai adesea deciziile

[24] Vezi William C. Wohlforth (ed.), **Cold War Endgame: Oral history, Analysis, Debates**, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2003.

sub presiunea evenimentelor, fără a exista o autentică planificare pe termen mediu şi lung a măsurilor de reformă.

Pe un al treilea palier al evaluării activităţii politice a lui Mihail Gorbaciov se află relaţia sa cu Occidentul. Un element semnificativ pentru înţelegerea viziunii lui Gorbaciov despre relaţiile internaţionale este reprezentat de cartea liderului sovietic publicată în 1987, intitulată *Perestroika pentru ţară noastră şi întreaga lume*[25]. Aceasta conţinea o imagine universalistă a relaţiilor internaţionale bazate pe o nouă ordine mondială democratică, în care URSS ar fi jucat un rol-cheie, iar Organizaţia Naţiunilor Unite trebuia să-şi consolideze poziţia de instituţie-garant a securităţii internaţionale. Gorbaciov a înlocuit mesianismul „revoluţionar-imperial" comunist cu ideea unei „perestroika globale", în acest fel urmând a lua naştere o nouă ordine mondială. Prin credinţa lui Gorbaciov în necesitatea unei „noi gândiri" a ordinii globale poate fi explicat şi refuzul liderului sovietic în faţa propunerii lui Henry Kissinger (ianuarie 1989, Moscova) de a se realiza un condominiun sovieto-american asupra Europei. Gorbaciov era interesat de realizarea unui proiect privind „Casa Comună Europeană". Aliaţii ideologici ai lui Gorbaciov în proiectul universalist al reorganizării lumii nu au fost nici elitele PCUS, nici structurile complexului militar-industrial sovietic, ci gânditorii occidentali, de la social-democraţi la anticomuniştii conservatori. Adesea, Gorbaciov acorda o mai mare preţuire discuţiilor cu intelectualii occidentali decât propunerilor venite din interiorul propriului Birou Politic.

Un aspect care nu poate fi ignorat este acela al influenţei „gorby-maniei" occidentale, liderul sovietic fiind plăcut impresionat de căldura cu care era primit în ţările vestice, în totală disonanţă cu atitudinea tot mai rece a cetăţenilor sovietici, confruntaţi cu tot mai numeroase dificultăţi economice şi sociale.

Aspectul ironic al „factorului Gorbaciov" este acela că un singur om a putut contribui atât de mult la destructurarea unui întreg imperiu tocmai pentru că a acţionat din postura de conducător al unui sistem construit fără contraponderi, în care liderul partidului-stat dispunea de o putere imensă, fără a se afla în mod real sub controlul unei alte puteri.

c) Eşecul militar

Unul din alibiurile comuniştilor „patrioţi" din statele-satelit în faţa propriilor naţiuni era că trebuiau să menţină satelizarea ţărilor lor faţă de

[25] Mikhail S. Gorbachev, **Perestroika: New Thinking for Our Country and the World**, HarperCollins, New York, 1987.

Uniunea Sovietică de teama intervenţiei militare. Până la Gorbaciov această justificare era credibilă, dacă avem în vedere intervenţiile militare împotriva revoluţiei budapestane şi a "Primăverii de la Praga". Ocuparea Afganistanului de către trupele sovietice era încă un argument pentru faptul că Moscova continuă o politică agresiv expansionistă. Însă rezistenţa afgană, sprijinită din umbră de Statele Unite, nu a putut fi înfrântă. Decizia lui Gorbaciov de a impune o strategie de ieşire din conflict şi retragerea efectivă (ianuarie 1987-februarie 1989) a reprezentat în plan politic o puternică lovitură pentru prestigiul internaţional al Uniunii Sovietice. „Glorioasa Armată Roşie" împreună cu KGB-ul au pierdut aproape 15.000 de oameni într-un deceniu de conflict[26]. Veteranii de război din Afganistan, împreună cu familiile celor care au decedat în conflict, au devenit o importantă problemă politică. Apetitul pentru expediţii externe al generalilor şi mareşalilor sovietici a scăzut, contribuind la fundamentarea deciziei de abandonare a Doctrinei Brejnev[27]. Adoptarea aşa-numitei „Doctrine Sinatra" (fiecare stat îşi poate urma propriul drum) a constituit semnalul pentru declanşarea atacurilor cetăţenilor împotriva partidelor-stat, aflate la putere de peste patru decenii.

d) Resurgenţa sentimentelor naţionale în interiorul URSS

Crearea unei societăţi fără clase şi fără tensiuni interetnice a fost parte constitutivă a utopiei societăţii comuniste de tip sovietic. Se părea că sentimentele naţionale ar fi fost congelate de ideologia comunistă, deşi au existat specialişti occidentali în spaţiul sovietic care au atras atenţia asupra resurgenţei naţionalismului. *Perestroika* gorbaciovistă a însemnat renaşterea speranţelor pentru multe din popoarele cucerite de puterea rusă sau sovietică şi supuse unor campanii de rusificare. La 23 august 1989 în statele baltice au fost ample proteste în legătură cu Pactul Ribbentrop-Molotov, iar georgienii protestaseră la Tbilisi încă din 9 aprilie 1989. Reaprinderea vechilor conflicte din Caucaz fusese prefaţată de conflictul dintre armeni şi azeri, încă din anul 1988 (în regiunea Nagorno-Karabah). În întreaga Uniune Sovietică diverse republici îşi reclamau tot mai zgomotos emanciparea de sub tutela Moscovei, cerând folosirea limbilor naţionale în partid, administraţie şi şcoli. Iar renaşterea sentimentelor naţionale, prin care era contestată, implicit, dominaţia factorului etnic rus a avut loc în contextul în care, monopolul politic

[26] Vezi William E. Odom, **The Collapse of the Soviet Military**, Yale University Press, New Haven, 2000; Gregory Feifer, **The Great Gamble: The Soviet War in Afghanistan**, HarperCollins, New York, 2009.

[27] Matthew J. Ouimet, **The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy**, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2003.

al partidului comunist a fost serios zdruncinat de formarea Fronturilor Populare - încă din anul 1988 - care în republicile unionale aveau şi semnificaţia detaşării de controlul centralizat al Moscovei[28]. Astfel, înainte de a se manifesta în Europa Centrală, virusul revoluţionar a lovit chiar inima sistemului sovietic. Cu un imperiu cuprins de turbulenţe interne neaşteptate, sateliţii au dobândit, brusc, o marjă mult mai mare de manevră. Societatea a dorit să se elibereze de tirania partidului-stat în întregul spaţiu intrat în sfera de influenţă a Moscovei.

IV. Periferie

În cadrul a ceea ce am denumit „periferie", adică tocmai statele care s-au eliberat de comunism în anul 1989, prin revoluţii paşnice sau sângeroase, identificăm două tipuri de cauzalităţi importante: starea de nemulţumire generalizată şi agenţii catalizatori ai schimbării – disidenţii. Deşi starea de frustrare a societăţii – pe fondul crizei economice şi sociale – constituie factorul general al producerii revoluţiilor, prezentăm mai întâi factorul „disidenţă" deoarece tocmai contestatarii vizibili ai puterii comuniste au contribuit la structurarea şi direcţionarea nemulţumirii oamenilor din interiorul Cortinei de Fier.

a) Disidenţa

Procesul de sovietizare şi comunizare a statelor din Europa Centrală şi de Est ordonat de Stalin a însemnat distrugerea bazelor şi aşa fragile ale societăţii civile. Însă, revoltele din 1956 şi 1968 de la Budapesta şi Praga, brutal reprimate de Uniunea Sovietică, au creat bazele psihologice pentru constituirea unor curente alternative la dogmele oficiale. În contextul Acordurilor de la Helsinki, a politicii drepturilor omului intens promovată de Administraţia Carter, mişcări precum *Charta 77* sau acţiunea sindicatului *Solidaritatea* au constituit repere de speranţă pentru cetăţeni[29]. Disidenţii nu s-au conceput pe sine ca o contra-putere politică, aptă să constituie o alternativă la partidele comuniste, ci au îmbrăţişat ideologia antipoliticii, prin care au dorit să creeze un spaţiu public golit de ideologia comunistă. După cum recunoaşte chiar un disident, G. M. Tamás, „Deşi disidenţa nu a provocat colapsul regimului comunist, ea a fost fără îndoială un fenomen istoric important, şi nu numai în

[28] Archie Brown, **The Rise and Fall of Communism**, HarpersCollins, New York, 2009, pp.502-521.

[29] Detlef Pollack, Jan Wielgohs, **Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society and Democratic Transition**, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2004.

Europa de Est, Rusia şi China"[30]. Disidenţii au acţionat adesea solitar şi pentru că puterea comunistă fie a împiedicat constituirea unor forme de asociere alternative celor oficiale, fie le-a controlat. Chiar şi sindicatul *Solidaritatea*, cea mai numeroasă şi bine organizată formă de protest la adresa regimului, nu viza abolirea sistemului comunist, ci doar umanizarea acestuia. Disidenţii nu aveau forţa organizatorică de a învinge partidele comuniste şi, evident, nici nu aveau capacitatea de a controla masivul aparat represiv sau de propagandă. Rolul important al disidenţei a fost acela de a constitui simboluri morale alternative la conducătorii oficiali, repere umane care s-au dovedit apoi utile pentru focalizarea presiunii străzii împotriva partidului comunist, atunci când contextul internaţional a permis acest lucru. În Polonia şi Ungaria disidenţii au devenit, brusc, partenerii de dialog ai *nomenklaturii* speriate de presiunea societăţii şi intenţiile reformiste ale lui Gorbaciov, liderii comunişti acceptând soluţii de partajare a puterii, ulterior chiar au renunţat la aceasta pe cale non-violentă. În Cehoslovacia şi Germania Democrată disidenţa a avut rolul de activizare a presiunii străzii asupra conducătorilor comunişti. De altfel, în statele în care disidenţa a fost foarte slabă (Albania, Bulgaria, România), căderea regimurilor comuniste s-a realizat fie pe cale violentă, fie prin conspiraţii în interiorul elitelor comuniste.

b) Nemulţumirea societăţii. Creşterea numărului revoltelor

Baza politică a regimurilor comuniste a devenit tot mai şubredă pe măsura acutizării problemelor de natură economică. Încă din timpul epocii Brejnev în statele Europei de Est au avut loc acţiuni de protest împotriva scăderii nivelului de trai, precum cele din Valea Jiului din România (1977) sau din Polonia în 1970-`71, 1976, 1980-`82. Odată cu epoca lui Gorbaciov starea de nemulţumire subiectivă a crescut, deoarece oamenii din statele-satelit erau interesaţi de deschiderea arătată de conducerea PCUS şi de promisiunile acesteia privind creşterea calităţii vieţii, lucru care nu se întâmpla şi în Germania Democrată, Cehoslovacia, Bulgaria sau România. Greva muncitorilor de la Braşov (noiembrie 1987) era un semnal puternic privind starea de nemulţumire profundă acumulată în societatea românească. Situaţia din România era, fără îndoială, mai dramatică decât în restul statelor comuniste, dar nu era radical diferită. În toate statele Europei de Est cetăţenii erau supuşi privaţiunilor, libertatea era drastic controlată iar speranţele oamenilor într-un viitor mai bun în propria ţară erau reduse. Sentimentul de stagnare era larg împărtăşit, fiind amplificat de informaţiile privind modul de viaţă occidental, în principal cel

[30] G. M. Tamás, *Moştenirea disidenţei*, în Vladimir Tismăneanu (coord.), **Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor,** Polirom, Iaşi, 1999, p.199.

american. Proliferarea antenelor parabolice pentru recepţionarea canalelor prin satelit precum şi a videocasetofoanelor au avut ca efect exacerbarea frustrărilor ca urmare a prohibiţiei pentru accesul la modelul consumerist din Occident.

Acumularea de frustrare de la nivelul societăţii, cu toate că era inhibată de măsurile specifice unui stat poliţienesc, putea fi uşor convertită în proteste dacă se crea un context favorabil şi existau agenţi de mobilizare[31]. Transformarea nemulţumirii pasive a cetăţenilor în furie activă a fost realizată de către mai multe tipuri de actori: pastori ai bisericilor protestante, deveniţi disidenţi faţă de regimul Honecker în Germania comunistă[32]; disidenţii grupaţi în "Forumul Civic" la Praga. Cazul românesc este unul special, pe care nu îl aprofundăm, el fiind cunoscut. Totuşi, trebuie subliniat faptul că între statele din Europa de Est doar în România s-a recurs la reprimarea brutală a manifestanţilor din stradă, după modelul utilizat de conducerea chineză în piaţa Tiananmen, comuniştii germanii îndepărtându-l pe Honecker pe cale legală, iar cehoslovacii realizând tranziţia spre un nou regim printr-o „Revoluţie de catifea".

c) Controversele continuă

Aşa cum fiecare revoluţie îşi are misterele şi controversele sale, şi căderea comunismului îşi are enigmele sale, unele reale altele doar simulate. Fără îndoială, unul dintre subiectele care rămâne în centrul controverselor privind explicaţiile revoluţiilor din anul 1989 este cel al „factorului Gorbaciov". Cartea relativ recentă a lui Archie Brown, *Şapte ani care au schimbat lumea*[33], în continuarea celei publicate în anul 1996 privind „factorul Gorbaciov", vine să adâncească polemicile privind intenţiile liderului sovietic. A dorit Mihail Gorbaciov să realizeze o schimbare revoluţionară în cadrul Europei Centrale, în sensul „social-democratizării" partidelor comuniste[34] şi a introducerii unei ordini pluraliste, sau dimpotrivă, nu a iniţiat în mod deliberat politici vizând schimbarea de regim, dar evenimentele au luat-o înaintea planurilor de la

---

[31] Vezi încercări de teoretizare a revoltelor din anul 1989: Ronald A. Francisco, *Theories of Protest and the Revolutions of 1989*, în **American Journal of Political Science**, Vol. 37, No. 3, August 1993, pp. 663-680; John Ginkel, Alastair Smith, *So You Say You Want a Revolution: A Game Theoretic Explanation of Revolution in Repressive Regimes*, în **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 43, No. 3, June 1999, pp. 291-316.

[32] Steven Pfaff, *Collective Identity and Informal Groups in Revolutionary Mobilization: East Germany in 1989*, în **Social Forces**, Vol. 75, No. 1, September 1996, pp. 91-117.

[33] Archie Brown, **Seven Years that Changed the World. Perestroika in Perspective**, Oxford University Press, London, 2007.

[34] Jacques Lévesque, **The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe**, University of California Press, Los Angeles, 1997.

Kremlin, şi oricum, Moscova îşi pierduse mijloacele de influenţă şi acţiune? A fost abandonarea Europei Centrale o măsură premeditată, determinată de costurile prea mari ale menţinerii imperiului exterior (Tratatul de la Varşovia şi CAER, fără URSS), cheltuieli care puteau determina chiar colapsul centrului, sau Kremlinul a fost obligat de dinamica relaţiilor internaţionale[35] să accepte pierderea fără luptă a *glacis*-ului câştigat la finalul celui de Al Doilea Război Mondial? Caracterul contradictoriu al acţiunilor lui Gorbaciov din anul 1989, ulterior a reacţiilor ambigue faţă de dezintegrarea rapidă a Uniunii Sovietice creează premisele pentru susţinerea unora sau a altora dintre teze, cu argumente mai puternice sau mai slabe. În orice caz, se poate anticipa faptul că această controversă va continua să existe pentru o lungă perioadă de timp.

În strânsă corelaţie cu „enigma Gorbaciov" se află controversele privind rolul Occidentului (Statelor Unite) în declanşarea şi desfăşurarea înlocuirii regimurilor comuniste. Occidentul îşi dorea, fără îndoială, căderea sistemului comunist şi încheierea Războiului Rece, dar diplomaţiile vestice erau preocupate, în aceeaşi măsură, de stabilitatea Uniunii Sovietice, de menţinerea controlului asupra armamentului nuclear şi convenţional în Europa, precum şi de menţinerea la putere a lui Gorbaciov, un partener care a devenit de încredere pentru că era predictibil. În acest cadru se înscriu şi controversele privind existenţa unor acorduri personale între George Bush şi Mihail Gorbaciov privind soarta Europei de Est. În miezul acestor polemici se află, desigur, teza unui acord secret Bush-Gorbaciov care ar fi fost realizat în cadrul întâlnirii de la Malta (2-3 decembrie 1989) şi care ar fi vizat inclusiv situaţia regimului Ceauşescu, în sensul îndepărtării acestuia. Desigur, relatările participanţilor la eveniment[36] nu confirmă un astfel de aranjament ocult, dar acest lucru nu este suficient pentru a exclude definitiv o astfel de înţelegere, lăsând astfel loc diverselor scenarii conspiraţioniste. Aşadar, existenţa şi natura (limitele) unor acorduri între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, privind suportul respectiv permisivitatea faţă de acţiunile de tip revoluţionar din interiorul blocului comunist rămân în sfera controverselor, atât ale istoricilor serioşi cât şi a amatorilor de scenarii. Diferenţa dintre unii şi alţii constă în faptul că istoricii profesionişti nu exclud conspiraţia şi înţelegerile oculte, în timp ce ahtiaţii după senzaţional cred că au certitudini în privinţa aranjamentelor secrete.

În raport de răspunsurile date la chestiunea „factorul Gorbaciov", respectiv relaţiile dintre URSS şi Statele Unite, decurg şi explicaţiile privind rolul

---

[35] Richard Crockatt, **The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in Wold Politics, 1941-1991**, Routledge, London, New York, 2002.

[36] James Baker, Thomas M. DeFrank, **The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace, 1989-1992**, Putnam, New York, 1995; Mihail Gorbaciov, **Memorii**, Nemira, Bucureşti, 1994.

factorilor externi în declanşarea schimbărilor din interiorul regimurilor comuniste. S-a vorbit de un „sărut al morţii" dat de Gorbaciov liderului est-german[37], de suportul acordat complotiştilor de la Sofia pentru înlocuirea lui Todor Jivkov. Dar poate cel mai controversat caz a fost şi rămâne cel al Revoluţiei din România, respectiv a rolului pe care Uniunea Sovietică, împreună cu alţi actori externi (Ungaria, în principal) l-ar fi jucat în îndepărtarea regimului Ceauşescu.

Un alt set problematic asupra căruia istoricii au interpretări contradictorii vizează rolul unor actori în diverse contexte naţionale. Iată câteva exemple: istoricii conservatori acordă o mare importanţă activităţii Bisericii Catolice, din Polonia, în timp ce istoricii de stânga insistă asupra rolului esenţial pe care l-a avut sindicatul *Solidaritatea*, alături de intelectualitate. Care a fost rolul Armatei române în represiunea protestatarilor anti-comunişti şi care a fost rolul acesteia în generarea victimelor din Revoluţie? A jucat Securitatea până la final alături de Ceauşescu, sau au existat „defecţiuni" care au fost importante pentru micşorarea numărului morţilor din decembrie 1989? Au existat „terorişti" şi, dacă da, cine au fost aceştia? Care a fost rolul serviciilor secrete comuniste şi al armatei în îndepărtarea unor lideri precum Ceauşescu, Honecker sau Jivkov? Acestea sunt doar câteva dintre întrebările care îşi aşteaptă încă răspunsuri detaliate chiar şi la peste două decenii de la căderea comunismului în Europa. Această situaţie poate fi înţeleasă printr-o celebră replică atribuită lui Ciu En-Lai, care, întrebat ce crede despre Revoluţia Franceză, ar fi răspuns: „Este prea devreme ca să îţi pot spune!".

Concluzii

Anul 1989 în Europa Centrală şi de Răsărit se prezintă, două decenii mai târziu, ca o perioadă de transformări politice deosebit de complexe, pe care istoriografia încearcă să le cunoască în cele mai mici detalii şi să le integreze unor perspective de ansamblu. Achiziţia incontestabilă a istoriografiei o reprezintă clarificarea cronologiei şi dinamicii principalelor evenimente ale ansamblului de mişcări de abolire a comunismului. Aşa cum am evidenţiat anterior, în explicarea anului 1989 mai rămân pete gri, chestiuni (încă) insuficient clarificate, dar acestea nu afectează în mod esenţial evaluările privind căderea comunismului în Europa Centrală. „Misterele" se referă la chestiuni punctuale, care nu sunt încă revelate fie pentru că accesul la anumite

[37] Frank Sieren, Günter Schabowski, **Wir haben fast alles falsch gemacht: Die letzten Tage der DDR (Noi am făcut aproape totul pe dos în ultimele zile ale RDG)**, Econ Verlag, Berlin, 2009.

surse nu este încă permis, sau fiindcă personaje cheie ale revoluţiilor încă trăiesc şi sunt interesate să se menţină starea de incertitudine.

După mai bine de două decenii, revoluţiile anului 1989 devin, tot mai mult, parte a memoriei colective a europenilor, în care dimensiunea evenimenţială este substituită treptat de cea simbolic-comemorativă prin care faptele dobândesc şi o valoare mitologică. Istoriografia participă şi ea la acest fenomen, existând chiar tendinţa, în cadrul procesului de mitificare, de a considera revoluţiile anului 1989 ca fiind inevitabile[38]. Însă nu este deloc aşa. Doar o combinaţie fericită de evenimente ne dă acum prilejul de vorbi despre 1989 ca „annus mirabilis". Nu era obligatoriu ca Uniunea Sovietică să accepte destrămarea paşnică a sferei sale de influenţă, „Masa Rotundă" poloneză nu se putea realiza dacă la Varşovia se afla la conducere Ceauşescu, nu Wojciech Jaruzelski, sau comuniştii unguri nu ar fi acceptat tranziţia negociată. Dar Gorbaciov a rămas la putere şi *perestroika* s-a transformat în revoluţie, polonezii nu au avut un dictator de tipul lui Nicolae Ceauşescu, iar comuniştii unguri s-au acomodat cu ideea schimbării încă din timpul "socialismului de gulaş". Nu există o singură decizie sau un singur factor care să fi determinat căderea regimurilor comuniste şi încheierea Războiului Rece. Evoluţiile interne şi afacerile internaţionale au fost profund interdependente în perioada 1989-1991. Anul 1989 ne oferă, aşadar, substanţa pentru continuarea muncii de cercetare istorică, iar rezultatele vor putea fi cu atât mai interesante dacă nu vom considera că succesul era dinainte garantat, înscris în vreo teleologie istorică, ci a fost rodul acţiunii unor actori cunoscuţi şi a multor altora rămaşi anonimi, a unor planuri şi conspiraţii dar şi al întâmplării, al aleatorului. Considerând căderea comunismului ca non-inevitabilă, dar posibilă (şi necesară), istoricul este pregătit să-şi pună în continuare întrebările fundamentale pentru meseria sa: „de ce?" şi „cum?", evitând astfel osificarea istoriografiei anului 1989.

[38] Jeremi Suri, *Explaining the End of Cold War: a New Historical Consensus?,* în **Journal of Cold War Studies**, Vol. 4, No. 4, Fall 2002, pp. 60 - 92.

De ce nu a fost prevăzut sfârşitul comunismului?

Why was the end of communism unexpected?

Conf. univ. dr. Sorin Mitulescu[*]

Keywords: *East European revolutions, Cold War, Gorbachev factor, non-intervention policy*

Abstract: *Still today, political and economic analists are wondering about the capacity of social, political and even economic sciences to foresee the future as well as about the openness and willingness of political leaders to take into account various forecasts. The contribution of political sciences in understanding the political events which followed the collapse of communism and Soviet empire offers an opportunity to better evaluate what represents really the forecasting capacity of political sciences in the context of a multilevel interests reality. The article mentions some examples of scholars who succeded in foreseing the end of the Soviet system without mentioning the exact moment, as well as the famous 1982 speech of Ronald Reagan in front of the House of Commons in London. However, most scholars recognise the lack of capability of political sciences in foreseing the collapse of communism and Soviet empire. In spite of many signs that could have been taken into consideration, some paradigms and political ideologies (among them, the convergence theory belonging mainly to Kenneth Galbraith) have played the role of obstacles for a good understanding of political evolutions. Finally, the article proposes a better cooperation and communication between researchers and policy makers in order to become better prepared to understand changes and unexpected evolutions.*

[*] **Sorin Mitulescu** este conferenţiar universitar doctor la Facultatea de Ştiinţe Economice şi Politice din cadrul Universităţii Europei de Sud-Est Lumina.

Actualitatea problemei

Discuţiile referitoare la capacitatea de previziune a ştiinţelor sociale şi politice, dar şi la disponibilitatea factorilor de decizie de a ţine seama de semnalele primite de la analişti în legătură cu posibile evoluţii viitoare, rămâne una de strictă actualitate. Astăzi, mulţi se întreabă dacă actuala criză care a marcat piaţa imobiliară, bancară şi în cele din urmă financiară nu putea fi prevăzută şi, deci, contracarată mult mai devreme. Un material postat pe Internet[1] aduce argumente că, deşi criza criza creditului declanşată în 2008 a surprins pe foarte mulţi, ea putea fi totuşi prevăzută chiar la nivelul autorităţilor. Autorul citează seria articolelor din prestigioasa publicaţie *The Economist Magazine*, care la fiecare câteva zile pe durata anului 2007 trata despre furtuna (financiară) ce urma să vină. La fel, un articol publicat în *Bussiness Week*, pe 9 august 2007, relata un fapt întâmplat unei mari bănci franceze, care în relaţia cu anumite bănci americane se confruntase deja cu primele semne ale lipsei de lichiditate. Fenomene asemănătoare erau semnalate şi într-un Raport al Fondului Monetar Internaţional din decembrie 2007. Cu alte cuvinte, deşi din mai multe părţi veneau semnale privind iminenţa crizei (se observase încă din 2004 şi 2005 creşterea exagerată a preţurilor pe piaţa imobiliară), guvernele din Europa (şi în speţă cel al Marii Britanii) nu au luat nicio măsură. În locul precauţiei, primul ministru britanic Gordon Brown lansa în acea perioadă semnale de optimism şi încredere într-o viitoare dezvoltare globală pentru „primele decenii ale secolului XXI". De fapt guvernele nu făceau altceva decât să alimenteze (şi să încurajeze) lăcomia, goana inconştientă după profit pe care o manifestau bursele de valori aflate într-o continuă urcare. Ideea care se degajă este aceea că - şi atunci când se primesc semnale despre iminenţa anumitor crize sau schimbări - acestea sunt de regulă ignorate, pentru că există interese care favorizează extrapolarea vechilor tendinţe. Alte păreri consideră că în prezent aşteptările şi preocupările privind prognoza politică sunt exagerate, mai ales că în fapt singura metodă aflată la îndemâna cercetătorilor ar fi sondajele de opinie cu aplicaţii foarte limitate[2]. Prezentarea de faţă îşi propune să urmărească în ce măsură lucrurile au stat la fel şi în anii dinaintea colapsului comunist şi sovietic, dacă avem de-a face cu o lipsă de informaţii şi de semnale explicite lansate dinspre analişti sau a existat o tendinţă de ignorare a acestora şi de continuare a unor proiecte deja începute şi care favorizau anumite grupuri de interese.

---

[1] Vezi http://pol-check.blogspot.com.

[2] Gabriel Weiman, *The obsession to forecast. Pre-election polls in the Israeli press*, în **Public Opinion Quarterly**, 1997, 54, pp. 396-408.

S-a prevăzut sau nu s-a prevăzut ?

Au existat analişti – fie din mediul academic, fie din serviciile secrete- care au menţionat posibilităţile de dezagregare ale „imperiului". Literatura politologică citează nume de autori (e drept, nu foarte notorii) care în scrierile lor, anterioare momentului căderii Zidului Berlinului, ar fi prevăzut disoluţia Uniunii Sovietice. În vremuri ceva mai îndepărtate, teoreticieni ai marxismului de la Leon Troţki până la Hillel Ticktin sau la euro-comuniştii italieni au prezis, dar la modul destul de vag, că un asemenea sistem, cum este cel comunist, nu are viitor şi că în final se va autodistruge. Pe aceeaşi linie, merită să fie menţionat ca un text de referinţă istorică şi totodată teoretică, discursul rostit de preşedintele Ronald Reagan în faţa Camerei Comunelor de la Londra cu prilejul unei vizite făcute în 1982. Expresie a unei clarviziuni remarcabile, discursul lui Reagan respingea scenariile cel mai des vehiculate de viitorologii vremii şi anume atât cel al colapsului nuclear (distrugerea civilizaţiei într-un dezastru nuclear) cât şi cel al coexistenţei şi convergenţei (acomodarea regimurilor libertăţii cu „răul totalitar"). În consecinţă, aprecind că omenirea se găseşte la un punct de răscruce, Reagan propunea coalizarea lumii libere într-un efort suprem pentru a păstra „atât pacea cât şi libertatea". Raţionamentul politic al preşedintelui american pornea de la constatarea stării de criză a URSS unde guvernanţii îşi înfometau poporul pentru a putea face faţă escaladării unei curse sufocante a înarmării, potrivindu-se într-un mod apreciat ca „ironic" cu teoria marxistă a „situaţiei revoluţionare", altfel spus a conflictului între „cerinţele relaţiilor economice" cu „cerinţele politice" (sau în termeni marxişti mai ortodocşi - un conflict între bază şi suprastructură). Bazându-se pe convingerea că libertatea este un drept universal al omului, Reagan propunea a întări infrastrucutra democraţiei, sistemul presei libere, al sindicatelor, al partidelor politice, al universităţilor – singurele structuri care permit oamenilor să-şi aleagă propriul drum, să-şi dezvolte propria cultură, să ajungă la concilierea diferenţelor dintre ei într-un mod paşnic. Reţeta succesului era exprimată de Reagan în termeni foarte simpli: conducere puternică, timp şi un pic de speranţă. Forţa mesajului transmis de Reagan pornea de la convingerea lui (care s-a dovedit în foarte scurt timp întemeiată) că **„o nouă epocă este nu doar posibilă dar chiar probabilă"**[3]. Mai aproape de evenimente, serviciile secrete americane furnizau prin 1987 detalii precise despre eşecul reformei lui Gorbaciov şi despre criza economică tot mai pronunţată din Uniunea Sovietică chiar dacă nu ajunseseră la un consens cu privire la modalitatea de interpretare a evenimentelor din URSS. Şi asta deoarece

[3] Vezi http://www.historyplace.com/speeches/reagan-parliament.htm, site consultat la 01.02.2012.

însuşi Robert Gates, un important analist al CIA afirmase încă din anii '80 că, deşi la un moment dat Uniunea Sovietică va eşua, acest fapt nu se va produce în timpul vieţii sale şi nici chiar în cea a fiului său. Leszek Kolakowski, unul dintre disidenţii polonezi proeminenţi, era suficient de atent la schimbările din mediul politic şi cultural, la descompunerea morală a Lagărului din care la un moment dat reuşise să evadeze. Dar nici el şi nici alţii ca el (mai este menţionat şi Ken Jowitt) nu şi-au putut imagina cu adevărat că un asemenea eveniment ar putea avea loc cu atâta rapiditate şi fără opoziţie violentă din partea puterii (desigur, cu excepţia regimului Ceauşescu, dovedit şi cu această ocazie ca fiind unul atipic). Dar asemenea voci erau destul de răzleţe, prea puţin ascultate şi nu reuşeau să articuleze un discurs coerent despre posibilitatea prăbuşirii. Dincolo de asemenea sclipiri de luciditate consemnate ca atare, se recunoaşte astăzi *„eşecul ştiinţelor sociale din Occident de a fi anticipat (prezice) colapsul leninismului ca sistem mondial"*[4]. Analiştii politici din Occident, sau cel puţin cei aflaţi în primele rânduri ale mediului academic din această parte a lumii, nu au prevăzut căderea bruscă şi în acelaşi timp paşnică a unui sistem politic şi militar pe care îl considerau suficient de solid pentru a rezista mişcărilor unei societăţi civile firave (cum mai fuseseră în 1956 sau în 1968). Dinamica extraordinară a evenimentelor i-a luat prin surprindere şi reacţia lor de „năuceală" nu a fost cu nimic diferită de a publicului larg din acele zile[5]. Şi trebuie să recunoaştem că, în acea perioadă din punct de vedere teoretic, ştiinţele politice nu reflectau câtuşi de puţin posibilitatea reversibilităţii socialismului de tip sovietic, dimpotrivă, „când colapsul a venit în '89, universitarii occidentali erau ocupaţi cu construirea de scheme de trecere de la capitalism la socialism"[6].

Ar fi putut să fie prevăzut ?

Faţă de aceste adevăruri recunoscute privind eşecul previziunii, ne propunem câteva sumare comentarii care au în vedere pe de o parte capacitatea în general a ştiinţelor politice de a face previziuni, iar pe de alta, de a sesiza caracteristicile pe care ar trebui să le prezinte teoria politică pentru a răspunde provocării de a elabora previziuni credibile. După unii autori, nici nu ar fi rolul ştiinţelor politice acela de a face previziuni. Ralf Dahrendorf considera că teoriile

[4] Vladimir Tismăneanu (coord.)**, Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor,** Polirom, Iaşi, 2005, p. 11.
[5] Martin Hollis**, Introducere în filosofia ştiinelor sociale,** Editura Trei, Bucureşti, 2001, p. 11.
[6] Dragoş Paul Aligică**,** *J. K. Galbraith şi judecata sistemului comunist***,** în **Revista 22,** 19.05. 2006.

generale, prin însăşi natura lor, nu reuşesc să ia în calcul condiţiile particulare şi adeseori unice din societăţile studiate, aşa numitele condiţii „culturale”[7].

În felul său, Dahredorf recunoaşte că cei care analizau lagărul comunist aplicau o logică de tipul „materialismului vulgar” în care „existenţa determină conştiinţa” sau luau în calcul exclusiv factori cum ar fi *forţa militară* sau *puterea represivă a aparatului de stat.* După părerea mea, dacă am accepta că evenimentele viitoare nu ar trebui prevăzute, în sensul că ştiinţele politice, istoria nu ar trebui să facă previziuni, ci doar să explice ce şi de ce s-a întâmplat, cum susţin unii, ar însemna să ne interzicem orice fel de discurs cu caracter ştiinţific despre viitor, ceea ce nu poate fi onorabil nici măcar pentru o ştiinţă clasificată de Popper ca situându-se în „zona norilor”. Previziunea rămâne o obligaţie a oricărei ştiinţe, rămânând bineînţeles de văzut ce fel de previziune ar urma să fie făcută.

Ar fi putut să fie prevăzut, pentru că existau destule fapte care să fie luate în considerare. Chiar dacă unii autori (mai ales istorici) consideră că nimic din comportamentul liderilor de la Kremlin nu ar fi putut prevesti colapsul final, aceştia - iniţiind reforme care arată, tocmai, că manifestau încredere în viitorul sistemului pe care îl conduceau - alţii consideră că însuşi Gorbaciov - insistând asupra faptului că schimbări fundamentale, deşi prost definite, erau necesare de urgenţă - a divulgat lipsa de încredere în sine a „imperiului”. Odată ce este perceput faptul că liderii unui imperiu se îndoiesc de legitimitatea acestuia, se poate presupune fără riscuri că sfârşitul este aproape[8]. Din păcate, previziunea nu se poate face în absenţa cunoaşterii concrete. Studii de teren desfăşurate în România chiar în anii '80 (şi probabil şi în alte ţări, poate mai puţin în URSS), făcute de o serie de doctoranzi (antropologi) americani, au adus destule asemenea informaţii, multe dintre faptele şi realităţile Estului. Şi, totuşi, încă multă vreme, chiar după 1990, societăţile din Est rămân puţin cunoscute, acoperite, netransparente faţă de analiştii din Occident. Fostul preşedinte al României Emil Constantinescu relata un fapt petrecut la începutul anilor '90 în mediul analiştilor de vârf din Statele Unite care, totuşi, nu reuşeau să prevadă ce urma să se petreacă pe scena politică a Europei de Est pentru că, de fapt nu puteau ieşi din preconcepţiile formate mai demult: *„Şi am început să lucrez (în '93-94) în think tank-uri americane, chestiuni de strategie... nici unul dintre oamenii cu care lucram necrezând că am cea mai mică şansă de a ajunge preşedinte, pentru că niciodată românii nu vor alege un intelectual. Ei ne considerau o ţară cu mentalităţi puternic comuniste, retrograde*”[9].

---

[7] Ralf Dahrendorf, **După 1989. Morală, revoluţie şi societate civilă**, Humanitas, Bucureşti, 1991.

[8] Vladimir Tismăneanu, **op. cit.**, p. 58.

[9] Emil Constantinescu, într-un interviu dat ziarului Adevărul din decembrie 2011.

Rolul teoriilor

Teoria convergenţei a reprezentat multă vreme, în anii '60-'70 o adevărată paradigmă a prognozelor din domeniul politic**.** Principalul exponent al acestei proeminente teorii (la nivelul anilor '70 sau '80) era J. K. Galbraith. Acesta încerca (în spirit pozitivist) o analiză pragmatică a comunismului, luând în calcul exclusiv succesul înregistrat de acesta pe calea modernizării. Concluzia însuşită aproape unanim era că viitorul va aduce o convergenţă a celor două sisteme concurente. Capitalismul va împrumuta elemente de la comunism iar comunismul de la capitalism, şi totul se va termina într-o formă universală de social-democraţie. În felul acesta, comunismul devenea la fel de legitim ca şi capitalismul (=o cale specifică de modernizare) şi nu părea mai sortit dispariţiei, într-un viitor îndepărtat, decât adversarul său din Războiul Rece.

După Aligică, autorii „teoriei convergenţei" comit o greşeală analitică (analizează şi înţeleg eronat faptele elementare ale fenomenului comunist) şi, ca o consecinţă, ajung să greşească din punct de vedere etic şi politic. Personal, aş fi de o părere diferită, considerând că mai degrabă opţiunea politică şi morală prealabilă - pe care autorii respectivi nu au reuşit să o pună între paranteze - i-a condus către o analiză deformată a faptelor. Acelaşi lucru s-a întâmplat cu întreaga şcoală americană a „sovietologiei" care, aşa cum arată Lipset şi Bence, au pierdut bătălia cu liderii politici şi cu unii jurnalişti, aceştia dovedindu-se mai buni previzionişti, în ciuda unui efort analitic mai puţin laborios. Explicaţia ar fi dată de background-ul ideologic specific celor două categorii: *„Reagan şi Levin* (care aveau o viziune mai corectă asupra viitorului – n.n.) *veneau dinspre dreapta în timp ce Moynihan, apropiat de liderii AFL-CIO (centrale sindicale americane), dinspre stânga social-democrată, antistalinistă; acest mediu predispunea la credinţe greşite. Majoritatea sovietologilor erau de orientare liberală de stânga, ceea ce diminua capacitatea lor de a accepta că etatizarea, planificarea şi măsurile socialiste pot să nu meargă. Ei ignorau, totodată, formularea marxistă de bază, după care nu se poate construi socialismul într-o societate sărăcăcioasă"*[10]*.*

Teorii mai adecvate schimbărilor bruşte

Problema teoretică pe care o ridică trecerea în revistă a eşecurilor şi chiar a succeselor îndoielnice în privinţa previziunii colapsului sistemului sovietic este până la urmă cea a găsirii unui cadru conceptual şi metodologic adecvat schimbărilor neaşteptate. Se ştie că tendinţa naturală a oamenilor este de a

[10]Seymour Martin Lipset, Gyorgy Bence**,** ***Anticipations of the failure of communism*****,** April 1994, pe **site-ul** http://bailey83221.livejournal.com/80804.html.

considera că ziua de mâine va fi ca foarte asemănătoare cu ziua de astăzi. Cu alte cuvinte, schimbările nu sunt luate în considerare. Evenimentele din '89 şi '90, ca şi altele care au urmat (atacurile teroriste din 2001, primăvara arabă din 2011) şi criza din 2008 şi până în prezent, despre care am relatat la începutul prezentului articol, ne arată că trebuie să ne schimbăm modul de a gândi atât la nivelul simţului comun şi al culturii politice, cât şi la nivelul abordării ştiinţifice.

Paradigma comprehensiv-individualistă pare să fie potrivită pentru explicarea evenimentelor din '89-'90, dacă vom ţine seama de cuvintele unui John Elster: *„A explica instituţiile sociale şi schimbarea socială înseamnă a arăta cum apar ele ca rezultat al acţiunii şi al interacţiunii indivizilor*"[11]. Totuşi, această paradigmă pare puţin riscantă prin unele din consecinţele sale: ajungem la concluzia radicală conform căreia nu există societăţi ci doar indivizi care acţionează, amintind de celebra frază tipic liberal-conservatoare rostită cândva de Margaret Thatcher: ***„Societatea - nu există aşa ceva!".*** Şi venind foarte în actualitate, am putea să legăm o asemenea concepţie de rădăcinile crizei profunde în care s-a împotmolit societatea liberală ocidentală. Cu alte cuvinte, nu ar fi, oare, posibil să înţelegem şi să prevedem schimbarea decât adoptând o viziune strict individualistă care exacerbează rolul personalităţilor în istorie (Reagan, Gorbaciov şi alţi câţiva)? La cealaltă extremă vedem - consultând „înţelepciunea Google" - că la o căutare după termenul „previziune politică" găsim mai degrabă analize economice, financiare ca bază pentru o evoluţie politică văzută mai degrabă ca epifenomen al mişcărilor de profunzime la nivel economic şi tehnologic. Este clar că asemenea metodologii, axate în mod special pe extrapolarea tendinţelor din trecut (serii cronologice), fie chiar şi folosind metoda scenariilor, nu se potrivesc schimbărilor bruşte, neaşteptate, ce pot să intervină în viaţa socială şi în cea politică. O reacţie la acest gen de abordare lipsită de succes, sunt câteva încercări mai noi, neconvenţionale din punct de vedere metodologioc, dar care oferă sugestii pentru dezvoltări viitoare.

„Teoria" punctului critic

Teoria elaborată (mai bine zis schiţată) de Malcom Goldwell numită „teoria punctului critic" se referă la existenţa (apariţia) unui „moment magic în care o idee, o tendinţă sau un comportament social depăşesc un anume prag, erup şi se răspândesc precum un foc devastator"[12]. Autorul exemplifică situaţia în care o singură persoană gripată poate declaşa o epidemie. Cu alte cuvinte, o acţiune minoră, dar bine gândită, poate să genereze o tendinţă în modă, să crească

[11] Martin Hollis, **op. cit.**, p. 12.
[12] Malcom Goldwell**, Punctul critic,** Editura Andreco Educaţional, Bucureşti, 2004, p. 34.

popularitatea unui personaj, sau a unui produs, sau să determine scăderea actelor de violenţă. Am putea oare explica (şi desigur în consecinţă de a prevedea) evenimentele din '89-'90 cu ajutorul acestei scheme? Este sigur că anumite laturi, aspecte, se potrivesc. Altele ar merita cercetări ulterioare care ar putea să valideze o astfel de teorie explicativă.

Teoria ketch-up-ului

O situaţie similară am putea avea în raport cu o altă „teorie" mai puţin convenţională care ne propune să ne imaginăm o sticlă plină cu un ketch-up consistent şi efortul necesar pentru a vărsa o cantitate potrivită deasupa unei porţii de cartofi prăjiţi. Vom întoarce sticla şi îi vom lovi fundul în mod repetat, dar consistenţa lichidului nu îi va permite să curgă. Şi totuşi, după un număr de lovituri succesive ketch-up-ul porneşte brusc pe gaura sticlei, de obicei în cantităţi mult mai mari decât ne-am dorit şi am prevăzut. Şi, în general, nu vom putea estima numărul de lovituri necesare pentru declanşarea unei schimbări sau pentru atingerea unor rezultate. Adesea, rezultatele vor depăşi aşteptările noastre. Asemănarea acestui model cu multe dintre faptele politice întâmplate în cursul destrămării imperiului sovietic, sau a fiecăreia dintre ţările componente în parte, nu pot fi negate. Şi, totuşi, o asemenea teorie ne atrage atenţia şi asupra limitelor prognozei. Aceasta poate să fie corectă cu un anumit grad de aproximaţie, dar niciodată nu vom avea o programare liniară şi o certitudine totală asupra viitorului politic.

Concluzii

Din analizele realizate, se poate constata că teoria ştiinţelor politice este încă foarte puternic tributară unor opţiuni ideologice, iar acestea sunt cele care favorizează audienţa mai mare şi impactul unor predicţii în dauna altora, care - deşi ar putea fi mai adecvate faptelor evidente - nu sunt acceptate ca „ştiinţă normală". Politicienii carismatici şi determinaţi cum au fost Ronald Reagan şi într-o anumită măsură Mihail Gorbaciov îşi întemeiază acţiunile politice nu atât pe teorii academice, cât pe ideologii şi intuiţii personale şi interpretări ad-hoc asupra contextului politic în care acţionează. În viitor, o mai bună capacitate de previziune politică nu se va putea asigura decât prin aşa numita „politică bazată pe cunoaştere", unde aceasta nu se limitează la rezultatele cercetărilor academice, ci se asigură printr-o comunicare intensă şi permanentă între politicieni, cercetători şi oricare alţi factori interesaţi.

Colapsul imperiului sovietic. O explicaţie prin teoria rarităţii evenimentelor din istoria universală

The fall of the Soviet empire. An explanation by means of the universal history's rare events theory

Prof. univ. dr. Constantin Hlihor*

Keywords: *USSR, USA, Gorbachev, United Nations Organization, Cold War, KGB, CPSU, Yeltsin, Kremlin, Russia, Brezhnev*

Abstract: *The study proposes a reading of the breakdown of USSR and its sphere of influence in East-Central Europe in the light of the theory of rare events. The rare events, processes and phenomena are those events, processes and phenomena that occur at crossroads of the evolution of international relations, making up real turning points in their further development. Such rare phenomena were the cyber revolution, the mass-media revolution as well as their combined outcome, the imagery war that was won by the West long before it actually won the Cold War.*

În cele două decenii de la prăbuşirea URSS a apărut o imensă literatură istorică, socio-politică, strategică şi geopolitică. Specialişti şi analişti din cele mai diverse domenii au încearcat să explice de ce un stat considerat a fi o superputere a dispărut fără să fi urmat "calea" clasică prin care au dispărut imperiile în istoria universală de la Imperiul Roman de Apus

* **Constantin Hlihor** este profesor universitar doctor şi decan la Facultatea de Istorie a Universităţii Creştine Dimitrie Cantemir.

la Imperiul Bizantin, otoman, austro-ungar, ţarist sau cel colonial britanic[1]. Unii analişti afirmă: *"The causes for the downfall are rooted, on the one hand, in the design errors of the Soviet system and, on the other hand, in the processes of degeneration which had been undermining stability for decades"*[2]. Alţii cred că *„there was a growing crisis of regime legitimacy within Soviet society*. Aşa cum Moshe Lewin a argumentat[3], *"The country went through a social revolution as Brezhnev slept"*[4]. Andreas Aslund demonstrează că inadaptarea unui stat hipercentralizat la tendintele impuse de creşterea interdependentelor economice şi de revoluţia informatică au condus imperiul pe drumul declinului şi a prăbuşirii inevitabile[5]. Johan Galtung, Tore Heiestad şi Eric Ruge cred că în fapt avem de-a face cu o lege naturală a ascensiunii si decăderii imperiilor[6].

Fără a neglija şi alte explicaţii, care au raţionalitatea lor dar şi forţa de convingere necesară pentru a fi acceptate, consider că a fost vorba de un cumul de factori care au acţionat sistemic şi inevitabil[7]. Explicaţiile pot fi acceptate sau respinse. Oamenii au nevoie de a înţelege sensul şi mai ales modul cum lumea, în ansamblul ei, evoluează. Printre multe alte explicaţii şi nevoia de a cunoaşte de ce apar şi se prăbuşesc imperiile este tot mai prezentă în studiile din politică şi istorie, cu toate că această preocupare nu este deloc nouă[8]. Referindu-se la acest aspect profesorul şi politologul american Immanuel Wallerstein arăta că nu trebuie să ne preocupe mai mult decât a cunoaşte aceste aspecte deoarece nu trebuie să confundăm căderea unui imperiu cu prăbuşirea lumii. Imperiile se nasc şi mor din motive extrem

---

[1] Gerhart Simon, *The End of the Soviet Union: Causes and Relational Contexts,* **Aussenpolitik** - German Foreign Affairs Review, Vol. 47, No. 1, 1996, on line, http://www.calculemus.org/aera/kp-uw/96-03/simon.html.

[2] Ibidem.

[3] Kathryn Stoner-Weiss, Michael McFaul, *Domestic and International Influences on the Collapse of the Soviet Union (1991) and Russia's Initial Transition to Democracy (1993),* Center on Democracy, Development and the Rule of Law Freeman Spogli Institute for International Studies Stanford University, on line, http://iis-db.stanford.edu/pubs/22468/No_108_StonerWeiss_domestic_and_international_influences_on_collapse_of_USSR.pdf.

[4] **Ibidem**.

[5] Anders Aslund, **How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia,** Cambridge University Press, New York, 2007, p. 15.

[6] Johan Galtung, Tore Heiestada, Eric Ruge, **On the Decline and Fall of Empires: The Roman Empire and Western Imperialim Compared***,* on line http://www.transcend.org/galtung/papers/HSDR-GPID1.PDF.

[7] A se vedea pe larg, Constantin Hlihor, **România. Prăbuşirea comunismului şi naşterea democraţiei. 1989-2000**, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, pp. 12-87.

[8] Constantin Hlihor, *Creşterea şi descreşterea marilor puteri*, în **Revista Româno-Americană**, editată de Asociaţia „Amicii Statelor Unite" sub conducerea unui comitet de redacţie, seria a doua, ianuarie 2011, nr. XXI, pp. 32-59.

de diverse, dar omenirea supravieţuieste de fiecare dată[9]. Filosoful britanic R. G. Collingwood publică lucrarea *Ideea de istorie,* asumând un contraatac la adresa predecesorului său: istoria nu poate trata fapte şi fenomene ca şi cum acestea ar fi evenimente naturale; spre deosebire de ştiinţele naturii, istoria se apleacă asupra acţiunii umane, iar raportarea la acţiuni implică procese de gândire fără de care inteligibilitatea istoriei nu poate fi pusă în discuţie[10]. Explicaţia în istorie nu se poate conforma unui criteriu strict deductiv pe baza unor legi generale; faptele istorice au - potrivit lui Collingwood -o dinamică aparte, ele nu pot fi explicate urmând un procedeu logicist riguros; în istoriografie, cercetătorul trebuie să apeleze în repetate rânduri la mecanisme nonintelective pentru acurateţea demersului explicativ; nici mai mult, nici mai puţin, istoricul trebuie să retrăiască faptele pe care le relatează pentru a le înţelege pe deplin: "Istoria gândirii şi, prin urmare, întreaga istorie reprezintă reiterarea gândirii trecute în conştiinţa istoricului"[11]. Alan Donagan semnalează, la rându-i, dificultăţile ce ar putea decurge din acceptarea teoriei hempeliene ca model de urmat în fundamentarea conceptului de explicaţie; dacă am accepta ca modelul explicativ din ştiinţele experimentale să fie adoptat, de pildă, în istorie, am asuma, în chip implicit, efectivitatea şi eficienţa necondiţionată a acestui model explicativ; dar – observă cu acuitate Donagan[12] – complexitatea faptelor istorice depăşeşte regularitatea pe care un fizician, de pildă, o înregistrează ca urmare a observării repetate a fenomenelor; prin urmare, explicaţia prin apel la legi generale în istoriografie este inaplicabilă datorită inadecvării sale; în caz contrar, dacă unul şi acelaşi model explicativ prin legi generale ar da seamă de două fapte istorice diferite, am fi confruntaţi cu o dublă aporie: prima se referă la faptul că legea generală nu ar putea da seamă de realizarea unei posibilităţi în detrimentul alteia, iar a doua rezidă în faptul că ar eşua să explice de ce o posibilitate este explicabilă mai curând decât oricare alta care ar fi putut avea loc în condiţiile aplicabilităţii aceleiaşi legi generale. Raritatea fenomenelor, proceselor şi faptelor în istorie poate oferi o explicaţie care să se adauge la şirul explicaţiilor de ordin sociologic, strategic, economic, psihologic etc., privind apariţia şi dispariţia marilor imperii în istoria universală.

---

[9] Immanuel Wallerstein, **Geopolitics and Geoculture**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 235.
[10] R. G. Collingwwod, **The Idea of History**,Oxford University Press, New York, 1956, pp. 175-178.
[11] **Ibidem**, p. 215.
[12] Apud Gabriel C. Gherasim, *Filosofia analitică a istoriei*, în **Revista de Filosofie Analitică** Vol. III, nr. 20, Iulie-Decembrie 2009, p.72.

Teoria rarităţii evenimentelor în istoria universală

Pentru a vedea ce este raritatea şi dacă acest element este unul incontestabil ca existenţă în istoria popoarelor şi a relaţiilor dintre ele, cred că trebuie să identificăm răspunsul la o serie de întrebări care au fost puse de nenumărate ori de către istorici şi nu numai dar care, iată, pot avea de fiecare dată nuanţe şi perspective deosebite. Prin urmare ce este istoria? Are legi care să determine evoluţia societăţii umane şi mai ales de ce unele societăţi merg pe un *sens* al creşterii şi dezvoltării iar altele pe un *sens* al declinului şi dispariţiei de pe scena politică a lumii? Istoria, contrar credinţelor populare, nu este *trecut* ca realitate obiectivă. Termenul frecvent este utilizat cu acest înţeles dar credem că nu este corect. Trecutul, pur şi simplu, este ceea ce s-a întâmplat. Istoria este, în schimb, interpretarea istorică a ceea ce s-a întâmplat. Aşa cum a subliniat Michael Howard, istoria este doar ceea ce scriu istoricii[13]. Percepţia pe care oamenii o au asupra trecutului istoric este modelată de mai mulţi factori, atât obiectivi cât şi subiectivi, printre care şi de modelul explicativ pe care un cercetător îl acceptă în cercetarea şi analiza proceselor şi fenomenelor sociale, economice, militare etc. Chiar dacă istoricii ar găsi o modalitate de a scrie istoria obiectiv, istoria ar fi încă incompletă. Abilitatea lor de a scrie despre trecut depinde de ceea ce este sau poate fi cunoscut despre trecut. „Each age and culture seems to bring different assumptions about the past and ask different questions about it"[14]. Henri-Irénée Marrou atrăgea atenţia asupra faptului că atunci când vorbim de istorie trebuie să deosebim între „L'objet étudié (ce qui s'est passé): la *réalité historique"* şi „La connaissance de cet objet (résultante de l'effort pour connaître l'objet): la *connaissance historique"*[15].

În fapt termenul ***istorie*** trebuie privit din trei perspective. În primul rând *istoria ca realitate trecută*, acea totalitate a faptelor, proceselor şi fenomenelor care s-au întâmplat în evoluţia unei societăţi sau a umanităţii. În acest sens noţiunea este sinonimă cu trecutul. Istoria ca *trecut* este imposibil de cunoscut de către om. Nimeni nu poate avea acces la totalitatea faptelor şi fenomenelor, proceselor în care oamenii au fost antrenaţi în decursul

---

[13] Apud Dr. Antulio J. Echevarria II, *The Trouble with History,* on line, http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA485910, accesat la 11 septembrie 2011, ora 20.45

[14] Michael Herman, *What can intelligence analysts learn from historians (and from international relations academics)?* on line, http://www.nuffield.ox.ac.uk/OIG2/meh%20website%20view%20on%20historians.pdf

[15] Henri-Irénée Marrou**, De la connaissance historique***,* Editions du Seuil, Edition augmentée à partir de la 6ème édition du Seuil, 1954, p. 29.

evoluţiei lor. A doua perspectivă este *istoria ca imagine/reprezentare,* construită de om cu ajutorul limbajului. Această istorie ia forma naraţiunii, miturilor, operelor de artă, a filmului documentar etc., reprezentând oameni şi fapte din trecut. Este o formă de comunicare a trecutului de către specialişti şi nu numai prin diferite mijloace şi metode pentru oamenii *prezentului*. Este o parte a experienţei sociale pe care oamenii şi-o împărtăşesc la un moment dat. Cea de-a treia perspectivă este *istoria ca discurs* rezultat al investigării trecutului de către oameni specializaţi. Istoria ca discurs se naşte din truda istoricului de a găsi răspunsuri la întrebări legate de evenimentele care au influenţat destinul unor societăţi şi la cauzele care le-au generat ca şi a consecinţelor pe care acestea le-au avut asupra societăţii. Aceste răspunsuri pot fi aflate prin cercetarea cu instrumente şi metode adecvate a informaţiilor provenite din cele mai diverse surse de la cele arheologice până la cele documentare şi de altă natură. Michael Oakeshott face o distincţie clară între *istoria ca realitate obiectivă/concretă* din trecutul unui popor şi *istoria construită cu ajutorul instrumentelor ştiinţifice,* prin aflarea răspunsurilor pe care istoricii şi le pun la un moment dat despre istorie ca realitate concretă[16].

Utilizarea unor concepte-cheie este imperios necesară pentru înţelegerea identităţilor politice a diferitelor comunităţi umane care au interacţionat şi a evoluţiei lor în istoria universală. Precizările conceptuale sunt utile, cu atât mai mult cu cât există capcana anacronismului, determinată de tendinţa de a extrapola sensurile actuale ale termenilor cu care definim evenimente si procese istorice la perioade istorice trecute[17]. Pe de altă parte, deruta este amplificată de sensurile diferite pe care istoriografia şi ştiinţele sociale din diferite perioade şi ţări le-au imprimat unor noţiuni şi concepte cum ar fi de exemplu chiar cel de eveniment, proces, dar şi a unora care *leagă* aceste fenomene şi procese în discursul istoric cum ar fi cel de „etnie", „naţiune", „naţionalism", „revoluţie", „crearea/dispariţia statelor" etc. De aceea, trebuie avute în vedere conceptele predominante în limbajul epocii, care ajută la recompunerea dimensiunii specifice a percepţiei pe care o au la un moment dat oamenii asupra faptelor, fenomenelor şi proceselor socio-politice şi cultural-spirituale. Utilizând conceptele social-politice în inserţia lor contextuală (deopotrivă istorică şi textuală) istoricii devin nu numai „conştienţi de instrumentele cu care lucrează"[18], ci capătă şi înţelegerea că la

---

[16] Michael Oakeshott, *Experience and Its Modes*, apud, Ryan Benjamin Shaw, *Events and Periods as Concepts for Organizing Historical Knowledge,* http://aeshin.org/media/pdf/shaw-2010-events-and-periods.pdf.

[17] Alexandru-Florin Platon, *Cum trebuie analizate conceptele istorice?,* în **Contrafort**, nr.1-2, ian. 2011.

[18] Ibidem.

un moment dat trebuie să remodeleze termenii prin care oamenii îşi interpretează şi îşi reprezintă epoca în care trăiesc.

Intervalul care ne desparte de trecut nu este un spaţiu gol. Investigăm acţiunile din trecut în funcţie de consecinţele acestora, de potenţialul pe care îl au în influenţarea ulterioară a evenimentelor. Istoricul nu se axează pe accesul şi cunoaşterea unor detalii, pe experienţa trecută a unei societăţi interne sau internaţionale, ci pe ceea ce Henri-Irénée Marrou definea drept inteligibilitatea lor. Referindu-se la acest aspect istoricul francez apreciază „*La connaissance qu'il veut élaborer de ce passé vise à une intelligibilité ; elle doit s'élever au-dessus de la poussière des petits faits, de ces molécules dont l'agitation en désordre a constitué le présent pour y substituer une vision ordonnée, qui dégage des lignes générales, des orientations susceptibles d'être comprises ; des chaines de relations causales ou finalistes, des significations, des valeurs*"[19]. Dimpotrivă, istoria este rezultatul unui efort creator al istoricului, care stabileşte o relaţie între trecut şi prezent. În saltul pe care istoricul îl face de la realitatea istorică obiectivă, concretă, conţinută în documentele pe care le cercetează la realitatea construită prin limbaj, utilizarea unor concepte este inevitabilă. Valabilitatea conceptelor utilizate de istoric în reconstituirea trecutului nu este una perenă, dar nici una relativă. Conceptele sunt dependente de personalitatea istoricului, de mentalitatea, timpul său, dar şi de curentul filozofic care este îmbrăţişat de istoric. De acesta va depinde modul cum istoricul alege calea spre adevăr în efortul său de cercetare ştiinţifică.

Materia primă în orice cercetare istorică o constituie evenimentele. Pentru a reconstitui trecutul, formele de organizare ale unei colectivităţi, caracteristicile sale definitorii, evenimentele istorice care i-au marcat dinamica, istoricul are nevoie de informaţii despre acestea, cu alte cuvinte, de fapte istorice. Tocmai datorită specificului sarcinii sale - reconstituirea trecutului - istoria întâmpină o dificultate esenţială în chiar punctul său iniţial: culegerea de fapte. Care fapte, procese şi fenomene sunt adunate din sursele pe care le are la îndemână? După ce criterii le selectează, deoarece este imposibil să fie analizată totalitatea lor? Dacă a găsit criteriul potrivit de selecţie, cu ce *instrumente* şi, mai ales, după ce *metode* analizează faptele istorice. Noi propunem teoria rarităţii faptelor, fenomenelor şi proceselor istorice care, prin operaţionalizare, poate oferi atât instrumente cât şi metode potrivite de cercetare şi analiză.

Nevoia de a găsi o nouă teorie pentru cercetarea istoriei relaţiilor internaţionale a fost sesizată încă din prima parte a secolului trecut de Pierre Renouvin şi Jean-Baptiste Duroselle. Aceştia au propus paradigma *forţelor*

[19] Henri-Irénée Marrou, **op. cit.,** p. 44.

profunde, care s-a bucurat de un mare succes în epocă. Aceasta nu numai că a rezistat, dar cu nuanţe adăugate pe parcursul anilor a rămas aceeasi până în zilele noastre[20]. Cei doi reputaţi istorici, împreună sau separat, au descris aceste „*forţe profunde*" [21] şi au explicat cum factorii obiectivi sau de contextualizare- factorii demografic, geografic-, şi factorii subiectivi care ţin de modul cum se iau deciziile politice, economice, ideologiile şi mentalităţile din societate pot influenţa sensul, intensitatea şi arhitectura relaţiilor internaţionale într-o epocă dată, apariţia sau dispariţia unor mari puteri[22].

Ideile şi viziunea lui Renouvin şi Duroselle au fost continuate de Rene Girault, Raymond Poidevin, Robert Frank şi alţii, care le-au completat sau dezvoltat. Rene Girault, de exemplu, referindu-se la evoluţiile istoriei relaţiilor internationale ca disciplină academică, afirma că s-a dezvoltat inegal datorită unei concurenţe acerbe din partea istoriei economice şi diplomatice, care aveau şi ele ca obiect de studiu un fragment/aspect al relaţiilor internaţionale. De-abia spre sfîrşitul anilor '70 asistăm la o apropiere a acestor domenii de cercetare şi analiză[23]. Este capabilă această teorie să ofere instrumente şi metode de analiză pentru istoria recentă a relaţiilor internaţionale, care este atît de complexă şi diversificată? R. Girault credea că este necesară introducerea unor noi perspective de cercetare a istoriei relaţiilor internaţionale prin apel la metode specifice sociologiei şi psihologiei. Rene Girault a adus in atentia specialistilor nevoia de a analiza, alături de forţele profunde (*deep forces*), mentalul colectiv, opinia publică şi percepţia asupra evenimentelor[24]. Istoricul italian Ennio Di Nolfo constată că o istorie a relaţiilor internaţionale *„trebuie să lunece şi spre alte planuri pentru a căuta, alături de dinamica exterioară a evenimentelor, momentele critice şi fluxurile constante care le-au influenţat"*[25].

Dacă acceptăm paradigma *forţelor profunde* pentru analiza creş-terii/descreşterii imperiilor se nasc cel puţin două întrebări. Prima este legată de modul cum *alegem criteriul de selecţie* pentru a aduce în analiză factorii

---

[20] Robert Frank, *Penser historiquement les relations internationales,* http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/img/pdf/fd001267.pdf, accesat 12 august 2010, ora 15.00

[21] Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, **Introducere in istoria relatiilor internationale**, Armand Colin, Paris, 1964 (ed. 1), 1991(ed . 4).

[22] Jean Baptiste Duroselle, *Area Studies : Problems of Method,* în **UNESCO. International Social Science Bulletin,** Vol. IV, No. 4 , I952, pp. 636-647, on line http://unesdoc.unesco.org/images/0005/000596/059694eo.pdf, accesat 20 septembrie 2010, ora 20.00

[23] Rene Girault, **Etre historien des relations internationales**, Publications de la Sorbonne, 1998, pp. 41-45.

[24] **Ibidem**, p. 92.

[25] Ennio Di Nolfo, **Introducere in istoria relatiilor internationale**, Editura All, Bucureşti, 2008, pp. 120-121.

relevanţi dintr-un *ocean* de fapte, procese şi fenomene. Iar ce-a de-a doua se referă la imposibilitatea ca acestea să fie percepute în acelaşi mod de istoricii care le analizează. Acest studiu propune *raritatea faptelor, proceselor şi fenomenelor istorice* ca alternativă la metoda şi instrumentele de cercetare a creşterii şi descreşterii imperiilor în istoria relaţiilor internaţionale. În primul rând, studiul îşi propune să definească *raritatea* şi cum pot fi identificate faptele, procesele şi evenimentele rare din istoria relaţiilor internaţionale (materia primă pentru analiza istorică), iar în al doilea să releve impactul unor evenimente rare asupra evoluţiei imperiului sovietic de-a lungul existenţei sale.

În momentul în care istoricul îşi propune să analizeze relaţiile internaţionale dintr-o anumită epocă şi regiune geografică „plonjează" în mijlocul unui „ocean" de fapte, procese si fenomene, ori nu toate acestea au avut acelaşi impact asupra raporturilor ulterioare dintre actorii politicii internaţionale. Charles-Victor Langlois şi Charles Seignobos considerau că este imposibil să cuprinzi acest ocean de informaţii fără să existe un criteriu de selecţie a lor[26]. Henri Berr împărţea faptele istorice în trei categorii. *Fapte întîmplătoare* sau brute, ceea ce constituie elementul tranzitoriu al istoriei, *hazardul*, şi *faptele individuale*, un fel de intermediar între hazardul pur şi fapte necesare care desemnau elementul central pentru analiza istorică[27]. Profesorul Samuel Yapi Andoh de la Institutul de Studii Politice al Universităţii din Toulouse consideră că „les événements « neufs » d'aujourd'hui constitueront l'histoire de demain, fait que l'histoire aura toujours sa place dans les RI"[28].

Evenimentele, procesele şi fenomenele rare (cruciale) sunt cele care s-au aflat la un moment de răscruce a evoluţiilor internaţionale. Până la acel *eveniment/fenomen/proces rar,* ca şi după apariţia sa, lumea a evoluat *altfel* şi a fost interpretată într-o *altă grilă de lectură*. Asemenea evenimente au atras atenţia specialiştilor din varii domenii de cercetare a vieţii sociale. Astfel se explică de ce teoria *evenimentelor rare* este destul de frecvent utilizată în domeniul analizei relaţiilor internaţionale[29], în studiile de securitate[30],

---

[26] Charles Victor Langlois, Charles Seignobos, *Introduction to the Study of History*, translated by G. G. Berry, Princeton University, Duckworth, 1912, pp. 262-279.

[27] A se vedea pe larg, Marin Badea Pamfil Nichiţelea, **Filozofia istoriei. Orientări şi tendinţe contemporane**, Editua Politică, Bucureşti, 1982, pp. 84-95.

[28] Samuel Yapi Andoh, *Le poids de l'histoire dans les relations internationales*, on line, http://www.memoireonline.com/08/09/2612/Le-poids-de-lhistoire-dans-les-relations-internationales.html, accesat în 23 iunie 2010, ora 22.00.

[29] Gary King and Langche Zeng, *Explaining Rare Events in International Relations*, on line, http://gking.harvard.edu/files/abs/baby0s-abs.shtml accesat la 11 septembrie 2010, ora 20.30.

economie şi finanţe[31] sau medicină[32], dar extrem de puţin în domeniul istoriei, în general, şi a istoriei relaţiilor internaţionale în special. Potrivit unor specialişti din domeniul studiilor de securitate, „*Rare events are events that occur outside the everyday experience of an organization and, as such, are frequently portrayed as unique, unprecedented, or even uncategorizable*[33].

În istoria relaţiilor internaţionale, evenimentele, procesele şi fenomenele rare au surprins lumea diplomatică şi politică şi au zdruncinat mentalul colectiv, iar prin unicitatea lor au deschis noi căi de evoluţie şi înţelegere a raportului dintre state, organizaţii internaţionale şi alte tipuri de actori non statali. Sunt adevărate *pietre de hotar* în evoluţia statelor şi relaţiilor dintre ele în mediul internaţional. Pacea de la Westfalia este considerată de toţi istoricii şi specialiştii din relaţiile internaţionale un reper pentru intrarea în modernitate, dar are relevanţă doar pentru lumea occidentală, deoarece nu se referă şi la „lumea islamică" aflată în raporturi complexe cu cea occidentală, nici *pace,* nici *războ*i. Evenimentul *rar,* în opinia noastră, care a redefinit raporturile dintre lumea occidentală şi cea islamică a fost stabilirea de *relaţii diplomatice dintre Franţa şi Imperiul otoman pe principii de egalitate* la 26 mai 1535[34]. În evul mediu, relaţiile diplomatice dintre statele occidentale (creştine) şi cele orientale (musulmane) erau imposibil de realizat pe principii de egalitate, ca urmare a bazelor ideologice izvorâte din religia creştină şi cea musulmană pe care acestea funcţionau. Războiul contra necredincioşilor era obligaţie sfântă pentru sultanii otomani, izvorâtă din

---

[30] Richard A. McCormack, *A Rare Event: Manufacturing Issues Are Discussed In The House Of Representatives*, în **Manufacturing & Technology News**, August 3, 2010, Volume 17, No. 12, on line, http://www.manufacturingnews.com/news/newss/manufacturingstrategy730.html, accesat la 11 septembrie 2010, ora 20.30.

[31] Paula Lopez, Alexander Michaelidis, *Rare Events and Annuity Market Participation*, London School of Economics, CEPR and FMG, November 2005, on line, http://eprints.lse.ac.uk/24672/1/dp553_UBS039pdf.pdf, accesat la 12 iulie 2010 ora 17.00.

[32] Aleksandar Lazarević, Jaideep Srivastava, Vipin Kumar, *Data Mining for Analysis of Rare Events: A Case Study in Security, Financial and Medical Applications*, on line, http://www-users.cs.umn.edu/~aleks/pakdd04_tutorial.pdf, accesat la 10 iulie 2010, ora 20.45.

[33] Marlys K. Christianson, Maria T. Farkas, Kathleen M. Sutcliffe, Karl E. Weick, *Learning Through Rare Events: Significant Interruptions at the Baltimore & Ohio Railroad Museum*, în **Organization Science**, Vol. 20, No. 5, September–October 2009, pp. 846–860.

[34] *Premières relations diplomatiques entre la France et l'Empire ottoman*, Quelques documents sur les premiers échanges diplomatiques et un traité d'alliance entre François Ier et Soliman, D'après un article paru en 1827 du grand spécialiste allemand de l'empire ottoman, Hammer, *Mémoire sur les premières relations diplomatiques entre la France et la Porte,* publié dans le **Journal Asiatique**, 1827, downloaded from http://turquie-culture.fr/pages/histoire/relations-franco-turques/premieres-relations-diplomatiques-entre-la-france-et-lempire-ottoman.html; see also J. De Hammer, Histoire de l'Emire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours , on line http://www.archive.org/stream/histoiredelempi07unkngoog/histoiredelempi07unkngoog_djvu.txt, 23 December, 2010.

preceptele Coranului, şi de aici şi ideea de război perpetuu purtat de musulmani contra creştinilor[35]. Acest tratat şi nu Pacea de la Westfalia a însemnat o revoluţie ce a determinat intrarea diplomaţiei în epoca modernă pentru istoria relaţiilor internaţionale. Pacea westfalică are relevanţă şi poate fi considerată un eveniment *rar* dacă rezumăm istoria universală şi istoria relaţiilor internaţionale doar la lumea occidentală!

Raritatea[36] fenomenelor, proceselor şi faptelor rezultate din interacţiunea internaţională ca instrument de analiză a depăşit şi europocentrismul ca viziune, şi, mai ales, tentaţia exportului acesteia în alte arealuri de cultură şi civilizaţie. Imperiul sovietic, cel puţin prin ideologie, a fost un „produs" occidental, dar ca formă şi funcţionalitate a fost altceva. *Raritatea* nu trebuie înţeleasă doar ca frecvenţă cu care se petrec evenimentele istorice sau apar diferite procese şi fenomene în istoria relaţiilor internaţionale, ci în primul rînd ca impact asupra oamenilor şi a raporturilor dintre comunităţi umane. Evenimentele *rare* - fie că sunt întruchipate de mari războaie între state sau grupuri de state, de revoluţii sociale sau politice de amploare, de crize economice mondiale, boli şi molime, care au decimat populaţia unor continente, de revoluţii în cunoaştere şi tehnologie etc. - au marcat decisiv istoria universală şi a raporturilor dintre popoare.

Dintre evenimentele *rare* care au marcat raporturile dintre state în decursul istoriei, *marile conflicte* sunt, de departe, cele mai importante fenomene care au modelat istoria relaţiilor internaţionale din cele mai vechi timpuri. Colin S. Gray are dreptate când afirmă că războiul, mai mult decât orice altceva, a creat lumea modernă, şi că *„mai toate ţările s-au creat în urma războiului. În mod inevitabil unele dintre ele au fost distruse de acelaşi agent*"[37]. Acelaşi lucru îl constată şi Stephanie Lawson, care arată că *„războaiele la scară largă, fie ele calde sau reci, au reprezentat momente definitorii în politica mondială de-a lungul unei mari părţi din secolul XX"*[38].

Importanţa acestor fenomene *rare* a fost relevantă mai ales pentru modul cum s-a construit ordinea mondială în politica internaţională. La începuturile ei, aceasta a fost creată prin utilizarea puterii brute[39]. Învingătorii au impus

---

[35] A se vedea pe larg, Mihai Maxim, **Noi documente turceşti privind Tările Române şi Înalta Poartă**, Editura Istros, Brăila, 2008, pp. 7-21.

[36] Gary M. Weiss, *Mining with Rarity: A Unifying Framework,* în **Sigkdd Explorations, Explorations Newsletter**, Volume 6, Issue 1, 2004, pp. 7-18.

[37] Colin S. Gray, **Războiul, pacea şi relaţiile internaţionale. O introducere în istoria strategică**, Editura Polirom, Iaşi, 2010, p. 16.

[38] Stephanie Lawson, **Relaţii internaţionale. O scurtă introducere**, Editura CA Publising, Cluj-Napoca, 2010, p. 11.

[39] Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse, **op. cit.,** p. 336.

regulile şi normele care au stat la baza relaţiilor dintre state pentru perioade mari din istoria modernă şi contemporană, şi au contribuit decisiv la apariţia instituţiilor care să guverneze raporturile dintre state. Pacea de la Westfalia a condus la apariţia unor norme care au guvernat raporturile dintre state timp de secole. Principiul liberei treceri pe marea deschisă este astăzi un principiu de drept internaţional. Totuşi, până în secolul XVII orice stat putea să confişte vasele altor state şi să le preia încărcătura, dar şi navele sale puteau fi prădate. Pentru marile puteri maritime care faceau comerţ la mari distanţe, renunţarea la aceste practici conducea la profituri mult mai mari. Astfel, Olanda şi mai apoi Anglia au impus acest principiu de liberă circulaţie cu ajutorul vaselor de război. Instituţiile şi regulile internaţionale care au guvernat relaţiile dintre state în secolul al XX-lea, de exemplu, au apărut în urma celor două războaie mondiale. Liga Naţiunilor şi ulterior ONU au fost create şi au funcţionat după viziunea şi principiile impuse de marii învingători în aceste conflagraţii.

În categoria fenomenelor *rare* poate fi încadrată şi schimbarea hegemonului în balanţa de putere în politica internaţională la un moment dat. Hegemonia este definită prin deţinerea de către un stat a preponderenţei puterii în politica internaţională, astfel încât el să poată impune de unul singur regulile şi principiile care stau la baza comportamentelor statelor în relaţiile dintre ele. De remarcat este faptul că percepţia asupra acestui fenomen în politica internaţională este diferită de la un stat la altul, dar şi de la o epocă la alta[40]. Atunci când se cercetează relaţiile internaţionale pentru o epocă sau alta, importantă nu este identificarea hegemonului, ci impactul pe care acesta l-a avut asupra celorlalţi actori şi ce consecinţe a produs pentru evoluţiile ulterioare în arhitectura relaţiilor internaţionale. Cultura, civilizaţia, prestigiul politic şi forţa hegemonului conduc la apariţia de noi principii si reguli, dar şi instituţiile aferente în sistemul internaţional.

Evenimente *rare* s-au produs şi în acţiunile politice şi diplomatice care au pus capăt conflictului dintre state. Alianţa franco-otomană a însemnat nu numai un început al diplomaţiei moderne, dar şi un eveniment care va redefini însăşi natura alianţelor viitoare în relaţiile internaţionale. Mare parte din activitatea politică a lui Francisc I s-a concentrat împotriva inamicului principal al său, Carol Quintul, Regele Spaniei, cel care a reuşit să fie ales împărat al Imperiului Romano-German. Pentru a contrabalansa puterea

---

[40] Niall Ferguson, *Hegemony or Empire*, în **Foreign Affaires**, September-October 2003, on line, http://www.latrobefinancialmanagement.com/Research/SBH%20Outside%20Research/Reading/Ferguson_Niall/Hegemony%20or%20Empire%20(Niall%20Ferguson).pdf, William Pfaff, *The Question of Hegemony*, **Foreign Affairs**, Vol. 80, No. 1, January - February 2001, pp. 221-232.

Imperiului Habsburgic, Francisc I a urmărit cu precădere dezvoltarea relaţiilor cu sultanul otoman, Soliman Magnificul. Alianţa franco-otomană, numită "prima alianţă diplomatică non-ideologică" dintre un imperiu creştin şi un stat musulman, a dat naştere unui scandal în Europa creştină, unde a fost considerată o "uniune profană între Crin şi Semilună"[41]. Lumea occidentală creştină nu putea concepe o asemenea alianţă!

La fel de importante pentru apariţia fenomenelor şi proceselor *rare* au fost descoperirile în domeniul geografiei, mai ales a expansiunii pe mare. Marile descoperiri geografice din secolul al XV-lea, prin relevarea dimensiunilor reale ale spaţiului marin, acreditează perspectiva oceanică începând cu secolul al XVI-lea, ca principală trăsătură a raporturilor maritime internaţionale. Aceste descoperiri au contribuit la includerea întregii noastre planete în sfera afacerilor comerciale şi au făcut din Atlantic principala zonă a comerţului maritim, diminuându-se în mare măsură rolul Mediteranei şi al Balticii. În noile condiţii, Viena, Genova şi Hansa Germană pierd poziţiile deţinute în transporturile maritime, fiind înlocuite treptat de puterile oceanice. În acelaşi timp, descoperirile geografice au accentuat considerabil tendinţele de apropiere. Primele protagoniste ale confruntării maritime din această perioadă au fost Portugalia şi Spania. Conflictul a fost rezolvat în urma a numeroase negocieri între cele două ţări şi al arbitrajului Papei Alexandru al VI-lea (prin tratatul de la Tordesillas – Spania – încheiat la 7 iunie 1494), prin care se trasa o linie de nord-sud care trecea pe la jumătatea distanţei dintre insulele Azore şi coasta americană; tot ce era la est de această linie aparţinea Portugaliei şi tot ce era la vest aparţinea Spaniei[42]. Politizarea spaţiului maritim a constituit fără îndoială un proces care poate intra în categoria *rare* (cruciale) prin consecinţele pe care le-a avut asupra relaţiilor dintre marile puteri maritime europene, pe de o parte, şi aceste mari puteri şi comunităţile/statele din cele două Americi, Africa şi Asia cu care au venit în contact. Apariţia raporturilor de tip colonial între popoare, caracterizate printr-o evidentă asimetrie în toate privinţele, nu ar fi putut apărea fără dezvoltarea tehnologiei în domeniul transporturilor şi a armamentelor. Lumea internaţională se schimbă radical prin expansiunea în spaţiu şi creşterea numărului de actori care interacţionează reciproc, însă modelele de analiză în istoria relaţiilor internaţionale continuă să fie tot europocentriste!

Accesul opiniei publice la politica internă şi externă a statelor a reprezentat un alt fenomen *rar*. La sfârşitul primului război mondial,

---

41 Andreea Lupşor, *Francisc I, "le Roi Chevalier",* în **Historia.ro**, on line, http://www.historia.ro/exclusiv_web/portret/articol/francisc-i-le-roi-chevalier.

42 Elisabeth Mancke, *Early Modern Expansion and the Politization of Oceanic Space*, în **Geographical Review**, Vol. 89, No.2, Oceans Connect, April 1999, pp. 230-235.

milioanele de foşti combatanţi şi familiile lor constituiau un factor de presiune politică pentru guvernele lor[43]. În Imperiul ţarist, sub presiunea opiniei publice, guvernul va semna o pace separată şi va deschide drumul unor evoluţii puţin previzibile la începutul primului război mondial. În Europa centrală, cuvintele preşedintelui american Woodrow Wilson privind dreptul popoarelor la autodeterminare aveau o relevanţă specială şi vor conduce la apariţia a noi actori în viaţa politică internaţională, prin destrămarea monarhiei austro-ungare. În secolul XX opinia publică a influenţat sau determinat cu mult mai multă forţă desfăşurarea evenimentelor internaţionale. Masele participau, direct sau indirect, la realizarea politicii externe a unui stat, fenomene sociale mult mai complexe îşi puneau amprenta asupra relaţiilor dintre ţări; factorii militari, economici, financiari erau la fel de importanţi ca şi cei diplomatici. Toate aceste coordonate existaseră fără îndoială şi în alte epoci, desfăşurate mai subtil sau pe anumite paliere sociale, dar istoricii le neglijaseră în mod repetat, fascinaţi fiind de evoluţiile personale sau ale elitelor politice. Identificarea unor evenimente rare din istoria imperiului sovietic şi, mai ales, incapacitatea liderilor de la Kremlin de a le identifica şi a le gestiona au condus la prăbuşirea sa.

O posibilă explicaţie a prăbuşirii URSS prin teoria *rarităţii*

După încheierea războiului al doilea mondial lumea internaţională a intrat într-o epocă a unui tip aparte de conflictualitate - ceva ce nu se mai întâlnise in istoria relaţiilor internaţionale şi are toate caracteristicile unui *fenomen rar*. Definită în literatura de specialitate drept *Război Rece* sau *Războiul de 50 de ani*[44], confruntarea dintre capitalism şi comunism a reprezentat un element esenţial în dispariţia regimului politic construit de Lenin după prima conflagraţie mondială pe ruinele fostului imperiu ţarist şi apoi *exportat* de Stalin după cea de-a doua conflagraţie mondială. Deşi s-a scris mult despre acest fenomen al relaţiilor internaţionale, termenul de *Război Rece*, circumstanţele şi factorii care l-au generat, etapele şi caracteristicile acestuia, ca şi condiţiile care au favorizat încheierea lui etc. continuă să fie subiect de discuţie[45]. Expresia, ca atare, nu este o creaţie postbelică. Potrivit istoricului Ion Ciupercă, Don Juan Manuel de Castilla y

---

[43] Bogdan Antoniu, Mihai Rudolf Dinu, **Istoria relaţiilor internaţionale în secolele XIX-XX,** Ministerul Educaţiei şi Cercetării, 2005, p. IV.
[44] Georges-Henri Soutou, **La guerre de Cinquante Ans. Le relations Est-Ouest 1943-1990**, Librairie Arthème Fayard, 2001, pp. 9-18.
[45] **Ibidem.**

Leon a folosit prima dată această expresie pentru a descrie conflictul din Spania dintre creştini şi musulmani: un conflict în care ostilităţile au început fără declaraţie de război şi s-au sfârşit fără tratat de pace[46]. Potrivit aceluiaşi autor, în perioada postbelică, Bernard Mannes Baruch, consilier financiar al preşedinţilor Wilson şi Roosevelt, a caracterizat starea relaţiilor internaţionale prin formula *Război Rece*, rămânând în istorie drept inventatorul expresiei[47]. Georges-Henri Soutou consideră că celebrul jurnalist american Walter Lippmann a inventat, în 1947, expresia *Război Rece* pentru a descrie tensiunea în creştere şi conflictul dintre URSS, SUA şi aliaţii lor[48].

Ca tip special de conflict, în care părţile nu se înfruntă direct, ci apelează la un *război prin procură*, Războiul Rece avea să prilejuiască o cursă infernală a înarmărilor, o confruntare complexă pe tărâm politic, ideologic, psihologic; chiar dacă s-a caracterizat printr-o stare de încordare, cu puseuri care au adus omenirea foarte aproape de un nou conflict, Războiul Rece a asigurat, totuşi, o stabilitate remarcabilă a vieţii internaţionale şi a evitat o confruntare militară de proporţii. Lucrurile au evoluat astfel încât SUA au fost împinse de împrejurări să preia şi să exercite *leadership*-ul asupra *lumii libere*, asumându-şi responsabilităţile majore în sânul Alianţei Nord-Atlantice. URSS, care înainte de crearea Tratatului de la Varşovia, în 1955, a semnat tratate militare cu sateliţii săi, s-a străduit, concomitent, să-i integreze economic prin intermediul CAER. În felul acesta, organizarea politică a lumii a luat *o formă perfect bipolară*. Acheson avea dreptate să facă această remarcă pătrunzătoare: „*În lume au rămas doar două mari puteri... Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Ne aflăm într-o situaţie fără precedent din vremurile antice. Doar în timpul Romei şi al Cartaginei mai existase o asemenea polarizare a puterii pe pământ... Pentru Statele Unite, a lua măsuri pentru a întări ţările ameninţate de agresiunea sovietică sau de subversiunea comunistă... însemna a asigura securitatea Statelor Unite – însemna a apăra libertatea însăşi*“[49]. Disputa dintre cele două blocuri reprezentate de către cele două puteri a luat forma *disputei globale dintre democraţie şi dictatură* şi a durat o jumătate de secol. Astfel, confruntarea dintre cele două superputeri ale momentului a mai îmbrăcat o formă: confruntarea între două modele diferite de dezvoltare. Unul care se baza pe voinţa majorităţii, dispunea de instituţii libere şi garanta libertatea individuală, celălalt pe coordonarea unitară a efortului de dezvoltare la nivel naţional, ceea ce, de fapt, era un eufemism pentru

---

[46] Ioan Ciupercă, „Studiu introductiv“, în Martin Mc Cauley, **Rusia, America şi războiul rece**, Editura Polirom, Iaşi, 1999.
[47] **Ibidem**.
[48] Georges-Henri Soutou, **op. cit**., p. 9.
[49] Henry Kissinger, **op. cit.,** p. 452.

suspendarea libertăţilor şi instituirea unei adevărate dictaturi. Ia naştere o imensă încleştare care angajează potenţialul uman, economic şi de creaţie nu numai al respectivelor superputeri, ci şi al aliaţilor lor, al celei mai mari şi mai semnificative părţi a planetei. Liderii de la Kremlin nu au putut să depăşească steoretipurile generate de însuşirea mecanică a marxismului şi nu au putut să înţeleagă acest tip de conflictualitate. În aceste condiţii nu avea cum să câştige un război pe care, aşa cum au demostrat-o, nu l-au înţeles.

Chiar dacă sunt specialişti care cred că „*în căderea comunismului subzistă totuşi ceva enigmatic, ceva ce rezistă tuturor analizelor economice, politice sau sociale*“[50] şi că în analiza cauzelor şi a condiţiilor care au determinat apariţia şi consumarea unui fenomen de o aşa de mare complexitate şi cu o durată apreciabilă în *curgerea* istoriei, cum a fost sfârşitul imperiului comunist sovietic, este riscant să se reţină un anume *ceva* ca factor decisiv al prăbuşirii, noi credem că nu au dreptate. În anii ’70 apare un *fenomen rar* care avea să schimbe faţa întregii lumi şi pe care liderii comunişti de la Kremlin nu l-au sesizat, iar atunci când au luat cunoştinţă de existenţa lui l-au caracterizat reacţionar - *revoluţia cibernetică.* În timp ce în Occident noile tehnologii ale informaţiei au prelungit boom-ul economic, în URSS şi ţările socialiste din Estul şi Centrul Europei se instaura un fenomen de stagnare pe care Mancur Olson îl denumeşte *societatea sclerotică*[51].„*În timp ce Europa Centrală şi de Est făcea eforturi extraordinare pentru a dezvolta producţia de fier, oţel, ingineria de tip începutul secolului al XX-lea şi industriile chimice şi realiza industrializarea pe aceste baze, în Occident apărea o nouă «societate post industrială», ca să folosim termenul introdus de Daniel Bell*[52]*, sau o societate a «serviciilor» sau a «comunicaţiilor», cum au descris-o alţii.*“

Liderii comunişti de la Kremlin şi din ţările satelite n-au avut capacitatea să înţeleagă că la sfârşitul anilor ’70 „*marea eră a cărbunelui şi a oţelului ia sfârşit. Vestul îşi reorientează industria spre servicii electronice, bunuri de consum*“[53]. Economia intra deja într-o nouă eră. Când acestă nouă eră a apărut în Vest, în anul 1979, Europa Centrală şi de Est era incapabilă să urmeze acest curs.

Modelul rigid de modernizare, care se dovedise eficient în industrializarea ţărilor agrare înapoiate şi care avusese o rată de creştere impresionantă pe baze tehnologice caracteristice începutului de secol, era total inadecvat pentru o reorientare tehnologică. Regiunea a rămas mult în urmă în ceea ce

---

[50] Claude Karnoouh, **Comunism-postcomunism şi modernitate târzie. Încercări de interpretări neactuale**, trad. de Mihai Ungureanu, Editura Polirom, Iaşi, 2000, p. 38.
[51] Apud Ionel Nicu Sava, **op. cit.,** p. 20.
[52] Ivan T. Berend, **op. cit.,** p. 196.
[53] Charles S. Meier, **Why Did Communism Collapse in 1989?,** Harvard University, 1991 (Apud Ionel Nicu Sava, **op. cit.,** pp. 22-23, nota 7).

privește noua tehnologie. Cu doar câțiva ani în urmă, N. S. Hrușciov încercase o reformă timidă la nivelul raporturilor Moscovei cu lumea din exterior, dar și înăuntrul propriului sistem. Deși ideile sale n-au afectat aparatul birocratic de comandă din structurile economice, *nomenklatura* de partid s-a opus și l-a *debarcat* de la putere.[54] În contextul *dezghețului ideologic* promovat cu destule ambiguități de Nichita Hruşciov în unele țări socialiste satelite, elita intelectuală a încercat, chiar dacă timid, să depășească canoanele dogmatice ale socialismului științific.

În acest context, este cu atât mai pregnant meritul colectivului interdisciplinar de cercetări sociale din fosta Cehoslovacie, colectiv coordonat de Radovan Richta care, încă din anii '60, vorbea de schimbarea intervenită în *bazele civilizației* ca urmare a accelerării revoluției științifico-tehnice; despre defazajul tot mai evident dintre aceste modificări și formele de conducere a economiei și a societății, gândite în lumina industrialismului; despre necesitatea profundă a unor *reforme* care *„să se materializeze în noi sisteme de conducere economică*"[55]; despre consecințele istorice și potențialul de risc pe care îl putea avea pentru socialism faptul că nu intenționa să își creeze un fond propriu de civilizație care *„să depășească limitele sistemului industrial*"; despre *„mutarea iminentă a patosului revoluționar în noi domenii*"[56] etc. Fără îndoială, autorii lucrării vorbeau de pe poziții socialiste. Însă în calitatea lor de cercetători au elaborat o analiză care după mai bine de 30 de ani conține elemente de un realism ce contrastează cu dogmele epocii.

În autobiografia sa, A. Dubček a dezvăluit că în această perioadă, când era secretar regional la Bratislava, căuta cu discreție în jurul său persoane care să-i împărtășească punctul de vedere privind necesitatea unor schimbări. Transferat la Praga în aparatul Comitetului Central al PCC, el a făcut cunoștință cu *„un număr de spirite de valoare (cum ar fi economiștii Ota Šik și Karel Kuha), care se interesau în principal de aceleași lucruri* (ca și mine – n.n.*)*"[57]. Din acest punct de vedere putem înțelege contextul în care cercetătorii conduși de Radovan Richta au ajuns la concluzia că: *„Aceste tendințe își au originea în însăși natura civilizației industriale și tocmai acesta este faptul care face ca pe o durată mai lungă noua viață și noile relații dintre oameni să nu se poată întemeia pe această bază moștenită a civilizației. În esență, industrializarea face parte mai curând din premisele și punctele de plecare decât din țelurile propriu zise ale dezvoltării socialiste. Iată de ce au*

---

[54] Robert Strayer, **op. cit.,** pp. 50-52.
[55] Radovan Richta, **Civilizația la răscruce**, Praga, 1969, p. 150.
[56] **Ibidem,** p. 151.
[57] Jean François Soulet, **Istoria comparată a statelor comuniste, din 1945 până în zilele noastre**, traducere de Silvia Albișteanu și Ana Zbârcea, Polirom, Iași, 1998, pp. 153-154.

eşuat în trecut şi vor eşua inevitabil şi în viitor toate încercările de a întemeia societatea nouă pe introducerea sistemului industrial" (subl. ns.).

Uniunea Sovietică nu a *valorificat* cum se cuvine forţele dezvoltării post-industrialismului decât în plan militar. Henri Kissinger, referindu-se la acest aspect, sesiza că „*forţele rachetelor sovietice creşteau într-un ritm ce i-a făcut pe mulţi experţi să se teamă că superioritatea strategică sovietică era iminentă. Asemenea conducătorilor britanici Palmerston şi Disraeli în secolul XIX, oamenii de stat americani percepeau o Rusie care avansa în toate direcţiile*"[58], însă observa imediat că „*slăbiciunea fatală a acestui imperialism nesăţios a fost aceea că treptat liderii sovietici şi-au pierdut pe drum simţul măsurii supraestimând abilitatea sistemului sovietic de a-şi controla cuceririle atât militare cât şi economice*"[59]. În această perioadă economia URSS, ca şi a altor ţări socialiste, a intrat într-o perioadă de evidentă stagnare. Creşterea cheltuielilor militare a fost infinit mai mare decât creşterea PNB. Fostul ministru de externe sovietic, Eduard Şevardnadze, evalua la 25% din PNB cheltuielile militare în timpul regimului Brejnev[60]. Resursele consumate în cursa înarmărilor, costul intervenţiilor militare în lumea extraeuropeană ca şi susţinerea unor regimuri prosatelite în Lumea a Treia au sufocat economia sovietică şi l-au determinat pe Mihail Gorbaciov să înceapă tratative extinse de reducere a armamentelor şi arsenalelor militare[61]. Vladimir Kantorovich face o observaţie, neîndoielnic, pătrunzătoare, când remarcă faptul că eşecul economic, oricât de sever, nu poate explica, singur, prăbuşirea prin implozie a regimurilor comuniste: „*This economic explanation (of collapse)…is, at best, incomplete. Poor economic performance is comonplace in the world, while the peacetime collapse of a political system is quite rare*"[62].

Un alt fenomen rar se petrece în istoria celei de-a doua jumătăţi a secolului al XX-lea, iar liderii sovietici şi „tovarăşii" lor au fost incapabil să îl observe - *revoluţia în mijloacele de comunicare.* Revoluţia în domeniul mijloacelor de comunicare în masă a spulberat barierele de comunicare de altădată[63] şi a pus cetăţeanul în legătură directă cu evenimentele din orice punct al globului. În felul acesta, cetăţeanul aflat în interiorul sistemului socialist era scos, măcar într-o anumită măsură, de sub influenţa propagandei oficiale. Impactul acestei schimbări a fost aşa de mare, încât ar fi riscantă acum o evaluare exhaustivă a sa. În sfârşit, am mai menţiona lansarea

---

[58] Henri Kissinger, **op. cit**., pp. 690-691.
[59] **Ibidem.**
[60] Jean-François Soulet, Sylvaine Guinle, **op. cit**., p. 163.
[61] **Ibidem,** pp. 161-162.
[62] Vladimir Kantarovich, *The Economic Fallacy,* în **National Interest**, No. 31, Spring 1993, p. 36.
[63] Pierre Miquel, **Histoire du monde contemporain, 1945-1999**, Nouvelle Edition, Fayard, 1999, pp. 486-510.

inspirată în anii ’70 a campaniei numită a *drepturile omului*, care a creat o mare presiune asupra sistemului totalitar, a reaprins speranţa în valorile democraţiei, a silit regimurile comuniste să devină dacă nu mai elastice, măcar mai prudente.

După opinia noastră, nu s-ar putea explica victoria în Războiul Rece şi prăbuşirea comunismului făcând abstracţie de aceste *evenimente rare* care au stat in centrul disputei dintre cele două superputeri şi care, poate, nu au avut efecte spectaculoase, dar au erodat sistemul socialist şi încrederea cetăţenilor în valorile sale declarate. Menţionând aceste lucruri, dorim să relevăm că noile domenii de confruntare nu ar fi avut impactul scontat dacă nu ar fi devenit din ce în ce mai evident că, din punct de vedere tehnologic, Occidentul repurtase victoria. Salturile în acest domeniu au generat un val real de prosperitate, o îmbunătăţire vizibilă a standardului de viaţă al cetăţeanului. Nu numai pentru elitele sociale, ci, practic, pentru toată societatea. Sub impactul revoluţiei post-industriale, Occidentul se schimbase radical, schimbare care se regăsea în viaţa locuitorilor săi. De aceea, *discursul* din mass-media, valorile susţinute de campania privind drepturile omului sunau adevărat , pentru că erau susţinute de o realitate socială schimbată vizibil şi incontestabil în bine.

Pentru cetăţeanul obişnuit cursa înarmărilor, revoluţia tehnologică, forţele post-industrialismului – domenii decisive ale confruntării capitalism/socialism – erau ceva abstract şi, oricum, îndepărtat. Pentru el importante şi decisive erau „produsele“, „întruchipările“ de zi cu zi ale celor două sisteme; cu alte cuvinte, calitatea şi performanţele automobilului, televizorului, ale blugilor, ale filmelor, ale melodiilor moderne, calitatea bunurilor care făceau parte din viaţa sa şi nu neapărat a rachetelor balistice. Imaginile unei societăţi prospere cu care au fost *bombardate* societăţile comuniste au avut efect devastator în aceste ţări şi pentru propaganda lor[64]. Victoria Vestului în confruntarea cu Estul a fost determinată de un şir de succese în plan militar, psihologic, imagologic şi ideologic, deoarece Războiul Rece a fost un cu totul alt tip de război, complet diferit de cele pe care omenirea le-a purtat până atunci. Războiul Rece s-a purtat şi a fost câştigat de Vest şi pe terenul psihologiei şi al imagologiei. Apărea războiul imagologic ca *fenomen rar* dar pe care o nomenklatură cu o cultură politică îndoielnică l-a confundat cu propaganda imperialistă!

În plan imagologic, confruntarea Est-Vest a fost decisă de modul cum competitorii au înţeles impactul pe care îl au asupra oamenilor imaginile, informaţia, cultura, ideologia şi muzica, tot ceea ce ţine de un nou mod de

[64] **Ibidem**, p. 505.

viaţă. Câştigul/pierderea în aceste noi forme de confruntare nonclasică nu se putea evalua cu măsurile clasice, în numărul de pierderi pe câmpul de luptă, sau în distrugerile pe care le provoci adversarului, ci în influenţa pe care acestea o au în schimbarea modului de a gândi al oamenilor, a modului lor de a percepe lumea în care trăiesc. În această confruntare Moscova şi sateliţii ei au propagat înlăturarea exploatării de clasă, eliberarea naţională pentru ţările în curs de dezvoltare[65]. În opoziţie, SUA şi aliaţii lor au propagat ideile democraţiei pluraliste şi au recurs la forţa de atracţie a muzicii rock, a filmului *western* şi a modei blue jeans. În această confruntare, rock-ul şi blue jeans-ii au avut o forţă de penetrare şi de erodare a sistemului socialist mai mare decât apelurile la lupta de clasă ale Moscovei. Claude Karnoouh nu exagerează prea mult când afirmă că socialismul „*s-a prăbuşit sub presiunea imaginilor supermagazinelor şi a serialelor de televiziune americane. La urma-urmei, Lenin a fost învins de alianţa lui Mc Donald's cu Coca Cola, a lui Yves Saint Laurent cu Mercedes*"[66].

Liderii comunişti, până la Mihail Gorbaciov, formaţi în dogmele ideologiei comuniste de tip stalinist, n-au fost capabili să depăşească limbajul de lemn al unei propagande învechite de tip secol al XIX-lea şi n-au înţeles rolul informaţiei, puterea mass-media în modelarea conştiinţelor. Jean Heffer consideră că acest fapt ţine de esenţa regimului politic comunist de a conserva pe perioade lungi aceiaşi lideri, care avansează în vârstă şi pierd capacitatea de a înţelege evoluţia societăţii şi, prin urmare, de a o renova. Nu acelaşi lucru s-a întâmplat în Occident. Iată de exemplu, la începutul preşedinţiei, R. Reagan l-a sprijinit pe F. Marcos în Filipine. Însă pe măsură ce transmisiunile TV continuau, şi americanii au văzut cum demonstranţi paşnici şi simpatici din clasa mijlocie erau atacaţi de bătăuşii lui Marcos, poziţia lui Reagan a început să se schimbe. Crainicul de televiziune de la *Washington Post* scria: „*nu dă bine să fii aliat cu piticul ăsta rău de la televizor*[67]*. Liderii comunişti din Estul Europei n-ar fi înţeles acest lucru pentru că erau convinşi de un fapt: cenzura dură şi controlul absolut al mass-media şi mai ales al televiziunii este suficient pentru a-ţi impune voinţa".* Alvin Toffler este de părere că *„Dacă Ceauşescu ar fi studiat rolul noului sistem mass-media global, de exemplu, în răsturnarea lui Ferdinand Marcos în Filipine, ar fi ştiut că deţinerea controlului mass-media interne nu mai e de ajuns pentru a ţine poporul în ignoranţă, evenimentele politice interne sunt jucate tot mai mult pe*

---

[65] Sergiu Tămaş, **Geopolitica. O abordare prospectivă**, Bucureşti, 1995, p. 164.
[66] Claude Karnoouh, **op. cit.**, pp. 142-143.
[67] Alvin Toffler, **Powershshift / Puterea în mişcare**, traducere de Mihnea Columbeanu, Editura Antet, 1995, p. 347.

o scenă globală (…). Ceauşescu n-a reuşit să înţeleagă revoluţia mondială a mijloacelor de informare, plătind cu viaţa, în ziua de Crăciun, 1989"[68].

Analizele de imagine în confruntarea Est-Vest din timpul Războiului Rece, mai ales pentru perioada sa de final[69] arată că a câştigat cel ce a dominat fluxurile comunicaţiilor şi a reuşit să impună valorile, aspiraţiile şi propria imagine în opinia publică. Or, după cum apreciază reputaţii analişti ai problemei, „*întâietatea SUA în lume în acest domeniu este indiscutabilă. Leadershipul american se afirmă şi în ceea ce priveşte stăpânirea reţelelor, fabricarea şi vânzarea de echipamente, concepţia şi producţia de media. Conceptul de Free flow of Information a dat mai mult ca oricând un avantaj sistemului american, fiind capabil să facă cunoscute temele sale dominante oriunde în lumea liberă*"[70]. Sovieticii n-aveau nici o şansă de a contracara *ofensiva imagologică* deoarece *traficul* lor în imperiul undelor herziene nu era decât de 0,3% din cel al Intelsat-ului.[71] Prin urmare, filmele şi foiletoanele produse în SUA au invadat ecranele mari şi mici din lumea întreagă, difuzând modelul culturii şi civilizaţiei americane. „*Niciodată american way of life n-a avut o forţă mai mare de penetrare*"[72].

Pe de altă parte, este vorba despre lipsa de modernitate a mai tuturor produselor din fostul sistem socialist. Nimeni nu pune la îndoială performanţele produselor militare sovietice. Dar cetăţeanul obişnuit intră în contact nemijlocit cu produsele *civile*. Pentru că este vorba despre o confruntare între două sisteme, considerăm că modernitatea produselor obişnuite a contat enorm în verdictul cetăţeanului din *lagărul* socialist. Modernitatea automobilului occidental, a televizorului, a pantofului dacă vreţi, rezumau totul şi aveau o forţă de convingere, pe care nu trebuia să o mai releve nimeni. Pe fondul unui nivel de trai modest – expresia directă a ineficienţei sistemului – *bombardamentul* noilor produse din Occident a putut avea o influenţă decisivă. Aşa s-a produs desprinderea lentă dar inevitabilă a cetăţeanului de sistemul în care, poate cândva, crezuse. Odată ce desprinderea a avut loc, implozia şi prăbuşirea nu mai erau decât o problemă de timp.

---

[68] **Ibidem.**

[69] Vezi pe larg George F. Kenan, **Memoirs, 1925-1950**, Little, Brown, Boston, 1967, pp. 240-242; Peter G. Filene, **American Views of Soviet Russia**, Homewood, Ill, Dorsey Press, 1968, pp. 235-237; Ellen Mickiewiez, **Media and the Russian Public**, Prager, New York, 1981, pp. 136-137; Robert English, Jonathan J. Halperen, **The Other Side: How Soviets and Americans Perceive Each Other**, Transaction Books, New Brunswick (USA) and Oxford (UK), 1991, pp. 51-68.

[70] Pierre Miquel, **op. cit**., p. 494.

[71] **Ibidem,** p. 495.

[72] **Ibidem,** p. 496.

Un alt eveniment rar apărut ca urmare a reformelor iniţiate de liderul sovietic Mihail Gorbaciov a fost apariţia societăţii civile în unele state socialiste, care a determinat posibilitatea ca opinia publică să influenţeze decizia din domeniul politicii interne şi externe a statului. Momentul naşterii acestui *eveniment rar* l-a constituit impresionanta grevă a muncitorilor de la şantierele navale *Lenin* din Gdansk[73]. Ca urmare a degradării standardului general de viaţă şi a intenţiei Guvernului polonez de a majora, de la 1 iulie 1980, preţurile la majoritatea produselor, 17.000 de muncitori trec la o formă de protest radicală: încetarea lucrului şi ocuparea întreprinderii. Acum intră în scenă un personaj care avea să devină celebru pentru contribuţia sa la răsturnarea regimului în Polonia – Lech Walesa. El va fi sufletul sindicatului liber, *Solidaritatea*. Apariţia acestui organism sindical cu valenţe politice evidente a însemnat depăşirea *unui prag psihologic* pentru lumea comunistă. Pentru un regim comunist *„acceptarea unui sindicat liber ar însemna să-i fie atacată esenţa. Un sindicat independent într-un regim comunist este un nonsens, de vreme ce partidul şi sindicatele oficiale «apără interesele muncitorilor». Comunismul este un regim al muncitorilor, o dictatură a proletariatului, aici rezidă legitimitatea lui istorică*“[74].

Ziua în care a fost oficializat sindicatul *Solidaritatea* a însemnat şi sfârşitul mitului dictaturii comuniste în Europa Centrală şi de Est. Era prima dată în istoria de aproape 70 de ani a regimurilor comuniste când partidul comunist aflat la guvernare nu mai dicta în societate şi a trebuit să accepte prezenţa *unei alte forţe* în societate cu care să împartă puterea. Acest aspect a fost sesizat de cunoscutul disident comunist Milovan Djilas, care aprecia că grevele din Polonia şi acordurile la care s-a ajuns reprezintă *„cel mai important eveniment survenit în Europa de Est după al doilea război mondial*“[75]. Ivan T. Berend crede că din acest moment *„a apărut o revoluţie paşnică*”[76]. Pierre Miquel aprecia la rândul său că *„primul simptom al căderii comunismului în est a fost greva de la Gdansk din august 1980. Sovieticii angajaţi în Afganistan au renunţat la intervenţie şi au acceptat crearea „Solidarităţii*“[77]. Opinii apropiate au fost exprimate şi de Jadwiga Staniszkis, care defineşte evenimentele din vara şi toamna anului 1980 ca fiind *„o revoluţie autolimitată*“, şi de Jacek Kuron care le-a calificat ca *„revoluţie evolutivă*“[78].

---

[73] Pierre Miquel, **op. cit**., p. 551.
[74] Stelian Tănase, **op. cit.,** p. 61; Ivan T. Berendt, **op. cit.,** pp. 256-257.
[75] Stelian Tănase, **op. cit.,** p. 63, nota 13.
[76] Ivan T. Berend, **op. cit.,** p. 257.
[77] Pierre Miquel, **op. cit.,** p. 551.
[78] Ivan T. Berendt, **op. cit.,** p. 259.

Importanţa evenimentului a fost crucială şi pentru toţi cei din afara imperiului sovietic. Mai putea Moscova să reacţioneze şi de data aceasta după scenariile cu care a salvat regimurile comuniste de la prăbuşire în Ungaria (1956) sau în Cehoslovacia (1968)? Până la un moment dat nu numai polonezii, dar şi opinia publică internaţională considerau că Moscova va proceda ca în cazurile anterioare. Se vorbea insistent despre pregătirile în vederea invaziei[79]. Ceea ce nu putea percepe, la acea dată, opinia publică era faptul că raportul de putere din 1956/1968 s-a schimbat pe toate planurile în favoarea Occidentului. De altfel, poziţia SUA faţă de ceea ce se întâmpla în Polonia era complet diferită comparativ cu poziţia aceluiaşi stat faţă de crizele anterioare din sistemul socialist. De data aceasta, Jimmy Carter i-a avertizat pe sovietici că „relaţia noastră ar fi afectată în mod nefavorabil dacă s-ar folosi forţa pentru a impune o soluţie în cazul naţiunii poloneze“[80].

Nici în cadrul Tratatului de la Varşovia lucrurile nu mai funcţionau ca în timpul crizei maghiare sau cehoslovace. Încercarea Kremlinului de a obţine aprobarea liderilor ţărilor membre ale Tratatului a eşuat la întâlnirea din 4 decembrie 1980. Janos Kadar şi Nicolae Ceauşescu se opun invaziei în mod deschis, dar nici ceilalţi parteneri nu mai erau atât de fermi. Analistul polonez Jacek Kuron este de părere că ceea ce i-a oprit pe liderii sovietici să ordone invazia Armatei Roşii în Polonia au fost costurile invaziei. „*Cred, şi nu sunt singurul care crede* - arăta Jacek Kuron în noiembrie 1980 -*, că o intervenţie în Polonia i-ar costa foarte scump pe ruşi şi că nu şi-o doresc deloc*“[81].

Logica şi intuiţia analistului polonez au fost confirmate de înalţi demnitari sovietici cu ocazia întrunirii Biroului Politic. Iuri Andropov, şef al KGB, viitorul lider al PCUS, arată că, deşi „*conducătorii polonezi vorbesc uneori despre ajutor militar din partea statelor frăţeşti (...), ar trebui să ne înfăptuim neabătut politica – să nu trimitem trupe în Polonia*“[82]. Aceeaşi părere a exprimat-o şi ministrul sovietic al apărării din epocă, mareşalul Ustinov, care afirma că nu trebuie trimise trupe de intervenţie „*deoarece polonezii nu sunt pregătiţi să întâmpine trupele noastre*“.[83] Sovieticilor le-a fost teamă de un *Afganistan* în centrul Europei şi şi-au moderat intenţiile belicoase, mărind presiunea şi accentuând politica de intimidare la adresa liderilor comunişti de la Varşovia. Din această perspectivă, opiniile lui Jean-Marie Le Breton şi lui Stelian Tănase, care cred că, de fapt, generalul W. Jaruzelski, prin decretarea

---

[79] A se vedea pe larg literatura consacrată evenimentelor din Polonia anilor ’80.
[80] Stelian Tănase, **op. cit.,** p. 70, nota 19.
[81] Jacek Kuron, **Maintenant ou jamais**, Fayard, 1991, p. 240, apud Stelian Tănase, **op. cit.,** p. 69.
[82] Vladimir Bukovski, **op. cit**., p. 362.
[83] **Ibidem**.

stării de asediu a înlăturat intervenţia străină în Polonia[84], nu sunt lipsite de temei. Chiar dacă pentru moment soluţia aleasă de generalul Jaruzelski a fost pe placul Moscovei şi acţiunile sale de refacere economică au creat iluzia că sistemul ar mai avea resurse pentru regimurile totalitare, aparenţele erau false[85] şi numărătoarea inversă începuse. Acest lucru îl constata şi liderul „Primăverii de la Praga", Alexander Dubcek, analizând impactul evenimentelor din Polonia anilor '80-'81, asupra imperiului exterior sovietic. „*Naşterea Solidarităţii în Polonia* - preciza fostul lider cehoslovac - *poate fi considerată un factor care a stat la baza crizei generale a sistemului sovietic. Chiar şi instalarea dictaturii militare a lui Jaruzelski în Polonia, în decembrie 1981, eu am văzut-o ca pe o înfrângere, nu ca pe o victorie a sovieticilor. Cu amară ironie, mi-am amintit de Gomulka şi de rolul său în distrugerea Primăverii de la Praga*"[86].

Prima deschidere a fost în mass-media şi a lansat o nouă experienţă: *glasnost* care a permis relaxarea cenzurii şi o deschidere a presei către realitate fără ca aceasta să fie cosmetizată în conformitate cu interesele nomenclaturii. Din această perspectivă M. Gorbaciov aprecia că „*Am înfăptuit ceva fără precedent, atât pe plan politic, cât şi în domeniul economic şi social (...) ne-am pus în fruntea unei mişcări revoluţionare, istorice*"[87].

S-a deschis o perioadă de efervescenţă cum Rusia n-a mai cunoscut de la începutul anilor '20. Intelectualitatea a devenit principalul aliat al reformelor iar Gorbaciov a ştiut să orienteze acest curent proreformist, prin intermediul mass-media, contra nomenclaturii care crezuse că reformele sunt doar propagandă.

A urmat o perioadă de largi deschideri în artă şi literatură, care au pus practic capăt realismului socialist[88], dar şi în istorie, chiar dacă la început nu istoricii au fost cei care au făcut cunoscut publicului larg dragostea lui Brejnev pentru decoraţii şi premii, ca şi implicarea unor membri ai familiei sale în afaceri de tip mafiot. Au fost reabilitaţi o serie de disidenţi, cazul celebrului savant Andrei Saharov, dar şi al altor persoane care au căzut victime stalinismului. Printre ei figuri marcante ale bolşevismului: Nikolai Bukharin, purtător de cuvânt pentru Noua Politică Economică (NEP) din anii 1920, care fusese executat în 1938, Lev Troţki, Grigori Zinoviev.

---

[84] Jean-Marie Le Breton, **Europa Centrală şi Orientală între 1917-1990**, Editura Cavallioti, 1996, p. 196; Stelian Tănase, **op. cit**., p. 89.
[85] Dana H. Allin, **op. cit.,** p. 169.
[86] Alexander Dubcek, **Hope Dies Last**, Kodansha International, 1993, p. 265, *apud* Stelian Tănase, **op. cit.,** p. 82, nota 40.
[87] Mihail Gorbaciov, **Memorii...**, p. 147.
[88] A se vedea pe larg Michel Auconturier, **Realismul socialist**, traducere de Lucia Flonta, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 97-117.

Glasnost-ul a avut impact şi asupra religiei, chiar dacă la început deschiderile au fost timide. Este posibil ca lui Mihail Gorbaciov şi echipei sale să le fi fost teamă de repetarea experimentului polonez din iunie 1979 când „*naţiunea* - cum avea să noteze peste ani Jacek Kuroń - *începe să-şi dea seama de propria forţă*“[89] şi unde câteva zile regimul comunist a fost neputincios în faţa entuziasmului popular. Polonezii şi-au regăsit demnitatea şi forţa morală. Sentimentul fricii dispăruse şi societatea civilă îşi afirma forţa. În URSS însă, abia în apropierea anului 1988, când ruşii ortodocşi se pregăteau de celebrarea unui mileniu de creştinism, propaganda antireligioasă a încetat.

În spaţiul sovietic, efectul a fost aproximativ acelaşi ca în Polonia. Biserica a început să se manifeste activ în viaţa socială şi chiar politică prin alegerea, în 1989, a unor clerici în Parlamentul Sovietic. „*Bisericile naţionale din Lituania, Armenia, Georgia şi Ucraina au găsit noi modalităţi de exprimare şi au devenit parte componentă a procesului de redeşteptare naţională din acele republici*”[90].

Impactul cel mai profund al *glasnost*-ului a fost asupra ideologiei oficiale a sistemului. „*Noţiunea de* adevăr unic *a făcut loc unor idei de* pluralism socialist*, care permitea dezbaterea politică deschisă, menţinând cadrul socialist. «Trebuie să avem o atitudine normală faţă de diversitate, ca stare naturală a lumii; nu cu dinţii încleştaţi, ca în trecut», se susţinea într-un articol din „Izvestia“*[91]. Aplicat la politică, *glasnost* însemna posibilitatea de alegere şi pregătea drumul către alegeri contestate, partide în competiţie şi sfârşitul dominaţiei partidului comunist. Dezideologizarea era absolut necesară pentru ca reforma economică – *perestroika* – să poată reuşi. Dacă se dorea modernizarea economiei nu erau suficiente doar retehnologizarea şi îmbunătăţirea controlului, aşa cum crezuseră la început Gorbaciov şi echipa sa. Trebuiau înlăturate dogmele staliniste din economie[92]. Decenii de economie socialistă creaseră în URSS şi în ţările-satelit mentalităţi şi reflexe prea puţin adecvate concurenţei şi liberei iniţiative. Oamenii au fost educaţi într-un egalitarism păgubos şi într-un paternalism al statului, care trebuia să acorde invariabil locuri de muncă pentru toţi şi preţuri subvenţionate. Dar cum să înlături aceste dogme fără să fie schimbată structura socialistă a economiei, tipul de proprietate? Până unde putea fi modificată această structură economică, fără a fi afectată structura sistemului politic? Nu numai M. Gorbaciov, dar şi apropiaţii lui considerau că nu poţi descentraliza economia fără o schimbare şi o descentralizare de ordin politic. Alexandr

[89] Jacek Kuron, **Maintenant ou jamais**, Librairie Arthème Fayard, 1991, p. 177.
[90] Robert Strayer, **op. cit**., p. 102.
[91] **Ibidem,** p. 101, nota 9.
[92] Pierre Miquel, **op. cit**., pp. 514-515.

Iakovlev într-o convorbire cu Lilly Marcou, referindu-se la acest aspect, aprecia că „*libertatea economică merge mână-n mână cu libertatea politică. Individul trebuie să se simtă liber dacă vrem ca el să întreprindă ceva. Trebuie, de asemenea, abolit monopolul proprietăţii, pentru că el împiedică orice iniţiativă economică pe care doar multitudinea formelor de proprietate o autorizează*“[93].

Eşecurile lui M. Gorbaciov şi ale echipei sale de a atrage nomenclatura în procesul de reformă îi determină să renunţe la vechile structuri de partid şi stat. Eminenţa cenuşie în materie de *perestroika*, Alexandr Iakovlev, era de părere că „*Economia de piaţă trebuie introdusă cât mai repede cu putinţă. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată (...) Oameni noi trebuiau să-şi asume această sarcină nouă*“[94]. Punctul de răscruce al procesului de schimbare la Moscova a fost marcat de cea de-a XIX-a Conferinţă a PCUS, când Mihail Gorbaciov propune o reformă instituţională pentru a limita sau exclude din structurile de stat influenţa partidului comunist[95]. Această reformă trebuia să conducă la crearea unui parlament liber ales – Congresul Deputaţilor Poporului – care trebuia să aleagă la rândul său un Soviet Suprem, acesta urmând să-l desemneze pe preşedinte. Pentru majoritatea locurilor din Congresul Deputaţilor Poporului se propuneau mai multe candidaturi. Era pentru prima dată, din toamna anului 1917, când puteau să participe la alegeri şi candidaţi independenţi. Nomenclatura nu mai avea controlul în alegerea elitei politice din aparatul de stat. Electoratul avea posibilitatea să decidă, în funcţie de performanţele individuale ale condidaţilor, noua structură de putere în Uniunea Sovietică. Referindu-se la acest moment, Robert Strayer afirma că: „*probabil că momentul cel mai important al Congresului al XIX-lea al Partidului a survenit tocmai la sfârşit, când Gorbaciov le-a cerut delegaţilor să aprobe data primelor alegeri pentru noul Congres al deputaţilor poporului: primăvara anului 1989. Ei au făcut-o în unanimitate, şi astfel au transformat declaraţiile de principiu în realitate iminentă. La plecarea din sală, unii dintre ei au fost auziţi murmurând «ce am făcut?»*“[96].

Campania electorală, desfăşurată în prima parte a anului 1989, a transformat radical societatea sovietică. Alături de candidaţii *tradiţionali* impuşi de nomenklatură, în campania electorală au fost prezenţi candidaţi ai Fronturilor populare din republicile imperiului. Nomenclatura a trebuit să

---

[93] Alexandr Iakolev, **Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbire cu Lilly Marcou**, trad. din franceză de Lander Grigoriu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 68.
[94] **Ibidem,** p. 69.
[95] Robert Strayer, **op. cit**., p. 108-109; Stelian Tănase, **op. cit**., pp. 275-276.
[96] **Ibidem,** p. 109.

ceară voturile de la o populaţie pe care decenii în şir a controlat-o. Mulţi dintre candidaţii partidului n-au fost aleşi, aşa cum a fost cazul primilor secretari de la Leningrad şi Kiev[97].

La 25 mai 1989 Congresul şi-a deschis lucrările, televizate în direct. Dezbaterile au fost aprinse şi opinia publică a putut să *vadă* în direct ceea ce decenii *vedea* prin aparatul de propagandă – mecanismul puterii la lucru. Celebrul disident Andrei Saharov, participant la lucrările Congresului, ajungea la concluzia că „*Repercusiunile psihologice şi politice erau enorme şi vor persista. Congresul a distrus toate barierele dintre noi. Tuturor ne era clar că trebuie să ne continuăm drumul, altfel vom fi distruşi…*“[98]. „*În ziua deschiderii Congresului* – notează Boris Elţîn – *ei erau un gen de oameni; în ziua închiderii ei deveniseră alţii*“[99]. „*Congresul, ca organ legislative, nu a făcut nimic,* apreciază Vladimir Bukovski*, însă el a marcat un pas colosal în procesul de educare a spiritelor, arătându-i publicului, fără mască, natura însăşi a regimului. Trezite de acest spectacol insolit, straturile profunde ale poporului au început să se mişte…*”[100].

Într-adevăr, nimeni nu mai pusese sub semnul întrebării, într-o adunare publică, un pilon central al puterii sovietice – KGB-ul şi mai ales mitul părintelui revoluţiei bolşevice – Lenin. Un deputat „*a cerut ca Lenin să fie mutat din mausoleu şi înmormântat ca un om obişnuit*“[101]. Evoluţiile erau rapide, conservatorii care doreau să stopeze mersul „revoluţiei de sus în jos“ pierdeau constant teren. Pierderea de către PCUS a rolului său conducător a condus la dezintegrarea aparatului de partid şi la dispariţia nomenclaturii ca structură politică. Însă ea se va orienta rapid. Folosindu-se masiv de proprietăţile partidului, nomenclatura s-a privatizat şi, treptat, vechile reţele de activişti s-au transformat în mafii economice. Ele dictează condiţiile pe pieţele în formare[102]. Corupţia şi economia subterană, în loc să dispară, se legalizează. PCUS şi liderii de la Kremlin nu mai au nici o putere. Controlul central şi administraţia centrală s-au prăbuşit o dată cu dispariţia PCUS. Reforma lui M. Gorbaciov, aşa cum a crezut el că se va finaliza, a eşuat. Pierre Miquel crede că „*singurul suces reformator a fost libertatea de informare care a putut să arate cetăţeanului sovietic măsura dezastrului*“[103]. De altfel acest lucru n-a scăpat opiniei publice şi societăţii civile, oamenilor obişnuiţi care

---

[97] Stelian Tănase, **op. cit.**, p. 283.
[98] Andrei Saharov, **Moscow and Beyond**, Vintage Books, 1990, p. 120, *apud* Stelian Tănase, **op. cit.**, p. 287.
[99] Boris Yeltsin, **Against the Grain**, Summit Books, London, 1990, p. 245.
[100] Vladimir Bukovski, **op. cit.,** p. 407.
[101] Robert Strayer, **op. cit.,** p. 110.
[102] Stelian Tănase, op. cit., p. 308.
[103] Pierre Miquel***, op. cit.*** p. 526.

murmurau pe străzile Moscovei că *perestroika* s-a transformat în *katastroika*[104]. Liderul sovietic n-a înţeles că regimul comunist nu este reformabil. El a identificat corect problemele societăţii sale, dar, din pricina semnalelor trimise de sistemul său inuman, soluţiile au scăpat înţelegerii.[105] Din această perspectivă Zbigniev Brzezinski l-a caracterizat ca fiind „*Omul marilor erori de strategie, iar, în perspectivă istorică, un personaj tragic*"[106].

Desigur că, din perspectiva istoriei sovietice, el poate fi considerat astfel, însă trebuie subliniat şi faptul că fără acţiunile sale politice sistemul comunist ar mai fi supravieţuit o vreme. Între 1987 şi 1990, Gorbaciov realizase aproape un miracol politic. Alegeri pe bază de competitivitate, un Parlament real, care funcţiona, pusese capăt monopolului politic de partid şi crease o preşedinţie executivă puternică – toate fuseseră realizate în decurs de câţiva ani, cu acordul refractar al partidului şi fără reacţii negative violente[107]. Gorbaciov a fost, de fapt, artizanul uneia dintre cele mai semnificative revoluţii ale timpului său[108] „*a făcut totul pentru a distruge puterea pe care i-o încredinţase o nemenclatură îmbătrânită şi inchistată cu obstinaţie în ideile unei alte epoci. Şi a reuşit. Sistemul partidului unic a dispărut, aproape fără ciocniri şi fără violenţă, pentru a lăsa locul unei practici orientale spre principiile democraţiei*"[109]. Numai că el n-a putut să se adapteze lumii pe care tocmai o crease. Nu lipsit de importanţă este faptul că odată cu încercarea de liberalizare în societatea sovietică apare un element care erodează efortul de reformare depus de Mihail Gorbaciov: spaţiile de microautonomie – viitoarele nuclee ale societăţii civile – care au scăpat controlului autorităţilor. Istoricul Mosche Lewin a fost primul care a sesizat apariţia, şi, mai ales, importanţa elementelor societăţii civile în prăbuşirea comunismului în URSS.

Faptul că ceea ce se petrecea în societatea sovietică nu mai avea nici o legătură cu leninismul a fost înţeles rapid de o serie de lideri radicali printre care şi de Boris Elţîn. El a înţeles încotro se îndreaptă societatea şi care sunt forţele politice şi a acţionat. În acest moment *un lider politic*, *Mihail Gorbaciov*, care marcase profund evoluţia societăţii sovietice a sfârşitului de veac, părăsea scena şi intra în istorie un altul, *Boris Elţîn*.

Sfârşitul comunismului în ţările satelit sau din aşa-zisul *imperiu sovietic exterior* a fost posibil şi datorită efectului pe care *glasnostul* şi *perestroika* le-

---

[104] Michael Ellman, Vladimir Kantorovich, *The Collapse of the Soviet System and the Memoirs Literature*, în **Europe-Asia Studies**, 49: 2/1997, p. 268.
[105] Henri Kissinger, **op. cit.,** p. 721.
[106] Zbigniev Brzezinski, **op. cit**., p. 237.
[107] Robert Strayer, **op. cit**., p. 113.
[108] Henri Kissinger, **op. cit.,** p. 711.
[109] Andrei S. Graciov, **Naufragiul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS**, traducere de Mariana Ivănescu, Nemira, 1995, p. 11.

au avut asupra diplomaţiei sovietice. *„Revoluţiile anului 1989 din Europa de Est n-ar mai fi putut avea loc – în opinia lui J. F. Brown – fără începuturile unei revoluţii în Uniunea Sovietică însăşi şi, mai ales, fără ceea ce a dus la o revoluţie în politica sovietică faţă de Europa răsăriteană*“[110].

Experienţa istorică arată că, atâta vreme cât la Moscova a fost un regim conservator hotărât să-şi păstreze cuceririle de după cel de al doilea război mondial, nici o încercare măcar de răsturnare/reformare a regimului comunist n-a fost posibilă în ţările care au încercat acest lucru. Situaţia a început să se schimbe din momentul în care s-a dezvoltat *„o concepţie fundamental nouă cu privire la problemele internaţionale*, sub denumirea *de noua gândire*“[111]. O nouă gândire a modificat radical şi relaţiile Est-Vest. Conceptul ideologic al luptei de clasă pe care se fundamenta comportamentul Moscovei în relaţiile internaţionale a fost înlocuit cu cel al interdependenţei mondiale[112]. Astfel că Mihail Gorbaciov a admis că Uniunea Sovietică, în relaţiile internaţionale, a mers pe un drum greşit decenii în şir şi hotărăşte că a sosit momentul ca politica externă a Moscovei să nu mai aibă la bază principiile rezultate din tema luptei de clasă. În această nouă gândire porneşte de la premisa că *„în lumea interdependenţelor reciproce, progresul este de neconceput pentru orice societate care este izolată de lume prin frontiere statale de netrecut şi bariere ideologice*“[113]. În cuvântarea rostită la 7 decembrie 1988, la ONU, Mihail Gorbaciov constată: *„Lumea în care trăim astăzi se deosebeşte în mod radical faţă de ce era la începutul său şi chiar la jumătatea secolului nostru“[114] şi că transformările petrecute în viaţa internaţională în ultimul timp „fac inutile încercările de a supraveghea de sus ţările din jur, impunându-le un model*“ de democraţie.[115]

Este un semnal puternic pe care Moscova îl lansează şi prin care anunţa că era *Doctrinei Brejnev,* a suveranităţii limitate, îşi trăia ultimele zile. Pentru a aplica noua gândire în diplomaţia sovietică, M. Gorbaciov a schimbat vechea gardă crescută în diplomaţia epocii lui L. I. Brejnev. Îl înlocuieşte din fruntea Ministerului de Externe pe A. Gromîko cu Eduard Şevardnadze, un om fără experienţă diplomatică dar strâns ataşat de *„new thinking“. Ca şi Gorbaciov şi ceilalţi susţinători ai perestroika, Şevardnadze considera că există o corelaţie strânsă între politica externă şi politica internă, mai ales în ceea ce priveşte*

---

[110] J. F. Brown, **Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe**, Duke Univerity Press, 1991, p. 46, apud Stelian Tănase, **op. cit.**, p. 105, nota 1.
[111] Mikail Gorbaciov, **Memoires,** Doubleday, London, 1996, p. 403, *apud* Martin McCauley, **op. cit.**, p. 172.
[112] Jean François Soulet, Sylvaine Guinde, **op. cit.,** p. 181.
[113] Mikail Gorbaciov, **op. cit.,** p. 211.
[114] **Ibidem,** p. 213.
[115] **Ibidem.**

eliminarea fricii ca bază a regimului, în ţară şi în Europa de Est. Când, de exemplu, dizidentul polonez Adam Michnik l-a întrebat pe Şevardnadze de ce s-a schimbat politica sovietică, el a replicat «De ce s-au schimbat relaţiile noastre cu alte ţări? Pentru că s-a schimbat relaţia cu propriul nostru popor»"[116]. Mc Cauley relatează un fapt interesant, petrecut în decembrie 1987. Gorbaciov vizita Washington-ul. În ultima zi a vizitei, pe 10 decembrie, tocmai când se îndrepta spre Casa Albă, i-a spus şoferului să oprească, a coborât din maşină şi a început să discute cu oamenii de pe stradă. „*A fost încântat de căldura şi emoţia cu care l-a întâmpinat mulţimea*". Comentează, în continuare, autorul: „*Se poate spune că gorbimania s-a născut în decembrie 1987, la Washington. Pe măsură ce lucrurile tindeau să se complice pe plan intern, ele înfloreau pe plan extern*". Identificăm aici nu atât o cauză a eşecului reformei pe care a promovat-o Gorbaciov, cât un efect al ei. La un moment dat, problemele externe au precumpănit pe agenda fostului lider sovietic. Iar o reformă reuşeşte, dacă reuşeşte, mai întâi, pe plan intern, dacă declanşează rezultate în acest registru. Dezechilibrul dintre cele două agende nu a fost un punct de plecare, ci o rezultantă. Gorbaciov şi-a dat seama de eşecul în plan intern. Atunci recursul la agenda externă a reprezentat un gen de compensare. „*Era pretutindeni sărbătorit* - adaugă McCauley - *de parcă ar fi fost prima fiinţă umană venită de pe planeta Marte*"[117]. Nu este nici un fel de îndoială că asemenea manifestări erau sincere, exprimau sentimente de apreciere adevărată faţă de liderul care a încercat să reformeze sistemul. O asemenea revărsare de bucurie veneau în întâmpinarea unei sensibilităţi din ce în ce mai pronunţate a liderului de la Kremlin, care simţea că pe plan intern eşuase. De aceea, putem vorbi despre capcana vizitelor şi primirilor externe, despre entuziasmului extern. O capcană psihologică nu atât întinsă de cineva cât mai ales căutată de Gorbaciov, ca formulă compensatorie. Sunt doar câteva dintre evenimentele rare care au determinat dispariţia ultimului imperiu de tip clasic din istoria universală – URSS.

---

[116] *Gazeta Wyborcza*, 27-29 October 1989, *apud At Cold War's End: U.S. Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991*, http//www.cia.gov/CIS/books/19335/art-1.htm/.
[117] **Ibidem,** p. 116.

URSS între developmentalism şi totalitarism

The USSR between developmentalism and totalitarianism

Conf. univ. dr. Andrei Ţăranu*

Keywords: *developmentalism, Tsarist Empire, Leninism, Stalinism, USSR*

Abstract*: The study argues that the Soviet communist model was an extreme totalitarian developmentalist one. In fact, the Leninist revolution only re-launched with a new ideology and renewed vigor the developmentalist model of the Tsarist Empire, without understanding that the model is an outdated one.*

Comunismul a fost una dintre ideologiile cu mare succes la public pe tot parcursul secolului XX şi mai este, chiar acum la începutul secolului XXI. S-au pus multe întrebări legate de succesul acestei ideologii şi s-a răspuns în multe feluri. Încă mai există intelectuali, care deşi i s-au opus atunci când acesta era la putere, speră într-o revenire a ideii comuniste – precum Slavoj Zizek sau Miklós Gáspár Tamás. Mai mult, a existat multă vreme perspectiva că ideea comunistă este una pozitivă dar a fost prost pusă în aplicare în state care nu ar fi fost pregătite istoric, social, economic şi politic (în sens democratic) să acceadă la comunism. Şi totuşi comunismul, ca regim politic, a existat pe scena internaţională sub forma URSS şi mai există o sumă de variaţii ale acestui regim din Coreea de Nord şi Cuba (cu grade diferite de liberalizare) până la China care a asumat modelul unui *regim - două sisteme*. Nu ne punem problema ce s-ar fi întâmplat cu comunismul dacă ar fi rezistat URSS, nici care va fi soarta acestei ideologii. Prima întrebare este

* Andrei Ţăranu este conferenţiar universitar doctor la Facultatea de Ştiinţe Politice a Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative (SNSPA).

contrafactuală, la a doua va răspunde istoria. Ne interesează mai mult dacă ceea ce numim comunismul sovietic a fost într-adevăr un regim politic inovativ, a fost un regim totalitar cu totul nou sau doar urmaşul statului anterior lui – Imperiul Ţarist. Şi ce pare cel mai interesant este că a fost câte puţin din toate.

Dacă în anii '80 URSS era considerată o Burkina Faso cu rachete nucleare, nu foarte diferită era şi Rusia Ţaristă la începutul Primului Război Mondial. Era tot o superputere de carton[1]. Asta arată că a existat o anumită continuitate între cele două imperii şi că această continuitate era mai structurală decât şi-ar fi imaginat Mihail Gorbaciov la sfârşitul secolului XX. Rusia ţaristă fusese o imensă ţară înapoiată din punct de vedere social şi economic, cu un sistem politic destul de rudimentar, întemeiat pe o birocraţie pletorică şi militarizată, pe o armată uriaşă ca mărime dar slab dotată tehnologic (cel puţin după 1856) şi pe o populaţie ocupată aproape majoritar în agricultură. Dar o agricultură cu un specific social şi cultural aparte, bazată pe obşte (deci fără o pondere prea mare a proprietăţii private) şi pe mari moşii funciare mai degrabă de tip feudal decât de tip capitalist. În plus, Imperiul Ţarist era şi unul multinaţional şi multietnic, cu structuri culturale extrem de diferite – de la populaţia poloneză mult mai cultivată şi cosmopolită decât chiar ruşii conducători, până la populaţii tribale migratoare precum iacuţii (dar şi multe altele). Din punct de vedere religios, Imperiul Ţarist era o mică lume având populaţii cu credinţele cele mai variate – creştini ortodocşi, catolici şi protestanţi, mozaici, musulmani sunniţi şi şiiţi, budhişti şi animişti – trăind fără armonie sub un dictat militarizat. Populaţia rurală era în marea ei majoritate lipsită de educaţie, săracă şi profund îndoctrinată religios. Clivajul rural-urban era uriaş în detrimentul urbanului şi al industrializării.

Şi, totuşi, acest moloh semi-feudal avea şi tendinţe developmentaliste, precum şi apetitul de mare putere militară dat de uriaşa sa populaţie aflată permanent sub arme. Dar, spre deosebire de statele occidentale, în special Marea Britanie şi Franţa, modelul developmentalist era unul statal şi etatic, realizat în salturi. Dezvoltarea economică era dată în special de agricultură şi de folosirea extensivă a rezervelor naturale absolut uriaşe. Dar această dezvoltare nu afecta decât în foarte mică măsură marea majoritate a populaţiei, deşi indubitabil realizări au existat – ca să amintim numai Transiberianul, cea mai lungă cale ferată din lume şi la această dată. Totuşi aceste realizări erau complet insuficiente pentru o modernizare rapidă a

[1] Paul Kennedy, **Ascensiunea şi decăderea marilor puteri. Transformări economice şi conflicte militare din 1500 până în 2000,** Editura Polirom, Iaşi, 2011, p. 235.

Imperiului Ţarist. Insuficienta sa pregătire tehnologică s-a văzut în timpul războiului cu Japonia pentru Port Arthur. O naţiune minusculă, comparativ cu Imperiul Ţarist, aflată şi ea la începutul modernizării, a reuşit să îl lase fără două flote importante şi să îl înfrângă şi pe uscat. Practic, acela a fost un moment în care Rusia a ieşit de pe scena puterilor militare şi tehnologice din Europa. Modelul său de dezvoltare bazat pe resurse materiale şi umane era deja depăşit de modelul bazat pe tehnologie industrială şi pe flexibilitate de decizie. Încercările de reformare tehnologică s-au realizat într-un timp mult prea scurt – până la intrarea în Primul Război – şi cu insuficientă legitimitate politică.

Imperiul Ţarist şi-a început modernizarea relativ târziu faţă de celelalte puteri europene şi a remarcat că orice reformă tehnologică şi economică este urmată relativ repede de o creştere a cererii de reforme politice şi sociale, adică oricărei acumulări de dezvoltare tehnologică şi economică îi era asociată şi o acumulare ideologică de contestare, cu propensiuni în plan politic şi social. Astfel, de exemplu, victoriei împotriva lui Napoleon – şi a faptului că ofiţerimea ieşise din cadrul naţional şi intrase în contact cu realităţi politico-sociale diferite în Europa occidentală – i-a urmat mişcarea decembriştilor. Eliberării iobagilor de la 1861 i-a urmat mişcarea narodnică, iar războiului cu japonezii - revoluţia din 1905. Această mişcare de *corsi et ricorsi* nu era nouă în politica rusească, ea fiind mai degrabă o constantă decât o excepţie. De aceea majoritatea decidenţilor ruşi au privit cu neîncredere modernizarea, având impresia că o modernizare prea rapidă ar conduce la probleme sociale de amploare.

În interiorul acestui model de stat s-a născut leninismul ca doctrină politică şi apoi ca model de dezvoltare. În lucrarea sa din 1899 (*Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul de formare al pieţei interne pentru o industrie de masă*[2]), Vladimir Ilici Lenin era conştient că modelul de gândire marxist nu era compatibil cu modelul social din Rusia (Marx însuşi exprima ceva asemănător în *Critica Programului de la Gotha*[3]*)*. Acestă lucrare demonstrează clar că Lenin era mai degrabă un developmentalist socialist avant la lettre decât un marxist. Teoriile puse în joc încă din prima sa lucrare publicată încearcă cu disperare să lege marxismul de un model de dezvoltare pentru Rusia. Dar, spre deosebire de Plehanov care dorea o dezvoltare capitalist industrială ca intermezzo spre socialism, Lenin este convins că revoluţia proletară (fără proletari) se poate face concomitent cu revoluţia dezvoltării.

---

[2] V. I. Lenin, **Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul de formare al pieţei interne pentru o industrie de masă**, http://marxists.org/archive/lenin/works/cw/volume03.htm.

[3] Karl Marx, **Critica programului de la Gotha,** http://marxists.org/romana/m-e/1875/gotha/index.htm.

Practic Lenin era convins, spre deosebire de autorităţile decidente de atunci, că dezvoltarea economică se poate realiza în paralel cu dezvoltarea societăţii. Aici era în deplin acord cu Rosa Luxemburg şi cu a ei teorie asupra spontaneităţii revoluţionare şi în dezacord cu social-democraţii moderaţi precum Bernstein (pe care va încerca să îl desfiinţeze în *Ce-i de făcut* din 1902) sau, mai târziu, Karl Kautsky, autorul lucrării *Revoluţie şi Reformă*.

În contrapartidă, marxismul era orientat nu spre un model de modernizare industrială a unui stat, ci spre un model de dezvoltare a întregii societăţi umane pe principiile egalităţii complete care ar fi condus la libertate. În ultimă instanţă Marx este un umanist radical care credea în „omul bun, egal şi liber de la natură" rousseausist, care se alienează de această condiţie tocmai datorită unui model de dezvoltare ce se autodevoră datorită competiţiei capitaliste. Marx nu acordă prea mari şanse de supravieţuire statului într-o societate de oameni egali şi liberi, care ar dispare oarecum de la sine. Trecerea de la conştiinţa de sine a proletariatului la conştiinţa pentru sine s-ar face natural înainte de orice revoluţie prin conştientizarea situaţiei de fapt a exploatării. Asta presupune un efort de educaţie şi de participare colectivă extrem de important care face ca existenţa unui partid să fie mai mult sau mai puţin inutilă în procesul revoluţionar. Aşa cum arată Alain Besançon[4], dacă în creştinism *parousia* se realizează doar după ce toţi oamenii au avut acces la Cuvântul Domnului, la fel revoluţia proletară se poate realiza doar în condiţiile în care toţi au atins, sau au cunoscut, condiţia de proletar. În aceeaşi măsură, revoluţia marxistă ar urma să se desfăşoare – paşnic sau violent, în funcţie de perioada scriiturii marxiste – doar după ce masa proletară ar atinge un nivel critic într-o societate complet clivată între exploataţi şi exploatatori (alături de aceştia şi de structura de represiune a statului). Revoluţia propusă de Marx nu este neapărat una politică, ci mai degrabă una a întregii societăţi ce se transformă prin procesul dialectic spre o sinteză neapărat bună. Dacă filosofia marxistă era una pozitivistă şi umanistă, cea leninistă era una încrâncenată împotriva capitalismului imperialist. Dacă Marx considera că revoluţia capitalistă a fost una raţională şi necesară, iar capitalistul ca fiinţă era doar o creaţie a propriei clase, fără a fi neapărat rău de la natură, fiind blocat în propria filosofie capitalistă, incapabil să se retragă din jocurile schimbului, pentru Lenin, capitaliştii - deşi puţini la număr în Rusia - erau Răul absolut, expresie a corupţiei şi a autocratismului. Este interesant că multe din imaginile capitalistului leninist le vom găsi mai târziu în fascism şi în nazism. Antipatia lui Lenin faţă de capitalism şi capital este tot

[4] Alain Besançon, **Originile intelectuale ale leninismului**, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 48.

atât de viscerală pe cât este de teoretică. Spre deosebire de Marx, Lenin a fost permanent sprijinit de capitalişti şi s-a comportat ca un mic burghez rentier. Din radicalismul său teoretic putem înţelege că el luptă cu capitaliştii ca expresie a capitalului imperialist, nu pentru a salva ceva sau pe cineva[5]. Scopul său era revoluţia împotriva a ceva – capitalismul imperialist – şi nu pentru ceva. De aici, probabil, şi modelul său de revoluţie developmentalistă perfect adaptată pentru lumea a III-a colonială şi imposibilă, raţional, pentru lumea occidentală civilizată.

Cine citeşte *Statul şi Revoluţia* vede în spatele frazelor marţiale şi sforăitoare despre violenţă spaima celor care puseseră mâna pe putere şi nu prea ştiau ce să facă cu ea. Expresia anterioară – doi paşi înainte, unul înapoi – se potrivea perfect situaţiei date. Nici Lenin şi nimeni dintre cei care îl secondau nu ştiau exact cum să gestioneze puterea. Marele noroc a fost declanşarea războiului civil, care a dat un scop noului stat sovietic, legitimând dictatura şi planificarea economică. Prin aceasta, scopul leninismului a devenit salvarea – şi apoi dezvoltarea – statului sovietic şi nu a societăţii. Violenţa împotriva tuturor categoriilor sociale, imoralitatea proferată împotriva tuturor tovarăşilor de drum, de la ţărani şi soldaţi până la marinarii de pe Kronstadt, au dovedit că de fapt noul stat sovietic era doar urmaşul politic al ţarismului şi nu un stat nou, democratic sau socialist. Pur şi simplu ideologia, înţepenită în dogmatismul absolutist ortodox al ţarismului, a fost înlocuită de ideologia mult mai avansată şi mai atrăgătoare a socialismului de stat.

În opinia lui R. Pipes[6] – pe care o şi susţin – revoluţia nu a fost decât modalitatea de a determina societatea să reia proiectul developmentalist anterior cu o nouă forţă şi cu o nouă ideologie, dar nu să treacă la un nou model de dezvoltare. În realitate noul stat sovietic, încă de pe vremea lui Lenin, s-a cantonat în a copia modele de dezvoltare europene de succes în industrializare (în special Germania), fără să înţeleagă că modelul respectiv era deja depăşit. Expresia lui Lenin că socialismul este *electrificare + puterea sovietelor* denotă că modelul asumat era clar unul developmentalist şi nu unul ideologic foarte clar. De altfel, asumarea NEP-ului (noua politică economică) a fost un pas înapoi clar faţă de principiile asumate în *Statul şi Revoluţia*. Planificarea economică este dimensionată doar spre marea industrie şi spre cea prelucrătoare, în amenajări funciare etc., în timp ce agricultura şi mica industrie meşteşugărească revin la o formă quasi-autonomă.

---

[5] V. I. Lenin, **Imperialismul stadiul cel mai înalt al capitalismului**, http://marxists.org/romana/lenin/1916/imper/c05.htm.

[6] Richard Pipes, **Scurtă istorie a Revoluţiei Ruse**, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, passim.

Nu trebuie uitat nici faptul că acest model de dezvoltare a fost şi unul eminamente criminal. Nu vorbim doar de perioada comunismului de război când atrocităţi s-au petrecut şi de o parte şi de alta, şi la roşii şi la albi. Teroarea a continuat şi după războiul civil, chiar dacă într-o formă atenuată. Gulagul a fost înfiinţat după războiul civil şi destinat opozanţilor politici încă din perioada în care Lenin se afla la Kremlin (cf. Soljeniţîn[7]). Acesta nu era o structură de reeducare ci o formă de exterminare fizică prin sclavaj a opoziţiei şi a bisericii. Astfel, de la bun început, într-o formă mascată, socialismul şi-a concentrat o parte din forţa de muncă în sclavagismul cel mai pur, prin sclavagism de stat. Dictatura proletariatului, vagă la Marx, a devenit o realitate încă de la începutul epocii leniniste în forma dictaturii partidului stat.

În *Statul şi Revoluţia* Lenin recunoaşte că socialismul va promova în continuare violenţa ca formă de dominare statală. Dar violenţa nu mai este, considera el, o formă de oprimare a câtorva capitalişti asupra întregului popor ci violenţă programatică a poporului asupra lui însuşi în scopul instituirii spiritului comunismului şi egalităţii[8]. Cel care are legitimitatea de a folosi violenţa în numele poporului este, bineînţeles, partidul, având în vedere faptul că el ştie cel mai bine care este scopul socialismului şi ce este necesar pentru instituirea deplină a acestuia. În 1920, într-un discurs rostit în faţa „Politbiuro" (comitetul executiv al partidului), Lenin rezuma concret situaţia pe care o determinase statul construit de el: *clasa muncitoare=partidul comunist rus (bolşevic)=puterea sovietică*[9]. Ca termen mediu al acestei egalităţi, partidul primeşte cele mai multe puteri şi devine legitim prin ideologie şi violenţă. Structura politică a rămas neschimbată şi după moartea lui Lenin şi venirea lui Stalin. Dictatura s-a întărit, iar ideologia s-a osificat sub auspiciile *diamat*-ului (materialismul dialectic şi ştiinţific sau marxism leninism). Acesta a fost începutul „Burkinei Faso" cu rachete.

În mod real, stalinismul nu a fost altceva decât o formă extremă de developmentalism totalitar şi o permanentă luptă pentru dominaţie globală într-o manieră anacronică. Suferind de sindromul cetăţii asediate, socialismul sovietic a mizat pe exportul de revoluţie pentru a-şi găsi debuşee politice într-un sistem pe care nu l-a putut controla niciodată. Ceea ce a reuşit magistral socialismul a fost să ambaleze la nesfârşit umanismul marxismului şi visul de egalitate al societăţii, pentru export. În interiorul blocului sovietic principiile sociale ale marxismului nu au fost niciodată puse în aplicare şi probabil

---

[7] Alexandr Soljeniţîn, **Arhipelagul Gulag**, vol. I, Editura Univers, 2009, passim.
[8] V. I. Lenin, **Statul şi Revoluţia**, http://marxists.org/romana/lenin/1917/statrev/index.htm.
[9] Joshua Muravchik, **Raiul pe pământ. Mărirea şi decăderea socialismului**, Editura Brumar, 2004, passim.

nicăieri nu ar fi putut ori nu ar putea fi amenajate exact aşa cum le-a propovăduit Marx. Aceste principii au generat însă o atracţie extraordinară pentru lumea occidentală, net mai educată şi mai înclinată spre reflecţie socială şi înţelegerea umanismului. Succesul fulminant al lui Willi Münzenberg se datorează uriaşei încărcături morale şi pozitiviste a marxismului şi mult mai puţin stalinismului ca atare[10]. Probabil că din perioada respectivă se puneau bazele intelectuale ale teoriei convergenţei, enunţată în anii '50 de Galbraith, care dădea seamă de faptul că exista o aşteptare de umanitate şi moralitate în capitalismul concurenţial.

Teoria convergenţei promovată de J. K. Galbraith asuma faptul că modelul comunist este unul developmentalist şi, mai mult, capabil să facă salturi uriaşe pentru a ajunge din urmă Occidentul dezvoltat industrial[11]. Galbraith spune, de fapt, un adevăr pe care comunismul nu l-ar fi vrut spus niciodată, căci el era (şi este) cel mai mare blestem ideologic: comunismul şi capitalismul sunt fraţi întru dezvoltare industrială. Un fel de Cain şi Abel, fârtatul şi nefârtatul din mitologie. Comunismul s-a născut din capitalism şi în formula sa socialist-sovietică s-a transformat în capitalism de stat (şi multe state occidentale practicaseră acest gen de capitalism pe scară largă – Franţa lui Napoleon al III-lea, Germania lui Bismark, Anglia lui Disraeli). Planificarea nu era complet străină capitalismului, în special celui de război. Aşadar, comunismul s-a redus la un model economic destinat dezvoltării rapide a statului, chiar dacă împotriva cetăţenilor săi. Doar că modelul de capitalism din Rusia Ţaristă era extrem de rudimentar şi primitiv, apărând mai degrabă social după 1861 (momentul eliberării iobagilor).

Practic, capitalismul în Rusia nu a fost decât o tranziţie vagă de la feudalism la comunism, care nu a lăsat decât puţine urme atât la nivel de conştiinţă, cât şi la nivel material. Din acest motiv nu credem că se poate vorbi de convergenţă reală în plan economic între cele două sisteme, căci socialismul îşi trăia permanent complexul de a fi în urma capitalismului din

---

[10] Stephen Koch, **Sfârşitul inocenţei, intelectualii din Occident şi tentaţia stalinistă: 30 de ani de război secret**, Editura Albatros, Bucureşti, 1997, passim.

[11] „Însuşită şi elaborată de numeroşi adepţi, această interpretare sună după cum urmează. Privită din perspectiva lungii durate, problema tensiunii dintre comunism şi capitalism este doar una de conjunctură istorică. Peste 200 de ani, Războiul Rece va fi doar un minor episod, un incident în marşul istoriei universale. Ambele forme de organizare nu sunt decât o reacţie la procesul de modernizare în care naţiunile lumii au fost antrenate începând din secolul XIX. Necesităţile legate de creşterea economică, industrializare, urbanizare etc. sunt aceleaşi. Strategiile şi metodele sunt diferite. La început, naţiunile lumii au luat-o pe o anumită cale, anume capitalismul. Dar există şi alte căi, descoperite mai târziu. Comunismul este una. Ambele presupun însă costuri. Comunismul, la fel ca şi capitalismul, are părţi bune şi părţi rele. Pe scurt, problemele modernizării duc la reacţii şi soluţii nu neapărat identice, dar, în principiu, la fel de legitime**" (**Apud Dragoş Paul Aligică, **22**, nr. din 19.05.2006).

punctul de vedere al dezvoltării tehnologice şi economice. Acest complex a încercat să fie depăşit prin propagandă în exterior şi forţă în interior şi acestea au fost motoarele socialismului pe întreaga durată a URSS. Atunci când propaganda nu a mai putut să atragă pe nimeni – în special după invadarea Afganistanului – iar teroarea s-a epuizat, în interior sistemul a colapsat. Interesant este, totuşi, că modelul developmentalist sovietic a reuşit totuşi să fie exportat cu succes. Dacă în perioada interbelică se putea vorbi încă de un export de revoluţie – cazul Spaniei, de exemplu – după cel de al doilea război modelul developmentalist a fost exportat în majoritatea ţărilor lumii a treia, cel puţin o perioadă. Trebuie precizat că, dacă în cazul statelor din Europa Centrală şi de Est exportul a fost unul bazat pe represiune, în alte state – India sau Egipt – au făcut apel la experienţa sovietică mai degrabă pe criterii naţionalist developmentaliste decât comunizante. Ceea ce denotă că modelul developmentalismului etatic adoptat de URSS putea fi desprins de modelul propagandistic comunizant rămânând doar la stadiul de model de dezvoltare economică şi tehnologică.

Din acest motiv, probabil, după colapsul URSS a rămas senzaţia că, de fapt, modelul etic al marxismului nu s-a împlinit nicăieri şi cu atât mai mult în socialismul sovietic. Căci, aproape de la început, regimul comunist sovietic a fost mai degrabă un model developmentalist mai mult decât un model etic. Statul construit de Lenin nu putea fi condus de o bucătăreasă – aşa cum declara el cu emfază – ci de o birocraţie rapace faţă de societate şi cetăţeni şi extrem de darnică faţă de stat şi partid. Această ruptură între stat şi proprii cetăţeni a condus la sfârşitul comunismului şi a URSS.

Întrebarea care se pune astăzi, la douăzeci de ani de la dispariţia Uniunii Sovietice, este dacă modelul developmentalist s-a schimbat radical? Iar răspunsul nu poate fi neapărat unul clar. Modernizarea statului chiar şi împotriva cetăţenilor lui mai bântuie încă multe perspective politice, chiar dacă acestea se consideră democratice. Revenirea diverselor tipuri de autoritarism democratic de tip Orbán Viktor în chiar inima Europei (dar au mai fost şi modele de tip Kaczinscky în Polonia) denotă că această formulă de dezvoltare nu este complet dispărută din teoriile statului. Şi datorită comparaţiei cu ele continuă să subziste şi rudimentul de marxism, ca reacţie la dorinţa statului capitalist autoritar de a se lepăda de umanism.

Provocările tranziţiei în Europa Centrală și de Est

The challenges of transition in Central and Eastern Europe

Lect. univ. dr. Theodora Stănescu Stanciu*

Keywords: *communism, transition, democracy, political parties, electoral systems*

Abstract: *The end of the 1980s was one of the most interesting periods in the contemporary history of Central and South-Eastern Europe. It was a period of constant transition in which there was a fascinating interchange of chains of causes, and internal and external intertwining. The Western democratic model attracted Eastern Europe. But its degree of implementation depended on two macro-sets of factors, i.e. the internal and external factors. Many Western analysts of the "great change" considered that "transition and consolidation of the democratic process in Eastern Europe are primarily problems associated with internal politics and economics", in which external factors also played key roles. In any case, the causes of the Eastern European movements and the collapse of the socialist totalitarian regimes cannot be reduced to any single factor. There where various conditions and sets of circumstances that caused the change to be quick and inevitable.*

Odată cu începutul anului 1990, în ansamblu, pentru zona est-central-europeană, „marea tranziţie" - dacă este să folosim una dintre expresiile ce au făcut adevărată carieră de atunci, aparţinându-i analistului francez J. Lesourne[1] - s-a dovedit vizibilă, operând, în acelaşi timp, departajări sau unificând modele. S-a ajuns chiar,

* **Teodora Stănescu Stanciu**, absolventă a Facultăţii de Istorie, Univ. Bucureşti, masterat în *România în relaţiile internaţionale* (Univ. Bucureşti), doctor în Istorie (2007, Universitatea Bucureşti).

după cum sublinia sociologul român I. N. Sava, la o adevărată „tentație", am spune noi, a analizei tranziției est-central europene. „O bogată literatură internațională abordează chestiunea tranziției. Se constată o aglomerare a interesului, după 1989, asupra tranziției țărilor central și est-europene. Deși acest interes s-a diminuat după 1997, Estul continuă să se mențină ca o zonă de atenție"[2].

Această perioadă a fost denumită, în mod standard, ca tranziția de la societatea comunistă spre noua democrație, tocmai pentru a o departaja de tranzițiile[◊] deja cunoscute în istoria secolului XX. Cu toate acestea, după cum sublinia același I. N. Sava, „o teorie unitară a tranziției nu există ca atare...Dacă se are în vedere tranziția est-europeană, atunci putem vorbi de tranziția de la comunism la capitalism, caz în care tranziția se definește ca răspuns la criza generalizată a sistemului comunist. Dacă se are în vedere tranziția ca proces specific lumii non-occidentale, atunci putem vorbi de tranziție în general, caz în care tranziția se definește ca reacție la procesul de subdezvoltare, periferializare etc., specifică celei ce până foarte recent era denumită *lumea a treia*."[3] În fond, procesul tranziției, indiferent de epoci, este unul extrem de complicat, după cum istoria a mai demonstrat-o și în alte momente. Durata sa a variat în funcție de metodele de aplicare, dar, mai ales, de statul vizat sau de tradiția sa organizatorică. Unul dintre capitolele unei foarte interesante analize propuse de Kenneth Jowitt[4] atrăgea chiar atenția asupra faptului că fenomenul tranziției, în spațiul Americii Latine, a durat nu mai puțin de 150 de ani!

---

* **Teodora Stănescu Stanciu**, absolventă a Facultății de Istorie, Univ. București, masterat în *România în relațiile internaționale* (Univ. București), doctor în Istorie (2007, Universitatea București).

[1] *„Nu mai există Europa de Est. Revoluțiile din 1989 au redat libertate istoriei naționale a fostelor democrații populare. Cu siguranță, vântului de est i-a succedat vântul vestului, în același timp, socialismul planificator, încrederea în democrație și economia de piață. Iar fiecare țară și-a ales singură drumul spre Marea Tranziție. Decizând asupra ordinei, a vitezei și a profunzimii reformelor".* J. Lesourne **De la Atlantic la Urali,** București, 1990, p. 177.

[2] I. N. Sava, **Zece ani de tranziție în Europa de Est**, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 35. De asemenea, lucrarea conține și o bogată bibliografie a problemei tranziției, îndeosebi centrată pe problematicele legate de tranziția economică sau socială.

[◊] Din perspectivă internațională, se consideră că au existat, în secolul XX, patru mari etape sau stadii ale procesului de tranziție: anii '50-'60, când a fost implicată în transformare Europa de Vest (Germania) și Orientul Îndepărtat (Japonia); anii '60-'70, când procesul schimbării a fost sesizabil în America Latină; anii '80, pentru Europa de Sud, respectiv anii '90, pentru Europa Centrală și de Est.

[3] **Ibidem**, p. 36.

[4] K. Jowitt, apud Ileana Petraș-Voicu, "Theoretical Aspects of Post-communist Modernization", http://www.polito.ubbcluj.ro/EAST/East7/petras.htm

În general, după formula lansată la începutul deceniului 9 de Samuel Huntington[5], se poate vorbi de definirea proceselor tranziţiei ca despre acele grupuri de treceri/transformări de la regimuri nondemocratice la regimuri democratice, fenomen ce se petrece într-o perioadă de timp (determinată sau nedeterminată) şi presupune schimbări radicale, total opuse perioadelor anterioare. Trebuie subliniat în această etapă a discursului că există şi foarte multe voci care consideră că definirea tranziţiei ca un proces de trecere de la un sistem politic la altul nu reflectă întrutotul realitatea. Ralf Dahrendorf a tras un semnal de alarmă: "Calea transformărilor spre regimurile bazate pe libertate nu presupune trecerea directă de la un regim la altul, ci este cea care conduce spre posibile scenarii de viitor, toate aflate în competiţie. Iar aceasta este cea care crează istoria"[6]. În plus, Vl. Tismăneanu a mers mai departe: "astăzi, în aceste state ale Europei foste comuniste, nu asistăm la o instalare integrală a sistemelor democratice – proces, de altfel, imposibil de realizat din punct de vedere sociologic – ci, la o reconstrucţie graduală a spaţiului politic"[7]. Înţelegerea, însă, a ideii de tranziţie, pentru trăitorul din Europa central-estică în perioada anilor 1990-1991, a reprezentat un proces destul de dificil, de-a dreptul încâlcit, cu toate că numeroasele definiţii oferite societăţii au insistat asupra fenomenului transformării generale de la comunism la democraţie şi mai puţin asupra delimitărilor temporale sau ale scopurilor precise la care trebuia să conducă finalul tranziţiilor. Definiţia oferită de un specialist în dreptul european, Flore Pop, a insistat tocmai pe caracterul proiectiv al conceptului, neomiţând nici multiplele faţete ale tranziţiei. "Tranziţia desemnează o evoluţie complexă, de lungă durată, care începe printr-o ruptură evidentă de trecut, de moştenirea sa, şi se defineşte printr-o strategie de a gândi asupra viitorului"[8]. Literatura de specialitate a impus cel puţin două tipuri de abordări în ceea ce priveşte fenomenul de tranziţie sau transformare din ţările Europei Centrale şi de Est: una prescriptiv normativă, iar cealaltă analitică. Prima decurge din ipoteza conform căreia tranziţia trebuie să conducă la un

---

[5] S. Huntington, **The Third Wave**, University of Oklahoma Press, Norman, 1991, p. 15.

[6] R. Dahrendorf, apud Ileana Petraş-Voicu, *Theoretical Aspects of Post-communist Modernization,* http://www.polito.ubbcluj.ro/EAST/East7/petras.htm

[7] Vl. Tismăneanu, apud. Ileana Petraş-Voicu, "Theoretical Aspects of Post-communist Modernization", http://www.polito.ubbcluj.ro/EAST/East7/petras.htm

[8] Flore Pop, *Les multiples transitions des etats est-europeenes et l'adhesion politique de la Roumanie au principe de l'economie de marche*, în **East Political Science Review**, nr. 4, toamna 1999. Idem, *Le debat est-europeene sur le concept de transition,* în **Ibidem**, nr. 5, primăvara 2000.

anumit rezultat, examinând realitatea socială în vederea stabilirii atingerii respectivului rezultat (acest tip de abordare a aparţinut modelului teoretic propus de Manaev[9], model ce sublinia faptul că procesul fundamental de tranziţie de la totalitarism la un sistem socio-politic democratic presupune trecerea de la unitate la diversitate, diversitatea fiind concepută ca cel mai important principiu ce stă la baza organizării societăţii). În contrapartidă, abordarea analitică şi-a propus analiza procesului tranziţiei fără noţiuni preconcepute faţă de rezultatul final.

Inima conceptului de tranziţie – după un cum a încercat să sublinieze un alt studiu purtând semnătura lui W. A. Selcher (*Dilemmas and Future Prospects*[10]) – ar sta în jurul sintagmei de „transformare de regim", ea reprezentând, astfel, acea variantă, cu o conotaţie mai tehnică, mai apropiată de substanţa efectivă a schimbării. Transformarea implică participanţi activi, adică transformatori, dar, totodată, şi intenţia de a schimba sistemul, strategiile politice, mobilizarea resurselor şi a deciziilor strategice individuale sau colective.

În literatura de specialitate s-au diferenţiat mai multe tipuri de tranziţie, în funcţie de rolul jucat fie de opoziţie, fie de factorul de putere în timpul efectiv al procesului transformării.

Unii dintre analişti au considerat[11] că, în cele mai multe dintre cazuri, se poate ajunge la procesul de tranziţie printr-o succesiune paşnică de evenimente. De pildă, unul dintre autori sugera că succesul tranziţiei (pe o durată istorică scurtă însă) este determinat de modul în care sunt preluate şi chiar şi funcţionează valorile democratice. Astfel, în general, se consideră că cel mai „înalt" grad de „reuşită" se întâlneşte în cazurile în care „tranziţia" este implementată prin impunere sau prin pact cu societatea civilă, în comparaţie cu „rezultatele mai slabe", determinate de o tranziţie impusă prin reformă sau revoluţie.

Se impune, la acest nivel, şi o altă departajare terminologică a conceptului de tranziţie, de astă dată în funcţie de modalităţile de implementare. Schmitter şi Karl au conceput chiar şi o structură de interpretare:

1. impunere (de natură coercitivă, în care rolul dominant se consideră a fi intrepretat de către elite) – un posibil caz încadrabil aici ar fi, în opinia lor, Bulgaria;

---

[9] O. Manaev, *Rethinking the Social Role of the Media in a Society in Transition*, în **Canadian Journal of Communication**, Vol. 20 (1995), pp. 45-65.
[10] W. A. Selcher, **Dilemmas and Future Prospects**, ed. W.A. S., Westview, Boulder, 1986.
[11] Robert A. Dahl, **After the Revolution: Autority in a Good Society**, Yale University Press, New Haven, 1990.

2. pact (de natură negociativă, în continuare elitele joacă rolul dominant) – exemplu posibil: Ungaria;

3. reformă (de natură negociativă, ascendenţa rolului politic revenind, de astă dată, masei) – posibil exemplu: RDG;

4. revoluţie (de natură coercitivă, cu masa jucând rolul dominant) – exemplu: România;

5. Se mai poate vorbi şi de o tranziţie ambivalentă – care ar combina, simultan, elementul de continuitate a elitelor şi mobilitatea masei, pe un fundal posibil de compromis politic.

Pentru a condensa informaţiile ofertate de anterior prezentatele definiţii, putem spune că intervalul dintre un regim politic autoritar şi unul democratic apare ca o perioadă de *tranziţie*.

Începutul este considerat a fi marcat de câteva caracteristici, precum: disoluţia regimului autoritar, care, adesea, poate fi identificat cu primele semne ale mobilizării politice a masei, în timp ce sfârşitul perioadei de tranziţie poate aduce stabilitatea unei noi forme de guvernământ, prin intermediul alegerilor democratice[12]. Devine clar astfel că, în mod cert, putem vorbi de un debut şi un final al perioadei de tranziţie, singura perioadă care se scurge între cele două momente fiind cea mai greu încadrabilă în timpi exacţi, ea reprezentând, în fond, adevărata operatoare de demarcaţie a diverselor modele şi căi de implementare ale democraţiei.

Dar chiar dacă există variabile naţionale, individuale, în funcţie de viteză, de actori sau metodele implicate în procesul tranziţiei, studiul analistei H. A. Welsh pune în evidenţă şi existenţa unor trăsături comune.

În primul rând, perioada de tranziţie este caracterizată prin necesitatea de a impune în prim plan câteva elemente cruciale, precum schimbările instituţionale ce vizează viitoarea distribuţie a puterii.

Chiar dacă perioada de tranziţie presupune schimbări accelerate, adesea, după lungi perioade cu schimbări majore de ordin social, politic şi economic, apar şi timpi de încetinire sau chiar de stopare efectivă.

Trecerea prin procesul de tranziţie nu se poate caracteriza deloc ca fiind una liniară. Cu alte cuvinte, folosind exprimarea lui J. Gray[13] - "colapsul regimului autoritar poate conduce la o varietate de finaluri".

---

[12] G. O'Donnell, P. C. Schmitter (eds.), **Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies**, The Johnes Hopkins University Press, Baltimore, 1986, p.6.

[13] J. Gray, *From Post-Communism to Civil Society: The Reemergence of History and the Decline of the Western Model,* în **Social Philosophy and Policy**, 10 (1993), vara, pp. 25-56.

Ca o a treia caracteristică, Helga A. Welsh arată că, în timpul perioadei de tranziţie, fostele structuri autoritare sunt alterate de rapida ascensiune politică a unor noi actori (lideri extrem de carismatici, am adăuga noi, personalităţi strâns legate de revendicările masei – figura lui Lech Walesa în Polonia, a lui Vaclav Havel în spaţiul cehoslovac) şi de o excesivă nevoie de comunicare.

Pe acest fundal, a apărut, pe de o parte, un consens efectiv cu privire la scopurile majore, iar pe de altă parte, o lipsă de înţelegere cu privire la metodele şi procedeele care sunt necesare a fi aplicate pentru a se ajunge la finalizarea procesului de tranziţie.

Tranziţia este, în al patrulea rând, centrată efectiv pe segmentul elitelor, independent de modalitatea în care s-a produs – de sus în jos sau invers – schimbarea regimurilor. Mobilizarea maselor deţine un rol important, aproape esenţial în secvenţa debutului de proces, dar acesta rămâne doar un rol fulgurant, căci urmează demobilizarea şi retragerea masei către sfera exclusiv privată.

Iar, ca o a cincea caracteristică, dacă procesul tranziţiei se defineşte în prima fază printr-o eliminare a vechiului regim autoritar prin, uneori, mobilizarea populară, în faza secundă a procesului de redemocratizare este nevoie de un acord între ambele părţi – acesta devenind astfel întreaga "cheie" a decriptării procesului[14].

Din cele cinci caracteristici generale definitorii ale tranziţiei în opinia analistei Helga A. Welsh se pot extrage şi elementele schimbării sau noul sistem politic definit prin: partide politice şi reuşitele lor electorale; noi structuri instituţionale – Constituţii şi puteri în stat: preşedinţie şi foruri conducătoare de caracter larg –, dar şi legislative; elitele şi implicarea societăţii civile.

Tranziţiile de la regimuri autoritare, totalitare, la sisteme democratice se consideră că au avut loc şi în funcţie de alte două posibile modele diferite, departajate în funcţie de legătura noului regim cu vechile structuri: a) un regim de tip nou care ia măsuri severe împotriva celor care sunt consideraţi vinovaţi de crimele perioadelor anterioare; b) noul regim decide amnistierea faptelor trecutului, principalul sentiment fiind reconcilierea naţională[15].

---

[14]A se vedea în acest sens şi opinia lui P. Sztompks, *The Intangible and the Unponderable of the Transition to Democracy*, în **Studies of Comparative Communism**, 24, septembrie 1991, pp. 306-307.

[15] Pentru mai multe detalii ale acestei noi tipologii, a se vedea D. Pavel, Iulia Huiu, **Nu putem reuşi decât împreună. O istorie analitică a Convenţiei Democratice (1989-2000),** Editura Polirom, Iaşi, 2003, p. 92.

În funcţie de natura schimbărilor care au loc şi după amploarea acestora, tranziţia este un fenomen de ţară, în măsura în care sunt observate o serie de caracteristici naţionale, diferite de la o ţară la alta, un fenomen regional, atunci când sunt observate regularităţi specifice unui grup de ţări învecinate geografic şi, în acelaşi timp, tranziţia este un fenomen global, dacă schimbările de la nivel naţional şi regional afectează sistemul mondial.

„Din acest motiv, tranziţia [de la comunism la democraţie - n.n.] este un proces naţional, condiţionat de un factor extern (global) şi care este dependent de un context regional. De exemplu, tranziţia în oricare dintre ţările Europei Centrale este un fenomen naţional, generat de un fapt de natură globală (sfârşitul comunismului) şi care este dependent de un fenomen de regionalizare (regrupare) a ţărilor din această arie în funcţie de noi interese şi obiective politice (Mitteleuropa, Uniunea Europeană, NATO, CSI)" (I. N. Sava)[16].

Poate cea mai interesantă perspectivă asupra tranziţiei devine cea centrată pe conţinutul efectiv al procesului de trecere de la comunism la democraţie sau aşa-numitele strategii. Şi din acest punct de vedere, strategiile, sub forma politicilor publice, sunt cele care trebuie să definească ritmul, viteza şi scopurile tranziţiei. După cum sublinia analistul american Joan M. Nelson, "pe termen scurt şi mediu, procesele de liberalizare economică şi politică se completează şi se contrazic unul pe celălalt"[17], ideea fiind întărită şi de opinia lui V. Bunce, conform căreia există o strânsă legătură între factorul politic şi cel economic în dinamica tranziţiei, *democratizarea* şi *marchetizarea* reprezentând faţetele unui singur proces[18].

Transformarea structurilor politice

Saltul democratic de la societatea totalitară cu partid unic, la un nou sistem, bazat pe un eşichier politic surprinzător de divers• a condus la impunerea uneia dintre cele mai mari schimbări din istoria statelor postcomuniste din Europa Central-Răsăriteană. După cum a arătat analistul

---

[16] I. N. Sava, **Zece ani de tranziţie în Europa de Est,** p. 39.

[17] Joan M. Nelson, **The Politics of Transformation: Is Third World Experience Relevant in Eastern Europe?**, Overseas Development Council, Mimeo, 1992.

[18] Valerie Bunce, *Sequencing of Political and Economic Reforms*, în J. P. Hardt, R.F. Kaufman, **East-Central European Economies in Transition,** Raport pentru Comitetul Economic Mixt al Congresului SUA, New York, 1995, p. 51.

• Trebuie luate în calcul şi numeroasele teorii cu privire la apariţia unui număr extrem de mare, chiar la aşa-numita disipare a eşichierului politic, în cazurile de schimbare de regim, cu precădere, prin intermediul unei revoluţii.

american Kenneth Jowith[19], leninismul şi-a lăsat amprenta pe ideologia colectivului, generând tipuri de comportament care au continuat să afecteze sfera publică. Acest "reziduu" al vechiului sistem a reprezentat obstacolul principal de care s-au lovit toate statele care s-au confruntat, în perioada 1989-1990, cu procesele de liberalizare şi democratizare.

O multitudine de factori au contribuit la impunerea unui anumit tip de sistem electoral în spaţiul Europei Central - Răsăritene. Antonio Nadais[20] consideră că unul dintre cele mai importante este legat de dorinţa societăţilor respective de a asigura legitimitatea tranziţiei spre democraţie, asigurând, în acelaşi timp, un mecanism capabil să rezolve problemele de ordin economic, social sau politic, probleme cu care se confruntau statele în urma tocmai a dificilelor moşteniri ale regimului comunist anterior.

Pe fundalul existenţei unor impresionant de multe, uneori, partide politice, cele mai multe state din spaţiul est-central european au optat pentru introducerea unui prag electoral, de 5% sau 4%.

În opinia aceluiaşi Nadais, se poate trasa chiar şi un model electoral, structurat la nivelul a trei paliere:

a) Cehosloavacia, România şi Republica Democrată Germană – sistem electoral proporţional;

b) Polonia – sistem electoral al majorităţii, cu două runde de prezentare la vot;

c) Ungaria şi Bulgaria – sistem electoral mixt[21]. Introducerea lui a reprezentat unul dintre cele mai dezbătute aspecte ale literaturii tranziţiei spre democraţie în Europa Central- Răsăriteană[22]. Încercând să conclu-

---

[19] K. Jowitt, *The Leninist Legacy*, în Ivo Banac (ed.), **Eastern Europe in the 1990's**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1991.

[20] Antonio Nadais, *Choice of Electoral Systems*, în Larry Garber, Eric Bjornlung (eds.), **The New Democratic Frontier. A Country by Country Report on Elections in Central and Eastern Europe**, National Democratic Institute for International Affairs, 1992, pp. 190-204.

[21] Astfel, în Bulgaria, jumătate dintre cei 400 de membri ai Parlamentului au fost aleşi pe baza unui sistem electoral majoritar cu două runde de prezentare, în timp ce restul de 200 de membri au fost selectaţi după regula proporţionalităţii, aşa-numita metodă d'Hondt. În cazul ungar, sistemul a fost mult mai complex. Astfel, dintre cei 386 de deputaţi, în primul moment electoral, 176 au fost aleşi pe baza unui sistem majoritar cu două tururi, 152 – în 20 de circumscripţii electorale, pe baza unui sistem proporţional, iar restul de 58 – aleşi la nivel naţional, după un sistem proporţional.

[22] Pentru mai multe amănunte legate de sistemele electorale ale fiecărei ţări în parte, dar, mai ales pentru creionarea unui cadru teoretic adecvat, recomandăm următoarele studii şi lucrări: Ashley, Stephen, "Bulgaria", *Electoral Studies* 9:4 (1990), 312-18; Kenneth Benoit, "Hungary's "Two Vote" Electoral System", *Representation* 33.4 (1996); Gabor Toka and Zsolt Enyedi (eds.), **Elections to the Hungarian National Assembly 1994: Analyses, Documents and Data**, Sigma, Berlin, 1999; Sarah Birch, **Majoritarian Electoral Systems and Democratic Transitions**, Essex Papers in Politics No. 138, November, 1999; Hans-

zioneze rolul jucat în mod efectiv de alegerea sa asupra vieţii politice est-central europene, Sarah Birch[23] considera că importantă rămâne influenţa pe care au resimţit-o, mai mult sau mai puţin imediat, partidele politice, nu neapărat în ceea ce privea numărul în care au intrat în Parlamente, ci natura lor ideologică. Astfel, se pot evidenţia câteva tipuri de partide care au fost avantajate de sistemul în sine, atât aşa-numitele partide succesorale, cât şi cele cu tentă agrariană sau naţionalistă.

Au existat, însă, şi câteva linii generale, identificabile în toate statele zonei. Fiecare ţară est-central europeană a hotărât alegerea unei Comisii centrale cu rol în administrarea primelor alegeri libere. În acelaşi timp, a fost acordat dreptul de reprezentare a campaniei electorale prin intermediul mass-mediei naţionale. Astfel, de exemplu, dacă în Cehoslovacia fiecare partid a primit acelaşi timp pentru clipul politic, în Ungaria, perioada de emisie a fost direct proporţională cu numărul de candidaţi reprezentat de fiecare partid în parte, iar în Bulgaria a fost utilizată o scală cu trei tipuri de timpi electorali: 20, 15, 5 minute, în funcţie de importanţa fiecărei organizaţii sau coaliţii politice în parte.

În 1989, instituţionalizarea partidelor şi mişcărilor politice[24] a reprezentat un proces dialectic. Pe de o parte, s-a născut un larg şi diversificat câmp politic. Pe de altă parte, constituirea acestuia a favorizat unirea opoziţiei în jurul sentimentelor anticomuniste[25] - opoziţie care, în multe cazuri, a ajuns să preia puterea, graţie noilor alegeri de tip de-

---

Dieter Klingemann and Kenneth Newton (eds.), **Elections in Central and Eastern Europe: The First Wave**, Berlin: Sigma, 2000; David Farrell, *Comparing Electoral Systems*, Basingstoke: Macmillan, 1997; Matthew J. Gabel, "The Political Consequences of Electoral Laws in the Hungarian 1990 Elections", *Comparative Politics* (1995), pp. 205-214; John R. Hibbing, and Samuel C. Patterson, "A Democratic Legislature in the Making: The Historic Hungarian Elections of 1990", *Comparative Political Studies* 24:4 (1992), pp 430-454; Georgi Karasimeonov (ed.), **The 1990 Election to the Bulgarian Grand National Assembly and the 1991 Election to the Bulgarian National Assembly: Analyses, Documents and Data**, Sigma, Berlin, 1997; Andras Korosenyi, 'Hungary', *Electoral Studies* 9:4 (1990), pp. 337-345; Louis Massicotte and André Blais, "Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey", *Electoral Studies* 18:3 (1999), pp. 341-366.

[23] Sarah Birch, *The Effects of Mixed Electoral System in Eastern Europe*, comunicare prezentată la ***Annual Conference of the University Association for Contemporary European Studies*,** Budapesta, 7-9 aprilie 2000.

[24] O foarte bogată literatură de specialitate s-a centrat pe studierea acestui fenomen, cu precădere din spaţiul geopoliticii, de ex. Attila Agh, **The Emerging Party System in East Central Europe**, Budapest University of Economics, 1992; Sten Berglund, Jan Ake Dellebrant (eds), **The New Democracies in Eastern Europe: Party Systems and Party Cleavages,** Edward Elgar, 1991 sau Gordon Wightman (ed.), **Party Formation in East Central Europe**, Edward Elgar, 1995.

[25] A se consulta şi Herbert Kitschelt, *The Formation of Party System in East Central Europe,* în **Politics and Society**, 20, martie 1992, pp. 7-50.

mocratic. „Nu are rost să organizezi altceva în cadrul democraţiei – declara imediat după prăbuşirea comunimului în Ungaria unul dintre conducătorii Alianţei Liberilor Democraţi, Tamás Gàspàr Miklós[26]. Protestele, simpozioanele sunt, toate, sterile, e nevoie de un partid, având în vedere plămădirea unui sistem democratic parlamentar, constituit prin voinţa liberă a electoratului".

În opinia lui V. Naumescu[27], sistemul politic est-central european de după 1989 nu prezenta, în totalitate, un model al pluralismului politic, ci o combinaţie. Analistul român identifica, în acest sens, trei coordonate: coaliţiile care au venit la putere în perioada 1990-1994, bazate pe un număr relativ restrâns de partide (pluralism moderat); ascensiunea mişcărilor de extremă, care încercau să impună un sistem bazat pe o restrângere a numărului de partide (anti-pluralism); sentimentele de confuzie ideologică, dar şi fragmentarea sau instabilitatea eşichierului politic est-central european, cu precădere după a doua jumătate a anului 1990, începutul anului 1991. Foarte interesantă ni se pare şi ideea propusă de Ivan Vejvoda şi Kaldor Mary[28] - existenţa unui „spaţiu al democraţiei europene", spaţiu care să impună atât acelaşi tip de democraţie consolidată în Europa Central-Răsăriteană, cât şi să revigoreze sistemul democratic în Europa Occidentală.

În studiul dedicat crizelor prin care a trecut sistemul politic est-central european, J. Vladimirov[29] a insistat şi asupra perioadei, de altfel extrem de scurte, în care „ţările post-comuniste au fost nevoite să îşi schimbe vechiul regim şi să-şi construiască unul nou, aşa-numita *democraţie procedurală*. Aceste structuri democratice s-au dezvoltat în mod diferit în fiecare stat în parte, în funcţie de manifestările politice din acele zone". Este interesant de adăugat că, pentru mulţi dintre specialiştii preocupaţi de natura şi evoluţia sistemelor politice din Europa, în partea est-centrală a continentului, după 1989, s-a înregistrat apariţia unor partide politice cu un caracter ideologic specific, diferit oarecum de cel macro-european. Iar ca o notă definitorie pentru noile realităţi politice post-1989, se poate considera lipsa de experienţă, vizibilă mai ales în primele rezultate, dar şi în comportamentele

---

[26] Într-un interviu oferit revistei **22,** *Ungaria – Periplu în noaptea alegerilor. Turnesol de toamnă,* interviuri realizate de Bániay Péter, *22*, anul I, nr. 41, 26 octombrie 1990, pp. 10-11.
[27] V. Naumescu, *Partidele politice în Europa centrală şi de est*, în **East Political Science Review**, nr. 4, toamna, 1999.
[28] Ivan Vejvoda, Kaldor Mary (eds.), **Democracy in Central and Eastern Europe**, Pinter, London/New York, 1999.
[29] Jeliu Vladimirov, *The Value Crisis and the Weakness of Democratic Institutions in the Post-totalitarian Societies*, în **Eastern Europe: The Bulgarian Case**, p. 5.

politice. După cum sublinia şi autorul unui editorial, publicat în gazeta *Informaţii din Slovenia*, la 11 noiembrie 1992: „Noi avem mai degrabă politicieni inadecvaţi, decât programele politice inadecvate, deoarece, dacă e să analizăm ceea ce scriem, folosim mai multe cuvinte pentru a critica personalităţile, decât programele... Avem un sistem politic pluripartidist, dar ne comportăm ca şi cum am avea unul cu sistem de partid unic... Gândiţi-vă doar cât de des auzim în jurul nostru cuvintele că o naţiune mică trebuie să stea unită. Astfel, nu le permitem celorlalţi să gândească diferit, chiar dacă ne imaginăm că acesta este un lucru ce ar putea conduce la un rezultat pozitiv"[30].

După 1989, au reapărut, după cum era şi firesc, având în vedere experienţele democratice interbelice, partidele politice tradiţionale. În această perioadă de tranziţie, au fost „dotate" cu programe şi manifeste reactualizate momentului: *Partidul Socialist* – înfiinţat în 1887, reapărut în 1987, pentru cazul Poloniei; *Partidul Democrat* – înfiinţat în 1944, în Slovacia; *Partidul Popular Creştin Democrat* – reînfiinţat în 1989 în Ungaria sau *Partidul Naţional Ţărănesc (Creştin Democrat)* – pentru statul român. În acelaşi timp, s-au impus şi partide de o factură cu totul nouă. Pentru Ungaria: *Forumul Democrat* (1988), *Partidul Independent al Micilor Proprietari* (1988), *Alianţa Democraţilor Liberi* (1988), *Federaţia Tinerilor Democraţi* (1988). Sau, pentru cazul statului polonez: *Uniunea Democratică* (1991). Pentru Cehoslovacia/Cehia: *Mişcarea Civică* (1991, continuatoare a *Forumului Civic* înfiinţat în 1989), *Partidul Democrat Civic* (1991, continuatorul aceluiaşi *Forum Civic*), *Partidul Coexistenţa (*fondat în 1990 şi reprezentând minoritarii maghiari şi polonezi de pe teritoriul ceh). Pentru Cehoslovacia/Slovacia: *Uniunea Civică Democratică Publicul Împotriva Violenţei* (1989) şi *Partidul Naţional Slovac*. Pentru Germania de Est – *Uniunea Creştin Democrată* (CDU*) şi Partidul Liberal Democrat* (FDP).

Spaţiul Europei Central-Răsăritene a oferit, astfel, analistului o excelentă bază de documentare[31]. Analiza alegerilor, a rezultatelor partidelor politice poate oferi o altă şi interesantă perspectivă. Dacă, într-adevăr, „o democraţie are nevoie de partide politice puternice şi bine organizate, capabile să-i reprezinte pe cetăţeni şi să asigure soluţii politice

[30] Apud J. Brian Atwood, *Reflections on the Transition in Eastern and Central Europe*, în Larry Garber, Eric Bjornlung (eds.), **The New Democratic Frontier...**, pp. 221-237.

[31] Foarte utilă, în acest demers, poate fi şi lucrarea **Political Parties in Central and Eastern European Countries: A Concise Guide**, Third Edition, International Republican Institute, 2001.

care să le demonstreze abilitatea de a guverna pentru binele public"[32], atunci se poate pune întrebarea dacă, pentru Europa Central-Răsăriteană, democraţia nu s-a definitivat înaintea structurilor partidelor politice? Secţiunea următoare poate oferi, în acest sens, câteva variante de răspuns.

Încercând să ofere un răspuns plauzibil la una dintre cele mai frecvente întrebări, într-o analiză comparativă a Europei Central-Răsăritene cu spaţiul Americii Latine, Genaro Arriagada a lansat o teorie interesantă şi, totodată utilă, în departajarea comportamentelor politice, şi nu numai, ale statelor din zonă. Arriagada a considerat că, în ţări precum Nicaragua, Chile, alături de Ungaria şi Polonia, nu au existat, cel puţin în intervalul de timp 1985-1989, regimuri cu adevărat totalitare, ci doar regimuri rigide, ce puteau deveni însă brutale, acolo fiind posibilă existenţa, mai mult sau mai puţin vizibilă, a opoziţiei. În aceste cazuri, primele alegeri libere au apărut tocmai pentru a echilibra "balanţa catastrofică", pentru a reuşi să scoată ţara din "impas"… Sau, ca foarte utile pentru mai târziu, teste "sociale" (J. Brian Atwood)[33].

În perioada sfârşitului de an 1989 şi începutul anului următor, nu mai puţin de 84 de partide politice au fost formate, dintre care doar 64 au fost înregistrate în mod oficial şi 48[34] şi-au prezentat intenţiile de a candida la primele alegeri[35]. Dintre acestea, în momentul electoral din 25 martie – 8 aprilie 1990, doar şase partide şi şapte mişcări politice independente sau semi-independente au câştigat locuri în noul Parlament.

Forumul Democratic Ungar a reprezentat, de departe, marele învingător. Programul său politic, extrem de amplu (un text de nu mai puţin 164 pagini[36]), a devenit, de departe, cel mai detaliat manifest politic din Ungaria de până în acel moment.

Scopurile noului partid erau bine definite: "*Forumul Democrat Ungar* este un partid democratic de centru, în slujba tradiţiilor Ungariei. Nu este un partid ideologic sau de clasă. Respinge ideologiile care au ca scop construirea socialismului, cât şi colectivismul pe care îl implică. În acelaşi timp, respinge naţionalismul şi şovinismul, ideile şi filosofiile care

---

[32] Pippa Norris, **Political Parties and Democratisation in Theoretical and Practical Perspectives: Development in Party Communication**, National Democratic Institute of International Affairs, 2005, p.1.
[33] J. Brian Atwood, *Reflections on...,* art. cit, p. 222.
[34] Apud Nigel Swain, *Hungary: Political Development 1989-1990*, în **Centre for Central and Eastern European Studies**, Working Paper, nr. 4, 1995, p. 5.
[35] Pentru o imagine de ansamblu asupra vieţii politice din Ungaria în anul 1990, s-a utilizat şi capitolul purtând semnătura lui Thomas O. Melia privitor la acest stat, din Larry Garber, Eric Bjornlung (eds.), **The New Democratic Frontier…**, pp. 39-65.
[36] J. Potaki, *F.D.U. faţă în faţă cu alegerile*, **22**, 4-10 mai 1994, p. 16.

promovează miturile şi subminează demnitatea umană". A fost, se pare, cartea câştigătoare în alegerile din primăvara lui 1990, el a reuşit să obţină 42,9%, urmat de Alianţa Liber-Democraţilor (SzDSz), cu 23,83%. Din cele 64 de partide formate şi înregistrate în mod oficial în perioada 1988 – 1989, numai 12 au obţinut, la scrutinul din 25 martie 1990, cele patru procente minime necesare pentru accederea în Parlament[37]. *Forumul Democrat Ungar* a format, la finele alegerilor din aprilie 1990, un guvern de coaliţie tripartid, alături de *Partidul Independent al Micilor Proprietari şi Partidul Popular Creştin Democrat.* În fruntea lui s-a aflat József Antáll, charisma noii organizaţii învingătoare, care, în ciuda tuturor dificultăţilor interne, de partid, dar şi de ţară, a reuşit să-şi ducă la bun sfârşit mandatul.

Un alt partid care s-a impus tot în acea perioadă pe diversificatul eşichier politic ungar a fost Federaţia Tinerilor Democraţi (FIDESZ), organizaţie caracterizată de Vl. Tismăneanu ca având "o nuanţă de anarhism în modul în care refuza status quo-ul şi respingea fără menajamente valorile convenţionaliste ale generaţiei adulte"[38]. Apărut ca formaţiune politică la 31 martie 1988, FIDESZ a fixat, chiar la primul congres, o limită de vârstă pentru membri, limită ce făcea posibilă înscrierea în partid doar a persoanelor între 26 şi 35 de ani. În "Declaraţia de Program Politic", adoptată în acelaşi an, 1988, FIDESZ a proclamat necesitatea luptei pentru o rapidă integrare în Comunitatea Europeană, respingând orice activitate sectară şi conspirativă. Se înscria, astfel, în pleiada de mişcări pentru drepturi civile, care începuseră să apară în Europa Central-Răsăriteană. La sfârşitul momentul 1990, spectrul politic ungar apărea complet democratizat.

Ceea ce a marcat societatea poloneză în prima perioadă care a urmat "eliberării" de comunism a fost conflictul, apărut în vara anului 1990, între preşedintele Lech Walesa şi guvernul pe care îl sprijinise să ajungă la putere cu doar câteva luni înainte. "Explicaţia pentru întorcerea lui Walesa împotriva lui Mazowiecki – constata Vl. Tismăneanu[39] – este că liderul sindical nu voia să accepte împărţirea puterii cu comuniştii, principiu constituţional pe care se formase de la bun început guvernul Mazowiecki".

---

[37] Apud. **Political Handbook of the World: 1990 – Governments and Intergovernmental Organizations as of June 1, 1990**, ed. by Arthur S. Banks, CSA Publications – State University of New York, Binghamanton, New York, 1991.
[38] Vl. Tismăneanu, **Reinventarea politicului**, Editura Polirom, Iaşi, 1997, p.182.
[39] **Ibidem,** p. 227.

Scindarea a atins, după cum era şi de aşteptat•, şi *Solidaritatea*. Chiar dacă naşterea acestei formaţiuni a reprezentat atât „un teren de testare pentru o importantă condiţie a tranziţiei de succes spre democraţie, respectiv construcţia de coaliţii", cât şi „vehiculul crucial al transformării Poloniei" (Shlomo Avineri[40]). În mai 1990, mişcarea s-a divizat în grupări sau, după cum au fost numite de unii analişti, în două proto-partide: partizanii lui Walesa formând Alianţa de Centru şi, în iulie 1990, militanţii pro-Mazowiecki au alcătuit propria facţiune, numită Mişcarea Cetăţenească – Acţiunea Democrată (ROAD).

Alianţa de Centru s-a grupat în jurul lui Lech Walesa şi a încercat, în opinia unui partizan fervent, Jacek Maziarski, redactor la *Tygodnik Solidarnosc*[41], "să urmeze tradiţia fundamentală a *Solidarităţii*, care nu se identifica nici cu stânga poloneză (învecinată cu social-democraţia şi recrutându-şi aderenţii din rândul oamenilor de ştiinţă, al gazetarilor şi artiştilor etc.), nici cu dreapta poloneză. Alianţa de Centru încearcă să prevină o coliziune frontală a tendinţelor de stânga şi de dreapta prin formarea unei majorităţii politice solide – situată între cele două extreme".

Pe când, Mişcarea Cetăţenească – Acţiunea Democrată (ROAD) şi-a centrat discursul pe criticarea personajului politic Walesa şi, mai ales, a populismului, numit de ei "găunos", al Alianţei ce a "magnetizat emoţiile naţionale": "Din cauza acestui punct de vedere naţionalist, ei [Alianţa de Centru, n.n.] nu sunt în stare să constituie o mişcare cu caracter politic care să lege Polonia de Occident. ROAD va fi partidul care va duce Polonia în Europa"[42].

În mare parte graţie acelei scindări, în alegerile prezidenţiale, care au avut loc în decembrie 1990, cu un premier Mazowiecki neangajat plenar în competiţie, Lech Walesa a reuşit să câştige 40% în primul tur şi, respectiv, 70% în cel de-al doilea. După primul tur, Mazowiecki s-a retras (după ce reuşise să strângă doar 18%, ocupând poziţia a treia) şi l-a lăsat pe Walesa să se confrunte cu aproape necunoscutul om de afaceri, Stanislaw Tyminski. Succesul înregistrat de până atunci quasi-inexistentul personaj, de altfel destul de aparte, i s-a datorat fie tipului de campanie, bazată pe

---

• Era de aşteptat, deoarece Solidaritatea, ca organism politic, nu cunoscuse o structură foarte bine definită, încadrabilă uşor în categoria partidelor politice sau formaţiunilor politice comune.

[40] Shlomo Avineri, „Parties, Mediation and the Role of Civil Society", în L. Garber, E. Bjornlung, **op. cit**., pp. 161-171 (citate la p. 164).

[41] Jacek Maziarski, *The Goals of the Center Alliance,* în **East European Reporter**, 4, nr. 3, toamna-iarna 1990.

[42] Apud. Vl. Tismăneanu, **op. cit.**, p. 226.

atacuri violente la adresa celorlalţi doi contra-candidaţi, fie discursului populist promovat. Un rol important l-a jucat, însă, şi competiţia în sine, lipsită de accente normale, ce s-a consumat avându-i ca protagonişti pe Mazowiecki şi Walesa. Pe acel fundal, „atmosfera politică din Polonia s-a deteriorat în vara şi toamna anului 1990, în timpul campaniei pentru preşedinţie" (Maya Latynski)[43].

Primele alegeri libere pentru cele două Camere ale Parlamentului polonez – Sejm-ul şi Senatul - , au avut loc la 27 octombrie 1991. În acel moment, două sisteme electorale complet opuse s-au confruntat într-o mare bătălie politică, producând acelaşi rezultat: o vizibilă şi profundă fragmentare a celor două Camere ale Parlamentului.

Cazul alegerilor în Cehoslovacia s-a constituit după o reţetă puţin mai aparte, mai ales datorată faptului că ţara a reprezentat singura în care primele alegeri au fost organizate de non-comunişti. În plus, după cum sublinia şi ministrul adjunct al Afacerilor Interne din iunie 1991, Jan Ruml, într-un interviu acordat publicaţiei *Uncaptive Minds*: „Cehoslovacia nu a fost niciodată printre ţările care au adoptat sistemul politic anglo-saxon – în care există o forţă politică spre stânga şi o alta spre dreapta, unde transferul de putere se produce cu regularitate şi nu antrenează schimbări radicale în politica guvernului"[44]. În plus, un aspect pe care îl considerăm esenţial este şi faptul că marea majoritate dintre cele 23 de formaţiuni politice înregistrate în 1990 nu au dorit să se denumească strict partide, ci au optat pentru utilizarea unor alţi termeni: mişcare, uniune, coaliţie, forum, asociaţie, organizaţie sau grup. Chiar un afiş electoral al „Forumului Civic" a demonstrat acea schimbare de imagine a conceptului de „partid": „Partide sunt pentru membrii de partid. Forumul Civic este peste tot!".

Fundalul pe care s-au desfăşurat primele alegeri legislative a fost unul foarte deschis, observatorii externi insistând asupra posibilităţilor fiecărei organizaţii politice de acces la mijloacele de informare media (în mod special, la televiziune!)[45]. Alegerile legislative din iunie 1990 au dat câştig de cauză, cu o majoritate absolută, *Forumului Civic* (pentru spaţiul ceh) şi a partidului *Publicul Împotriva Violenţei* (pentru spaţiul slovac). Dar, cele două organizaţii, din punct de vedere politic, au prezentat o doză foarte ridicată de eterogenitate – o asemănare putându-se creiona, în acest sens,

---

[43] Maya Latynski, capitol dedicat Poloniei din Larry Garber, Eric Bjornlung (eds.), **The New Democratic Frontier…,** pp. 95-117, citat la p. 110.

[44] Jan Ruml, *Politicul trece întotdeauna înaintea economicului,* preluare din **Uncaptives Minds**, iunie 1991, varianta românească în **22**, Anul III, nr.1 (102), 10-17 ianuarie 1992, p. 9.

[45] Vezi, în acest sens şi capitolul purtând semnătura lui Robin Carnaham şi Judith Corley, din L. Garber, E. Bjornlung, **op. cit.,** pp. 112-135.

oarecum cu discutatul, în literatura de specialitate, caz al mișcării *Solidaritatea* din spațiul polonez. Lupta intestină ce a afectat atât „Forumul Civic", cât și „Publicul Împotriva Violenței" a devenit, în scurt timp, evidentă și nu numai pentru observatorul intern. Pe fundal, existau multe formațiuni anti-totalitare, care respingeau, pur și simplu, ideea transformării unor largi mișcări sociale în partide politice. Mișcarea de masă, înregimentarea reprezenta un sentiment care, însă, speria și aici.

Printre principalele partide politice care au participat la prima confruntare cu electoratul în spatiul cehoslovac democratizat s-au numărat mai puține formațiuni politice, în comparație cu exemplele anterior analizate. În frunte, s-au situat, după cum era și firesc, cele două organizații politice care au marcat viața politică post-1989 a spațiului ceh, respectiv slovac. Astfel, după *Forumul Civic* și *Publicul Împotriva Violenței*, au mai contat: *Partidul Comunist Cehoslovac* (KSC) – format în anul 1921, acum condus de Milos Jakes (24 noiembrie 1989), alături de Karel Urbanek (în funcție din 20 decembrie 1989); *Partidul Socialist Cehoslovac* (CSS) – formațiune politică care și-a recâștigat autonomia după evenimentele din 1989 și a primit chiar două portofolii în guvernul condus de Mario Calfa (reprezentantul *Publicului Împotriva Violenței*, înființat în 10 decembrie 1990), avându-l ca lider pe Bohuslav Kucera; *Partidul Poporului Cehoslovac* (CLS) – un mic grup catolic, condus de Richard Sacher și Jiri Cerny; *Partidul Democrat* (DS) – format din fostele – din perioada comunistă – *Partidul Libertății* (SS), condus de Kamil Brodzianski și *Partidul Înnoirii* (SO), condus de Jozef Simuth; *Charta 77* – organizație bine cunoscută pe eșichierul politic cehoslovac, ai cărei purtători de cuvânt pentru anul 1990 au fost Miroslav Lehky, Jan Ruml și Miroslav Tyl.

Pe de o parte, opoziție a creștin-democraților, iar, pe de alta, câștig al stângii, așa s-ar putea defini, în câteva cuvinte, realitatea politică bulgară de după 1989. Ca și în cazul primelor alegeri libere post-belice din Bulgaria, cele din iunie 1990 au fost câștigate, în mod clar, de *Partidul Socialist* (noua denumire a *Partidului Comunist Bulgar)*. Larry Garber sublinia caracterul aparte al tranziției bulgare cu repercusiuni vizibile asupra eșichierului, dar mai ales, asupra comportamentelor politice: „Tranziția în Bulgaria ilustrează modalitatea prin care un amalgam format din demonstrații pașnice, pe de o parte, pe de alta, din activism politic, din organizații civice, din alegeri, din dispute electorale sau, pur și simplu, din politici de stradă, poate crea un spațiu pentru dezvoltarea unei adevărate societăți civile. (...) Iar primele alegeri, din vara anului 1990, nu trebuie considerate neapărat ca un pas decisiv pentru caracterizarea finală a procesului de tranziție, ca

fiind complet sau, din contra, eşuat”[46]. După consumarea acelui moment, a urmat, în opinia analiştilor, atât interni, cât şi internaţionali, o continuă deteriorare a sistemului politic; opoziţia acuzând, constant, guvernul, controlat de socialişti, că dorea sabotarea democratizării.

În iulie 1990, preşedintele Petăr Mladenov a fost obligat să demisioneze, după ce presa a difuzat informaţia conform căreia intenţionase să folosească mijloace violente pentru reprimarea demonstraţiilor de protest. Cu dificultate, democraţia începea să funcţioneze şi în spaţiul bulgar. Organizaţia de coloratură stângistă a fost nevoită să accepte, astfel, alegerea unui reprezentant al opoziţiei în funcţia supremă în stat – în persoana lui Jeliu Jelev (1 august 1990), fost membru al Clubului de Sprijin pentru *Glasnost* şi *Perestroika*, fondat încă de pe vremea regimului Jivkov de către comuniştii reformatori şi suporterii lui Gorbaciov, adepţii preluării modelului şi în spaţiul bulgar. Dar, prin persoana primului-ministru, Aleksandr Lukanov, foştii comunişti mai deţineau încă o parte semnificativă a puterii în spaţiul bulgar.

Scena politică bulgară, în ajunul primelor alegeri libere după 1945, a prezentat, astfel, următoarele formaţiuni politice: *Partidul Socialist* Bulgar (BSP) – prin transformarea fostului Partid Comunist Bulgar (BKP), liderii noului partid fiind: Aleksandr Lilov (Preşedintele Consiliului Suprem), Gheorghi Pirinski, Aleksandr Strezov, Petăr Mladenov şi Rumen Serbezov; *Uniunea Popular Agrară* (BZNS) – o formă a fostei organizaţii politice antebelice ţărăneşti, înregistrând aprox. 120.000 de membri şi fiind condusă de către Angel Dimitrov şi Nicolai Gheorghiev; *Uniunea Forţelor Democratice* – condusă de Jeliu Jelev şi în funcţia de secretar – Peter Beron; *Asociaţia Independentă Eco-Glasnost* - principala organizatoare a demonstraţiei din 3 noiembrie 1989; lideri: Petăr Slabakov şi Devan Kyuranov; Organizaţia *Podkrepa* – înfiinţată în decembrie 1989 şi numărând aprox. 40 000 de membri sub conducerea lui K. Trencev; *Clubul pentru susţinerea Glasnost-ului şi Perestroikăi* – organizaţie politică aparţinând “celorlalţi intelectuali” strânşi în jurul unor nume ca Ivan Giagiev şi Koprinka Cervenkova. Am putea conchide, la acest prim palier, preluând formula lansată de Shlomo Avineri, că „exemplul polonez poate să sugereze chiar că, în procesele de trecere la democraţie, partidele istorice apar prost echipate pentru a reintra cu succes în viaţa politică”.

În ceea ce priveşte, strict, modalitatea de preluare a puterii, analiştii occidentali au reuşit să evidenţieze două tipuri, generate de existenţa unui

[46] Larry Garber în capitolul dedicat analizei Bulgariei politice în 1990, în Larry Garber, Eric Bjornlung, **The New Frontier**..., **op. cit.,** pp. 135-161, citat la pp. 136-137.

partid sau a unei mişcări politice conducătoare: o putere cucerită de mişcări unitare, ce regrupează opozanţi ai regimului totalitar, ca de exemplu: *Solidaritatea* (în Polonia), *Forumul Civic* (în Cehoslovacia) şi gruparea *Demos* (în Slovenia). Există şi tentative de acest gen, dar care vor eşua, în cazurile Germaniei de Est – cu gruparea *Neues Forum* sau chiar în România – cu *Grupul pentru Dialog Social*; o putere cucerită de un partid de centru – dreapta, construit pe formula occidentală: *Forumul Democrat* (în Ungaria) sau *Alianţa pentru Democraţie*, dominată în cazul Germaniei de Est de către CDU.

O altă trăsătură, în aranjarea eşichierului politic a fost dată de crearea, aşa-numitelor în literatura de specialitate, "organizaţii de tip umbrelă", respectiv conglomerate de partide sau mişcări-partid. În linii mari, sintagma defineşte organismul politic ce combină o varietate de grupări şi partide politice fără un program efectiv sau o structură strict instituţionalizată.

În societăţile post-comuniste, membrii opoziţiei - refuzând orice tip de ideologie - au încercat să creeze noi organizaţii, care să se adreseze tuturor sectoarelor populaţiei, pe ideea conform căreia "toate interesele politice sunt în numele celui mai înalt interes", respectiv acela de a fi împotriva Partidului Comunist (St. White[47]). Astfel, pe fundalul unui partid comunist încă puternic şi unitar (chiar dacă divizat în mai multe formaţiuni, a se vedea, de pildă, cazul Poloniei şi al Ungariei), opoziţia politică s-a dovedit destul de slabă. Iar singura soluţie ce trebuia urmată era păstrarea unităţii. Astfel, au început să apară un număr de alianţe politice puternice: *Uniunea Forţelor Democratice*, care combina diverse forţe politice de opoziţie în Bulgaria; *Forumul Civic* şi *Publicul Împotriva Violenţei* – pentru spaţiul ceh şi slovac. La rândul ei, situaţia *Solidarităţii* s-a prezentat puţin diferit, dar, în esenţă, şi în Polonia a prevalat acelaşi sens unitar. Eforturile de a strânge sub aceeaşi "umbrelă" majoritatea grupărilor de opoziţie au eşuat în ceea ce priveşte cazul RDG, acolo intervenind, în primul rând, partidele puternice de pe eşichierul politic al Germaniei Federale. Totuşi, a reuşit să apară aşa-numita "Alianţă pentru Germania", formaţiune ce îi reunea într-o alianţă electorală pe creştin-democraţi, liberali şi, respectiv, pe social-democraţi.

O excepţie de la acest tip de împărţire a puterii l-a constituit cazul ungar. La începutul lui 1988, forţele de opoziţie de acolo se bucurau de o libertate relativă, limitată însă, cu predilecţie, la structurile sociale de

[47] A se vedea şi St. White, **Communism and Post-Communism Political Systems: An Introduction**, New York, 1990, p. 155.

mijloc din comunităţile urbane. La 3 septembrie 1988 a avut loc şi inaugurarea principalului stâlp al opoziţiei anti-comuniste, *Forumul Democrat Ungar*, al cărui prezidiu era format aproape în totalitate din intelectuali: scriitori, ca Istvan Csurka (el fiind şi cel ce a creat oarecare tensiuni în sânul partidului, în 1994) şi Gyula Fekete, poeţi – ca Sandor Csoori, critici literari – ca Csaba Kiss; istoricul Lajos Fur şi politologul expert în problema naţionalităţilor – Rudolf Joo. Este momentul în care marile figuri, de tip vechi, au intrat, oarecum, în competiţie cu noile charisme: Arpad Goncz şi Jozef Antall în Ungaria, Vaclac Havel şi Vaclac Klaus (ministru de finanţe şi, apoi, prim ministru al Cehiei) pentru spaţiul Cehoslovaciei, Lech Walesa şi câţiva miniştri polonezi. Dar se pot extrage şi câteva linii definitorii ale noii vieţi de partid în perioada de Tranziţie. Astfel, luându-se ca punct de plecare participarea la vot, se pot evidenţia două categorii: o participare redusă a electoratului – pentru două dintre statele avute în analiză: alegerile din 1990, din Polonia şi Ungaria, dar şi cele din 1991, octombrie – din spaţiul polonez, unde s-a înregistrat doar o prezenţă de 40% a alegătorilor la urne, cifră comparabilă doar cu situaţia din 1935, imediat după moartea lui Pilsudski şi sfârşitul erei sale politice; o participare masivă, în care efuziunea post-schimbare de regim quasi-totalitar a jucat un rol esenţial – în cazurile României şi Bulgariei.

În fine, o altă caracteristică se referă la schimbarea radicală a raportului de forţe politice: imediat realizată în unele cazuri (Polonia, Ungaria, Cehoslovacia), sau abia mai târziu (Bulgaria) – în acest cay schimbarea survenind în urma presiunilor venite din partea opiniei publice, dar şi a acutizării crizei de sistem. În linii mari, noile formaţiuni politice au fost iniţial mişcări şi nu partide, cu rădăcini sindicale sau civile.

Pe ansamblu, întrebat asupra caracterului bilanţului procesului de tranziţie democratică din ţările Europei Centrale şi de Est, Jacques Rupnik a oferit o imagine pozitivă: „Au fost fondate instituţii democratice; alegerile s-au derulat ca pe roate: nu numai primele – care sunt întotdeauna simple, dar şi următoarele, adică alternanţa politică”[48].

[48] Jacques Rupnik, „Les problemes d'Europe postcommuniste”, *Politique internationale*, nr. 60, vara 1993.

Principalele partide politice în Europa Central-Estică

ŢARA	**Partide interbelice**	**Partide post-1989**
Bulgaria	Uniunea Populară Agrară Partidul Progresist Partidul Democrat Partidul Socialist Partidul Creştin Social Partidul Comunist din Bulgaria Partidul Radical Tânăra Bulgarie	Uniunea Populară Agrară Uniunea Forţelor Democrate Partidul Socialist Bulgar Asociaţia independentă pentru suportul Glasnost-ului şi Perestroikăi Mişcarea pentru eliberarea bulgarilor
Cehoslovacia	Partidul Agrarian Partidul Naţionalist-Democrat Partidul Socialist-Naţional Partidul Populist Partidul Funcţionarilor Partidul Popular Catolic Partidul Republican Agrarian Partidul Comunist Independent	Partidul Socialist Cehoslovac Partidul Comunist Cehoslovac Partidul Democrat Charta 77 Forumul Civic Uniunea Creştin-Democrată Partidul Libertăţii Creştin Naţionale

ŢARA	**Partide interbelice**	**Partide post-1989**
Iugoslavia	Partidul Radical Partidul Democrat Partidul Ţărănesc Croat Partidul Comunist Partidul Democrat Independent	Partidul Liberal Partidul Socialist al Muncii Partidul Democrat Partidul Radical al Republicii Sârbe Acţiunea social-democrată
Polonia	Partidul Naţional-Democrat Partidul Ţărănesc-Piast Partidul Socialist Partidul Comunist Partidul Social Democrat Partidul Naţional Muncitoresc Democraţia Creştină	Uniunea Democratică Acţiunea Electorală Catolică Alianţa Agrariană Alianţa Stângii Democrate Partidul Muncitoresc Polonez Congresul Liberal-Democrat
Ungaria	Partidul Micilor Agrarieni Uniunea Naţional-Creştină Partidul Naţional-Democrat Partidul Unităţii Naţionale Partidul Socialist Partidul Creştin-Social Partidul Legitimist Partidul 48-ist Independent	Forumul Democrat Ungar Alianţa Liber Democrată Federaţia Tinerilor Democraţi Partidul Micilor Proprietari Partidul Socialist Ungar Alianţa Agrariană Partidul Poporului Maghiar

Tipuri de titulaturi ale organizaţiilor politice post 1989

Tip de organizaţie	**Denumire**	**Ţara**
Comunitate	Comunitatea Democrată Populară	Bosnia-Herţegovina
	Comunitatea democrată Croată	Idem
Alianţă	Alianţa Naţională Sârbă	Bosnia-Herţegovina
	Alianţa Social-Democrată Macedoneană	Macedonia
	Alianţa pentru Schimbare	R.S.F.I.
	Alianţa civică "Centrala"	Polonia
	Alianţa Agrariană	Polonia, Ungaria
	Alianţa Stângii Democrate	Polonia
	Alianţa Liberilor Democraţi	Ungaria
Acţiune	Acţiunea Social-Democrată	Croaţia
	Acţiunea Dalmată	Croaţia
	Acţiunea electorală catolică	Polonia
Uniune	Uniunea Democrat Croată	Croaţia
	Uniunea Creştin Democrată	Croaţia, Cehia
	Uniunea Democrată a Albanezilor	Macedonia
	Uniunea Popular Agrară	Bulgaria
	Uniunea Forţelor Democrate	Bulgaria
	Uniunea Democratică	Polonia

Tip de organizaţie	Denumire	Ţara
Alte	Alternativa Democrată	Macedonia
	Stânga Unită	R.S.F.I.
	Noua democraţie	Idem
	Mişcarea reînnoirii	Idem
	Discuţii Independente pentru suport Glasnost-Perestroika	Bulgaria
	Charta 77	Cehoslovacia
	Forumul Democrat Ungar	Ungaria
	Federaţia Tinerilor Democraţi	Ungaria
	Coaliţia de alegeri patriotice	Ungaria

Macro-afilieri ideologice ale formaţiunilor politice post 1989

Afiliere	Formaţiune politică - Ţară
Agrariene	Partidul Ţărănesc Croat Partidul Ţărănesc Albanez Uniunea Popular Agrară (Bulgaria) Alianţa Agrariană (Polonia, Ungaria)
Creştin-Democrate	Uniunea Creştin-Democrată Croată Partidul Creştin-Democrat Albanez Uniunea Creştină şi Democrată (Cehia) Mişcarea Slovacă Creştin Democrată Partidul Maghiar al Poporului Creştin-Democrat

Afiliere	**Formațiune politică - Țară**
Socialiste	Partidul Socialist al Republicii Sârbe (Bosnia-Herțegovina) Partidul Socialist Macedonean Partidul Socialist Sârb (R.S.F.I.) Partidul Socialist Albanez Partidul Socialist Bulgar Partidul Socialist Cehoslovac Partidul Socialist Ungar
Liberale*	Partidul Social-Liberal Croat Partidul Liberal Macedonean Congresul Liberal-Democrat (Polonia) Partidul Liberal Democrat Macedonean

* Foarte multe formațiuni politice post 1989 se situează, din punct de vedere ideologic în spectrul liberalismului, dar foarte puține au și clamat-o încă din denumire.

Partide puternice pe eşichierul politic est-central european

Ţara	Albania	Bulgaria	Spaţiul Cehiei şi al Slovaciei	Spaţiul ex-Iugoslaviei	Polonia	Ungaria
Formaţiuni pe principii politice	Partidul Socialist	Partidul Socialist	Partidul Comunist Cehoslovac	Alianţa pentru Schimbare	Uniunea Democratică	Forumul Democrat Ungar
	Partidul Democratic	Uniunea Populară Agrară	Partidul Socialist Cehoslovac	Partidul Socialist Sârb	Acţiunea Electorală Catolică	Alianţa Liber Democrată
	Partidul Republican	Uniunea Forţelor Democrate (12)	Partidul Poporului Cehoslovac	Mişcarea Renaşterii	Alianţa Civică Centrală	Federaţia Tinerilor Democraţi
	Partidul Social-Democrat	Frontul Creştin Democrat	Partidul Democrat	Acţiunea Social-Democrată	Alianţa Agrariană	Partidul Micilor Proprietari Independenţi
	Partidul Liberal	Partidul Democrat	Charta 77	Uniunea Democrată Croată	Alianţa Stângii Democrate	Partidul Socialist
	Uniunea Naţională Albaneză	Asociaţia Independentă Eco-Glasnost	Partidul Stângii Democrate	Partidul Naţional Croat	Partidul Ţărănesc Polonez	Alianţa Agrariană

Ţara	**Albania**	**Bulgaria**	**Spaţiul Cehiei şi al Slovaciei**	**Spaţiul ex-Iugoslaviei**	**Polonia**	**Ungaria**
	Partidul Alianţei Democrate	Discuţii Independente pentru susţinerea Glanost şi Perestroika	Partidul Libertăţii Creştin Naţionale	Partidul Democrat Sârb	Democraţia Socială a Republicii	Partidul Maghiar al Poporului Creştin-Democrat
	Partidul Agrarian	Mişcarea pentru Eliberarea Bulgariei	Partidul Prietenilor Berii	Partidul Liberal	Partidul Socialist	Partidul Independenţei Maghiare
Formaţiuni politice ale minorităţilor	Uniunea Democrată a Minorităţii Greceşti	Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi	Coexistenţa	Partidul Democrat al Albanezilor Partidul pentru emanciparea totală a Romilor Convenţia Democrată a Istriei	Uniunea Democrată Bielorusă	
Partide Ecologiste	Partidul Ecologist	Partidiul Verzilor	Partidul Ecologist		Partidul Verzilor	Partidul Verzilor

Operaţiunea “Farewell” şi demantelarea Uniunii Sovietic

The “Farewell” operation and the dismantling of the Soviet Union

Dr. Constantin Corneanu[*]

Keywords: *communism, glasnost, perestroika, revolution, Central Europe, Cold War, Soviet Union, United States of America, Gorbachev, KGB, CIA, Andropov*

Abstract: *Notwithstanding the fact that in 1969 the Russian dissident Andrei Amalrik wrote a book with an extremely suggestive and challenging title, namely* Do The Soviet Union Survive in 1984?, *the Soviet realities from mid-1980's were concealing, at the political analysts level, the closure from that December 25, 1991. The dismantling of the Soviet Union surprised the whole community of Western political analysts. Even Richard Pipes, President Ronald Reagan's counselor, renowned specialist in the Russia's history, recognized that what happened in the Soviet space was unexpected by the whole community of Western political analysts. Mihail S. Gorbaciov's role in the August 19 – 21, 1991 events remains questionable but the latest General Secretary of CPUS was the brightest "lieutenant" of Iuri V. Andropov in the organized attempt "to leave for staying".*

În pofida faptului că în 1969 disidentul sovietic Andrei Amalrik a scris o carte cu un titlu extrem de sugestiv şi provocator, respectiv *Va supravieţui Uniunea Sovietică în 1984?*, realităţile sovietice de la mijlocul anilor '80 nu lăsau să se întrevadă, la nivel de analişti ai serviciilor de informaţii occidentale şi sovietologi, sfârşitul din acel 25 decembrie 1991.

[*] **Constantin Corneanu** este doctor în istorie din 2003 cu o teză legată de geopolitica României în epoca celui de Al Doilea Război Mondial. A absolvit Colegiul Naţional de Apărare (1998) şi Facultatea de Istorie (1994) a Universităţii Bucureşti. A publicat lucrarea **Sub povara marilor decizii** (Editura Scripta, 2007) şi numeroase articole ştiinţifice apărute în revistele *Europa XXI, Revista de Istorie Militară, Document (Buletinul Arhivelor Militare Române), Dosarele Istoriei, Istorie şi Civilizaţie, Historia, Lumea Magazin.* Este preşedintele Consiliului-Director al Asociaţiei Europene de Studii Geopolitice şi Strategice “Gheorghe I. Brătianu” şi cercetător la Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989.

Într-un număr recent al revistei *Foreign Policy România,* sovietologul Leon Aron atrăgea atenţia asupra faptului că, totuşi, PIB-ul sovietic, deşi aflat în scădere faţă de anii '60 şi '70, înregistrase o creştere medie de 1,9%, în perioada 1981 – 1985. Acest lucru nu era considerat de către specialişti ca fiind catastrofal în condiţiile în care deficitul bugetar era în jur de 2% din PIB în 1985. Dezintegrarea Uniunii Sovietice a surprins întreaga comunitate de analişti occidentali, iar Richard Pipes, consilier al preşedintelui Ronald Reagan şi unul dintre marii specialişti în istoria Rusiei, avea să mărturisească că cele întâmplate în spaţiul sovietic au fost neaşteptate pentru întreaga comunitate analitică occidentală. Referindu-se la Mihail Gorbaciov şi la politica sa internă şi externă, Oleg Gordievski, unul din cei mai importanţi transfugi ai KGB, nota: **"El a început cu ideea de «uskorenie», adică de accelerare, de grăbire a progresului industrial şi tehnologic, pentru că îşi dăduse seama de faptul că prăpastia dintre Uniunea Sovietică şi Occident se adâncise atât de mult, încât, dacă nu se întreprindea ceva, Rusia ar fi sfârşit prin a se depărta într-atât, încât să trebuiască să se supună"**[1]. Convulsiile lagărului socialist (Berlin-1953, Budapesta-1956, Praga-1968), mişcările "Carta'77" şi "Solidaritatea" poloneză, integrarea economică a Comunităţii Economice Europene (CEE) şi încercarea de unificare politică a acesteia, ca urmare a "Raportului Tindemans" (decembrie 1975), au fost percepute ca o veritabilă provocare strategică pentru Uniunea Sovietică. Intervenţia sovietică în Afganistan (decembrie 1979) avea să accentueze drama Imperiului Sovietic. Afganistanul devenise "Vietnamul" Uniunii Sovietice, deoarece sovieticii erau prinşi într-un război pe care nu-l puteau câştiga şi nici nu-l puteau abandona.

Operaţiunea "FAREWELL" a debutat în primăvara anului 1981 ca urmare a depunerii la sediul contraspionajului francez (Direction de la Surveillance du Territoire - DST), de pe Rue des Saussaies nr. 11, a două scrisori. Un cetăţean francez care lucra la ambasada Franţei din URSS explica, într-o primă scrisoare, faptul că un prieten sovietic i-a înmânat la Moscova, cu două luni în urmă, o scrisoare pentru DST. În cea de a doua scrisoare, cetăţeanul sovietic pretindea că a lucrat la Paris în anii '60, în cadrul ambasadei sovietice, şi că dorea să-şi ofere serviciile Franţei. DST-ul l-a identificat pe cetăţeanul sovietic ca fiind colonelul Vladimir Ipolitovici Vetrov (nume de cod FAREWELL în dosarele contraspionajului francez), ofiţer în Direcţia T (S&T/Ştiinţă şi Tehnică) a Direcţiei Generală I (Informaţii Externe) a KGB. Vasili Mitrokhin şi Christopher Andrew aveau să consemneze faptul că Vladimir Ipolitovici Vetrov **"era un francofil înflăcărat, profund**

[1] Oleg Gordievski, **Următorul Pas: Execuţia**, Editura ALL, Bucureşti, 1998, p. 295.

deziluzionat de sistemul sovietic şi nemulţumit de transferul său de la operaţiuni la analiză în cadrul Direcţiei T"[2].

În cursul anului 1982, colonelul Vladimir Ipolitovici Vetrov a oferit DST-ului peste 4.000 de documente ultrasecrete ale Direţiei T (S&T) a KGB-ului. FAREWELL cunoştea toate dosarele spionajului ştiinţific şi tehnologic, precum şi pe ofiţerii KGB care lucrau la Moscova şi în rezidenţele din întreaga lume împreună cu identitatea "surselor". Colonelul V. I. Vetrov nu a cerut niciodată nimic DST-ului în schimbul serviciilor aduse Franţei şi, implicit, Lumii Libere. Spera doar ca atunci când va reuşi să fugă din URSS să i se acorde posibilitatea unei existenţe decente pe teritoriul francez. **"Cât priveşte motivaţiile sale, nu s-a confesat niciodată în puţinele întâlniri clandestine cu el. Nostalgia Franţei?"**[3], adnota sovietologul Thierry Wolton cu referire la acest episod din istoria secretă a Războiului Rece. Prin intermediul lui FAREWELL, Occidentul a aflat numele ofiţerilor KGB şi al colaboratorilor săi preţioşi care formau "Linia X" (spionaj tehnico-ştiinţific). Cu "ajutorul" colonelului V. I. Vetrov au putut fi identificaţi, în ansamblul ţărilor occidentale, 222 de ofiţeri KGB care căutau informaţii tehnico-ştiinţifice şi 70 de agenţi care urmăreau să obţină informaţii militare. Operaţiunea "FAREWELL" desfăşurată de către DST cu avizul "discret" al CIA, în perioada 1981 – februarie 1982, a permis expulzarea, la 5 aprilie 1983, a 47 de ofiţeri de informaţii sovietici din Franţa şi lichidarea, astfel, a reţelei de informaţii tehnico-ştiinţifice a KGB ("Linia X"), acest fapt având efecte negative pentru economia şi cercetarea productivă sovietică. În timpul întâlnirii la nivel înalt de la Ottawa, din 19 iulie 1981, preşedintele François Mitterrand l-a informat pe Ronald Reagan despre FAREWELL şi despre pericolele care pândeau Occidentul. Operaţiunea "FAREWELL" i-a permis preşedintelui Franţei să-şi dovedească loialitatea faţă de interesele NATO (SUA) şi ale Occidentului în condiţiile în care liderii politici americani **"îl luaseră pe François Mitterrand drept un agent al comunismului internaţional"**[4].

Prin intermediul ofiţerilor din "Linia X" a KGB, Uniunea Sovietică şi-a procurat din Occident, la sfârşitul anilor '70, 30.000 de aparate perfecţionate şi 400.000 de documente care vizau cercetarea tehnico-ştiinţifică. Între 1979-1981, 5.000 de arme sovietice au beneficiat în fiecare an de tehnologie occidentală. Achiziţionarea tehnologiei occidentale a permis Kremlinului să economisească 6,5 miliarde de franci între 1976 şi 1980, echivalentul muncii

---

[2] Vasili Mitrokhin, Christopher Andrew, **Arhiva Mitrokhin. KGB în Europa şi în Vest**, Editura Orizonturi&Sirius, Bucureşti, 2003, pp. 473 – 474.
[3] Thierry Wolton, **KGB-ul în Franţa**, Editura Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 308.
[4] Jacques Attali, **François Mitterrand aşa cum a fost,** Editura Historia, Bucureşti, 2008, p. 204.

pe care ar fi trebuit s-o presteze 100.000 cercetători pe an. De fapt, toate armele sovietice au fost construite, în grade diferite, cu tehnologie "importată" cu ajutorul ofiţerilor Liniei X, precum: *a) AWACS-urile (avioane radar) armatei sovietice au fost copiate după AWACS-urile americane; b) bombardierul sovietic Blackjack este replica lui B1-B al US Air Force; c) avionul de transport Antonov 72, cu decolare şi aterizare scurtă, seamănă ca un frate cu Boeing YC 14; d) peste 50% din tehnologia rachetelor SS 20 a fost obţinută din Vest, îndeosebi sistemul de ghidare; e) scutul protector al capetelor nucleare ale rachetelor intercontinentale sovietice a fost pus la punct pornind de la cercetările americane asupra protecţiei rachetelor cosmice (scuturi termice) pentru intrarea lor în atmosferă; f) ultimul model sovietic de torpilă submarină a fost pus la punct pornind de la torpila MK 48 a US Navy*.

Decalajul tehnologic care exista, spre exemplu în domeniul informaticii, în anii '70, de 10-15 ani între Occident şi URSS, se redusese la începutul lui 1980 la doar 3 ani şi acest lucru datorită spionajului ştiinţific şi tehnologic, iar 42% din producţia electronică sovietică a beneficiat de tehnologia occidentală furată. Puternicele ordinatoare RYAD sunt replicile exacte ale IBM-urilor 360 şi 370. O situaţie asemănătoare întâlnim şi în domeniul microprocesoarelor. Cel mai perfecţionat, KR580IK 80A, este copiat direct după 8080A, fabricat de Intel Corporation, utilizat de US Army. **"Evaluarea rezultatelor obţinute de sovietici în materie de spionaj ştiinţific, tehnic şi tehnologic nu poate fi făcută în mod direct şi exact. Este sigur totuşi că pe lângă economiile realizate pe planul cercetării ştiinţifice, pe lângă punerea lor la punct şi aplicaţiile tehnologice legate de apărare, informaţiile culese în Occident de către sovietici au contribuit la dobândirea de către conducătorii lor a unei estimări globale a stării şi a nivelului tehnic al armamentelor şi echipamentelor militare occidentale. Sovieticii au obţinut şi indicaţii preţioase asupra dezvoltării viitoare a sistemelor de arme avansate, a posibilităţilor şi capacităţilor de mobilizare a Occidentului"**[5], scria Henri Regnard în revista *Defense nationale*, în decembrie 1983, la finalul unui articol dedicat activităţii spionajului ştiinţific sovietic.

Comisia pentru Industria Militară (VPK[6]) coordona activitatea de culegere de informaţii tehnico-ştiinţifice prin stabilirea unui plan anual de obţinere a informaţiilor S&T, colectarea a tot ce era furat şi întocmirea unui bilanţ cifrat al economiilor astfel realizate în cercetare şi producţie. VPK era secondat de **Institutul de Stat pentru Transformarea Interdomenii (VIMI)**

---

[5] Thierry Wolton, **op. cit.**, p. 320-321.

[6] În 1980, 61,5% din informaţiile aflate la dispoziţia VPK provenea din surse americane, 10,5% din RFG, 8% din Franţa, 7,5% din Marea Britanie şi 3% din Japonia (A se vedea Oleg Gordievski, **op. cit.,** pp. 447 - 449).

care îndeplinea rolul de curea de transmisie între complexul industrial şi serviciile de informaţii. **În 1980, spre exemplu, VPK a raportat Biroului Politic şi CC al PCUS că 42% din cereri au fost acoperite de către KGB, 30% de către GRU, 5% de către Ministerul Comerţului Exterior şi 3% de către Academia de Ştiinţe a URSS, Comitetul de Stat pentru Relaţiile Economice Externe (GKES) şi Comitetul de Stat pentru Ştiinţă şi Tehnică (GKNT).** Operaţiunea "FAREWELL" a relevat faptul că VPK dispunea în fiecare an de un "fond special" de aproximativ 12 miliarde de franci francezi (cuantificarea DST-ului) pentru finanţarea operaţiunilor de culegere de informaţii S&T. **"Locul şi rolul VPK în dispozitivul menţionat demonstrează că militarii sovietici au un drept de preemţiune totală asupra ansamblului informaţiei ştiinţifice, tehnice şi tehnologice"**[7], scria Thierry Wolton în 1986. Succesul operaţiunii "FAREWELL" avea să contribuie la sporirea îngrijorărilor conducerii KGB-ului şi a unei părţi din elita birocratică sovietică în ceea ce priveşte viitorul economic şi politic al Uniunii Sovietice.

În 1955 se crease Institutul de Cercetări Economice al GOSPLAN-ului (*Gosudarstvennyi Plan)*, condus de către A. N. Efimov, unde vor lucra viitori teoreticieni ai reformei gorbacioviste. **Institutul Central pentru Economie şi Matematică (ŢEMI)** a fost creat în 1963 şi a devenit o **"oază a antimarxiştilor şi a partizanilor economiei de piaţă"**[8] sub bagheta lui N. P. Fiodorenko. În 1969, B. N. Mihalevski şi academicianul Stanislav Sergheevici Şatalin[9] au expediat GOSPLAN-ului un raport asupra stării reale a economiei sovietice ceea ce l-a făcut extrem de nervos pe Alexei Kosâghin, preşedinte al Consiliului de Miniştri al URSS. Totuşi, Alexei Kosâghin a lansat moda consultării experţilor şi a început să organizeze o serie de întâlniri cu economiştii, în pofida faptului că nu agrea absolut deloc concluziile pesimiste ale acestora. În 1983, Biroul Politic al CC al PCUS creează Comisia de perfecţionare a gestiunii economiei, de care depinde grupul condus de D. M. Gvişiani, ginerele lui Alexei Kosâghin. Noul grup de analiză economică propunea **"trecerea la *hozrascet* («autogestiune») reală, o descentralizare radicală, «o nouă planificare», investiţii în sfera socială"**[10].

Noul secretar general al PCUS, Iuri Vladimirovici Andropov, va fi un adept al reformelor sistemului economic sovietic, iar dorinţa lui era să reformeze

---

[7] Thierry Wolton, **op. cit.**, p. 314.
[8] Françoise Thom, **Sfârşiturile comunismului,** Editura Polirom, Iaşi, 1996, p. 36.
[9] Stanislav Sergheevici Şatalin (1934 - 1997) a devenit în 1976 adjunctul directorului **Institutului Unional de Cercetări Ştiinţifice în Domeniul Cercetărilor Sistemice (VNIISI)** şi a fost artizanul unui seminar intitulat **"Modelarea sistemică a proceselor socio-economice"**.
[10] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 36.

socialismul pentru a realiza ceva de genul "modelul ungar al socialismului". Fost ambasador sovietic la Budapesta în 1956 şi preşedinte al KGB din 1967, **Iuri V. Andropov înţelesese, de foarte multă vreme, că viitorul este sumbru şi a decis, după cum relevă numeroase surse istoriografice, să preia controlul asupra partidului şi statului sovietic**[11]. În aprilie 1973, Andropov va deveni membru plin al Biroului Politic al CC al PCUS iar în 1978 va reuşi să scoată KGB-ul din subordinea Consiliului de Miniştri şi să-l subordoneze Biroului Politic[12]. **Cu sprijinul unei anumite grupări din Direcţia Generală I (Informaţiile Externe) a KGB, Andropov va începe procesul de reformare a socialismului de tip sovietic**[13]. **Se năştea, astfel, o conspiraţie a unei elite din interiorul KGB**[14]. **Elită pe care o vom regăsi, prin diferitele personalităţi care vor ocupa scena politică de la Moscova după 25 decembrie 1991, în actualele structuri de putere ale Federaţiei Ruse.**

Academicianul Stanislav S. Şatalin va redacta pentru uzul secretarului general al PCUS trei rapoarte asupra realităţilor economiei sovietice în care se va dovedi foarte incisiv şi realist în ceea ce priveşte viitorul economic al URSS. **"Mi-a telefonat, mi-a mulţumit şi am simţit că se stabilise o bază pentru colaborare. Într-unul din rapoartele sale, Andropov reia formula avansată de noi, privind caracterul indispensabil al unei ameliorări complexe a gestiunii economiei. Acesta a fost testamentul său în materie**

---

[11] Sovietologul Thierry Wolton, analizând efortul de subminare a puterii PCUS, scria: **"Această mică lume** (de viitori reformatori – n.n.) **s-a pus pe căutat modele alternative şi mijloacele necesare pentru a face sistemul mai raţional, mergând până la a se exprima în publicaţii intelectuale redactate într-un limbaj sociologic sofisticat, pentru un public restrâns. «Intelectualii» KGB-ului, care alcătuiau de acum grosul trupelor sale, supravegheau această efervescenţă, sub ochiul binevoitor al lui Andropov. Cu toţii erau de acord cu privire la faptul că partidul constituia principalul obstacol în calea îmbunătăţirii sistemului"** (Apud Thierry Wolton, **KGB-ul la putere. Sistemul Putin**, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 23).

[12] "Partidul şi poliţia secretă aveau să opereze ca două departamente ale unuia şi aceluiaşi organism; oamenii din Lubianka încetau să mai fie nişte forţe de ordine în slijba PCUS, devenind executivul din conducerea partidului. Mersul evenimentelor avea să-i convingă pe cekişti, aflaţi acum la porţile Kremlinului, să parcurgă şi ultima etapă, înainte de a prelua frâiele ţării", concluziona sovietologul Thierry Wolton (Apud **Ibidem**, pp. 19 - 20).

[13] Sovietologul Thierry Wolton consideră că ofensiva împotriva corupţiei începută de către KGB în ianuarie 1982, la indicaţia secretarului general Iuri V. Andropov, împotriva corupţilor din PCUS reprezintă începutul ofensivei KGB-ului de a prelua controlul asupra partidului după moartea lui Mihail Suslov. **"Până atunci, un acord între PCUS şi Lubianka voia ca liderii comunişti să nu aibă a se teme de poliţia secretă. Între nomenclaturişti, aceste practici nu trebuiau să-şi aibă locul"**, scria Thierry Wolton (Apud **Ibidem**, pp. 19 - 20).

[14] În 1970, 51% dintre ofiţerii KGB aveau o formaţie universitară pentru a se ajunge la cifra de 88% în 1987. Unii sovietologi sunt de părere că **"serviciul KGB ar fi reprezentat pentru URSS ceea ce însemna École Nationale d'Administration pentru Republica Franceză"** (Apud **Ibidem,** p. 19).

de economie"[15], mărturisea academicianul Stanislav S. Şatalin. În jurul academicianului Şatalin se vor reuni o serie de "tineri economişti" reformatori care erau cu toţii membrii ai PCUS. Egor Gaidar[16], viitor prim-ministru al Federaţiei Ruse, a ajuns să lucreze la **Institutul Unional de Cercetări Ştiinţifice în Domeniul Cercetărilor Sistemice (VNIISI)** în 1980 şi avea să devină, în scurt timp, unul dintre liderii "tinerilor economişti" şi mâna dreaptă a lui Stanislav S. Şatalin. În 1984 a apărut un cerc de refomatori economici şi la Leningrad, sub conducerea lui Anatoli Ciubais. Viitorii vice-prim-miniştri, miniştri şi adjuncţi de miniştri au provenit din rândul acestei grupări Gaidar-Ciubais. **"Judecând după toate, în faţa echipei lui Şatalin a fost pusă următoarea sarcină: de a sintetiza experienţa ţărilor frăţeşti socialiste şi de a da recomandări concrete despre ce şi cum din această experienţă se va putea prelua când va începe reforma economică. Direcţia acestei reforme este clară: încetarea planificării dintr-un singur centru a tot ce se poate până la ultimul cui inclusiv, de a da nişte drepturi directorilor de întreprinderi. Statului să-i rămână doar marile uzine militare, iar o parte semnificativă a comerţului cu amănuntul şi a producţiei de mărfuri să fie transmisă sectorului privat. Totodată, nu aveau de gând să schimbe rolul conducător al partidului (şi al KGB-ului)"**[17], scria jurnalistul rus Oleg Grechenevsky. Odată cu venirea la putere a lui Gorbaciov, echipa lui Şatalin şi-a continuat activitatea, după ieşirea din "ilegalitate", la **Institutul pentru Economie şi Prognoză în Domeniul Progresului Tehnico-Ştiinţific (IEPNTP)** unde Stanislav S. Şatalin a devenit director în 1986. Egor Gaidar se afla angajat acolo de mai mult timp, iar Stanislav S. Şatalin va deveni academician în 1987 şi membru al CC al PCUS în

---

[15] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 36.

[16] Egor Timurovici Gaidar (n. 19.03.1956 – d.16.12.2009) a absolvit Facultatea de Economie a Universităţii de Stat din Moscova (MGU) şi a devenit doctor în ştiinţe economice sub conducerea lui Stanislav S. Şatalin. Tatăl lui Egor Gaidar, Timur Arkadievici Gaidar a fost corespondent militar, în rang de contra-amiral, al ziarului "Krasnaia Zvezda" şi a locuit împreună cu fiul său în Cuba şi Iugoslavia. În 1986, Egor Gaidar şi secţia lui Şatalin au plecat de la VNIISI la IEPNTP. Egor Gaidar a preluat, în 1987, conducerea secţiei economice a revistei "Kommunist". În 1990 a preluat conducerea secţiei economice de la ziarul "Pravda" iar în 1991 a devenit directorul Institutului pentru Economie Politică. După puciul din august 1991 a demisionat din PCUS, iar prietenia cu Ghenadi Burbulis i-a permis să ajungă, la 5 noiembrie 1991, vice-premier şi ministru al Economiei şi Finanţelor în guvernul Rusiei. În perioada 15 iunie - 14 decembrie 1992 a fost prim-ministru al Federaţiei Ruse. Referindu-se la eşecul reformei sale economice în Federaţia Rusă, Egor Gaidar avea să declare, la 17 iulie 2001, în *Moskovski Novosti*: **"Am extrapolat în mod greşit la Rusia ceea ce vedeam pe atunci întâmplându-se în Polonia. Nu am ţinut seama de istoria, mult mai lungă, a socialismului din Rusia, şi nici de disproporţiile mai mari. Ne-ar fi trebuit de două ori mai mult timp faţă de polonezi, pentru a ieşi la liman"** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.**, p. 68)

[17] Oleg Grechenevsky, **Originile regimului nostru "democratic"**, Editura Concordia, Arad, 2009, p. 172 - 173.

1990. Drumurile membrilor echipei Gaidar – Ciubais se vor despărţi după 1990 în condiţiile în care adepţii lui Egor Gaidar considerau că Mihail S. Gorbaciov **"nu doreşte în realitate să introducă reforma economică, ci pur şi simplu trage de timp"**[18] astfel încât au trecut de partea lui Boris Elţîn.

În pregătirea reformei economiei sovietice, **Institutul de Analiză Sistemică Aplicată (MIPSA)** din Austria avea să joace un rol extrem de important în pregătirea "tinerilor economişti" reformatori. MIPSA[19] a fost întemeiat în 1972, în urma deciziei Clubului Internaţional de la Roma, şi a fost amplasat în castelul Laksenburg de lângă Viena. La 4 iunie 1976 a apărut, la Moscova, **Institutul Unional de Cercetări Ştiinţifice în Domeniul Cercetărilor Sistemice (VNIISI)**, în calitate de filială a MIPSA. În fruntea VNIISI a fost numit academicianul D. M. Gvişiani[20] şi trei adjuncţi: Stanislav S. Şatalin, Boris Zaharovici Milner[21] şi Stanislav Vasilievici Emelianov[22]. Şeful Secţiei Internaţionale de la VNIISI era Alexandr Alexandrovici Seitov, fost adjunct al Secţiei Studenţeşti a Comitetului Orăşenesc VLKSM[23] din Moscova, prieten cu D. M. Gvişiani cu care lucrase la Comitetul de Stat pentru Ştiinţă. Alexandr A. Seitov este bănuit de a fi un important general sau colaborator extern al Direcţiei Generale I a KGB.

În februarie 2002, în ziarul *Stringer*, a apărut un interviu cu "Viaceslav Sergheevici K."[24], fost ofiţer în Direcţia Generală I a KGB (Primul Directorat Suprem, astăzi Serviciul de Informaţii Externe al Federaţiei Ruse). Fostul ofiţer de informaţii externe sovietic dezvăluie faptul că la Viena aveau loc seminarii trimestriale, unde erau trimişi tinerii "stagiari" şi "curatorii" lor din KGB. Grupul de tineri "stagiari" nu era mai mare de 20 de persoane şi era

---

[18] **Ibidem**, p. 173.

[19] Viitorul primar al Moscovei din perioada 1991 - 1992, Gavriil Harotonovici Popov, absolvent al Facultăţii de Economie din cadrul Universităţii de Stat din Moscova (MGU) şi doctor în ştiinţe economice, a efectuat un stagiu la MIPSA în 1977 şi era un presupus viitor adjunct al directorului MIPSA. G. H. Popov a fost rechemat la Moscova şi numit decan al Facultăţii de Economie din MGU.

[20] D. M. Gvişiani era fiul generalului-locotenent Mihail Maximovici Gvişiani din NKVD, un apropiat al lui L. P. Beria. Academicianul D. M. Gvişiani era în relaţii extrem de strânse cu Direcţia Generală I a KGB (general sau "colaborator extern" de rang foarte înalt). El era membru al *Clubului de la Roma* şi unul dintre fondatorii MIPSA unde a devenit preşedintele Consiliului Institutului.

[21] **În perioada 1969 – 1979 a condus secţia pentru probleme de conducere de la Institutul pentru SUA şi Canada. Directorul acestui Institut era academicianul Gheorghi Arbatov, identificat ca fiind ofiţer acoperit al Direcţiei Principale I a KGB, cu numele de cod VASILI**. Boris Z. Milner a participat activ la crearea MIPSA în Austria şi a devenit, în 1987, primul adjunct al directorului Institutului Academic pentru Economie. A lucrat acolo până în anul 2000. Un tânăr, Milner Iuri Borisovici, a devenit vicepreşedinte al MENATEP în 1996.

[22] Doctor în ştiinţe tehnice şi mare specialist în probleme de administrare, Stanislav V. Emelianov a lucrat la Institutul pentru Probleme de Administrare în perioada 1952 - 1976. A fost adjunct al directorului VNIISI până în 2003.

[23] Comitetul Unional al Tineretului Sovietic Leninist.

[24] Identificat ca fiind omul de afaceri Serghei Kugușev.

selectat personal de către Iuri V. Andropov. **"În afară de capacităţile intelectuale** - mărturisea "Viaceslav Sergheevici K." -, **candidaţilor li se cerea să aibă o capacitate mare de manevrabilitate, pentru ca cekiştii să-i poată manipula în orice condiţii, chiar şi în cazul în care «puterea sovietică» se va prăbuşi"**[25]. Unii dintre candidaţi au renunţat, deoarece nu doreau să devină "marionete vii". Fostul ofiţer "Viaceslav Sergheevici K.", alias Serghei Kuguşev, susţine în lucrarea **"Al treilea proiect"** că pe teritoriul sovietic Comitetul de Stat pentru Construcţii de pe lângă Sovietul de Miniştri al URSS-ului (GOSSTROI) a reprezentat acoperirea perfectă pentru derularea proiectului KGB de reformare a Uniunii Sovietice. În cele trei volume ale lucrării **"Al treilea proiect",** Maxim Kalaşnikov şi Serghei Kuguşev relevă informaţii despre proiectul KGB-ului, în combinaţie cu o serie de elemente ce ţin de "o mistică patriotică obişnuită"[26]. Serghei Kuguşev scrie despre faptul că a fost creată o organizaţie secretă în interiorul KGB-ului, după schema clasică a conspiraţiei, astfel încât **"fiecare membru al acestei mafii a KGB-ului cunoştea doar un singur agent de rang înalt şi el însuşi avea legătură cu 5-7 agenţi racolaţi de nivel mult mai mic"**[27]. Totuşi, trebuie menţionat faptul că prin circulara nr. 066 din 2 februarie 1988 *("Lărgirea drepturilor forurilor conducătorilor organelor Securităţii de Stat din URSS"*) s-a permis ca, din acele momente, în caz de necesitate operaţională urgentă, grupurile operaţionale ale KGB puteau să fie formate, pentru o durată de până la doi ani, din ofiţeri detaşaţi din alte departamente ale KGB, fără ştiinţa şi **"fără a se raporta la forurile centrale"**[28]. **"Conspiratorii" din KGB îşi întăreau, astfel, poziţia.**

Ancheta efectuată de către jurnalistul rus Oleg Grechenevsky a scos în evidenţă faptul că articolul din *Stringer* era scris, în fapt, de către Vladimir Kucerenko (alias Maxim Kalaşnikov), adjunct al redactorului-şef de la *Stringer*. Încercarea de a scoate în faţa opiniei publice GOSSTROI-ul ca fiind artizanul refomelor din fosta URSS reprezintă o manipulare menită a ascunde rolul, locul şi importanţa KGB-ului în succesul sau eşecul reformării spaţiului sovietic. **"GOSSTROI-ul URSS-ului avea tangenţă directă cu pregătirea şi efectuarea reformei economice în a doua jumătate a anilor '80 - însă nu acesta era cartierul general unde se elaborau planurile strategice. Acesta era, mai degrabă, laboratorul experimental, pentru verificarea practică în producţie a unor elaborări teoretice ale «tinerilor**

[25] Oleg Grechenevsky, **op. cit.,** p. 200.
[26] **Ibidem,** p. 447.
[27] **Ibidem.**
[28] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 82.

economişti»"[29], scrie jurnalistul Oleg Grechenevsky. GOSSTROI-ul a devenit o pepinieră a reformelor economice doar după august 1986, când la conducerea instituţiei a venit Iuri P. Batalin[30], adjunct al Preşedintelui Sovietului de Miniştri din URSS. În ceea ce priveşte VNIISI, Egor Gaidar este extrem de tăcut şi precaut şi nu relevă decât faptul că **"echipa lui Şatalin pregătea documente pentru schimbări economice analogice din URSS"**[31] după ce se studia experienţa efectuării reformelor economice din statele socialiste (Iugoslavia, China, Ungaria etc.). În viitoarele evenimente de pe scena politică sovietică/rusă un rol important îl vor juca şi cei care au lucrat la Comitetul de Stat pentru Muncă din URSS (GOSKOMTRUD). Grigori Alexeevici Iavlinski[32] a fost unul dintre cei mai importanţi reformatori care au lucrat la GOSKOMTRUD[33], alături de Vladimir Ivanovici Şerbakov[34] şi de Grigori

---

[29] Oleg Grechenevsky, **op. cit.**, p. 449.

[30] Iuri Petrovici Batalin a construit primele conducte de petrol şi gaz în regiunea Tiumen. În 1970 a devenit adjunctul ministrului Industriei Gazului până în 1983. În timpul lui Iuri V. Andropov a fost numit preşedinte al Comitetului de Stat pentru Muncă din URSS (GOSKOMTRUD). În 1985, Iuri Batalin a fost numit adjunct al Preşedintelui Sovietului de Miniştri din URSS. Din august 1986, Batalin combina acest titlu înalt cu funcţia de preşedinte al GOSSTROI-ului din URSS. În iulie 1989, Iuri Batalin a fost scos din toate funcţiile şi, la scurt timp, exclus din CC al PCUS pentru faptul că l-a ajutat pe unul dintre adjuncţii săi, Boris Elţîn, să ajungă în Sovietul Suprem al URSS. În noiembrie 1987, Mihail S. Gorbaciov l-a numit pe Boris Elţîn în funcţia de prim-adjunct al preşedintelui GOSSTROI în rang de ministru. O funcţie inventată special pentru Boris Elţîn. După eliminarea din postul de candidat la Biroul Politic, Boris Nikolaevici Elţîn era distrus, însă şi-a revenit repede, iar directorul GOSSTROI i-a pus la dispoziţie un spaţiu la etajul I şi i-a făcut o intrare specială. Cabinetul lui Elţîn de la GOSSTROI devine, astfel, de dimineaţa până seara, o zonă asediată de corespondenţii străini, de reprezentanţii organizaţiilor informale şi de alţi democraţi. GOSSTROI devenise statul electoral al lui Elţîn.

[31] Oleg Grechenevsky, **op. cit.,** p. 299.

[32] Originar din Lvov, Grigori A. Iavlinski a absolvit Institutul de Economie Naţională din Moscova (MINH) în 1973. În 1978 a devenit doctor în economie, iar în 1980 a început să lucreze la Institutul de Cercetări Ştiinţifice al Muncii de pe lângă GOSKOMTRUD. Ideile sale reformatoare în domeniul economic i-au adus unele neplăceri cu KGB-ul, în perioada 1982 – 1984, apoi a fost transferat ca şef de secţie la GOSKOMTRUD. A fost internat în spital de către KGB, după propriile sale mărturisiri, şi s-a aflat la un pas de o operaţie inutilă şi periculoasă pentru viaţa lui. După alegerea lui Gorbaciov, în martie 1985, Iavlinski a fost lăsat să revină la GOSKOMTRUD. În 1988 a devenit şef de direcţie, iar în vara anului 1989 a trecut în aparatul de lucru al Sovietului de Miniştri al URSS. A devenit secretarul Comisiei pentru Reformă Economică a vice-premierului Abalkin. După puciul din august 1991, G. A. Iavlinski a devenit responsabilul pentru semnarea Tratatului economic între republicile URSS, cu rangul de vice-premier. G. A. Iavlinski a fondat, în 1993, o formaţiune politică liberală numită Partidul Democrat IABLOKO.

[33] Liudmila Fiodorovna Bezlepkina, Konstantin Nikolaevici Parmenenkov, Tatiana Alexeevna Golikova, Anatoli Sergheevici Cernâşov, Akim Nikolaevici Hromuşkin, Anatoli Ivanovici Baranovski, Frantişek Petrovici Kovrigo şi Iaroslav Ivanovici Kalagurski sunt funcţionari ai GOSKOMTRUD care au îndeplinit funcţii guvernamentale sau pe linie financiar-bancară pe scena politico-economică a Federaţiei Ruse.

[34] A absolvit Institutul Politehnic din Togliati în 1969 şi a lucrat ca inginer la construcţia VAZ-ului. După o perioadă (1974 – 1976) petrecută la Şcoala Superioară a Komsomolului a revenit la AvtoVAZ unde a devenit şef de direcţie. Vladimir Ivanovici Şerbakov s-a ocupat mai mult de

Gheorghievici Melikian[35], care a fost liderul unui "grup analitic". GOSKOMTRUD-ul a oferit trei vice-premieri în guvernele URSS-ului şi Federaţiei Ruse (Iuri P. Batalin, Grigori A. Iavlinski şi Vladimir I. Şerbakov), doi miniştri (Grigori G. Melikian şi Liudmila F. Bezlepkina) şi şase adjuncţi de ministru[36].

Viaceslav Daşicev, germanist de renume din cadrul Academiei de Ştiinţe a URSS şi specialist în problemele politicii externe sovietice, a prezentat CC al PCUS, la data de 22 aprilie 1982, un studiu intitulat **"O analiză a situaţiei prezente a relaţiilor Est-Vest"** în care afirma că **"intervenţia trupelor noastre** (sovietice – n.n.) **în Afganistan, fără nici un dubiu, a încălcat limitele admise ale confruntării Est-Vest pe arena lumii a treia"**[37]**.** Analistul Viaceslav Daşicev considera că **"avantajele unei astfel de mişcări nu înseamnă nimic în comparaţie cu dezavantajele"**[38] şi avertiza asupra faptului că **"Uniunea Sovietică a creat un al treilea şi extrem de periculos front – după cel din Europa de Est împotriva Europei de Vest şi cel din Asia de Est împotriva Chinei –, în flancul său sudic, în condiţii geografice şi socio-politice foarte nefavorabile"**[39]. Analizând evenimentele aflate în curs de desfăşurare în arena relaţiilor internaţionale, Viaceslav Daşicev scria: **"Extinderea continuă a ofensivei noastre politico-militare în lumea a treia va fi contracarată de către Occident printr-o deplasare spre o poziţie din ce în ce mai apropiată de un război «rece» sau «semi-rece» şi prin sporirea presiunii exercitate asupra Uniunii Sovietice în ceea ce priveşte sfera politică, cea economică, cea militaro-strategică şi cea de propagandă/psihologică. O revenire treptată la destindere poate fi**

---

practică decât de teorie economică. În 1985 a fost transferat la GOSKOMTRUD în postul de şef al secţiei de construcţii de maşini. A devenit preşedintele GOSKOMTRUD în 1989 şi membru al CC al PCUS în 1990. În martie 1991 a devenit vice-premier în guvernul URSS iar, mai apoi, prim vice-premier şi ministrul Economiei din URSS (mai 1991). Începând din septembrie 1991 s-a ocupat de organizarea Fondului INTERPRIVATIZAŢIA. Un Fond care se va implica în operaţiuni financiare internaţionale şi care va ajunge la un capital de 500.000.000.000 de dolari.

[35] A absolvit Facultatea de Economie a Universităţii de Stat din Moscova (MGU) şi a început să lucreze la GOSKOMTRUD în 1977. În 1986 a fost numit adjunctul şefului pentru administraţie al Sovietului de Miniştri al URSS iar, mai apoi, adjunctul preşedintelui Consiliului de Stat al Federaţiei Ruse. A fost ministrul Muncii (iunie 1992 – august 1996), ministrul Muncii şi al Protecţiei Sociale (august 1996 – martie 1997), adjunct al preşedintelui SBERBANK (din iulie 1997) şi adjunct al preşedintelui ŢENTROBANK (din aprilie 2003).

[36] Jurnalistul Oleg Grechenevsky consideră că cei de la GOSKOMTRUD au fost discriminaţi în "verticala puterii", deoarece **"dacă privim scurtele lor biografii, atunci sare în ochi legătura puternică a acestor cadre cu clanul moscovit al KGB-ului"** (Apud Oleg Grechenevsky, **op. cit.**, p. 467).

[37] Martin McCauley, **Rusia, America şi războiul rece. 1949-1991**, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 169.

[38] **Ibidem.**

[39] **Ibidem.**

atinsă prin abandonarea angajamentelor noastre militare, dar numai în cazul în care criza nu se răspândeşte în alte regiuni, mai cu seamă în Europa de Est"[40]. La 10 ianuarie 1983, Viaceslav Daşicev a înaintat secretarului general al PCUS, Iuri Vladimirovici Andropov, un nou raport asupra politicii externe sovietice în care afirma: **"Uniunea Sovietică are acum o poziţie extrem de dificilă. Aproape toate marile puteri ale lumii, cu excepţia Indiei, s-au aliat împotriva ei. A opune rezistenţă acestui enorm potenţial depăşeşte în mod periculos capacitatea Uniunii Sovietice"**[41] astfel încât **"doar printr-o autorestricţionare treptată şi prin adoptarea unei conduite atente pe scena mondială"**[42] poate fi redusă presiunea "excesivă" exercitată de către "contra-coaliţie" asupra Uniunii Sovietice.

Totodată, analizele relevau faptul că economia sovietică nu rămânea doar în urma cursei tehnologice, dar devenise, de asemenea, incredibil de risipitoare. O serie de analize economice, făcute la nivelul anului 1987, aveau să releve faptul că economiile de tip sovietic consumau de două ori până la trei ori mai multă energie/unitate de producţie decât societăţile bazate pe economia de piaţă din Occident. Risipa economică rezultată, starea de înapoiere industrială şi tehnologică demodată, au avut un impact negativ asupra capacităţii de participare a URSS la comerţul mondial. Din ce în ce mai mult, ea exporta cu precădere materii prime şi minereuri, ca cea mai mare parte a lumii a treia, incapabilă să concureze cu exportatorii de frunte ai bunurilor manufacturate. Raportul anual GATT, pe anul 1985, arăta că URSS cădea de pe locul 11 în 1973 pe locul 15, la exportul de bunuri manufacturate, fiind întrecută, în anii dintre aceste două momente, de Taiwan, Coreea de Sud, Hong Kong şi Elveţia. Sistemul sovietic devenea din ce în ce mai corupt, în beneficiul nomenclaturii şi al mafioţilor, care făceau în mod aproape deschis legea în republicile din Caucaz şi Asia Centrală şi îşi extindeau reţelele în întreaga Uniune Sovietică. Problemele naţionalităţilor erau din ce în ce mai evidente. Popoarele - de altfel, în ansamblul lor, bine educate - căpătaseră de-a lungul deceniilor o deosebită abilitate în arta supravieţuirii în condiţiile cele mai dificile[43]. Planificarea centralizată impunea raţionalizarea, însă industriile

---

[40] **Ibidem,** pp. 169-170.
[41] **Ibidem,** p. 171.
[42] **Ibidem.**
[43] În raportul *Soviet Elite Concerns about Popular Discontent and Official Corruption (Îngrijorările elitelor sovietice faţă de nemulţumirea populară şi corupţia oficială),* CIA menţiona: **"În 1980, oficialii KGB îşi exprimau îngrijorarea faţă de instabilitatea crescândă a societăţii, datorată lipsei hranei şi a bunurilor de consum. În cursul unor discuţii cu străinii, anumiţi oficiali sovietici şi-au mărturisit neliniştea cu privire la chestiunile legate de morala civică; în cadrul Comitetului Central al Academiei de Ştiinţe Sociale, s-a exprimat deschis opinia că**

legate de armament şi de cercetarea spaţială[44] continuau să aibă prioritate absolută[45].

În 1984, Comitetul de Stat al Planificării solicitase Institutului de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale (IMEMO) al Academiei de Ştiinţe a URSS un studiu prospectiv de dezvoltare a Uniunii Sovietice până în anul 2000. **"Rezultatul a fost un text de 90 de pagini care conţinea concluzii fără drept de apel. Dacă erau menţinute metodele în baza cărora funcţiona atunci economia sovietică – metode dirijiste, centralizatoare, planificate – pe scurt modelul care a existat dintotdeuna, ţara noastră avea să se vadă împinsă printre puterile economice de mâna a doua, iar la sfârşitul secolului avea să coboare poate la nivelul ţărilor sărace din lumea a treia"**[46], mărturisea Alexandr Iakovlev[47], directorul IMEMO. Mihail S.

ţara era «într-o situaţie de criză economică, politică şi ideologică»" (Apud Catherine Durandin, **CIA în război**, Editura Incitatus, Bucureşti, 2003, p. 206).

[44] La începutul anilor '80, cheltuielile atinseseră circa 20 – 25% din PIB-ul URSS.

[45] Ponderea producţiei bunurilor de consum s-a redus considerabil în volumul total al producţiei industriale: de la 60,5% în 1928 la 39% în 1940, de la 27,5% în 1960 la 26,2% în 1980 şi la 24,9% în 1987. Veniturile realizate din exportul de petrol şi ţiţei au crescut de la 1,8 miliarde ruble valută la 40,5 miliarde în perioada 1970 – 1984, respectiv de la 15,6% în structura exportului la 50,4%.

[46] Alexandr Iakovlev, **Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică**, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 25. Viitoarea "eminenţă cenuşie" a *perestroikăi,* Alexandr Iakovlev, s-a născut la 2 decembrie 1923 într-o familie de ţărani din satul Korolevo, regiunea Iaroslav. A participat la Marele Război pentru Apărarea Patriei în perioada 1941 – 1943, în cadrul Brigăzii a VI-a de puşcaşi marini, fiind demobilizat în februarie 1943 ca urmare a unei răni grave. După război va deveni jurnalist şi, mai apoi, activist de partid. În 1953 este promovat în aparatul Comitetului Central al PCUS, iar în 1958 pleacă la studii în SUA la Universitatea Columbia. Devine prim-adjunct al şefului Secţiei de Propagandă a CC al PCUS, în 1965, şi şef de facto în perioada 1969 – 1973. În perioada 1971 – 1976 va fi membru al Comisiei Centrale de Revizie a PCUS şi va înţelege, dintr-o astfel de poziţie, că este imposibil să ataci frontal Partidul. La 15 noiembrie 1972 va publica în *Literaturnaia Gazeta* un articol intitulat **Împotriva anti-istoricismului** în care realizează o critică ascunsă, însă profundă, a şovinilor slavi şi a naţionaliştilor ruşi. **"Acest articol** – scria Lilly Marcou – **joacă rolul de catalizator al unei fronde ce mocnea din anii '60 şi pericolul nu-i scapă deloc lui Suslov, paznicul templului"** (Apud **Ibidem**, p. 12). Mai târziu, în epoca lui Mihail Gorbaciov, Alexandr Iakovlev va fi atacat sistematic de către revistele *Naşe sovremenie* şi *Literaturnaia Rossia* pe motiv că a scris acel articol, din 1972, sub **"dictatul sionismului internaţional".** Alexandr Iakovlev a mărturisit, mai apoi, că motivul pentru care a scris acel articol era convingerea lui că *"şovinismul velicorus se dezvolta paralel cu naţionalismele locale"* în condiţiile în care **"o parte a intelectualităţii noastre** (sovietice - n.n.) **ştiinţifice şi artistice făcea apologia vieţii patriarhale, a trecutului prerevoluţionar"** astfel încât s-a ridicat **"împotriva tentativelor celor ce provăduiau superioritatea mesianică a spiritului rus".** Într-un timp al **"prosternării şi al laşităţii",** Alexandr Iakovlev va părăsi URSS la 21 iulie 1973 pentru a deveni ambasador în Canada. Va reveni la Moscova la 19 iulie 1983 şi se va implica în susţinerea *perestroikăi* şi a *glasnostului*. A încetat din viaţă la 18 octombrie 2005.

[47] **"Atunci când am început dezbaterea despre piaţă şi economia de piaţă am făcut-o în perspectiva de a ne schimba sistemul politic. Libertatea economică merge mână-n mână cu libertatea politică. Individul trebuie să se simtă liber dacă vrem ca el să întreprindă ceva. Trebuie, de asemenea, abolit monopolul proprietăţii de stat, pentru că el împiedică orice**

Gorbaciov avea să scrie în lucrarea *"La Perestroika, vues neuves sur notre pays et le monde (Perestroika, puncte de vedere noi despre ţara noastră şi despre lume)"* următoarele: **"Ideile perestroikăi nu sunt numai rezultatul unor interese şi considerente pragmatice, ele indică şi o modificare a conştiinţelor noastre (...); ele sunt şi rezultatul unei anchete teoretice care ne-a permis o mai bună cunoaştere a societăţii şi ne-am întărit hotărârea de a merge înainte"**[48]. Menţionăm faptul că pe 7 februarie 1972, ministrul comerţului din Cabinetul Nixon, Maurice Stans, avea să deschidă lucrările unei conferinţe în care urma să se pună în discuţie perspectiva lumii industriale şi a lumii afacerilor în anul 1990. Această întrunire a 1.500 de oameni de afaceri din SUA s-a încheiat cu o declaraţie memorabilă şi profetică a lui Roy L. Ash, preşedintele firmei "Litton Industries": **"Capitalismul de stat poate constitui forma în care se vor face afacerile pe plan mondial, deoarece ţările din vest se îndreaptă tot mai mult înspre o economie unificată şi controlată, pentru o mai mare eficienţă, iar tendinţa statelor comuniste spre sistemul liberului schimb devine tot mai accentuată. Problema pusă (în timpul conferinţei), asupra căreia s-au ridicat o mulţime de opinii divergente, a fost dacă Estul şi Vestul se vor întâlni undeva la mijloc, în jurul anului 1990"**[49]. Extrem de interesantă şi de tulburătoare această întâlnire în perspectiva marilor jocuri geopolitice, geoeconomice şi geostrategice, de la sfârşitul secolului XX, printre care "perestroika" şi "glasnost".

În contextul politico-economic de la începutul anilor '80, amplificat de pierderea "Liniei X" şi creşterea, astfel, a decalajului tehnico-ştiinţific dintre Occident şi URSS, secretarul general al CC al PCUS, Iuri V. Andropov, a ajuns la concluzia că dacă evoluţia Uniunii Sovietice continua conform programului, atitudinilor, mentalităţilor şi prejudecăţilor existente, baza economică prin care se dorea dominarea lumii avea să se prăbuşească[50]**. Iuri V. Andropov a ajuns la conştiinţa**[51]

---

iniţiativă economică pe care doar multitudinea formelor de proprietate o autorizează. Omul trebuie să fie complet liber, atât din punct de vedere politic, cât şi economic, pentru a întreprinde ceva. Eu cred că esenţială nu este piaţa, ci libertatea economică şi libertatea de a crea", mărturisea Alexandr Iakovlev în septembrie 1990 (Apud **Ibidem**, pp. 67 - 68).

[48] **Ibidem**, pp. 25 - 26.

[49] L. Fletcher Prouty, **JFK**, Editura RAO, Bucureşti, 1996, pp. 463-464.

[50] În ianuarie 1983, Directorate of Intelligence al CIA realiza un studiu (***A Research Paper***) intitulat ***"Pierderea de viteză a industriei sovietice, 1976 - 1982"*** în care se preciza: **"În timp ce încearcă să revigoreze creşterea economiei sovietice, noii conducători avându-l în frunte pe secretarul general Andropov trebuie să se confrunte cu o serie de probleme deosebit de dificile în industrie. Creşterea industrială, care s-a aflat în declin după cel de-al Doilea Război Mondial, a scăzut într-o manieră uimitor de rapidă în perioada 1976 – 1982. Creşterea anuală a producţiei industriale era, în medie, de peste 9% în anii '50, de 6,4% în**

necesităţii unei reforme complete a sistemului[52] **şi putem vorbi de faptul că el este părintele "perestroikăi"**[53]. În acest context, Iuri V. Andropov a creat **"Comisia Biroului Politic"** cunoscută ca fiind şi **"Comisia Tihonov - Rîjkov"** şi a cărei misiune consta în pregătirea reformei economice în Uniunea Sovietică. Nikolai Tihonov (n. 14 mai 1905 – d. 1 iunie 1997) era preşedintele Sovietului de Miniştri din URSS (23 octombrie 1980 - 27 septembrie 1985) şi având în vedere vârsta lui înaintată, în jur de 80 de ani, nu reprezenta un pericol pentru planurile lui Andropov şi ale echipei lui de "conspiratori"din KGB. Nikolai Rîjkov, secretar al CC al PCUS pentru economie, conducea această "Comisie a Biroului Politic" a cărei conducere ştiinţifică o avea directorul VNIISI, academicianul D. M. Gvişiani, însă pregătirea documentelor o realiza academicianul Stanislav S. Şatalin. În aparatul de lucru al "Comisiei Biroului Politic" se aflau Egor Gaidar şi Piotr Olegovici Aven[54] iar pentru scrierea unor capitole au fost chemaţi cei din

---

anii '60 şi de 5,9% în anii 1971 – 1975. Pentru anii 1976 – 1980, creşterea anuală nu a fost decât de 3,2% şi a scăzut la 2,4% în 1981 – 1982. Scăderea brutală a productivităţii – adică a eficacităţii articulaţiei dintre muncă şi capital – este încă şi mai dramatică. În pofida unor eforturi considerabile, sovieticii au fost incapabili să blocheze această deteriorare (...) Perspectivele unei redresări a situaţiei pentru anii '80 nu sunt deloc bune" (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 205).

[51] ***Raportul de la Novossibirsk*** (1984) redactat de către un grup de cercetători universitari sub coordonarea sociologului Tatiana Zaslavskaia, la cererea lui Iuri V. Andropov, a fost publicat în numărul 28 al revistei *Survey.* În raport se releva faptul că în URSS **"planificarea hipercentralizată submina vizibil orice progres, iar societatea era scurt-circuitată de mult prea desele conflicte interne"** (Apud Teodora Stănescu-Stanciu, *Efectul Gorbaciov şi statele Europei Central-Estice*, în **CLIO 1989**, Anul IV, nr. 2/8, 2008, p. 8).

[52] **"Economia de piaţă trebuie introdusă cât mai repede cu putinţă. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată. (...) Asta înseamnă că vechile cadre trebuie să-şi piardă puterea. Dar cum ele nu vor, fac totul pentru ca mecanismele economiei să nu se schimbe. (...) De aceea, daca sunt pentru participarea ţării la diviziunea internaţională a muncii, mă opun introducerii fără discernământ a tot ceea ce se face în Vest. Cred că trebuie să preluăm şi să învăţăm tot ce este util, că trebuie să fim deschişi, să avem contacte, să întreţinem raporturi culturale cât mai strânse, să deschidem frontierele capitalurilor străine în sectoarele în care acestea sunt necesare",** mărturisea Alexandr Iakovlev în dialogul cu jurnalista Lilly Marcou în septembrie 1990 (Apud Alexandr Iakovlev, **op. cit.**, pp. 69 - 70).

[53] În *Nezavisimaia Gazeta*, din 28 decembrie 1990, Filip Bobkov, fost prim-adjunct al preşedintelui KGB, mărturisea că **"încă din 1985, KGB-ul a înţeles limpede că URSS nu se mai putea dezvolta fără perestroika"** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 25).

[54] Absolvent al Facultăţii de Economie din cadrul Universităţii de Stat din Moscova (MGU) în 1977 şi candidat la titlul de doctor în ştiinţe economice. A lucrat la VNIISI în perioada 1981 – 1988. În 1988 a plecat în Austria la MIPSA în calitate de colaborator permanent de unde a revenit în Federaţia Rusă în postura de ministru pentru Relaţii de Economie Externă în guvernul lui Egor Gaidar (1991). A fost concediat de către preşedintele Boris Elţîn în decembrie 1992 şi a devenit, după o scurtă perioadă în care a fost om de afaceri, preşedintele Consiliului Director la ALFA-BANK. Averea sa personală este estimată la peste 2 miliarde de dolari.

"echipa lui Ciubais" din Leningrad (Anatoli Borisovici Ciubais[55], Serghei Alexandrovici Vasiliev[56], Mihail Egonovici Dmitriev[57], Serghei Mihailovici Ignatiev[58], Iuri Vladimirovici Iarmagaev[59] etc.). Rezultatul activităţii **"Comisiei Biroului Politic"** a fost un document de 120 de pagini intitulat **"Concepţia perfecţionării mecanismului economic"**. Referindu-se la acest document, jurnalistul rus Oleg Grechenevsky consemnează faptul că nu cunoaştem cu exactitate conţinutul amănunţit al documentului, însă acesta nu

---

[55] A crescut în familia unui lucrător politic din Armata Roşie, iar în 1977 a terminat Institutul pentru Inginerie şi Economie din Leningrad (LIEI). În ultimul an de facultate a intrat în PCUS. La 8 octombrie 1979, în sovhozul Boksitogorski s-au întâlnit trei colaboratori ştiinţifici ai LIEI şi LFEI (Institutul Economico-Financiar din Leningrad): Anatoli B. Ciubais, Grigori Iurievici Glazkov şi Iuri Vladimirovici Iarmagaev. Cei trei au hotărât, la sfârşitul anilor '80, să organizeze seminarii dedicate vieţii economice, după toate regulile: rapoarte, discuţii etc. Prima şedinţă a avut loc pe data de 9 ianuarie 1981. Anatoli B. Ciubais avea să lucreze, din 1983, la alcătuirea documentelor guvernamentale secrete ale "Comisiei Biroului Politic".

[56] A absolvit Institutul Economico-Financiar din Leningrad (LFEI) în 1979 şi a intrat în aspirantură la doctorat la Facultatea de Economie a Universităţii de Stat din Leningrad (LGU). El s-a specializat în problematica Iugoslaviei şi a condus laboratorul de cercetare a LFEI până în 1990. Laboratorul a fost un punct de sprijin extrem de important al lui Anatoli B. Ciubais şi al apropiaţilor săi. În 1990 a devenit deputat în Sovietul din Leningrad şi a condus Comisia pentru Reformă Economică a Sovietului. Un an mai târziu a devenit consilier al guvernului şi a condus Centrul de Lucru pentru Reforme Economice (RŢER). În 1994 a devenit adjunct al ministrului Economiei, apoi primul-adjunct al conducătorului aparatului guvernului (aprilie 1997). În august 1998 a părăsit guvernul şi a devenit preşedintele Băncii Internaţionale de Investiţii (active în jur de 17 milioane de dolari), după care a condus Centrul Leontiev (1999 – 2004). Din 2004 este reprezentantul regiunii Sankt-Petersburg în Consiliul Federaţiei Ruse.

[57] Absolvent al Institutului Economico-Financiar din Leningrad (LFEI) în 1983 şi doctor în ştiinţe economice, Mihail E. Dmitriev a devenit, în 1991, deputat în Consiliul Suprem al RSFSR. În 1994 s-a reîntors la ştiinţă, iniţial la Institutul pentru Analiză Economică şi, mai apoi, la *Centrul Carnegie* din Moscova. În 1997 a devenit prim-adjunct al ministrului Muncii (până în octombrie 1998), apoi prim-adjunct al ministrului Economiei şi Comerţului (iulie 2000 – mai 2004).

[58] Promoţia 1975 a Facultăţii de Economie din cadrul Universităţii de Stat din Moscova (MGU) şi doctor în ştiinţe economice al aceleiaşi facultăţi. În 1978 a început să lucreze ca profesor la Institutul Comerţului Sovietic din Leningrad. În 1991 a devenit adjunct al ministrului pentru Economie şi Finanţe, apoi adjunct al preşedintelui ŢENTROBANK (1992 – 1993). A revenit în octombrie 1993 în funcţia de adjunct al ministrului Economiei, iar în septembrie 1996 a fost sprijint de către Anatoli B. Ciubais să preia funcţia de consilier al preşedintelui Federaţiei Ruse pentru probleme economice. În aprilie 1997 a redevenit prim-adjunct al ministrului Finanţelor. Din martie 2002 este preşedinte al ŢENTROBANK din Federaţia Rusă.

[59] Absolvent al Facultăţii de Matematică-Mecanică a Universităţii de Stat din Leningrad (LGU) şi candidat în ştiinţe economice la începutul anilor '80. A început să lucreze la Institutul Economico-Financiar din Leningrad unde era considerat un anticomunist învederat. El dorea o ruptură totală cu sistemul socialist şi nu agrea participarea grupului lui Anatoli B. Ciubais la lucrările "Comisiei Biroului Politic". În perioada 1991 – 1993 a fost conducătorul Comitetului de Sprijinire a Reformelor Economice din cadrul Consiliului Suprem şi a pregătit proiectul reformei bugetare. După părăsirea postului, a preluat funcţia de director general al Institutului pentru Progresul Dezvoltării Socio-Economice.

prognoza **"dărâmarea a tot şi construirea pe aceste dărâmături a unei societăţi capitaliste"**[60]. Ungaria era un model de perspectivă pentru URSS.

Institutul Central pentru Economie şi Matematică (ŢEMI) a fost o altă pepinieră de cadre pentru adepţii reformei sistemului sovietic. Alexandr Nikolaevici Şohin[61] (şef de laborator la ŢEMI) s-a separat de curentul lui Egor Gaidar şi a devenit, în 1987, consilierul ministrului Afacerilor Externe, Eduard Şevarnadze, iar în 1990 a preluat conducerea Direcţiei pentru Relaţii de Economie Externă a MAE. Alexandr N. Şohin a ocupat mai multe funcţii importante pe scena politică şi economică a Federaţiei Ruse. În martie 2002 a preluat preşedinţia Consiliului de Monitorizare a companiei "Renaissance Capital" prin care se derulează miliarde de dolari de "investiţii străine". Directorul administrativ al "Renaissance Capital" era Iuri Kobaladze, fost general în Serviciul de Informaţii Externe al Federaţiei Ruse (SVR). Nikolai Iakovlevici Petrakov[62], adjunct al directorului pentru ştiinţă al ŢEMI, a devenit consilierul lui Mihail S. Gorbaciov pentru probleme economice. ŢEMI a oferit doi vice-premieri, trei miniştri, un conducător al aparatului guvernului, şase adjuncţi de ministru, precum şi numeroşi alţi funcţionari în aparatul de stat. VNIISI a oferit doar doi vice-premieri şi patru miniştri. În proiectul KGB de reformă economică a sistemului socialist sovietic **"masa principală a «tinerilor economişti» provine din ŢEMI, însă nucleul conducător al acestei grupări s-a format la Institutul de Cercetări Ştiinţifice în Domeniul Cercetărilor Sistemice"**[63]**.**

"Grupul Ciubais" a creat, în februarie 1987, clubul "Restructurarea", la Moscova, iar mai apoi şi la Leningrad, adică o organizaţie politică de luptă pentru democraţie. În clădirea în care funcţiona clubul lui Ciubais se afla ŢEMI, iar din 1986 s-a mutat IEPNTP, unde au venit, mai apoi, cei de la VNIISI conduşi de academicianul Şatalin. Clubul "Restructurarea" a fost nucleul în jurul căruia s-a creat, în 1989, Frontul Popular[64] din Leningrad. Membrii

---

[60] Oleg Grechenevsky, **op. cit.,** p. 301.

[61] Absolvent al Facultăţii de Economie a MGU (1974) şi doctor în ştiinţe economice. În 1982 s-a angajat la ŢEMI, iar în 1986 a trecut la IEPNTP ca şef de laborator.

[62] A absolvit Facultatea de Economie a MGU în 1959, fiind coleg de bancă cu Gavriil Popov. În perioada 1965 – 1990 a lucrat la ŢEMI. Doctor în ştiinţe economice şi academician din 1990. Din 1995 este preşedintele Consiliului de Monitorizare al Investsberbank.

[63] Oleg Grechenevsky, **op. cit.,** p. 311.

[64] Apariţia Fronturilor Populare a fost determinată de întrunirea, într-o vilă de la periferia Moscovei, în martie 1988, unui mic grup de experţi şi de responsabili ai PCUS care vor încerca să pună la punct o politică naţională coerentă. La 6 martie 1988, juristul Boris Kuraşvili, un apropiat al lui Alexandr Iakovlev, va publica în *Nouvelles de Moscou* un articol intitulat ***"Trebuie să formăm fronturi naţionale?".*** Unul dintre iniţiatorii Frontului Popular din Azerbaidjan, Hikmet Hadjizadeh, avea să mărturisească: **"Înţelesesem că, singure, republicile baltice nu ar fi creat niciodată această breşă: deci exista încuviinţarea de sus şi acest fapt ne-a hotărât. Speranţa că vom profita de breşă a pus stăpânire pe noi"** (Apud Françoise Thom, **op. cit.**, p. 67).

fondatori ai clubului "Restructurarea" din Leningrad, în frunte cu Petr Filippov, au intrat în prezidiul Sovietului din Leningrad după 1990. Clubul "Restructurarea" din Moscova avea să realizeze, în martie 1987, prima dezbatere referitoare la "Legea întreprinderii de stat" ce va fi pusă în aplicare foarte curând. "Grupul Ciubais" va fi suplinit cu un "al doilea val" de tineri reformatori ce proveneau din clubul "Sintez" de pe lângă Palatul Tineretului. Clubul "Sintez" a apărut în primăvara anului 1987 şi a fost creat pe baza Clubului Tinerilor Economişti (apărut în 1984) care au absolvit Institutul Economico-Financiar din Leningrad (LFEI). Dintre personalităţile care au făcut parte din acest club "Sintez", menţionăm pe Alexei Leonidovici Kudrin[65], Alexei Borisovici Miller[66] şi Andrei Nikolaevici Illarionov[67] care a pronosticat, în primăvara anului 1998, faptul că peste o jumătate de an va avea loc default-ul Federaţiei Ruse, ceea ce a constituit biletul de intrare în "echipa Putin". "Grupul Ciubais" a propulsat spre guvernare trei vice-premieri, doi miniştri şi cinci adjuncţi de miniştri.

Conform unor mărturii ale generalului Mihail Liubimov[68], şeful Secţiei Prognoze din Direcţia Generală I a KGB, cu puţin timp înainte să moară, în

---

[65] A absolvit Facultatea de Economie a Universităţii de Stat din Leningrad (LGU) în 1983. Doctoratura şi-a făcut-o la Institutul de Economie din Moscova, în 1988, după care s-a întors la Leningrad şi a început să lucreze la Institutul pentru Probleme Social-Economice (ISEP). Anatoli B. Ciubais a candidat la conducerea ISEP la invitaţia lui Alexei L. Kudrin. În 1990, Alexei L. Kudrin a devenit adjunctul preşedintelui Comitetului pentru Reformă Economică, apoi în fruntea Comitetului pentru Economie şi Finanţe a Primăriei din Sankt-Petersburg. Kudrin va deveni, în martie 1995, al doilea prim-adjunct, alături de Vladimir Putin, al primarului Anatoli Sobciak. După demiterea din funcţie şi plecarea la Moscova, Alexei L. Kudrin a îndeplinit mai multe funcţii importante în administraţie, cu ajutorul lui Anatoli B. Ciubais, iar din mai 2000 a devenit vice-prim-ministru şi ministru de Finanţe.

[66] Miller a absolvit Institutul Economico-Financiar din Leningrad (LFEI) în 1984 şi era considerat cel mai slab în domeniul ştiinţific din "Grupul Ciubais". În 1990 a început să lucreze în cadrul secţiei pentru "zona economică" a Comitetului Executiv al Sovietului din Leningrad. Din octombrie 1991 a trecut la Comitetul pentru Relaţii de Economie Externă unde a devenit adjunctul lui Vladimir Putin. A mai fost adjunct al directorului general al Portului Maritim Sankt-Petersburg (1996 – 1999), director general al Sistemului de Conducte Baltic (1999 – 2000), adjunct al ministrului Energeticii (iulie 2000) şi preşedinte al GAZPROM din mai 2001.

[67] A absolvit Facultatea de Economie a MGU în 1983, iar din 1990 a început să lucreze la laboratorul lui Serghei Vasiliev din Institutul Economico-Financiar din Leningrad. În aprilie 1992 a devenit consilierul lui Egor Gaidar şi, mai apoi, a lui Viktor Cernomîrdin. În februarie 1994 a demisionat din guvern şi a devenit directorul Institutului pentru Analiză Economică. La începutul anilor '80 a efectuat un stagiu în Austria, precum şi în SUA şi Marea Britanie.

[68] Oleg Gordievski adnota, referitor la generalul KGB Mihail Liubimov, următoarele: **"Deşi foarte inteligent şi plin de sentimente frumoase pentru Anglia, pentru literatura şi tradiţiile ei, Liubimov nu renunţase la o mulţime de idei nebuneşti de stânga. În 1976 şi 1977, după ce lucrase la Londra, încă mai putea discuta despre Troţki cu un real interes şi, în ciuda experienţei sale din Occident, el spera în continuare să ajungă general KGB. Visul lui era să devină o binecunoscută figură literară, în stare să recite volume întregi de poezii englezeşti, dar să fie, în acelaşi timp, şi general KGB – o combinaţie imposibilă"** (Apud Oleg Gordievski, **op. cit.,** p. 370).

1984, secretarul general Iuri V. Andropov a aprobat în formă definitivă operaţiunea de demantelare a Uniunii Sovietice[69]. **Operaţiunea denumită "Golgota"[70], după mărturisirile fostului general KGB Mihail Liubimov, urma să aibă patru etape esenţiale: 1) dezorganizarea sistematică a rânduielilor politice şi economice din URSS[71]; 2) introducerea forţată a sistemului capitalist în varianta lui sălbatică[72]; 3) prelungirea direcţionată a haosului; 4) revoluţia socialistă[73]**. Avea să urmeze în istoria

---

[69] Un rol important în acest plan avea să-l joace Arkadi Volski, asistent personal al lui Iuri V. Andropov în perioada 1982 – 1984 şi, mai apoi, al lui Konstantin U. Cernenko. **"Atunci când Andropov a murit, la 9 februarie 1984, Volski s-a aflat alături de el. I-a consemnat testamentul politic, în care dorea ca succesorul său să fie Mihail Gorbaciov. Dinozaurii de la Kremlin au hotărât altefel. Au şters numele delfinului şi l-au ales pe Cernenko"** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 39). În iunie 1990, Arkadi Volski a primit însărcinarea din partea CC al PCUS să înfiinţeze o structură menită să apere interesele industriale ale PCUS. Astfel, s-a înfiinţat ***Uniunea Ştiinţifică şi Industrială*** care şi-a schimbat denumirea, după 1991, în ***Uniunea Industriaşilor şi Antreprenorilor din Rusia.*** Misiunea lui era să convingă Occidentul pentru a susţine financiar reformele lui Gorbaciov. În 2005, Arkadi Volski a pierdut controlul asupra uniunii sale în favoarea noii elite politico-economice ruse grupate în jurul lui Vladimir Putin.

[70] A se vedea: Florentina Dolghin, *Adevăr sau diversiune? Nume de cod "Golgota"?* în **Curierul Naţional Magazin (CNM),** nr. 226, 227, 228, 229/1996.

[71] **"În prima etapă – în care planul trebuia să poarte «marcă de idiotism», cum s-a exprimat Andropov – urmau a fi păstraţi la conducere dinozauri respectabili ca Cernenko şi Şcerbiţki, pentru că prezenţa lor trezea în popor dorinţa de reforme. Această perioadă era şi cea mai importantă. Urmau a fi trezite la viaţă forţe ascunse ale societăţii",** mărturisea ex-generalul KGB Mihail Liubimov (Apud **Ibidem**, nr. 226/1996, p. 15).

[72] **"De realizarea reformelor «sălbatice» din epoca Elţîn trebuie să se ocupe intelectualitatea, în special de naţionalitatea evreiască. În acest sens, depozitul de cadre îl reprezentau institutele de cercetare ştiinţifică, în care mişunau teoreticieni roşi de ambiţii. Trebuie să găsiţi acolo – a continuat bolnavul** (Iuri V. Andropov - n.n.) **– o echipă de oameni inteligenţi, cărora le lipseşte total practica",** avea să declare Mihail Liubimov cu referire la etapele a doua şi a treia a operaţiunii"Golgota". Referindu-se la rolul jucat de crima organizată în această operaţiune de demantelare a URSS, ex-generalul KGB Mihail Liubimov declară: **"În Rusia, după revoluţie, nu mai existau mari oameni de afaceri. Numai caracudă şi huligani din belşug. Aşa că, încă din timpul lui Andropov, s-au creat şcoli speciale, în cadrul KGB, care au pregătit o mafie supercalificată, cu limbi străine predate ca la carte, pentru că afacerile acestor mafioţi aveau să cuprindă întreaga lume"** (Apud **Ibidem,** nr. 228/1996, p. 5). Sovietologul Thierry Wolton scria: **"«Organele»** (KGB - n.n.) **erau în parte responsabile de această escaladare a puterii în rândul lumii interlope. Andropov avusese ideea de a antrena unităţi speciale, care să se infiltreze în mafie. Această decizie a favorizat o primă simbioză între cekişti şi crima organizată. Sub Gorbaciov, infiltrarea şi tutelarea principalelor bande criminale au continuat, ceea ce l-a făcut pe James Moody, pe atunci şef al departamentului de crimă organizată al FBI-ului american, să afirme că KGB-ul se afla în spatele a numeroşi gangsteri ruşi"** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 72). Secretarul de stat Bernd Schmidbauer, responsabil cu coordonarea serviciilor de informaţii în guvernul german, avea să declare: **"Am dobândit certitudinea că membri ai KGB joacă astăzi un rol important în sectorul crimei organizate. Structurile KGB participă activ la traficul de droguri, de arme, de materiale nucleare, la traficul de carne vie şi la producerea de monedă falsă"** (Apud **Ibidem,** p. 73).

[73] **"În plan strategic mai îndepărtat «Golgota» prevedea că, în urma unei masive infiltrări în spaţiul vestic al mafiei ruse, al unor criminali şi disidenţi, Occidentul ar putea ridica o**

Uniunii Sovietice şi a lumii ceea ce poate fi denumit ca fiind **"COMPLOTUL DE FUM"**[74].

În timpul mandatului secretarului general Iuri V. Andropov se vor amorsa cele trei bombe cu efect întârziat care vor zgudui, câţiva ani mai târziu, PCUS din temelii: a) campania antialcoolică; b) ancheta asupra acţiunilor mafiei uzbece şi c) adoptarea, în iunie 1983, a decretului intitulat *"Măsuri complementare pentru lărgirea drepturilor întreprinderilor privind planificarea şi activitatea economică şi pentru întărirea responsabilităţii asupra rezultatelor muncii lor"*. Conform acestui decret, numărul de indicatori impuşi prin plan întreprinderilor este redus, iar ele pot să dispună în mod liber de fondurile de dezvoltare şi să încurajeze din punct de vedere material muncitorii merituoşi. ***Legea întreprinderilor din iulie 1987*** avea să fie bomba cu efectul întârziat care a făcut să explodeze economia URSS şi federaţia sovietică. Legea va pune în mişcare angrenajul inflaţionist: directorii de întreprinderi vor mări cu generozitate preţurile şi salariile, reducând totodată volumul producţiei şi înghiţind cu repeziciune creditele alocate cu dărnicie de către stat. În mai 1988 aveau să fie create aşa-numitele **"cooperative"**, adică **"un eufemism de tip sovietic -** aprecia sovietologul Thierry Wolton -, **pentru a desemna întreprinderea privată**[75] **căreia puterea politică, încă impregnată de mentalitatea ei comunistă, nu voia să-i anunţe răspicat apariţia"**[76]. Mihail S. Gorbaciov va confirma faptul că, începând din iulie 1990, PCUS **"şi-a redus aparatul la jumătate şi a investit banii**[77] **în structuri comerciale"**[78]. Totodată, conducerea KGB adoptă, la 4

---

nouă «cortină de fier», chiar un zid, ca cel al Berlinului, dar lung cât cel chinezesc. În felul acesta, Occidentul ar fi recunoscut totalul eşec al realizărilor sale democratice, iar noi am fi înregistrat o victorie politică de proporţii, favorabilă pentru triumful noului socialism", scria ex-generalul KGB Mihail Liubimov cu referire la ultima etapă a demantelării Uniunii Sovietice (Apud **CNM,** nr. 228/1996, p. 5).

[74] Menţionez faptul că generalul Alexandr Korjakov, despre care face referire Mihail Liubimov, în serialul **Adevăr sau diversiune? Nume de cod "Golgota"**?, şi din a cărui casă se confesează opiniei publice, este una şi aceeaşi persoană cu fosta gardă de corp a lui Iuri V. Andropov din anii 1983 – 1984. **Generalul Alexandr Korjakov a fost garda de corp a liderului afgan Babrak Karmal înainte de a deveni "îngerul păzitor" al preşedintelui KGB. După 1985, maiorul Alexandr Korjakov a fost garda de corp a lui Boris Elţîn, viitorul preşedinte al Federaţiei Ruse. Prezenţa lui Korjakov în Afganistan relevă faptul că acesta lucra pentru direcţia sudică a Direcţiei Principale I din KGB.**

[75] **Institutul de Sociologie din Moscova confirmă faptul că trei sferturi din societăţile de tip *joint-venture* aflate în activitate la sfârşitul anilor '80 au fost create la iniţiativa KGB. În 1987, generalul V. A. Kriucikov ordonase *"crearea de societăţi mixte, care să permită accesul la tehnologia de vârf"*** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 38).

[76] **Ibidem**, p. 36.

[77] Peste 3 miliarde de ruble-aur (circa 2 miliarde de dolari) au stat la baza naşterii a aproximativ 600 de societăţi şi bănci, precum: ***Avtobank, Tokobank, Unikombank, Banca de Comerţ Internaţional, Asociaţia Municipală a Moscovei, Casa Bursei Ruse, Asociaţia Azerbaidjan***.

[78] Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 38

iulie 1983, un text care stabileşte modalităţile de organizare şi exploatare a reţelelor de agenţi **"pentru a întări din punct de vedere calitativ sistemul de agenţi"**[79]. Principiul reformei în KGB se rezuma într-o frază: **"Sistemul de agenţi ai organelor KGB trebuie să fie excepţional şi puţin numeros"**[80].

Pe măsură ce descoperea mai multe despre vechiul sistem[81], Mihail S. Gorbaciov[82] îşi dădea seama că acesta merita cele mai aspre critici. În plenul Comitetului Central, în 1987, a lansat conceptul de *glasnost*[83] şi a criticat aspru epoca lui Leonid I. Brejnev, caracterizând-o ca fiind una de stagnare[84]. Până în 1987, Mihail S. Gorbaciov i-a înlocuit pe jumătate dintre secretarii PCUS, iar în 1988 nu mai supravieţuiau politic, la nivel regional, decât 20% din vechea echipă. În ceea ce priveşte aparatul de stat sovietic, 40% dintre miniştri erau nou-veniţi, în ianuarie 1986, iar 80% dintre miniştri se aflau în funcţie, în 1988, datorită lui Gorbaciov. Ca urmare a şedinţei Biroului Politic din 13 martie 1986, Mihail S. Gorbaciov a concentrat în mâinile sale coordonarea celor mai importante domenii[85]: organizarea activităţii Biroului Politic, principalele probleme ale activităţii interne şi externe, repartizarea

---

[79] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 78.

[80] **Ibidem.**

[81] Referitor la modul în care era perceput Mihail S. Gorbaciov de către aparatul de partid şi stat, la cel mai înalt nivel, a se vedea Jacques Attali, **François Mitterrand...,** p. 228 – 230. Referindu-se la relaţiile dintre KGB şi Mihail S. Gorbaciov, fostul ofiţer KGB Oleg Gordievski scria: **"În timpul ultimelor două luni de viaţă ale lui Cernenko, KGB-ul a depus mari eforturi pentru a-l instrui pe Gorbaciov, astfel încât el să poată impresiona Biroul Politic cu nivelul cunoştiinţelor sale în domeniile cele mai diverse. (...) În perioada iniţială a administraţiei sale, în care a acordat un puternic suport KGB-ului, Gorbaciov s-a ridicat la înălţimea celebrei descrieri pe care i-o face Gromîko: «un om cu zâmbet prietenos şi cu dinţi de oţel»"** (Apud Oleg Gordievski, **op. cit.**, p. 438).

[82] **"În clasa politică a ţării noastre nu era nici un alt responsabil alături de care să fi petrecut mai mult timp, de care să fi fost mai legat şi căruia să am a-i fi mai recunoscător decât lui Andropov",** scria Mihail S. Gorbaciov în *Memoriile* sale (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 25).

[83] *"Glasnost"* înseamnă *"acţiunea de a face public"* şi nu *"transparenţă"* cum a fost tradus în Occident.

[84] **"Cred că Andropov şi Gorbaciov au avut aceeaşi poziţie, aceeaşi ideologie şi poate chiar aceeaşi metodologie în rezolvarea problemelor",** mărturisea fostul preşedinte al KGB, generalul Vladimir Kriucikov (Apud **Ibidem**).

[85] **"După** (Zdeněk - n.n.) **Mlynář, Gorbaciov este un politician realist, al cărui scop primordial este modernizarea, iar nu destructurarea sistemului comunist. (...) Perestroika, imaginată exclusiv ca revoluţie de sus, nu avea şanse să învingă. În dezbaterile purtate în cercul intimilor secretarului general (Gheorghi Şahnazarov, Aleksandr Iakovlev, Fiodor Burlatki, Ivan Frolov, Vadim Medvedev, Abel Aganbegian), s-a ajuns la concluzia că numai o deschidere a sistemului politic prin democratizarea instituţiilor şi acceptarea ideii unui stat de drept pot garanta succesul reformelor economice preconizate iniţial",** concluziona politologul Vladimir Tismăneanu (Apud Vladimir Tismăneanu, **Irepetabilul trecut**, Editura Albatros, Bucureşti, 1994, pp. 85 – 86).

cadrelor, problemele generale ale economiei, apărarea şi securitatea de stat[86], comerţul exterior, precum şi coordonarea principalelor secţii ale CC al PCUS.

În timpul desfăşurării celui de al XXVII-lea Congres al PCUS, Mihail S. Gorbaciov va declara că **"fără glasnost nu există şi nu poate exista democratism, creaţie politică a maselor, participarea lor la conducere"**[87]. Istoricul D. Volkogonov consideră că politica de *glasnost* a lui Gorbaciov **"a făcut să explodeze din interior un sistem bazat pe minciuna de stat"**[88] astfel încât **"sistemul leninist a devenit neputincios"**[89]. În urma aterizării lui Matthias Rust, cetăţean vest-german, la 28 mai 1987 în Piaţa Roşie, Mihail S. Gorbaciov a decapitat conducerea Ministerului Apărării de la Moscova. Mareşalul Serghei Sokolov, ministrul Apărării, a demisionat şi a fost înlocuit cu mareşalul Dmitri Iazov. Totodată, peste 150 de ofiţeri sovietici au fost destituiţi şi trimişi în faţa Curţii Marţiale pentru partea lor de vină în cazul "Matthias Rust". În decurs de un an, eşalonul de vârf al Ministerului Apărării sovietic, Statului Major General de la Moscova, comandanţii sovietici ai structurilor Pactului de la Varşovia şi alţi comandanţi din statele-majore sovietice au fost înlocuiţi. Un observator militar al momentului remarca faptul că **"nici chiar în timpul epurării sângeroase întreprinse de Stalin în 1937 - 1938 în rândurile Armatei Roşii procentul schimbărilor din posturile de vârf nu a fost atât de ridicat"**[90]. În cursul lunii noiembrie 1988, Mihail S. Gorbaciov avea să ţină un discurs extrem de dur în faţa liderilor Ministerului Apărării de la Moscova. **"De ce ne trebuie o armată atât de mare? Adevărul este că avem nevoie de calitate, nu de cantitate. De ce cheltuim cu apărarea de două ori şi jumătate mai mult decât Statele Unite? Nici o ţară din lume – cu excepţia celor subdezvoltate, pe care le alimentăm cu armament fără să primim vreun ban pentru asta – nu cheltuieşte mai mult pentru armată...Vrem să continuăm să fim ca Angola?...[Armata] încă are talente ştiinţifice şi tehnice, cel mai bun sprijin financiar, furnizat întotdeauna fără rezerve...De ce avem nevoie de o armată de 6**

---

[86] Alexandr Iakovlev a povestit despre încrederea nelimitată pe care Mihail S. Gorbaciov o avea în generalul Vladimir Aleksandrovici Kriucikov, şeful Direcţiei Generale I din KGB (Informaţii Externe), devenit preşedinte al KGB în 1988, precum şi în dosarele înaintate de către KGB. **"Şi, cum toate informaţiile tranzitau prin Lubianka, înainte de a fi redistribuite responsabililor de partid şi de stat, se găsea în ele materie pentru manipularea conducătorilor"**, concluziona Thierry Wolton (Apud **Ibidem,** p. 31). Generalul Vladimir A. Kriucikov a devenit membru al Biroului Politic în 1989 şi, mai apoi, membru de drept al Consiliului Prezidenţial al URSS.

[87] Vasile Buga, **Apusul unui Imperiu. URSS în epoca Gorbaciov (1985-1991)**, Editura INST, Bucureşti, 2007, p. 37.

[88] **Ibidem,** p. 41.

[89] **Ibidem.**

[90] Victor Sebestyen, **1989. Prăbuşirea Imperiului Sovietic**, Editura Litera, Bucureşti, 2009, p. 187.

milioane de oameni? Ce facem? Facem praf cele mai bune tinere talente din rezervorul intelectual. Cu cine o să implementăm reformele?"[91], declara Mihail S. Gorbaciov în faţa celor care se împotriveau reformelor secretarului general al PCUS.

În timpul desfăşurării Plenarei CC al PCUS din 21 octombrie 1987, Boris Elţîn, prim-secretar al organizaţiei orăşeneşti de partid Moscova, a fost eliberat din funcţia deţinută în Biroul Politic, ca urmare a cererii sale născute în urma scandalului cu Egor Ligaciov. Plenara a calificat ca fiind **"greşită din punct de vedere politic"**[92] cuvântarea lui Boris Elţîn şi l-a eliberat din funcţie. La 11 noiembrie 1987, Plenara Comitetului orăşenesc de partid Moscova l-a eliberat din funcţia de prim-secretar pe Boris Elţîn. Ca urmare a succesului repurtat de către Egor Ligaciov în disputa cu Boris Elţîn, PCUS se împarte în două fracţiuni: liberală şi conservatoare. La Plenara CC al PCUS, din 18 februarie 1988, Mihail Gorbaciov va declara că **"este absolut necesar să se facă deosebire între momentul instaurării efective a socialismului şi deformările sale ulterioare...(trebuie ca poporul) să-şi poată forma prin instrucţie o conştiinţă istorică corectă..."**[93]. Articolul publicat în *Sovetskaia Rossia* de către Nina Andreeva, profesoară de chimie la un institut superior din Leningrad, şi intitulat ***"Nu pot renunţa la principii"*** a fost perceput ca fiind un semnal "de sus" care marca revizuirea ideilor de *perestroika.* La 5 aprilie 1988, ziarul *Pravda* a publicat articolul ***"Principiile perestroikăi: gândirea revoluţionară în acţiune"*** sub semnătura lui Aleksandr Iakovlev şi Vadim Medvedev. Apariţia acestui articol contra-replică a fost perceput, de păturile largi ale intelectualităţii sovietice, ca fiind un semnal privind **"ultimul pas spre condamnarea întregii istorii a partidului şi a socialismului ca sistem"**[94].

În timpul celei de-a XIX-a Conferinţe unionale a PCUS, din perioada 28 iunie – 1 iulie 1988, s-a luat decizia de delimitare a funcţiilor de partid şi de stat, ceea ce a dus la slăbirea influenţei PCUS. S-a propus şi s-a acceptat crearea unui Congres al Deputaţilor Poporului din URSS[95]. Istoricul Rudolf Pihoia consideră că această a XIX-a Conferinţă a PCUS **"a dat startul reformei politice, a deschis calea spre alegeri în ţară ca modalitate de**

---

[91] **Ibidem,** p. 220.
[92] Vasile Buga, **op. cit.,** p. 43.
[93] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 73.
[94] Vasile Buga, **op. cit.,** p. 45.
[95] În primul Congres al Deputaţilor Poporului din URSS, rezultat al alegerilor din martie 1989, se aflau 292 deputaţi fără de partid, din 2.500. Printre aceştia se aflau şi 12 ofiţeri KGB. În martie 1990, 86% dintre cei 2.756 de ofiţeri KGB care candidaseră în alegeri la nivel local, regional şi federal au fost aleşi.

formare a puterii reprezentative"[96] şi a constituit **"un pas real pe calea reformării orânduirii socialiste sovietice"**[97]. Plenara din 8 septembrie 1988 va avea drept rezultat decizia de a reorganiza conducerea aparatului de partid prin împărţirea Secretariatului CC al PCUS în 10 comisii, astfel încât prin **"crearea de comisii** - nota Egor Ligaciov - **se înmormântează în mod automat Secretariatul"**[98]. PCUS avea să fie lipsit, astfel, de statul său major operaţional, va fi distrusă, foarte curând, şi ierarhia verticală care forma scheletul statului sovietic aşa încât Kremlinul, începând cu 1989, nu va mai trimite cadre de conducere la periferie. Istoricul Rudolf Pihoia consideră că Mihail S. Gorbaciov **"a demolat întregul edificiu al acestei orânduiri, al clasei guvernante create în anii puterii sovietice"**[99] care devenise un **"instrument de conducere a uriaşei proprietăţi de stat create după 1917"**[100]. În urma acestor măsuri urmau a fi îndepărtaţi între 700.000 – 800.000 de activişti de partid, iar la nivelurile republican, regional, raional şi orăşenesc urmau a fi eliberaţi din funcţii circa 550.000 de persoane. În perioada 1986 – 1989 au fost înlocuiţi 82,2% dintre secretarii comitetelor raionale şi orăşeneşti de partid şi 90,8% dintre secretarii comitetelor regionale, de ţinut şi republicane. **"Organizaţiile republicane –** scria istoricul Rudolf Pihoia – **au devenit în aceste condiţii leagănul separatismului naţional, au pregătiti condiţiile pentru «parada suveranităţilor» care avea să înceapă peste un an"**[101].

La 25 septembrie 1987, Filip Bobkov[102], primul-adjunct al preşedintelui KGB, avea să rezume într-un discurs rolul KGB în desfăşurarea procesului de *perestroikă:* **"Scopul nostru final este să asigurăm dezvoltarea perestroikăi prin mijloace cekiste, să apărăm revoluţia în noile condiţii, aşa cum cekiştii au făcut-o şi după glorioasele zile din Octombrie"**[103].

---

[96] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 84.
[97] Vasile Buga, **op. cit.,** p. 50,
[98] **Ibidem.**
[99] **Ibidem.**
[100] **Ibidem.**
[101] **Ibidem,** p. 51.
[102] Filip Bobkov este considerat de către sovietologi ca fiind mentorul discret şi popular al *inteligheņţiei* moscovite, "creierul" din conducerea organelor KGB. El a jucat un rol foarte important în organizarea şi controlarea, "mişcărilor informale" din fosta URSS. A fost debarcat de la conducerea KGB la 9 ianuarie 1991, iar analiştii consideră că acesta a fost momentul în care conservatorii din KGB vor trece la contraatac. La 13 ianuarie 1991, paraşutiştii sovietici vor lua cu asalt Ministerul lituanian al Apărării şi sediul Televiziunii, ceea ce va genera ample proteste interne şi internaţionale. După părăsirea KGB-ului, Filip Bobkov va lucra în cadrul grupului MEDIA-MOST al oligarhului Vladimir Gusinski, aflat în relaţii cu clanul moscovit al lui Iuri Lujkov. În 1994, fostul preşedinte al KGB, V. Kriucikov, după ieşirea din închisoare, a intrat în serviciul de securitate al companiei AFK Sistema aflată în sfera de interes a clanului Lujkov.
[103] Françoise Thom, **op. cit.**, p. 78.

Dintr-o astfel de perspectivă, pot fi înţelese şi dorinţa lui Filip Bobkov de a se publica parţial arhivele de care dispune KGB, astfel încât PCUS va putea fi ajutat la **"formarea unei opinii publice sănătoase"**[104], iar pe de altă parte **"societatea va înţelege mai bine acţiunile noastre** (ale conducerii de partid şi a KGB – n.n.), **muncitorii se vor convinge că ele sunt necesare"**[105]. Eforturile aparatului KGB[106] în ceea ce priveşte "perestroika" şi "glasnost"[107]-ul au fost analizate de către instanţele conducătoare ale KGB, respectiv CC al PCUS, la 10 - 12 decembrie 1987, în prezenţa lui Anatoli Lukianov, responsabil, în cadrul Secretariatului, cu activitatea organelor de securitate sovietice. Analiza muncii desfăşurate de ofiţerii KGB va releva faptul că **"apare ceva asemănător unei opoziţii"**[108].

Viktor Cebrikov, preşedintele KGB, va cere perfecţionarea muncii cu reţelele de agenţi şi utilizarea mijloacelor de informare în asigurarea victoriei *perestroikăi*. Vice-preşedintele Bobkov va prezenta un referat intitulat *"Democratizarea societăţii sovietice şi perestroika organelor de securitate"*. La 22 ianuarie 1988, Filip Bobkov va raporta: **"Am intrat într-o etapă decisivă a perestroikăi, toate planurile noastre încep să capete o formă concretă...Avem acum un program de acţiune pentru viitor..."**[109]. La 14 octombrie 1988, conducerea KGB emite o circulară cu un titlu extrem de explicit: *"Îmbunătăţirea muncii cu agenţii în actualele condiţii"*. Ordinele erau extrem de clare pentru ofiţerii KGB: **"Fiecare ofiţer trebuie să stăpânească arta de a lucra cu masele...Fiecare ofiţer trebuie să ştie să poarte un dialog în atmosfera cea mai politizată cu putinţă, fără a cădea în confruntare şi filosofie inutilă. (...) Cekiştii trebuie să facă mult mai des referiri la valorile umane comune, să pună accentul pe apărarea drepturilor omului, pe nonviolenţă, pe dreptate socială"**[110]. Aceste ordine şi indicaţii erau date într-un moment în care unii dintre agenţii folosiţi pentru

---

[104] **Ibidem,** p. 73.

[105] **Ibidem.**

[106] **"Elita societăţii era incredibil de laşă şi indecisă. Intelectualitatea - sprijinul «perestroikăi» - era mai fricoasă decât prevăzusem noi. Ne întrecuse toate aşteptările şi ţinea grozav la existenţa ei călduţă. Aşa că a trebuit să luăm măsuri pentru crearea unui bloc democratic foarte activ, care să unească intelectualii (molipsiţi, încă din anii '60, de ideile «dezgheţului», îndeosebi de libertatea de a se vântura prin lume, evident, pe banii statului) cu cercurile criminale, pregătite de noi în şcolile KGB",** scria ex-generalul KGB Mihail Liubimov (Apud **CNM,** nr. 229/1996, p. 5).

[107] În *Pravda* din 8 ianuarie 1988, Evgheni Primakov, directorul Institutului de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale (IMEMO) al Academiei de Ştiinţe a URSS, declara că **"glasnostul este un mijloc esenţial de influenţare a opiniei publice, la noi şi în Occident"** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 28).

[108] Françoise Thom, **op. cit.**, p. 82.

[109] **Ibidem**.

[110] **Ibidem**, p. 83.

a controla elementele naţionaliste căzuseră sub influenţa lor, iar unii intelectuali au refuzat să mai colaboreze cu ofiţerii KGB. Modul în care Alexandr Iakovlev a reuşit să adoarmă vigilenţa membrilor Biroului Politic, alarmaţi de rapoartele KGB, privind situaţia din Lituania, a îndreptăţit-o pe Françoise Thom să concluzioneze că, în fond, *perestroika* **"a fost mai curând o lovitură de stat în interiorul conducerii politice sovietice, desfăşurată cu încetinitorul, rămasă multă vreme într-o stare larvară, care s-a manifestat vizibil din ce în ce mai des în 1990-1991, pentru a culmina cu puciul din august 1991"**[111].

Robert Gates, fost director CIA, referindu-se la "perestroika"[112], afirma: **"Am avut încredere în eforturile făcute de Gorbaciov în primi doi ani şi jumătate petrecuţi la conducere pentru implementarea reformei, dar...am prevăzut cu precizie că încercarea de a restructura sistemul economic centralizat de stat nu va avea succes...Începând cu 1987, agenţia a furnizat detalii precise despre eşecul reformei lui Gorbaciov şi despre criza economică tot mai mare din Uniunea Sovietică. Neîncrederea agenţiei în politica economică a lui Gorbaciov s-a reflectat, în decembrie 1987, într-un raport în care se spunea: «Prevederile reformei constituie măsuri incomplete care lasă la locul lor stâlpii reformei planificate socialiste centralizate...». Acelaşi studiu pronostica cu acurateţe efectele negative provocate economiei de către reformele inadecvate ale lui Gorbaciov"**[113]. Într-un memorandum din 24 noiembrie 1987, directorul CIA avertiza asupra faptului că Mihail S. Gorbaciov are intenţia de a ameliora performanţele economice ale URSS, de a dinamiza politica internă şi, cu ajutorul unei diplomaţii active, să facă din Uniunea Sovietică un adversar mai puternic şi mai competitiv decât până atunci[114].

---

[111] **Ibidem,** p. 85.

[112] **"Concepţia perestroikăi, aşa cum a fost ea formulată în rapoartele lui M. Gorbaciov, la congrese şi plenare, în discursuri şi în cartea lui, *«Perestroika pentru ţara noastră şi pentru întreaga lume»*, tradusă în multe limbi, într-un număr de 5 milioane de exemplare, reprezenta un amalgam de postulate ale marxism-leninismului, de idei ale social-democraţiei contemporane şi de concluzii luate din rapoartele Clubului de la Roma, comisiilor Palme, Brandt, ale Comisiei Trilaterale şi ale altor centre occidentale. Prioritate aveau valorile globale, general-umane, interesele de clasă fiind date la o parte",** declara istoricul rus Valeri Musatov în 2009 în cadrul unui simpozion internaţional organizat de către Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989 şi dedicat prăbuşirii socialismului în Europa Centrală şi de Est (Apud Valeri Musatov, *Metamorfoza atitudinii lui Mihail Gorbaciov faţă de conducerile din ţările blocului sovietic*, în **Accentuarea crizei de regim în ţările socialiste europene. 1980 – 1990**, Editura Artpress, Timişoara, 2009, p. 33).

[113] Christopher Andrew**, CIA şi Casa Albă**, Editura ALL, Bucureşti, 1998, p. 441.

[114] **"Printre liderii sovietici există un acord general privind nevoia modernizării economiei lor, nu atât de dragul ei sau pentru a face ca cetăţenii sovietici să fie mai prosperi, cât pentru întărirea URSS-ului pe plan intern, pentru extinderea puterii personale şi pentru a permite consolidarea şi expansiunea puterii sovietice în străinătate. Cu siguranţă, acum au**

Totuşi, la nivelul CIA, la începuturile "perioadei Gorbaciov", nu exista un consens cu privire la modalitatea de interpretare a evenimentelor din URSS. La începutul anilor '80 în CIA exista un conflict între Robert Gates şi Melvin Goodman, şeful de divizie de la SOVA (Biroul de analiză al CIA pentru URSS). Melvin Goodman susţinea că în URSS au loc schimbări reale, în timp ce Robert Gates era acuzat de politizarea informaţiilor şi de faptul că încearcă să suprime părerile aflate în dezacord cu linia dură pe care o promova[115]. **"Când Gorbaciov a apărut la orizont, CIA a spus că «numai gura e de el», că era doar o încercare a sovieticilor de a ne trage pe sfoară. Când această părere a început să pară tot mai absurdă, CIA a schimbat tonul: Gorbaciov chiar voia schimbarea, dar URSS avea un sistem bine înrădăcinat şi care funcţiona în general, dar care nu putea fi schimbat...Când schimbările din URSS au devenit evidente, linia adoptată de CIA a fost că schimbările nu vor marca o diferenţă importantă faţă de trecut"**,[116] concluziona fostul secretar de stat George Schultz, făcând referire la analizele şi interpretările factorilor de decizie politică[117], militară şi de intelligence[118] de la Washington.

---

loc mari schimbări...în diplomaţia sovietică. Cu toate acestea, nu se remarcă schimbări fundamentale, în derulare sau în stadiul de proiect, în felul în care sovieticii conduc pe plan intern sau în ceea ce priveşte principalele lor obiective în străinătate...Un scop important al modernizării economiei – ca în timpul Rusiei lui Petru cel Mare – rămâne sporirea puterii militare sovietice şi a influenţei politice. Timp de secole, vesticii au sperat ca modernizarea economiei ruse şi reforma politică – chiar şi revoluţia – să reprezinte sfârşitul despotismului şi începutul occidentalizării. După 1917, Vestul a sperat ca schimbările interne din URSS să ducă la schimbarea dominaţiei brutale a comunismului în ţară şi a agresivităţii acestuia în străinătate. Aceste speranţe au fost spulberate de fiecare dată..." se putea citi în Memorandumul din 24 noiembrie 1987 al CIA (Apud Victor Sebestyen, **op. cit.**, p. 213).

[115] **"În depoziţia mea am descris felul în care Casey şi Gates au lăsat la o parte numeroase studii alcătuite de colegii mei şi de mine însumi; studiile acestea, foarte bine documentate, descriau eforturile făcute de Gorbaciov pentru a restructura sistemul sovietic şi a renunţa la angajamentele din Lumea a Treia. În 1985 am scris un memorandum care conchidea că Uniunea Sovietică nu avea să furnizeze aparate MIG 29 guvernului sandinist din Nicaragua; Gates a respins memorandumul şi a declarat că CIA nu avea să se situeze pe o poziţie incertă în această privinţă",** mărturisea Melvin Goodman (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 202).

[116] Christopher Andrew**, op. cit.,** p. 442.

[117] **"Obiectivul lui Gorbaciov era să redea dinamismul sistemului socialist şi să revitalizeze Uniunea Sovietică pe plan intern şi internaţional, pentru a concura cu Vestul. (...) Gorbaciov era diferit. Dorea să ne ucidă prin bunătate, nu prin brutalitate. Spunea lucrurile pe care noi ne doream să le auzim, făcând nenumărate propuneri seducătoare pentru a cuceri şi a menţine teren de propagandă în bătălia pentru cucerirea opiniei publice internaţionale...Teama mea era că Gorbaciov vorbea cu noi despre dezarmare fără ca sovieticii să facă vreun pas semnificativ în structura propriei lor armate şi că, într-un deceniu, ne puteam confrunta cu o ameninţare mult mai gravă decât în trecut"** mărturisea Brent Scowcroft, consilierul pentru securitate naţională al preşedintelui SUA, George W. Bush (Apud Victor Sebestyen, **op. cit.**, pp. 251 - 250).

Într-un interviu acordat revistei *Politique Internationale,* Richard Helms, fost director al CIA între 1965 şi 1973, referitor la supraestimarea de către Occident a puterii sovietice[119], declara că, în fapt, a fost supraestimată vigoarea economiei sovietice[120]. După destrămarea Uniunii Sovietice, în faţa valului de critici la care au fost supuşi analiştii intelligence-ului american, directorul CIA a cerut să se redacteze un raport privind modul în care CIA a înţeles evoluţia evenimentelor din spaţiul sovietic. Memorandumul realizat de către experţi avea să releve faptul că analiştii CIA[121] s-au înşelat mai puţin[122] decât universitarii specializaţi în problematica URSS. Memorandumul

---

[118] La 1 aprilie 1989, Robert Gates, ofiţerul de legătură al CIA cu Casa Albă, avea să declare cu ocazia unui discurs ţinut la Bruxelles că nici Mihail S. Gorbaciov şi nici **"structura puterii sale nu erau supuse irevocabil reformei"** (Apud **Ibidem**) şi a apreciat că liderul sovietic încă era supus dictaturii PCUS care rămânea imposibil de zdruncinat din temeliile sale.

[119] Amiralul William Crowe, preşedintele Comitetului Şefilor de Stat Major, referindu-se la rapoartele CIA despre evenimentele din URSS, declara: **"Vorbeau despre Uniunea Sovietică ca şi cum nu ar fi citit niciodată ziarele, cu atât mai puţin rapoartele serviciilor de spionaj"** (Apud **Ibidem**). Referindu-se la modul în care CIA înţelegea evoluţiile politico-economice şi sociale din Uniunea Sovietică, Douglas MacEachin, analist CIA pe probleme sovietice timp de peste două decenii şi jumătate, mărturisea: **"Însă, chiar dacă ştiam, nu am fi putut niciodată să facem publice aceste informaţii. Dacă am fi făcut asta, toţi mi- ar fi cerut capul"** (Apud **Ibidem**). Fostul ambasador al SUA în Ungaria, Mark Palmer, declara că ofiţerii CIA **"pur şi simplu se luau după ce anunţau oficial sovieticii, eliminau un procent din acele afirmaţii şi transmiteau mai departe de rămânea"** ceea ce **"era complet greşit"** în condiţiile în care **"toţi care trăiau...(acolo) în oraşe şi sate priveau în jur şi puteau vedea că era o nebunie".**

[120] În 1984, senatorul Daniel Patrick Moynihan le-a declarat studenţilor de la Universitatea din New York că **"America «n-ar trebui să fie obsedată de sovietici», deoarece ideea sovietică e depăşită, istoria înaintează şi o lasă în urmă...Când va veni timpul, va fi clar că libertatea va triumfa"** (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 202). Daniel Patrick Moynihan avea să confirme faptul că anumitor membri ai CIA li s-a impus să tacă în ceea ce priveşte modul de interpretare şi analiză a informaţiilor privind URSS.

[121] Ambasadorul Robert D. Blackwill, specialistul Consiliului Naţional de Securitate (NSC) al SUA pentru afacerile sovietice şi europene între 1989 şi 1990, mărturisea că dispreţul pentru analizele CIA era cvasigeneral în acea perioadă. **"Agenţia încă producea grămezi de analize pe care nu le citeam niciodată. În cei doi ani, nu am citit nici o estimare naţională. Nici măcar una. Iar cu excepţia lui Gates** (Robert – n.n.), **nu cred că mai era cineva la NSC care să facă asta",** mărturisea Robert D. Blackwill (Apud Tim Weiner, **CIA. O istorie secretă**, Editura Litera, Bucureşti, 2011, p. 685).

[122] **"Nu există motive care să ne facă să ne îndoim de dorinţa [lui Gorbaciov] de a interveni pentru păstrarea conducerii Partidului Comunist şi a influenţei sovietice decisive în regiune. Pentru Gorbaciov, ca şi pentru precedesorii săi, importanţa Europei de Est nu poate fi exagerată. Aceasta serveşte drept zonă-tampon, din punct de vedere militar şi ideologic, între URSS şi Vest, o bază pentru proiectarea puterii şi influenţei sovietice în toată Europa şi un canal pentru comerţul şi tehnologia din Vest. Este un stâlp extern cheie al însuşi sistemului sovietic...Nu avem motive să ne îndoim de dorinţa sovieticilor de a folosi forţa armată pentru a menţine conducerea partidului şi pentru a păstra poziţia sovietică în regiune...Viziunea lui Gorbaciov despre o «casă europeană comună», despre dezvoltarea unei cooperări intra-europene implică un grad de autonomie naţională mult mai mare decât poate aproba el sau orice alt lider sovietic...Moscovei îi va fi din ce în ce mai dificil să promoveze această direcţie în Vest fără să introducă divizii noi şi în Europa**

a evidenţiat faptul că ofiţerii CIA se concentraseră, totuşi, mai mult asupra ameninţării militare sovietice[123], ipoteza de bază a ofiţerilor Agenţiei. În *Memorandum* se menţiona faptul că datele deţinute de către CIA şi împărtăşite de către comunitatea academică relevau faptul că exista o probabilitate scăzută ca sistemul să se prăbuşească sub efectul mişcărilor populare şi al presiunilor interne[124]. Analiştii CIA s-au chinuit să ţină pasul în materialele lor cu vestea dezintegrării sistemului socialist, anunţată zilnic prin imagini televizate[125]. La 26 februarie 1994 a venit cutremurul în sediul central de la Langley. Pe primele pagini ale ziarelor şi la posturile de televiziune, cu titluri mari, era anunţată arestarea unui "cuplu de spioni CIA".

Coşmarul unei cârtiţe KGB infiltrată în CIA devenise o realitate. **"Cazul Aldrich Ames**[126] **scoate în evidenţă faptul că CIA, adesea înfăţişată ca o**

---

de Est. Zidul Berlinului va rămâne...", scriau analiştii CIA în septembrie 1988 (Apud Victor Sebestyen, **op. cit.**, p. 214).

[123] **"Astfel, la fiecare ofensivă americană ce viza mai mult sau mai puţin direct URSS, Moscova a ales să prezinte o faţă «angelică», lansând o nouă propunere în materie de dezarmare. De fapt, acest aspect defensiv ar putea să fie doar aparent, întrucât, refuzând să adopte logica reaganiană, URSS intenţionează să se prezinte ca «garantul păcii mondiale», joc care, pe termen lung, poate da roade...Acestea fiind spuse, dacă Moscova nu reacţionează direct pe teren nu înseamnă că rămâne pasivă. Nu trece nici o săptămână fără ca presa sovietică, atât de uz intern (***Pravda, Izvestia...),* **cât şi de uz extern (***Vie Internationale, Temps nouveaus...)* **să nu condamne «neo-globalismul» administraţiei lui Reagan",** scriau analiştii francezi din cadrul **Grupului de Studii şi Cercetări privind Strategia Sovietică (GERSS)** în 1986 (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 209).

[124] În *National Intelligence Estimate II-4-89*, Condoleezza Rice, consilierul pentru probleme sovietice al lui Brent Scowcroft, avea să scrie: **"Cel mai probabil, folosirea de către Uniunea Sovietică a puterii militare ca pârghie în relaţiile externe va fi redusă şi mai mult. Procesul iniţiat de Gorbaciov...va duce la schimbări de durată în comportamentul sovieticilor"** (Apud Victor Sebestyen, **op. cit.**, p. 252).

[125] **"Costul acestui eşec în îndeplinirea activităţii de bază a serviciilor de informaţii este vizibil: enormele cheltuieli din bugetul alocat apărării în epoca Reagan; o confruntare prelungită, fără a fi necesară, între Washington şi Moscova; pierderea oportunităţii de a influenţa evoluţia Confederaţiei Ruse"**, scria Melvin Goodman, în ziarul *Washington Post* la 19 decembrie 1999, cu referire la eşecul CIA de a prezice colapsul URSS (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 202). Milt Bearden, şeful Diviziei Sovietice a Serviciului Clandestin al CIA, avea să privească mut de uimire transmisia CNN ce înfăţişa căderea Zidului Berlinului (9 noiembrie 1989).

[126] Aldrich Ames a fost numit, în iulie 1983, şeful Secţiei Sovietice a Grupului de Contraspionaj din cadrul Departamentului Sovietic/Europa de Est din CIA. La 22 iulie 1986 a preluat conducerea de şef al Secţiei Sovietice în cadrul reprezentanţei CIA de la Roma, iar, mai apoi, după întoarcerea la Washington, a fost numit şeful Secţiei pentru operaţiunile în Cehoslovacia din cadrul Departamentului Sovietic al CIA. Prin acţiunea sa, Aldrich Ames, a adus un preţios concurs la lichidarea surselor de informare ale CIA în URSS. Înalţi funcţionari de la Iasenevo (Cartierul General al SVR - Serviciul de Informaţii Externe al Federaţiei Ruse) au primit recunoaşteri ale meritelor avute în recrutarea şi dirijarea uneia din cele mai importante "cârtiţe" din istoria confruntărilor sovieto-americane. În 1986, prestigiosul şi rar oferitul Ordin Lenin, a doua distincţie sovietică în ordinea importanţei, a fost acordată următorilor: Viktor I. Cerkaşin, şeful contraspionajului KGB de la Washington, Anatoli Kireev, şeful Directoratului K, ramura de

organizaţie secretă care dirijează abil din umbră evenimentele globale, este de fapt o birocraţie obosită, care trăieşte în trecut, poartă ochelari de cal şi este măcinată de carenţe profunde"[127], concluziona David Wise un reputat ziarist american şi autor al unor cărţi despre istoria şi operaţiunile secrete ale CIA. Jurnalistul David Wise, analizând activitatea CIA, concluziona că de la criza din Cuba (1962) şi afacerea Iran-Contras, agenţii secreţi ai CIA au provocat dezastre după dezastre. Analiştii, de la Langley, au judecat greşit aproape fiecare evoluţie principală din lumea postbelică, realizând şi cea mai spectaculoasă eroare: eşecul categoric de a prezice colapsul Uniunii Sovietice[128].

Mihail Gorbaciov avea să-şi afirme noile principii şi metode de politică externă, cu ocazia unei conferinţe ţinute, în mai 1986, în faţa funcţionarilor superiori din Ministerul de Externe al URSS: **"În prezent trebuie să învăţăm cât se poate de repede a transpune ideile şi orientările în acţiuni concrete şi s-o facem având mereu în minte - atât în lucrurile mari cât şi în cele mici - obiectivele mometului şi perspectivele strategice. (...) Este neapărat necesar a evalua cu precizie situaţia şi a stabili planuri concrete. Trebuie acordată mai multă atenţie elaborărilor, previziunii evenimentelor, trebuie sesizată orice posibilitate de creştere a eficacităţii, facultăţii de manevră raţională şi a dinamismului global al politicii noastre externe"**[129]. În ceea ce priveşte **"noua gândire politică"**[130]

---

contraspionaj a KGB la Moscova, Valentin Novikov, director adjunct al Directoratului K şi alţi patru înalţi funcţionari KGB. Cei 10 agenţi sovietici care au lucrat pentru CIA şi care au fost executaţi, după ce Aldrich Ames le-a dezvăluit identitatea, sunt: **GTBEEP** (nume de cod în dosarele CIA) – *general GRU Dmitri Federovici Poliakov* (nume de cod în dosarele FBI - **TOPHAT**); **GTGENTILE** – *locotenent-colonel KGB Valeri F. Martînov* **(PIMENTA**), detaşat la Washington; **GTGAUZE** – *maior KGB Serghei M. Motorin* **(MEGAS**), detaşat la Washington; **GTJOGGER** – *locotenent-colonel KGB Vladimir M. Piguzov*, detaşat în Indonezia; **GTACCORD** – *colonel GRU Vladimir Mihailovici Vasiliev,* detaşat la Budapesta; **GTCOWL** – *Serghei Voronţov, ofiţer KGB de la Moscova*, care a informat CIA despre praful pentru spioni; **GTMILLION** – *locotenent-colonel GRU Ghennadi Smetanin*, detaşat la Lisabona; **GTFITNESS** – *Ghennadi Grigorievici Varenik, ofiţer KGB* detaşat în Germania; **GTWEIGH** – *Leonid Polişuk, ofiţer* KGB detaşat în Africa; **GTSPHERE** – *Adolf G. Tolkacev*, cercetător militar sovietic de la Moscova.

[127] David Wise, **Cea mai înaltă trădare (Nightmover),** Editura Elit, Bucureşti, 1996, p. 264.

[128] CIA a editat, în cooperare cu *Center for the Study of Intelligence de la Washington*, în anii 1999 şi 2001 două volume care conţineau documente declasificate ale CIA privind analizele despre URSS din ultima perioadă a Războiului Rece. Primul volum (***At Cold War's End***) a fost editat de către istoricul Benjamin B. Fischer, iar cel de-al doilea (***CIA's Analysis of the Soviet Union 1947 – 1991***) de către istoricii Gerald K. Haines şi Robert E. Leggett. Volumele cuprind o serie de **National Intelligence Estimates (NIE*)*** şi **National and Special National Intelligence Estimates (SNIE)** cu privire la evoluţia URSS şi sunt aşezate, în ordine cronologică, însă **"cu o logică demonstrativă, evident refăcută a posteriori, vizibilă în alegerea şi organizarea documentelor"** (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 201). Miza era obţinerea calificativului **"Good Job"** pentru CIA din partea opiniei publice interne şi internaţionale.

[129] Mihail Gorbaciov, **Memorii**, Editura Nemira, Bucureşti, 1994, p. 135.

sovietică în planul relaţiilor internaţionale, Anatoli Goliţin, un defector sovietic şi un specialist în materie de dezinformare strategică a KGB, avertiza, încă din 1984, că mai întâi va avea loc o "liberalizare" în Europa Centrală şi de Est, apoi retragerea unuia sau mai multor state din Tratatul de la Varşovia pentru a mina structurile actuale ale NATO şi pentru a le înlocui cu un sistem european de securitate colectivă[131]. Principalul ţel va fi acela de a răsturna în mod ireversibil echilibrul mondial al puterilor.

Noua linie de politică externă[132] inaugurată la Kremlin reprezenta aplicarea la politica internaţională a strategiei ideologului comunist italian Antonio Gramsci, respectiv renunţarea la cucerire prin intermediul luptei de clasă şi recurgerea la strategia şantajului, nu prin forţă, ci prin slăbiciune, în parte reală, în parte simulată, pentru a-şi asigura ajutorul şi simpatiile

---

[130] Principalele componente ale acesteia, în viziunea istoricului Martin McCauley, erau: *"1) confruntarea dintre superputeri este neproductivă, de vreme ce orice avantaj tangibil câştigat de una dintre părţi o stimulează pe cealaltă să-l anuleze şi să-şi îmbunătăţească performanţele în domeniu; 2) puterea militară nu garantează securitatea, care poate fi atinsă doar prin mijloace politice şi prin căutarea unor soluţii comune; 3) securitatea unui stat nu poate fi sporită dacă aceasta se face în detrimental unui alt stat; 4) conflictul dintre superputeri în lumea a treia a adus Moscovei puţine avantaje tangibile, dar a contribuit la creşterea tensiunii dintre acestea; Rusia şi America ar trebui să-şi conjuge eforturile pentru a rezolva problemele lumii a treia împreună; 5) toate statele sunt interdependente, în consecinţă securitatea fiecărui stat depinde de relaţiile cu celelalte, de interacţiunile acestora; 6) valorile universale comune, cum sunt drepturile omului, nefolosirea forţei în rezolvarea problemelor politice, democraţia şi libertatea conştiinţei ar trebui să constituie fundamentul şi inspiraţia actelor decizionale de politică externă; 7) abordarea prin prisma ideologiei de clasă a strategiei de politică externă ar trebui abandonată în favoarea intereselor comune ale omenirii; 8) Uniunea Sovietică este un stat normal, care nu are ca obiectiv stăpânirea lumii, ci îşi doreşte să se afle în relaţii de strânsă cooperare cu toate celelalte state"* (Apud Martin McCauley, **op. cit.**, p. 106).

[131] La 22 ianuarie 1991, într-un document al Secretariatului CC al PCUS, se menţionau, la art. 15/2 (**"Despre evoluţia situaţiei în Europa de Est şi politica noastră în regiune"),** următoarele: **"Uniunea Sovietică este interesată de relaţii bune, de bună vecinătate cu statele din regiune. E foarte important ca aceste ţări să ducă faţă de noi o politică prietenoasă, să nu fie surse de antisovietism, să nu joace rolul de catalizator extern al separatismului naţional şi al tendinţelor centrifuge din Uniunea Sovietică, să nu fie promotorii politicii acelor forţe care doresc redesenarea hărţii politice a Europei"** (Apud Valeri Musatov, **op. cit.**, p. 44).

[132] Într-un document strict-secret al MAE sovietic se menţiona, cu referire la criza din spaţiul ţărilor socialiste şi poziţia de urmat a URSS, următoarele: **"Trebuie să pornim de la faptul că folosirea forţei militare ca parte a relaţiilor noastre cu statele socialiste...este total exclusă, chiar şi în situaţiile extreme (cu excepţia agresiunilor externe asupra aliaţilor noştri). Intervenţia militară nu va preveni, ci va înrăutăţi criza socială şi politică, va provoca proteste de masă, chiar şi rezistenţă armată, iar în final va duce la efectul opus, întărirea antisovietismului. Va submina grav autoritatea Uniunii Sovietice, va înrăutăţii relaţiile noastre cu puterile vestice...şi va duce la izolarea Uniunii Sovietice. Dacă situaţia se agravează în vreo ţară socialistă, trebuie să ne abţinem...de la a oferi sprijin public acţiunilor represive ale autorităţilor"** (Apud Victor Sebestyen, **op. cit.**, p. 221).

occidentale[133]. În martie 1987, Mihail S. Gorbaciov avea să declare în faţa membrilor Biroului Politic: **"Sarcina importantă este utilizarea potenţialului ştiinţific şi tehnologic vest-european. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât prietenii noştri din Europa de Est au reuşit deja s-o facă. Apropierea noastră de Europa occidentală le-ar face munca mai uşoară (...) Fără Europa, nu suntem, în realitate, capabili de nimic. (...) Nu să separăm Europa Occidentală de Statele Unite, ci mai degrabă să îndepărtăm Statele Unite de Europa"**[134]. Trebuie să remarcăm faptul că programul politic lansat de Mihail Gorbaciov a dus în final, vis-à-vis de NATO şi Occident, la ceea ce avea să-i declare politologul rus Gheorghi Arbatov, în 1989, unui general american, în timpul unei vizite la Bonn: **"O să facem un lucru nemaipomenit, o să vă lipsim[135] de duşmanul vostru!"**[136].

"Perestroika" şi "glasnost"-ul aveau să permită renaşterea naţiunii ruse. Perioada regimului sovietic (1917 – 1991) a însemnat un recul şi în existenţa acestei naţiuni de primă mână a spaţiului sovietic. Distrugerea locurilor şi a monumentelor istorice, criza demografică a ruşilor, evidenţiată de recensămintele din 1970 şi 1979, distrugerea mediului rural, alcoolismul şi dezbinarea familiei, proiectele "prometeice", precum abaterea fluviilor din Siberia spre regiunile meridionale ale URSS, şi nu numai, au fost factori de influenţă ai reculului naţiunii ruse. **"Pentru că puterea a fost rusă, pentru că toate popoarele Uniunii Sovietice consideră Rusia şi sistemul cele**

---

[133] **"Tentativa pentru a face Europa «socialistă» şi pentru a pune potenţialul ei industrial în slujba cauzei socialismului a fost marea problemă a politicii externe sovietice încă din epoca lui Lenin: de asta depindeau şi supravieţuirea URSS şi succesul oricărei experienţe socialiste",** concluziona fostul disident sovietic Vladimir Bukovski (Apud Vladimir Bukovski, **Judecată la Moscova**, Editura Albatros, Bucureşti, 1998, p. 399).

[134] Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 42.

[135] **"Odată, demult, Agenţiei îi fusese uşor să fie unică şi mistică. Nu era o instituţie. Era o misiune. Iar misiunea era o cruciadă. Apoi ni s-a luat Uniunea Sovietică şi nu ne-a mai rămas nimic. Nu avem o istorie. Nu avem un erou. Până şi medaliile noastre erau secrete. Iar acum s-a încheiat şi misiunea. *Fini*",** mărturisea Milt Bearden, şeful Diviziei Sovietice a Serviciului Clandestin al CIA (Apud Tim Weiner, **op. cit.**, p. 450). Phil Giraldi, şeful staţiei CIA din Barcelona, scria: **"Tragedia fundamentală este una spirituală. Cei mai mulţi dintre ofiţerii tineri pe care îi cunoşteam eu au demisionat. Erau cei mai buni şi mai străluciţi. 80 sau 90% din oamenii pe care îi ştiam eu, aflaţi în culmea carierei, şi-au făcut bagajele. Nu mai exista motivaţie. Se pierduse entuziasmul"** (Apud **Ibidem**, p. 451).

[136] Oleg Kalughin, fost general KGB, declara la CNN, cu referire la sfârşitul Războiului Rece, următoarele: **"Vestul a câştigat Războiul Rece folosind toate mijloacele pe care le-a avut la îndemână, inclusiv acţiunile clandestine şi manipulările psihologice. Cu toate acestea, victoria în Războiul Rece, dizolvarea URSS şi decesul Imperiului Răului nu înseamnă că Occidentul a câştigat bătălia spirituală. Aşa cum ştiţi, Rusia încearcă să-şi revină, are loc un proces de redresare. Dar asta nu înseamnă că Rusia se va întoarce la comunism. Însă bătălia pentru câştigarea spiritelor este un proces lent şi cred că Vestul şi-a abandonat prea devreme eforturile depuse pentru a schimba mentalităţile sovietice, pentru a câştiga de partea sa majoritatea poporului rus"** (Apud Catherine Durandin, **op. cit.**, p. 201).

două faţete ale aceleiaşi realităţi, societatea rusă nu poate scăpa de constatarea că ea a fost victimă şi călău în acelaşi timp. După decenii de nenorociri, ea trebuie să se redescopere, să măsoare amploarea pustiirii sale, să-şi recunoască responsabilitatea pentru a se accepta. Trezindu-se, Rusia trebuie să meargă până la capătul adevărului. Aceasta conferă naţionalismului său o tonalitate particulară. Nu avem de-a face cu naţionalismul triumfător al unui popor care are revelaţia forţei sale. Naţionalismul său este acela al durerii şi al umilinţei"[137], scria Hélène Carrère d'Encausse în lucrarea sa despre triumful naţiunilor în spaţiul sovietic. Preşedintele Mihail Gorbaciov nu a rămas insensibil la această trezire la viaţă a naţiunii ruse şi l-a numit pe academicianul Dmitri Lihaciov, considerat de compatrioţii săi ca fiind "conştiinţa Rusiei", în funcţia de preşedinte al *Fondului pentru cultura sovietică*. Scriitorul ruralist Serghei Zalîghin devine redactorul-şef al revistei *Novîi Mir* care va deveni port-drapelul renaşterii intelectuale şi morale a Rusiei. În paginile revistei *Novîi Mir* vor fi redescoperite scrierile lui Boris Pasternak, Bulgakov şi Soljeniţîn, iar Serghei Averinţev, o figură emblematică a gândirii liberale ruse, va avea responsabilitatea de a regăsi şi publica textele gânditorilor ruşi din secolul XIX.

Celebrarea cu o pompă extraordinară a unui mileniu de creştinare a ruşilor, întâlnirea preşedintelui Mihail S. Gorbaciov cu Patriarhul Rusiei şi cu Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, la 29 aprilie 1988, critica sistemică adusă de Gorbaciov restrângerii libertăţilor religioase, restituirea lăcaşelor de cult, multă vreme închise, celebrarea unei slujbe în Catedrala Înălţării din Kremlin, reprezintă tot atâtea eforturi ale liderului sovietic de a-şi alătura Biserica Rusă procesului de *perestroika.* Preşedintele KGB, Viktor Cebrikov, anunţa, la 18 aprilie 1988, personalul care preda în şcolile KGB, că, în viitor, sarcina ofiţerilor KGB este **"de a face deosebire între religie şi clericalismul militant, între activitatea religioasă autorizată şi subversiunea ilegală"**[138]. În această perioadă de efervescenţă a sufletului şi spiritului rus vor lua fiinţă *Asociaţia artiştilor ruşi* şi *Fundaţia pentru literatura şi cultura slavă* care vor reuni în jurul lor acele energii intelectuale şi spirituale ce aveau drept scop să redescopere şi să răspândească patrimonial cultural şi istoric al Rusiei, să mobilizeze intelectualii pentru a păstra unitatea Rusiei în faţa sfâşierilor naţionaliste. *Fundaţia pentru literatura şi cultura slavă*, născută în urma cooperării dintre Uniunile scriitorilor din cele trei republici slave, Biserica Rusiei şi Biserica Rusiei de Rit

[137] Hélène Carrère d'Encausse, **Triumful naţiunilor**, Editura Remember, Bucureşti, 1993, p.195.
[138] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 74.

Vechi, are drept obiectiv reunirea într-un efort de redresare toate popoarele slave din spaţiul sovietic. Programul naţionalismului rus s-a dezvoltat în perioada 1986-1990 şi reflectă, în mare, programul celor patru curente existente în sânul lui *(naţionalismul liberal, conservator, radical de dreapta şi de stânga)* şi care cereau: ***1) guvern rus independent; 2) puteri locale; 3) amplă autonomie economică în chiar interiorul Rusiei, pentru a permite iniţiativei populare să se exprime; 4) refacerea unei ţărănimi proprietare de pământ; 5) separarea reală a Bisericii de Stat*** şi ***6) revenirea la denumirile ruseşti tradiţionale ale oraşelor şi străzilor.***

Naţional-liberalii ruşi care ar putea fi calificaţi drept creştin-democraţi, respingeau cu putere marxismul şi mai ales **"nihilismul său naţional"**[139], precum şi şovinismul care duce la anti-semitism, încearcau să apere naţionalismul de devierile şovine şi considerau că ar trebui să se sprijine pe ceea ce reprezintă însăşi esenţa culturii ruse autentice, în condiţiile în care chiar Mihail Gorbaciov a declarat, într-un discurs, că **"Rusia este ultimul refugiu al spiritualităţii"**[140]. Naţional-bolşevicii nu sunt stalinişti, resping marxism-leninismul, deşi acceptă, o variantă rusă şi recunosc meritul liderilor URSS de a fi păstrat Imperiul Rus, de a fi construit un Stat puternic care a ştiut să preia o mare parte din tradiţiile Statului Rus. O serie de naţionalişti ruşi, adunaţi prin cluburile politice din Moscova şi Leningrad, vor poza în reformatori de tip social-democrat şi occidentalizaţi şi vor considera, spre deosebire de liberali, că la baza reconstrucţiei Rusiei nu trebuie să se afle creştinismul ca element constitutiv al culturii politice ruse.

Conservatorii ruşi resping Occidentul care l-a produs pe Karl Marx şi consideră că valorile morale ale creştinismului, salvarea personală şi păstrarea unei comunităţi de cultură stabile reprezintă refugiul împotriva pseudo-culturii Occidentului. Criticul Vadim Kojinov va bulversa acele momente de renaştere naţională rusă printr-un eseu ce va rezuma o dezbatere foarte importantă existentă în societatea sovietică/rusă: **"Este Stalin cel care a provocat tragedia rusă -** rezumă Hélène Carrère d'Encausse ideile lui Kojinov **-, sau originea ei trebuie căutată într-un sistem de gândire care a condus la revoluţie? Rusia, înapoierea ei, poporul ei neobişnuit cu democraţia, sunt, oare, răspunzătoare de stalinism? Oferea stalinismului un mediu ideal, sau era vorba doar de o pervertire a spiritului, străină de Rusia şi importată din străinătate?"**[141].

Abolirea, la 14 martie 1990, a articolului 6 din Constituţia URSS, care făcea din PCUS unicul partid politic autorizat în URSS, avea să genereze

---

[139] Hélène Carrère d'Encausse, **op. cit.,** p. 201.
[140] **Ibidem**, p. 202.
[141] **Ibidem**, p. 203.

apariţia unui imens număr de partide politice şi mişcări pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice[142]. În cursul anului 1990, circa 3 milioane de membri din cele 19 milioane de membri ai PCUS au părăsit partidul. Totodată, organizaţiile de komsomol şi de pionieri, subordonate PCUS, şi-au încetat activitatea[143]. Cel de-al III-lea Congres extraordinar al Deputaţilor Poporului (12 – 15 martie 1990) a aprobat alegerea lui Mihail S. Gorbaciov în funcţia de preşedinte al URSS cu 1.329 voturi "pentru" şi 495 voturi "contra". Alegerea lui Boris Elţîn ca preşedinte al Sovietului Suprem al RSFSR, la 29 mai 1990, cu sprijinul discret al lui Alexandr Iakovlev, va impulsiona lupta pentru afirmarea statului şi a naţiunii ruse. Ambasadorul american la Moscova va fi informat de către Ruslan Hasbulatov, numit adjunct al preşedintelui Boris Elţîn, în iunie 1990, de faptul că Federaţia Rusă va fi succesoarea Uniunii Sovietice şi că viitoarea organizare a spaţiului sovietic va însemna o confederaţie liberă, dominată de Rusia, iar Mihail S. Gorbaciov trebuia distrus deoarece le stătea în cale. Congresul al XXVIII-lea al PCUS, desfăşurat în perioada 2-13 iulie 1990, avea să releve existenţa a trei mari grupări în interiorul partidului: a) conservatorii, conduşi de Egor Ligaciov; b) centriştii, regrupaţi în jurul lui Mihail S. Gorbaciov, şi care predică introducerea treptată a economiei de piaţă şi c) radicalii, dirijaţi de Boris Elţîn, Gavriil Popov şi Anatoli Sobceak, care militează pentru transformarea PCUS într-un partid politic de tip parlamentar, pluripartidism şi introducerea imediată a mecanismelor de piaţă în URSS. La sfârşitul Congresului al XXVIII-lea, Boris Elţîn demisionează din PCUS.

La 4 decembrie 1990, Sovietul Suprem al URSS va aproba realizarea unei ample reforme constituţionale a puterii centrale, care îi reîntăreşte autoritatea lui Mihail S. Gorbaciov. Se înfiinţează funcţia de vicepreşedinte al URSS, propus de către preşedinte şi ales de către Congres şi, totodată, se lărgeşte Consiliul Federaţiei, cu vicepreşedintele Uniunii Sovietice şi cu preşedinţii republicilor autonome, urmând ca acesta să preia coordonarea politicii guvernului central cu politicile guvernelor republicilor, precum şi

---

142 În martie 1991 a fost adoptată ***Legea cu privire la uniunile obşteşti*** prin care a început procesul de înregistrare a noilor partide. Curentul social-democrat era reprezentat de *Partidul Socialist* şi *partidele social-democrate*, iar curentul de extremă dreapta era reprezentat de *Uniunea Democratică*. Curentul de orientare creştin-democrată era reprezentat de *Partidul Creştin-Democrat Rus, Partidul Creştin-Democrat din Rusia.* Liberalismul era reprezentat de *Partidul Democrat al Uniunii Sovietice*, devenit ulterior *Partidul Democrat al Rusiei*, precum şi de *trei partide ale democraţilor constituţionali (kadeţii*). În octombrie 1990, toate aceste partide s-au unit în cadrul unei mişcări politico-sociale de masă intitulată *Rusia Democratică* care a devenit, astfel, principala forţă de opoziţie la adresa PCUS.

143 În perioada ianuarie 1990 – iunie 1991, efectivul PCUS s-a redus cu 4 milioane de membri, de la 19 milioane la 15 milioane. Numărul celor primiţi în partid a scăzut în termen de un an (1 ianuarie 1990 – 1 ianuarie 1991) de la 313.000 persoane la 108.000 persoane.

recomandarea de metode pentru reglarea conflictelor interetnice. Guvernul îşi schimbă denumirea în Cabinet de Miniştri şi un Consiliu de Securitate, format din 8 membri, înlocuieşte Consiliul Prezidenţial cu cei 15 membri ai săi. Sub presiunea exercitată de amploarea nemulţumirilor sociale, ca urmare a agravării crizei economice, Sovietul Suprem a legalizat, la 20 decembrie 1990, pluralismul sindical. Totuşi, Imperiul Sovietic se dezmembra, încetul cu încetul, sub presiunea activităţii Fronturilor Populare şi a procesului alegerilor locale desfăşurate în primăvara anului 1990. În urma acestor alegeri locale, republicile sovietice îşi proclamă independenţa sau reabilitează simbolurile suveranităţii (imnul naţional, drapelul etc.). Parlamentele naţionale aveau să legifereze separat, deschizând, astfel, calea unui "război al legilor" între centrul sovietic şi republici.

În cursul lunii septembrie 1990 este respins **"Programul celor 500 de zile"**[144], ca model de reformă economică, ceea ce va adânci prăpastia dintre Mihail S. Gorbaciov şi reformatori. La 20 decembrie 1990, Eduard Şevardnadze, ministrul de Externe al URSS, demisionează deoarece **"printre reformatori domneşte dezordinea"**[145] şi, totodată, **"se pregăteşte o dictatură"**[146], iar el nu poate accepta această înaintare spre dictatură. Alexandr Iakovlev demisionase, la 28 iulie 1990, din funcţia de consilier al preşedintelui Mihail Gorbaciov, iar, mai apoi, din PCUS, la 16 august 1990, după ce denunţă o viitoare lovitură de stat împotriva lui Gorbaciov: **"Aş dori să previn societatea că o grupare stalinistă influentă s-a format în sânul nucleului conducător al Partidului. Aceasta pregăteşte o revanşă socială, o lovitură de stat şi o preluare a puterii în rândurile Partidului"**[147]. Referindu-se la eforturile lui Mihail Gorbaciov de a restructura PCUS-ul la toate nivelurile şi de a accelera mersul înainte al proceselor de *perestroikă*[148],

---

144 *"Programul celor 500 de zile"* a fost elaborat de către academicianul Stanislav S. Şatalin şi G. Iavlinski şi urmărea câteva obiective extrem de clare: *1) descentralizarea economiei; 2) trecerea la darea în arendă şi privatizarea întreprinderilor; 3) lichidarea controlului statului asupra preţurilor* şi *4) menţinerea şomajului în anumite limite.* "Programul Şatalin - Iavlinski" se opunea programului guvernamental al premierului Rîjkov, care pleda pentru menţinerea rolului de regularizator al statului şi, totodată, pentru un grad mai mare de protecţie socială.

145 Pascal Lorot, **Perestroika**, Editura Corint, Bucureşti, 2002, p. 102.

146 **Ibidem.**

147 **Ibidem**, p. 103.

148 **"Partidul care se pronunţă cel mai activ în favoarea unei examinări a problemelor recent apărute este Partidul Socialist Francez, ceea ce se explică înainte de toate prin poziţia sa de partid la putere şi prin atitudinea conducerii sale care este vizibil alarmată de problema supravieţuirii ideii socialiste în condiţiile de criză prin care aceasta trece în Europa răsăriteană. Astfel reprezentanţii PS şi-au manifestat în ultima vreme, de nenumărate ori, dorinţa să fie studiată, în sânul stângii europene, o nouă concepţie de acţiune pentru partidele socialiste şi social-democrate în condiţiile unei Europe în mutaţie. P. Mauroy a spus de mai multe ori, în legătură cu acest lucru, că este dispus să vină în URSS şi să cerceteze acest ansamblu de probleme cu conducerea PCUS. (...) Vedem**

jurnalistul L. Mandeville scria, la 30 august 1991, în *Le Figaro*, următoarele: **"Încetineala datorată vechilor obiceiuri şi, mai ales, absenţa unei definiri clare şi unanime a rolului Partidului în noul context creat de perestroika au anihilat, în bună parte, aceste eforturi. În pofida declaraţiilor oficiale şi a măsurilor luate, birocraţia Partidului continua să ceară să gestioneze ea totul şi să domine, refuzând orice transfer efectiv de responsabilitate, orice împărţire a puterii cu vreun stat autonom sau cu noile organizaţii înfiinţate de societatea civilă"**[149].

Evenimentele dramatice de la Vilnius, din noaptea de 12 spre 13 ianuarie 1991, când paraşutiştii sovietici vor lua cu asalt Ministerul lituanian al Apărării şi sediul Televiziunii, vor genera ample proteste interne şi internaţionale şi va readuce în discuţie problema viitorului Uniunii Sovietice. **"Nu ne trebuie o Uniune în forma existentă în prezent. Nu ne trebuie un asemenea centru, uriaş şi birocratic. Nu ne trebuie ministere, nu ne trebuie această uriaşă maşină birocratică ce dictează în mod rigid totul de sus şi până jos de peste 70 de ani. Trebuie să ne eliberăm de acest lucru"**[150], declara Boris Elţîn la 9 martie 1991 cu ocazia discursului rostit la Casa Cineaştilor din Moscova. La 17 martie 1991, 80% dintre cetăţenii sovietici (148.574.606 de persoane) din cele 185.647.355 de persoane înscrise pe listele de vot participă la referendumul asupra "menţinerii unei Uniuni reînnoite", cu excepţia cetăţenilor din Estonia, Letonia, Lituania, RSS Gruzină, RSS Armeană şi Republica Moldova. 76,4% dintre participanţii la referendum au votat pentru noul proiect de Uniune, respectiv 90% din sufragii în republicile Asiei Centrale, 71% în Rusia şi 70,2% în Ucraina, iar 21,7% au votat împotrivă. În RSFS Rusă au participat la vot 71,3% din populaţie, dintre care 75,4% au fost de acord cu noua Uniune. În Ucraina au participat la vot 70% din votanţi, din care 83% s-au pronunţat şi ei pentru noua Uniune. Totodată, 69,85% dintre ruşi au fost împotriva instituirii funcţiei de preşedinte ales prin vot universal în RSFS Rusă. La 22 mai 1991, deputaţii ruşi adoptă principiul regimului prezidenţial în republica lor. Ruşii vor fi chemaţi, la 12 iunie 1991, la urne pentru a-şi alege preşedintele. Boris Elţîn obţine 53,7% din voturi, la o rată de participare de 76,66% pentru cei 106.000.000 de înscrişi. Noul preşedinte ales al RSFS Ruse a interzis, la 20

în ansamblu sporind în sânul stângii europene înţelegerea privind necesitatea de a căuta răspunsuri la întrebările pe care le pun răsturnările politice din Europa, îndeosebi în ceea ce priveşte riposta dată forţelor politice care preconizează ideile «neoliberalismului» şi care şi-au creat deja organizaţiile lor şi structurile lor politice în Europa de Est", consemna directorul-adjunct al Departamentului Internaţional al CC al PCUS într-o notă înaintată către CC al PCUS la 7 iunie 1991 (Apud Vladimir Bukovski, **op. cit.**, p. 403).

[149] Pascal Lorot, **op. cit.**, p. 104.

[150] Vasile Buga, **op. cit.,** p. 87.

iulie 1991, activitatea partidelor politice în sânul întreprinderilor şi al administraţiei din RSFS Rusă.

Parlamentul de la Kiev va decide, la 27 iunie 1991, amânarea până în septembrie a examinării viitorului tratat unional. "Imposibilul tratat" negociat de republicile sovietice lăsa loc la multiple interpretări din cauza numeroaselor sale incoerenţe juridice şi consacra, în ochii aripii conservatoare din PCUS, mai ales în versiunea sa finală, dezmembrarea Uniunii Sovietice[151]. Textul acestui tratat trebuia să fie semnat pe 20 august 1991[152]. Liderii RSFS Ruse şi ruşii încep să fie îngrijoraţi de avântul spre independenţă al formaţiunilor autohtone (21 de republici autohtone), încurajat şi dirijat de către oamenii lui Mihail S. Gorbaciov, comuniştii de şcoală veche. **"Pe de altă parte, în drumul ei spre democraţie, Rusia pare să fie depăşită de un mare număr de republici. Ţara este stăpânită de mari temeri, de spaime apocaliptice, de psihoza comploturilor. «Mâna forte», al cărei mit a apărut în vara anului 1989, stârneşte frica, dar este şi dorită. Se caută trădători. Periodic, lumea este înspăimântată de zvonurile despre lovituri de stat"**[153], scria Françoise Thom cu referire la acele premergătoare loviturii din 19 august 1991.

În timpul evenimentelor din 19 – 21 august 1991, KGB-ul a fost divizat în mai multe facţiuni, iar modul de acţiune a părut mai mult decât dubios. Unităţile KGB din Sankt-Petersburg nu s-au implicat în arestarea oponenţilor politici ai Comitetului de Stat pentru Starea Excepţională (GKCP) şi nu l-au împiedicat pe Anatoli Sobciak în organizarea unui miting anti-GKCP pe 20 august 1991. La Moscova, pe lista celor 69 de oameni propuşi pentru arestare de către preşedintele KGB se aflau foarte mulţi necunoscuţi, iar Boris Elţîn era pe ultimul loc. Conducerea Direcţiei Generale I a KGB a fost extrem de rezervată în ceea ce priveşte implicarea în planurile GKCP-ului. Leonid Vladimirovici Şerbaşin, şeful Direcţiei Generale I a KGB, nu a executat ordinul de a pregăti un detaşament de forţe speciale (100 de oameni) pentru a fi pus la dispoziţia GKCP. Din proprie iniţiativă, el a remis GKCP-ului informaţii privind reacţia Occidentului la evenimentele aflate în derulare la Moscova[154].

---

151 Liderii republicilor sovietice doreau o autonomie maximă, nu o dezmembrare a Uniunii Sovietice. La întâlnirea lărgită a cabinetului ministerial, din 5 iulie 1991, au fost analizate eventualele consecinţe ale dezmembrării URSS, iar liderii republicilor s-au pronunţat împotriva acestui proces.

152 La 2 august 1991, Mihail S. Gorbaciov a anunţat în cadrul unui interviu televizat că noul Tratat unional "**este deschis pentru semnare**" şi preşedinţii Rusiei, Kazahstanului şi Uzbekistanului vor fi primii care îl vor semna.

153 Françoise Thom, **op. cit.,** p. 128.

154 Jurnalistul rus Oleg Grechenevsky consideră că predarea generalului Vladimir A. Kriucikov, în dimineaţa zilei de 21 august 1991, a fost determinată de faptul că **"în sfârşit, el a înţeles că la Moscova este înconjurat de sabotorii «mafiei asiatice» şi că este mai bine pentru el să se**

Leonid V. Şerbaşin a devenit preşedintele KGB-ului pentru 24 de ore, după întoarcerea lui Mihail S. Gorbaciov la Moscova pe 22 august 1991[155], pentru a fi înlocuit, la cererea lui Boris Elţîn, cu Vadim V. Bakatin. Puciul de la Moscova[156] din perioada 19-21 august 1991 a consemnat participarea doar a circa 1% din populaţia fostei Uniuni Sovietice, ceea ce semnifică un procent infim, şi a însemnat începutul sfârşitului pentru regimul politic reprezentat de PCUS şi al său secretar general[157].

Evenimentele care s-au succedat după reîntoarcerea lui Mihai S. Gorbaciov din Crimeea la Moscova, la 22 august 1991, au creat Occidentului impresia că principiile democratice şi ideea de democraţie au câştigat[158]. În realitate capetele de afiş ale fostei clase conducătoare sovietice au fost înlocuite de oameni din eşalonul al doilea al PCUS iar privatizarea a constat, în

---

predea singur, fără a aştepta până când Şerbaşin sau Prilukov îl vor prinde" (Apud Oleg Grechenevsky, **Originile regimului nostru**..., p. 71). În opinia jurnalistului de investigaţie Oleg Grechenevsky această ***"mafie sud-asiatică"*** a fost creată de către generalul KGB Yakov Medianik, fost rezident KGB în India, şi, mai apoi, şef al direcţiei de spaţiu şi locţiitor al şefului Direcţiei Generale I a KGB. Şefii Direcţiei Generale I a KGB au provenit din cadrul Departamentelor 8 (Ţările nonarabe din Orientul Apropiat, inclusiv Afganistan, Iran, Israel, Turcia), 6 (China, Vietnam, Laos, Cambodgia, Coreea de Nord) şi 7 (Thailanda, Indonezia, Japonia, Malaezia, Singapore, Filipine): Leonid Şerbaşin (1988 – 1991) a fost rezident KGB în India şi Iran; Evgheni Maksimovici Primakov (1991 – 1996) a îndeplinit misiuni de spionaj în spaţiul Orientului Mijlociu şi în India; Viaceslav Ivanovici Trubnikov (1996 – 2000) a fost rezident în India. "Orientaliştii" au ţinut sub control spionajul sovietic/rus timp de 11 ani. Sergei Nikolaevich Lebedev a fost numit director al SVR (Serviciul de Informaţii Externe) în mai 2000. Noul şef al SVR a lucrat împreună cu Vladimir V. Putin în spaţiul german, respectiv la Departamentul 4. "Mafia europeană" a Direcţiei Principale I a KGB prelua pentru prima dată controlul asupra informaţiilor externe.

155 **"Vreau să cred că, în acest complot, Mihail Gorbaciov este victima şi nu instigatorul, căci, dacă ar fi aşa, şi-ar fi semnat condamnarea la moarte. O moarte fizică, morală şi politică (...) Părăsirea capitalei şi abandonarea postului său este evident o eroare grosolană care ţine de inconştienţă",** declara Eduard Şevardnadze în faţa camerelor de televiziune în cursul zilei de 20 august 1991 (Apud Andrei S. Graciov**, Naufragiul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS**, Editura Nemira, Bucureşti, 1995, p. 245).

156 **"Totul nu a fost decât o farsă nemaipomenită, grandioasă, planificată şi executată în mod strălucit. În acest cadru, rolurile au fost scrise deopotrivă pentru actorii inteligenţi, ca şi pentru cei nătângi, pentru toţi aceia care, cu voie sau fără de voie, şi-au jucat partitura**", avea să declare, la 19 august 1994 într-un interviu acordat Agenţiei ITAR-TASS, generalul Alexandr Lebed, unul dintre militarii chemaţi să joace un rol în executarea acestei pseudo-lovituri de stat (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 49).

157 Referindu-se la destrămarea URSS, fostul preşedinte al Sovietului Suprem al URSS, A. Lukianov, consideră că preşedintele URSS şi cel al Rusiei, împreună şi cu ceilalţi lideri republicani, se fac vinovaţi de acest lucru. **"În confruntarea cu Centrul -** scrie A. Lukianov -, **se ducea o luptă disperată pentru putere, în cadrul căreia adevăratele interese ale popoarelor, ale milioanelor de oameni simpli, soarta unei mari puteri mondiale erau împinse în planul al doilea**" (Apud Vasile Buga, **op. cit.,** p. 164).

158 Cu prilejul unei dezbateri ştiinţifice organizate la Moscova, în octombrie 2004, Mihail S. Gorbaciov a vorbit, în premieră, despre faptul că **"în luna iulie 1991, în cadrul unei plenare a CC al PCUS s-a discutat posibilitatea ca în luna noiembrie 1991 să se constituie, pe baza PCUS, mai multe partide: comunist, social-democrat, liberal etc.**" (Apud **Ibidem**).

esenţă, în acapararea fostului sector public de către ofiţerii KGB-ului[159] şi liderii nomenclaturii[160]. Rememorând întâmplările petrecute în culisele Kremlinului, Evgheni Novikov[161] scria: **"În august 1990 aparatul Comitetului Central a emis un document ultrasecret, denumit «Notă» (din 23 august 1990), care propunea o penetrare de mare anvergură a elitei Partidului pe pieţele financiare mondiale…La sfârşitul lui 1990, CC al PCUS a început să creeze bănci comerciale spre a spăla banii Partidului. Trei dintre ele erau situate la Moscova…Pe scară locală, alţi reprezentanţi ai elitei Partidului au pus mâna pe bănci pe care le-au folosit ca baze ale unor întreprinderi comerciale. În total, Comitetul Central şi grupările regionale ale Partidului au creat câteva sute de societăţi pe acţiuni"**[162].

Politologii ruşi Vladimir Soloviov şi Elena Klepikova consideră că principala cauză a eşecului restructurării constă în faptul că elita birocratică şi de intelligence a Uniunii Sovietice a subestimat forţa adormită a naţiunilor, dorinţa lor de libertate şi independenţă[163]. "Oamenii" KGB-ului aflaţi în fruntea mulţimilor au fost nevoiţi să ţipe tot mai tare în lupta cu "ocupanţii"

---

159 **"Ne-am introdus oamenii – specialişti în finanţe, formaţi la KGB – în băncile noastre sovietice, după cum şi în băncile mixte de la Londra şi de aiurea. Începând de atunci, am dezvoltat, de exemplu, capacitatea de a manipula cursul aurului**", avea să declare ex-generalul KGB Oleg Kalughin în dialogul cu Pavel Klebnikov de la Paris din 2001 (Apud Thierry Wolton, **op. cit.**, p. 63).

160 Firma de investigaţii economice *Kroll Associates*, chemată de către Boris Elţîn pentru a încerca să găsească miliardele de ruble furate de funcţionarii PCUS, a renunţat, totuşi, la anchetă deoarece nu aveau rezultate probante. O Comisie de anchetă parlamentară a făcut referire la dispariţia a 60 de tone de aur, 8 tone de platină, 150 de tone de argint, 15 – 20 miliarde de dolari în lichidităţi. În decembrie 1990, Valentin Pavlov, ministrul de finanţe al URSS, a reuşit să-i convingă pe câţiva bancheri elveţieni să răscumpere 100 de miliarde de ruble sovietice (devalorizate) în schimbul a 5 miliarde de dolari în lichidităţi. În ianuarie 1991, noul ministru de Finanţe al URSS, Vladimir Orlov, a reuşit să schimbe 145 de miliarde de ruble contra 4,5 miliarde de dolari.

161 Fost membru al Departamentului Internaţional al CC al PCUS, Evgheni Novikov a publicat, în colaborare cu Patrick Bascio, lucrarea **Gorbatchev and the Collapse of the Soviet Communist Party**, Peter Lang Publishing, New York, 1994.

162 Vladimir Bukovski, **op. cit.**, p. 404 - 405. Într-o notă intitulată *În legătură cu măsuri urgente, referitoare la organizarea activităţii comerciale a partidului, în URSS şi peste hotare*, Nikolai Krucina, administrator al CC al PCUS, scria că **"vor fi indispensabile respectarea unei confidenţialităţi rezonabile şi utilizarea, în anumite cazuri, a unor societăţi anonime, care să împiedice identificarea directă a PCUS"** în condiţiile în care **"scopul final ar fi crearea în mod planificat a structurilor unei economii «invizibile» a partidului, cunoscută de un cerc foarte restrâns de persoane, în paralel cu o comercializare a bunurilor declarate ale partidului"** (Apud Thierry Wolton, **op. cit.,** p. 62).

163 Sovietologul Thierry Wolton este de părere că eşecul planurilor lui Mihail S. Gorbaciov sunt legate de **"un calcul politic greşit, un efect de oglindă care a orbit Moscova şi deşteptarea naţionalismelor"** astfel încât **"favorizând Fronturile Populare, echipa conducătoare a crezut că, totuşi, comuniştii vor reuşi să se infiltreze printre nemembrii de partid"** însă **"cum Moscova şi-a supraestimat capacitatea de manipulare, s-a produs exact contrariul"** (Apud **Ibidem**, p. 45).

pentru a putea să-şi menţină puterea asupra mulţimii care se radicaliza din toate punctele de vedere cu fiecare clipă care se scurgea. *"Greşeala noastră, a lui Gorbaciov, a mea şi a altora este de a nu ne fi gândit, când vorbeam despre glasnosti şi democraţie, că toate acestea vor avea repercusiuni asupra problemei naţionaliştilor"*[164], avea să mărturisească Nikolai Rîjkov. **Cunoscutul disident Vladimir Bukovski, referindu-se la planurile secrete ale KGB pentru reformarea imperiului sovietic, atrăgea atenţia asupra faptului că, dincolo de orice plan, în clipa când poporul a ieşit în stradă, având destule nemulţumiri şi năzuinţe, elita comunistă a pierdut în parte controlul evenimentelor.**

La 8 decembrie 1991, conducătorii Rusiei, Ucrainei şi Bielorusiei au constatat că URSS nu mai există ca subiect de drept internaţional şi realitate geopolitică[165] şi au început tratativele pentru constituirea a ceea ce avea să fie Comunitatea Statelor Independente (CSI). La 21 decembrie 1991 s-a creat CSI din fostele republici ale URSS[166]. Destructurarea Uniunii Sovietice se va

---

164 Françoise Thom, **op. cit.,** p. 62.

165 **"Am vorbit cu Boris Elţîn înaintea plecării sale la Minsk. I-am oferit argumentele mele, vechi şi noi. Iar el se mărginea să repete: dar Ucraina, puteţi să garantaţi că va face parte din Uniune? Simţeam deja că există un plan secret. Şi când am aflat că Burbulis şi Şahrai mergeau şi ei la Minsk, totul a fost clar. Burbulis scrisese un memoriu care «se plimba» prin diferite birouri deşi era notat «strict confidenţial». Care era sensul acestui memoriu? Rusia, afirma el, a pierdut deja jumătate din ceea ce câştigase după puciul din august. Gorbaciov, viclean, întinde plasele, reface vechiul centru iar republicile îl susţin. Toate acestea sunt contrare intereselor Rusiei şi trebuie întrerupte. Ştiind aceasta, încercam să-l conving pe Elţîn că Ucraina putea fi antrenată în procesul de aprobare a Tratatului şi că pasul principal era ca Federaţia Rusă să-l semneze prima. Dar preşedintele rus mi-a dispreţuit argumentele şi simţeam deja de ce. Conducerea rusă era plictisită de orice «centru». Iată originile celor ce s-au petrecut în pădurea Belovejskaia",** scria Mihail S. Gorbaciov în volumul de amintiri intitulat *Decembrie 1991* (Apud Andrei S. Graciov**, op. cit.,** p. 168). ***Menţionăm faptul că Serghei Şahrai era consilier de stat în aparatul de lucru al preşedintelui Rusiei şi unul dintre cei mai influenţi membri ai echipei "tinerilor turci" (Mladoturki) care-l înconjurau pe Boris Elţîn.***

166 În întâlnirea de rămas bun cu jurnaliştii sovietici, din 12 decembrie 1991, Mihail Gorbaciov a făcut apel la scrierile gânditorului rus Ivan Ilin: **"Separarea unui organism în mai multe părţi nu oferă niciodată şi nicăieri o asanare, nici echilibru creator, nici pace. (...) Diferende neîntrerupte, confruntări şi războaie civile vor clocoti pe teritoriul Rusiei şi se vor extinde în permanenţă în conflicte mondiale. Iar această perioadă va fi absolut inevitabilă, căci puterile din întreaga lume, europeni şi asiatici, îşi vor investi banii, interesele comerciale şi calculele strategice în micile state nou create. Ele îşi vor face concurenţă şi vor încerca să domine punctele cheie. În plus, vecini imperialişti vor aspira la supremaţia directă sau ascunsă asupra noilor formaţiuni neorganizate şi neapărate, şi trebuie să ne pregătim să-i vedem pe cei ce au disecat Rusia încercând să-şi desfăşoare experienţa ostilă şi necuviincioasă, chiar în haosul post-bolşevic, prezentând-o în mod fraudulos ca pe triumful suprem al libertăţii, al democraţiei şi al federalismului. Două posibilităţi se deschid: fie va apărea o dictatură naţională rusă şi va prelua frâiele guvernului pentru a conduce Rusia spre unitate, oprind toate mişcările separatiste din ţară, fie că ea nu va apărea şi se va instaura un haos inimaginabil cu deplasări ale populaţiei, răzbunări,**

desfăşura într-un mod programatic, urmărindu-se două ţinte precise: **a) să nu se înregistreze nici o modificare de frontiere între republicile componente ale URSS** şi **b) minoritatea rusă să rămână în cuprinsul acestora, evitându-se, astfel, mişcări masive de populaţie**. La 25 decembrie 1991, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste a încetat să mai existe iar locul ei a fost luat de o serie de state dintre care cel mai important avea să se dovedească, în perspectiva secolului XXI, Federaţia Rusă. Începea "epoca Boris Elţîn" generatoare de mari turbulenţe economice, sociale şi politice, ceea ce îl va determina pe Aleksandr Soljeniţîn să scrie: **"«Chestiunea rusă» la sfârşit de secol XX se pune pentru poporul nostru în termeni fără echivoc: a fi sau a nu fi"**[167].

Caracterizându-l pe ultimul secretar general al PCUS, Françoise Thom era de părere că vanitatea, dorinţa de a fi adulat în Occident şi în ţară l-au împins pe acesta să se transforme în campionul "schimbării", dorind, totuşi, **"gloria «democratului» în Occident, şi acasă puterea dictatorului comunist"**[168]. Cel mai bun portret al lui Gorbaciov a ieşit de sub pana lui Pavel Felgenhauer, jurnalist la *Nezavissimaia Gazeta,* care scria*:* **"Izbucnirile nervoase, aproape isterice, alternau cu lungi faze de pasivitate apatică. Adesea neaşteptat de prompt în a ceda şi a fi de acord, i se întâmpla să facă dintr-o dată dovada unei încăpăţânări subite, să se vexeze fără a da vreun avertisment - era în mod constant imprevizibil în comportamentul său, ceea ce nu înceta să perplexeze pe oricine. Ne întrebam ce voia, de fapt, Gorbaciov. Acum e clar că nu ştia nici el...Gorbaciov, zâmbitor, vorbăreţ şi mereu inconstant, atât la bine cât şi la rău..."**[169].

Referindu-se la Mihail Gorbaciov şi la noua sa politică, Oleg Gordievski, unul din cei mai importanţi transfugi ai KGB, nota: **"Am sentimentul că i se datorează o oarecare recunoaştere, dar nu prea multă, deoarece cele întâmplate n-au fost lucrul pe care şi l-a dorit sau spre care a ţintit el. Gorbaciov a creat o mişcare în sensul schimbării, dar această schimbare a prins atâta avânt, încât i-a scăpat de sub control. El a început cu ideea de «uskorenie», adică de accelerare, de grăbire a progresului industrial şi tehnologic, pentru că îşi dăduse seama de faptul că prăpastia dintre Uniunea Sovietică şi Occident se adâncise atât de mult, încât, dacă nu se**

---

pogromuri, dezastrul transporturilor, şomaj, foamete, frig şi anarhie" (Apud **Ibidem**, pp. 190 – 191).

[167] Aleksandr Soljeniţîn, **Chestiunea rusă la sfârşit de secol XX**, Editura Anastasia, Bucureşti, 1995, p. 172.

[168] Françoise Thom, **op. cit.,** p. 45.

[169] **Ibidem,** pp. 46 – 47.

întreprindea ceva, Rusia ar fi sfârşit prin a se depărta într-atât, încât să trebuiască să se supună"[170].

Unele ezitări ale lui Mihail S. Gorbaciov în procesul de reformare a Uniunii Sovietice l-au făcut să se despartă de principalii săi colaboratori, precum Alexandr Iakovlev[171] şi Eduard Şevardnadze, iar forţele conservatoare din PCUS au încercat să-şi ia o revanşă asupra reformatorilor în august 1991. Rolul lui Mihail S. Gorbaciov în evenimentele din 19 – 21 august 1991 rămâne sub semnul întrebării[172], însă ultimul secretar general al PCUS avea să rămână în conştiinţa contemporanilor săi, după cum scria generalul Dmitrii A. Volkogonov, ca **"o figură tragică pe care unii o vor idolatriza, iar alţii o vor urî, unii vor vedea în el un mare reformator[173], iar alţii – un demolator perfid"**[174]. Ziarul *Komsomolskaia Pravda* scria, la 26 decembrie 1991, la plecarea lui de pe scena politică a lumii: *"A făcut tot ce a putut. Şi ceea ce s-a făcut nu putea să fie făcut decât de el"*[175]. **Mihail S. Gorbaciov a fost cel mai strălucit "locotenent" al lui Iuri V. Andropov în încercarea lui şi a unei elite birocratice şi de intelligence sovietice de "a pleca pentru a rămâne"**[176].

---

[170] Oleg Gordievski, **op. cit.**, p. 295.

[171] În interviul acordat jurnalistei franceze Lilly Marcou, în 1991, Alexandr Iakovlev mărturisea: **"O Europă nouă este pe cale să se nască. Ideile de centru stânga îşi croiesc drum şi condiţiile de viaţă cunoscute de Occident se pot extinde la Est. Dar nu tot ce a fost făcut este rău, nu se poate nega totul în bloc. A fi nihilist este tot atât de periculos ca a fi suficient. Perestroika s-a născut pe ruinele unor probleme care n-au fost rezolvate, ale unor contradicţii nedepăşite, pe erori inavuabile, pe deformări de principiu, pe descompunerea socială. Ea este cea care plăteşte factura trecutului, acest lucru era inevitabil. Timpul pierdut nu se câştigă, dar alte orizonturi ne aşteaptă. Trebuie prezentată într-o nouă lumină ideea socialistă, bazată pe speranţa umanităţii"** (Apud Alexandr Iakovlev, **Ce vrem să facem...,** pp. 119 – 120).

[172] A se vedea Gheorghe Cojocaru, *Puciul din august 1991 de la Moscova: de la eşec la consecinţe*, în **Cugetul**, nr. 1 (25)/2005, pp. 22 – 31.

[173] **"Eu am trăit multe, multe le-am regândit, prin multe am trecut şi am ajuns la viziunea social-democrată a socialismului. Pentru mine e mai aproape acum libertatea (aceasta, fie spus, e o valoare liberală), solidaritatea, economia orientată social şi, legat de aceasta, rolul statului...Mai departe, eu fac drumul spre conceptul «noii civilizaţii»",** declara Mihail S. Gorbaciov în 2005 (Apud Valeri Musatov, *Metamorfoza atitudinii...*, p. 33).

[174] Vasile Buga, **op. cit.,** p. 167.

[175] Andrei S. Graciov, **op. cit.**, p. 191.

[176] **"Ieşirea din acest impas care a fost lumea Războiului Rece se va face prin perestroika în URSS şi prin evoluţia celorlalate ţări din Est. Pe termen mediu, o muncă intensă de reevaluare a ceea ce a fost respins este inevitabilă; pe termen lung, stânga va redescoperi alte orizonturi. Pentru moment, popoarele refuză socialismul: ideea s-a lovit de condiţiile reale din ţările din Est; ea a fost spulberată de contrarevoluţia stalinistă. Acum, când modelul stalinist este eliminat, vom vedea apărând un socialism «post-termidorian»",** declara Alexandr Iakovlev în septembrie 1990 (Apud Alexandr Iakovlev, **op. cit.**, p. 119).

„Glasnost" şi „perestroika": premisă a schimbărilor din Europa Centrală şi de Est

"Glasnost" and "perestroika": a premise of the changes in Central and Eastern Europe

Prof. univ. dr. Gheorghe Stoica*

Keywords: *East European revolutions, Cold War, Gorbachev factor, non-intervention policy*

Abstract: *The changes which occured in Central and Eastern Europe were determined by internal and external causes, especially by the policy shift in the USSR once with the coming to power of Gorbachev in March 1985. The former Soviet ruler, the initiator of this „great transformation" in his country, was extremly responsive to the requirements of the intelligentia. Among its ranks were dissidents such as Solzhenitsyn and Sakharov, but also political scientists, sociologists and economists grouped around Novosimbirsk Academy, like Tatiana Zaslavskaia and other renowned writers. A premise was represented by the events which occurred in Czechoslovakia during the „Prague spring" and also, the experience of the NEP. However, another particular boost to the reforms was given by the Cernobyl nuclear explosion. "Glasnost" and "perestroika" reached a higher background, especially after 1987, when the changes in the USSR became a prerequisite for genuine transformation in Central and Eastern Europe and even worldwide. Thus, Gorbachev intended to build a more moral*

* **Gheorghe Stoica** este profesor universitar doctor emeritus la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Ştiinţe Politice şi Universitatea Europei de Sud-Est Lumina, Facultatea de Ştiinţe Economice şi Politice. Din bogata sa bibliografie, amintim: *Gramsci, cultura şi politica* (Editura Politică, Bucureşti, 1987), „*Cultură, umanism, pace*" (Editura Militară, Bucureşti, 1989), *Machiavelli, filosof al politicii* (Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 2000, tradusă la editura italiană Città del Sole, Napoli, 2003), *Concepte, idei şi analize politice* (Editura Diogene, Bucureşti, 2000), *Intelectualii şi politica* (ISPRI, Bucureşti, 2007). De asemenea, el este autorul a peste 150 de articole şi studii publicate în ţară şi în străinătate. Este profesor invitat la Universitatea Roma 3, la Universitatea „Orientale" din Napoli şi la Universitatea din San Marino.

country, and externally he implemented fundamental changes, particularly in Eastern Europe. First, he abandoned the "Brezhnev doctrine", afterwards developed a new vision of a "European common house" and took important steps to stop the arms race. A "great historical turn" in these changes was represented by the meeting in Malta on the 2nd and 3rd December 1989. After the Malta meeting "the world has never been alike": Germany has been reunified and numerous changes happened worldwide. But the price Gorbachev paid for his reformist initiatives was high (he resigned as president of the USSR, and not long after that, he lost his wife Raisa). Galtung's assertion, according to which Gorbachev was a "gift of humanity at the end of century", seems to be so full of truth and of deeper meanings.

Schimbările de mare răsunet ce au avut loc în URSS şi în ţările din Europa Centrală şi de Est în cei doi ani remarcabili (1989 – 1991), la exact 200 de ani de la Revoluţia franceză, au fost determinate de cauze profunde asupra cărora istoricii, filosofii sau politologii încă mai investighează. Astăzi, la peste 20 de ani de când s-au produs acele evenimente, necesitatea unor analize şi mai complexe se impune de la sine. Şi dacă noi vorbim despre anumite premise, trebuie să precizăm că acestea se referă atât la cauzele externe, cât mai ales la cele interne. Printre condiţiile externe pe care lumea acelui timp le avea cu stringenţă în vedere, amintim accelerarea cursei înarmărilor impusă de preşedintele Ronald Reagan, cu sofisticatul său program al „războiul stelelor" şi influenţa papei Ioan Paul al II-lea, în special asupra mişcărilor sociale din Polonia. Foarte importante, însă, chiar decisive asupra întâmplărilor de la sfârşit de secol au fost însă „premisele" interne, aşa cum s-a întâmplat în Rusia şi la începutul secolului trecut. Despre asemenea „premise" ne vom ocupa şi noi în studiul de faţă.

Gorbaciov, care a fost iniţiatorul acestor „mari transformări", a fost foarte receptiv la exigenţele elitei sovietice, a *inteligheţiei* care de multă vreme în URSS solicita drepturi, libertăţi şi schimbări esenţiale în structura economiei sovietice cu peste 20 de ani înainte. Dar asemenea „exigenţe" erau în contradicţie cu starea unei economii „aflate în stagnare" şi cu o politică gerontocratică, în ciuda faptului că o „încercare" de ieşire a fost întreprinsă încă de pe vremea lui Andropov, o încercare de la care va pleca la început şi M. Gorbaciov. În schimb, Occidentul trecea printr-o fază de profundă restructurare a sistemului productiv, anunţându-se în fapt o puternică expansiune determinată de inovaţiile din electronică şi mai ales din informatică[1]. Totodată, în unele domenii ale cercetării ştiinţifice din URSS,

[1] Stefano Bianchini, **Le sfide della modernità**, Editrice Rubbettino, Catanzaro, p. 242.

îndeosebi ale Academiei, existau rezultate remarcabile, comparabile cu cele din Occident, însă acestea nu erau întotdeauna aplicabile în industrie. De exemplu, în anii `70, cercetările de la filiala Academiei de Ştiinţe din Novosimbirsk, în special ale lui Kantorovici şi, mai târziu ale Şcolii economiştilor matematicieni, erau aplicate practic, dând uneori impulsuri unor ulterioare inovaţii[2]. În anul 1985 Kantorovici a luat şi premiul Nobel pentru economie, singurul obţinut de un om de ştiinţă sovietic în domeniul economiei. Tot la Novosimbirsk s-au afirmat politologi, sociologi şi economişti de talia lui Abel Aganbeghian, Leonid Abalkin sau Tatiana Zaslavskaia. Această cunoscută cercetătoare în sociologie a formulat teza „pluralismului de interese", punând în evidenţă complexitatea relaţiilor care caracterizau naţiunile şi minorităţile etnice din URSS, populaţiile urbane şi rurale, muncitorii şi intelectualii, pentru a se ajunge la armonizarea intereselor, oferindu-se un spaţiu instituţional adecvat, public şi transparent pentru exercitarea mediaţiilor[3]. Sub profil tematic, atenţia specialiştilor se concentrează în jurul a trei aspecte determinante, adică reforma partidului comunist sovietic şi, deci, a sistemului politic în ansamblul său, reforma sistemului economic spre economie de piaţă. Se avea în vedere până şi reformarea Uniunii, adică reformarea politicii naţionalităţilor şi raportul între aspiraţiile la independenţă şi salvgardarea coeziunii statale. În cele din urmă se poate concluziona că la originea schimbărilor lui Gorbaciov au stat problemele economice şi, pornindu-se de la analiza critică a statului, s-a ajuns până la necesitatea unui proiect foarte amplu de democratizare[4].

Iniţial, Mihail Gorbaciov a fost extrem de atent la dezbaterile ce existau în Occident cu privire la „teoria convergenţei sistemelor social-economice", o teorie care l-a atras în special în anii `70. Erau pe atunci printre adepţii unei asemenea teorii savanţi precum W. Rostov, J. Fourastie, Galbraith etc. Însă, schimbările promovate de M. Gorbaciov pe la mijlocul anilor `80 şi-au avut originea la început, şi în ideile „primăverii de la Praga" şi uneori, chiar în experienţa NEP-ului (Noii politici economice) din anii `20 din URSS. În raport cu anii „stagnării" şi cu întreaga istorie a URSS (exceptând NEP-ul), iniţiativa gorbacioviană constituia, de fapt, o noutate absolută prin disponibilitatea noului leadership sovietic de a înfrunta ansamblul relansării economiei, un program de reforme politice de o amplă însemnătate[5].

În ce priveşte „primăvara de la Praga", Mihail Gorbaciov era la curent cu programul acesteia, cu idealurile promovate prin reformele pe care ea le-a

[2] **Ibidem,** p. 244.
[3] **Ibidem,** p. 259.
[4] **Ibidem,** p. 258.
[5] **Ibidem,** p. 250.

propus şi eşecurile pe care le-a înregistrat. Mai mult decât atât, Gorbaciov a fost prieten cu Zdenek Mlynar (fost coleg de facultate la Moscova). Acesta a deschis o bogată şi intensă dezbatere legată de reformele cehoslovace, o serie de articole publicate în revista italiană „Rinascita". Mlynar i-a fost chiar coleg de cameră la cămin la Moscova. În 1967 acesta i-a făcut o vizită la Stavropol lui Mihail Gorbaciov. Mai târziu, în anul 1977 (cu un an înainte de promovarea lui Gorbaciov la vârful conducerii URSS), Zdenek Mlynar a aderat la Carta '77. Putem conchide, pornind de aici, că Mihail Gorbaciov era la curent cu situaţia din Cehoslovacia, şi mai ales cu evenimentele din timpul „primăverii de la Praga", când el avea 37 de ani. „Experienţa" cehoslovacă a reprezentat, prin urmare, pentru Mihail Gorbaciov o permanentă sursă de inspiraţie şi de reflecţii.

Preocuparea privind posibila „reformare" a economiei şi sistemului politic sovietic au îndreptat privirea noului leadership spre NEP-ul anilor `20, stabilindu-se astfel, legături foarte îndrăzneţe pentru acel timp, dar mari deschideri demne de urmat pentru „noii reformatori". De altfel, era binecunoscut de către liderii sovietici că în timpul NEP-ului, URSS a ajuns până la asigurarea din nou a exportului de grâne (după teribila foamete din anul 1921) şi chiar a realizării unor ruble convertibile etc. Unul dintre susţinătorii cei mai sinceri ai NEP-ului încă din vremea lui Lenin şi chiar a lui Stalin a fost Buharin. Acesta s-a manifestat în favoarea politicii stimulării micii proprietăţi private până în anul 1926, când experimentul a fost anulat de către politica lui Stalin. Buharin a fost apoi închis şi a murit în 1938, dar NEP-ul a revenit în mai multe rânduri în atenţia conducătorilor sovietici, chiar şi dinainte de Gorbaciov, de pe timpul lui Hruşciov, de exemplu. În 1988 când s-a împlinit jumătate de veac de la dispariţia lui Buharin, presa şi întreaga mass-medie din timpul *perestroikăi* a vorbit despre NEP şi despre rolul lui Buharin în aplicarea noii politici economice. Referinţe la NEP au avut şi comuniştii chinezi, începând cu Deng Siao-Pin[6] şi pasul înainte pe care China l-a întreprins de atunci a devenit astăzi gigantic. Nu acelaşi lucru a fost întreprins şi la nivelul fostei URSS, chiar şi pe timpul lui Gorbaciov, reformele se înfăptuiau deseori cu multe inconsecvenţe întâmplătoare şi cu multe întoarceri înapoi, situaţii cauzatoare uneori de haos şi chiar de numeroase dezastre.

Obiectivul fundamental pe care l-a avut în vedere Gorbaciov după 11 martie 1985 a fost accelerarea industriei, reorganizarea economiei şi îndeosebi democratizarea societăţii. Problemele care îi stăteau în faţă cu o economie în stagnare impuneau trecerea la reforme urgente din partea URSS.

---

[6] Andrea Graziosi, **L'URSS dal triunfo al degrado**, Il Mulino, Bologna, 2008, p. 443.

Ţara avea nevoie de mari schimbări tehnologice. Înainte de orice, considera totuşi, Gorbaciov, era mare nevoie să se spună cum stăteau într-adevăr lucrurile în „ţara sovietelor". Era foarte mult influenţat de scriitorii clasici ruşi şi chiar de către cei sovietici din vremea sa. Lev Tolstoi afirma cu fermitate astfel: „ Epigraful pe care vreau să-l las istoriei este acesta: să nu se ascundă nimic. Pentru a nu minţi nu este suficient să nu falsifici. Este necesar să se evite acea minciună care constă în trecerea sub tăcere a ceea ce ni se pare negativ". Iată ce spunea şi Saltîcov Şcedrin: „Sistemul autotămâierii poate conduce la vise plăcute, dar şi la treziri extrem de neplăcute". Dar Evgheni Evtuşenco, într-o lucrare a sa cunoscută sub numele de „Dulcele ţinut al poamelor", spunea referindu-se la reforme, în general, următoarele: „Primăverile în Siberia sunt excepţional de frumoase, dar durează extrem de puţin, doar două luni; tot aşa sunt şi primăverile politice din Rusia". El avea în vedere două asemenea primăveri, cea de după 1917 şi cea de după 1985.

Scrierile lui Soljeniţîn, dar şi ale altor scriitori din URSS exprimau adevăruri destul de crude vizând sistemul sovietic, funcţionarea şi structura carcerară din timpul stalinismului. „Arhipelagul Gulag" sau „O zi din viaţa lui Ivan Denisovici", de exemplu, sunt extrem de semnificative în acest sens. A fost de-a dreptul o întreagă pleiadă de scriitori ce au surprins un aspect sau altul din birocraţia sovietică şi sistemul de organizare politico-social. Adevărurile, dar şi criticile, dezvăluite de către scriitori - amintim în context şi manifestul lui Soljeniţîn şi Evtuşenko cunoscut sub numele de „Să nu mai trăim în minciună" - au înrâurit foarte mult conştiinţa, dar şi luările de poziţie ale disidenţilor, pregătind viitoarele deschideri de mai târziu. Şi Andrei Saharov a luat o atitudine critică încă din anul 1968, o dată cu intervenţia sovietică în Cehoslovacia. Savant de mare relevanţă intelectuală, el avea să propună un proiect intitulat „Ţara mea şi lumea", înfruntând situaţia ţării, avansând propunerea a douăsprezece mari reforme. Avea în vedere printre ele, o amnistie pentru deţinuţii politici, libertatea de opinie, de grevă etc., vorbind, în acest fel, despre glasnost şi perestroika[7] cu cincisprezece ani înainte de iniţiativele lui Gorbaciov de după 1985 – 1986. Şi în câmpul ştiinţelor sociale se întrevedeau „înnoiri" interesante, în aşa fel încât afirmaţia că reforma gorbacioviană putea pleca de acolo de unde ele s-au maturizat cu douăzeci de ani înainte este corectă.

Un grup de politologi, sociologi şi economişti făceau parte din grupul de academicieni de la filiala din Novosimbirsk, printre care cei mai citaţi sunt de pildă Tatiana Zaslavskaia, Abel Aganbeghian, Leonid Abalkin, Feodor Burlaţki, Nikolai Smeliov, Alexander Iakovlev etc. În aceeaşi perioadă apărea în

[7] **Ibidem**, p. 422.

Germania Federală o carte a lui Alexander Voslenski despre structura cadrelor de partid (*aparatnicik*), intitulată „Nomenklatura". Existau preocupări chiar şi la nivelul Partidului Comunist, răspândindu-se un fel de „reformism privat" în care apăreau ca protagonişti specialişti de talia unui om de ştiinţă ca Piotr Kapiţa, specialistul în cibernetică Aksel Berg, filosoful Ivan Frolov, directorul revistei „Voprosi folosofii", sau a directorului Institutului de Ştiinţe Sociale, Iury Krasin, economistul Stanislav Şatalin sau chiar funcţionarul Comitetului Central, Gheorghi Şahnazarov. Aceştia, prin intermediul diferitelor scrisori către conducerea partidului, rapoarte, cursuri de formare şi intervenţii publice, insistau asupra importanţei integrităţii ştiinţifice, puneau în gardă asupra riscurilor de dezastre ambientale etc.[8]. Dar înainte de orice, ei subliniau relieful pe care încercau să şi-l asume mişcările şi organizaţiile globale, în opoziţie cu tendinţele neoizolaţioniste, autarhice şi şoviniste prezente în URSS. Toate aceste tendinţe, încercări, analize inovatoare, uneori foarte îndrăzneţe au pregătit programul propus de Mihail Gorbaciov după venirea lui la conducerea politică sovietică. Imediat după martie 1985, mare parte dintre aceşti „reformatori" au aderat şi au pus în practică schimbările care treptat au fost promovate sub numele de *glasnost* şi *perestroika.*

Însă, un impuls deosebit în direcţia reformelor, a fost imprimat o dată cu explozia nucleară de la Cernobîl. Totul s-a întâmplat în zorii zilei de 26 aprilie 1986, totuşi, ştirea cu privire la producerea unui asemenea grav eveniment a venit mult mai târziu şi informaţiile au fost transmise din ţările nordice, în special din Suedia. S-a spus chiar că nici Gorbaciov nu a fost informat la timp. Consecinţele au fost din toate punctele de vedere dezastruoase. Măsurile luate de Gorbaciov, ca urmare a respectivului dezastru, au fost nu numai îndrăzneţe, dar şi mult mai coerente decât până atunci. S-a trecut astfel la fundamentarea şi sistematizarea strategiei sale, a *perestroikăi* şi a *glasnost-ului.* S-a considerat că dacă ar fi fost o comunicare deschisă, o informare clară şi fără obstacole, multe aspecte s-ar fi desfăşurat altfel. În absenţa *glasnost-ului,* serviciile secrete au restrâns în mod drastic câmpul de acţiune al sistemului de informaţii sovietic, chiar cu consecinţe grave asupra populaţiei din URSS şi din Europa Răsăriteană şi de Nord. Democratizarea, spunea Gorbaciov, nu era un slogan, ci esenţa *perestroikăi.*

Într-adevăr, după Cernobîl, a devenit clară nevoia ieşirii din izolare, atât de scumpă lui Stalin şi lui Brejnev. În vremea lui Gorbaciov, însă, o asemenea izolare nu mai putea avea niciun sens, ea nemaiputând fi continuată şi justificată drept un factor esenţial de securitate pentru ţară. De aceea,

[8] Stefano Bianchini, **op. cit.**, p. 248.

Gorbaciov se va folosi de ocazie atât pentru a-şi proiecta şi relansa faimosul cuvânt de ordine sub numele de *glasnost,* cât şi pentru a se îndrepta cu un mai mare dinamism spre o schimbare radicală a politicii externe şi chiar interne, până la a se depăşi contrapoziţia dintre Est şi Vest şi politica Războiului Rece[9]. A contribuit la un asemenea eveniment, ce vizează o mare schimbare de atitudine, atât dificila situaţie economică a ţării, cât şi (într-o măsură foarte mare) dezastrul de la Cernobîl (cum aminteam şi mai sus). Politica *perestroikăi* se insera în acest mod într-un proces de globalizare, de destindere cu Occidentul şi de modernizare fondată pe interdependenţa dintre aspectul economic, cultural şi politic.

Glasnost şi *perestroika* ajung la o mai amplă fundamentare începând cu anul 1987, prima etapă din acest proces desfăşurându-se chiar din ianuarie, cu o plenară a partidului privind cadrele. Se propunea, astfel, alegerea directă între mai mulţi candidaţi ai partidului până la nivelul regiunilor şi al republicilor, desfăşurându-se asemenea alegeri în condiţii de *glasnost* şi stimulându-se în acest fel critica în public a candidaţilor vechi şi noi[10]. Se afirmă deseori că radicalizarea lui Gorbaciov şi neacceptarea de către acesta a sistemului anchilozat s-a petrecut chiar din decembrie 1986 când i-a telefonat lui Saharov, eliberându-l din domiciliul forţat de la Gorki şi invitându-l la Moscova. Totul se întâmpla în contextul unei discreditări internaţionale a perestroikăi, survenite după moartea disidentului Anatoli Marcenko, în urma unei îndelungate greve a foamei. Andrea Graziosi, ce relatează despre aceste lucruri, surprinde şi faptul că după revenirea lui Saharov la Moscova s-au întrerupt şi bruiajele oficialităţilor asupra posturilor de radio „Europa Liberă" şi „Vocea Americii". Mai mult chiar, multe dintre ideile lui Gorbaciov din lucrarea sa „Perestroika, o nouă gândire pentru ţara noastră şi pentru lume", documentul fundamental al concepţiei gorbacioviste, erau asemănătoare cu cartea lui Saharov publicată încă din toamna lui 1975. Dar reformele şi schimbările indicate de noua direcţie sovietică aveau să meargă mai departe după 1987, *perestroika* conturându-se a fi mai mult decât o reconstrucţie, restructurare sau o reformă pur şi simplu. Astfel, în opinia lui Andrea Catone, la nivelul conceptului de *perestroika* se distinge mai întâi o perioadă ce începe cu 1985 şi până în anul 1989. Cuvântul nu e nou în lexicul politic sovietic şi restructurarea s-a mai folosit în istoria sovietică în cu totul alte sensuri, nu mereu cu semnificaţii revoluţionare. Prima perioadă a *perestroikăi* viza un proiect de reformă economică care urmărea neafectarea proprietăţii statale a mijloacelor de producţie şi a planificării - era vorba despre o reformă politică

[9] **Ibidem**, p. 261.
[10] Andrea Graziosi, **op. cit.**, p. 542.

care nu punea în discuţie primatul PCUS şi o ideologie care căuta să se înscrie în cadrul de referinţă al marxismului.

Între anii 1986 şi 1988, îndeosebi, promotorii conceptului de *perestroika* erau Mihail Gorbaciov, Aganbeghian, Abalkin, Zaslavskaia etc. Şi aceştia o priveau drept o „revoltă", o încercare de a scoate economia aflată în stare de stagnare. Era vorba despre o trecere de la o economie cu caracter extensiv, bazată pe resurse şi materii prime, la una cu caracter intensiv[11]. În faza iniţială a procesului de *perestroika*, promotorii săi, în toate discursurile oficiale şi în numeroase cărţi publicate se pronunţau pentru direcţia socialistă, prezentând perestroika de-a dreptul ca o continuare a Revoluţiei din Octombrie[12]. Totuşi, între deschiderile *perestroikăi* şi sistemul sovietic au apărut nenumărate coliziuni şi contradicţii, fapt ce a determinat înclinarea direcţiei *perestroikăi* chiar spre o transformare sau schimbare a sistemului sau a regimului însuşi[13]. Şi în Uniunea Sovietică s-a trecut la modificarea Constituţiei, ca o a doua etapă în evoluţia aplicării strategiei *perestroikăi.* Această reformă era o consecinţă a deciziilor care au fost luate în al XVIII-lea Congres al PCUS.

În noul program al PCUS se dorea o aprofundare a reformelor şi dezvoltarea unor noi mecanisme ale statului sovietic. S-a trecut astfel la reforma constituţională şi la dezvoltarea de noi organe ale puterii. La 1 octombrie 1988, Mihail Gorbaciov a fost ales şef de stat, având o dublă calitate, întrucât el deţinea şi funcţia de secretar general al partidului, înlăturând un număr mare de conducători sovietici. Această reformă constituţională constituie de fapt o inovaţie sub trei unghiuri principale[14]. Astfel, mai întâi s-a instituit dreptul electoral prin care s-a acceptat un sistem de pluralitate a candidaţilor la alegeri, ceea ce a constituit o inovaţie în raport cu practica de la începutul revoluţiei. Desigur, nu era vorba despre o pluralitate totală şi nici despre o libertate totală, ci de posibilitatea pentru alegători de a alege între mai mulţi candidaţi de la acelaşi partid (PCUS). O a doua reformă importantă este legată de Sovietul Suprem care devine un organ aproape permanent în raport cu ceea ce era mai înainte, devenind un parlament comparabil cu cel din ţările occidentale. În sfârşit, un progres remarcabil s-a realizat în sensul creării unui *stat de drept* cu stabilirea unui

---

[11] Andrea Catone, **La tranzizione blocata**, Edizioni Laboratorio politico, Napoli, 1998, p. 89.
[12] **Ibidem**, p. 90.
[13] **Ibidem,** p. 91.
[14] Dimitrie Georges Lavrov, **Les grandes etapes de la pensée,** Editions Dalloz, Paris, 1993, p. 398.

control al constituţionalităţii care rezultă din instituirea unui comitet de control constituţional[15].

Numeroase schimbări au intervenit în domeniul economic, în intenţia de a depăşi starea de hipertrofie a sistemului economic de stat ce antrenează la rândul lui o penurie de resurse şi dezvoltarea unui sentiment de iresponsabilitate. În acest sens, este de mare importanţă reorganizarea sectorului de stat din economie din care se deduce cu necesitate legea asupra întreprinderii. Ea oferea posibilitatea alegerii directorilor de întreprindere dintr-un ansamblu de colegi, pe cale liberă, facilitându-se inovaţia într-o economie larg sclerozată. Se aseamănă mult cu practica autogestionară iugoslavă pe care Mihail Gorbaciov o aprecia foarte mult în acea perioadă. O altă inovaţie viza, îndeosebi, punerea în cauză a predominaţiei producătorului asupra consumatorului ce reprezenta o constantă a sistemului sovietic. S-a iniţiat astfel introducerea legii pieţii, încercându-se înlăturarea treptată a sistemului de comandă. A urmat apoi recunoaşterea noilor drepturi economice ale populaţiei care a determinat introducerea unui element de iniţiativă privată. O altă reformă a fost aceea privind producţia agroalimentară, ea permiţând reapariţia proprietăţii private în agricultură. Măsura a înlesnit stimularea creşterii producţiei agroalimentare. În sfârşit, una dintre măsurile cele mai semnificative a constituit-o transformarea sistemului de remuneraţie. Aceasta a permis o diferenţiere a salariilor în funcţie de cantitatea produsă sau de valoarea serviciilor în vederea stimulării productivităţii muncii[16].

„Noua gândire" gorbaciovistă a avut efecte deosebite asupra schimbării sistemului sovietic, dar mai ales pe plan internaţional. Schimbările au fost atât de surprinzătoare încât se poate spune că *„glasnost"* şi *„perestroika"* s-au constituit într-o veritabilă premisă pentru transformările din Europa Centrală şi de Est şi chiar din întreaga lume. Colaboratorii lui Gorbaciov, ca E. Şevardnadze şi A. Iakovlev, au contribuit într-o măsură substanţială la elaborarea „noii gândiri" cu mari deschideri spre lume. Rezultatele unei astfel de politici s-au concretizat imediat într-un nou raport (de destindere) între Est şi Vest. Odată cu trecerea de la confruntare la cooperare internaţională, *perestroika* îşi propunea să stimuleze o reformă chiar şi a capitalismului american: era vorba, de fapt, despre o lichidare graduală a militarismului. S-ar fi putut elibera astfel multe resurse pentru economia internaţională[17]. Mihail Gorbaciov preciza, în acest sens, că adversarii „perestroikăi nu sunt reprezentaţi numai de complexul militar industrial american, ci chiar de cel

[15] **Ibidem,** p. 399.
[16] **Ibidem,** p. 401.
[17] Giuseppe Vacca, **Ripensare il mondo nuovo**, Editura San Paolo, Torino, 1994, p. 202.

sovietic". Mai departe, Şevardnadze demonstra cum „stagnarea" a fost cauzată chiar de către militarismul intern. Generat de Războiul Rece, militarismul sovietic a devenit în mod gradual un factor autonom şi determinant în viaţa economică şi în alegerile politice ale URSS. „Dacă vom continua să destinăm un sfert din bugetul nostru pentru cheltuieli militare, vom îndrepta definitiv în ruină ţara - spunea Şevardnadze - desigur nu ne va ajuta la apărare, iar armata nu va mai putea să apere un sistem dezastruos economic şi social"[18]. „Perestroika" a apărut, deci, ca o dublă stare de necesitate şi a fost concepută ca un proiect global de restructurare a URSS şi a ordinii internaţionale. A fost o revoluţie democratică pornită de la „vârf" în vederea demantelării statului totalitar. Se dorea o refondare a Uniunii pe baze noi, confederale şi să se reinsereze noul stat în economia mondială. Se avea în vedere o nouă ordine internaţională bazată pe cooperare în interdependenţă şi reciprocitate.

Un eveniment puţin menţionat de presă a avut loc în octombrie 1988 în timpul vizitei lui M. Gorbaciov în Republica Federală a Germaniei. Atunci un ziarist de la *Der Spiegel* l-a întrebat dacă a citit şi cartea celebră a lui Immanuel Kant, „Spre pacea eternă", cunoscându-se faptul că liderul sovietic era foarte atent la noutăţile şi dezbaterile de idei din filosofie şi sub influenţa soţiei sale, Raisa Titorenko, profesoară la Universitatea „Lomonosov" din Moscova. Gorbaciov a răspuns că nu a citit cartea lui Kant, însă o va citi cu siguranţă. Iniţiativele sale pe plan internaţional de la ONU din decembrie 1988 au dat ocazia unor speculaţii privind legăturile de idei foarte strânse între măsurile internaţionale ale URSS şi concepţia lui Kant, destul de evidente în viziunea lui Gorbaciov, după anul 1989 şi mai departe. Astfel, în discursul din 7 decembrie de la New York, se făcea o legătură între retragerea sovietică din „teritoriile ocupate" şi dreptul fiecărei ţări la libera alegere a sistemului politic înţeles ca „principiu universal care nu trebuie să cunoască nicio excepţie": este vorba despre o declaraţie care a fost interpretată ca un abandon al „doctrinei Brejnev". Este interesant că în virtutea unui asemenea principiu, URSS şi ţările Tratatului de la Varşovia au invadat în 1968 Cehoslovacia. Totuşi, acelaşi principiu funcţiona şi în lumea occidentală şi era cunoscut sub numele de doctrina Sonnenfeld. Cât priveşte concepţia lui Gorbaciov despre societatea sovietică, este sintetizată cel mai bine de către colaboratorul său, A. Yakovlev. Acesta face o distincţie între consecinţele revoluţiei din octombrie asupra Occidentului şi cele asupra Rusiei. **„Ea a avut chiar şi consecinţe pozitive: a impus în Occident abordări pragmatice şi adecvări, modificări în raportul capital-muncă, programe sociale,**

[18] Eduard Şevarnadze, **Crisi del potere e diplomazia internazionale**, Lucarini, Roma, 1991, pp. 120 – 121.

creşterea rolului parlamentului, al sindicatelor etc. Revoluţia din Octombrie şi Revoluţia Mondială au servit mai mult Occidentului decât nouă. Fără ea, social-democraţia nu ar fi avut elanul şi succesul pe care l-a avut în ţările europene"[19]. Asemenea idei sunt asemănătoare cu ceea ce a susţinut şi Antonio Gramsci în celebra sa lucrare „Caiete din închisoare".

În „Perestroika" sa, Mihail Gorbaciov face o reflecţie profundă asupra istoriei şi evoluţiei societăţii din ţară. De aceea, nu întâmplător el va dispune şi necesitatea traducerii cărţii lui Gramsci în URSS. Restructurarea în ansamblu viza în cele din urmă o schimbare structurală a societăţii şi pleca în acţiunea sa chiar de la viziunea despre partid. De exemplu, ultimul congres al PCUS pe care el l-a avut în vedere (undeva prin octombrie, dar din cauza evenimentelor din Rusia nu a mai avut loc) urmărea transformarea partidului în partid social-democrat. Spre argumentarea şi mai documentată a unei astfel de viziuni, aspect ce reliefează dimensiunea europeană şi internaţională, ne vom referi, mai în amănunt, în continuare, în cursul studiului de faţă. Un model universal pe care-l avea în vedere Gorbaciov era social-democraţia nordică, în special cea suedeză. Prin politica sa de *glasnost* şi *perestroika*, el a dus Uniunea Sovietică pe calea unui proces amplu de democratizare, contribuind foarte mult la introducerea unor inovaţii privind libertatea presei, a rolului parlamentului şi a consiliilor locale, a preşedintelui şi a vicepreşedintelui[20].

În privinţa economiei, Mihail Gorbaciov a acceptat deja piaţa liberă, coexistând în acest fel cu un sistem de asigurări sociale puternic şi în care industriile cheie sunt păstrate sub controlul statului. Ţelul final al unor astfel de transformări era să construiască un sistem social-democrat pe model scandinav, **„un far al socialismului pentru întreaga umanitate"**[21]. Nu numai modelul scandinav îl avea în vedere Gorbaciov; încă de pe vremea când se afla la Stavropol, el îşi mai doarea foarte mult să îl întâlnească pe creatorul strategiei „compromisului istoric" şi anume, pe Enrico Berlinguer. Pe acel om politic, care, în 1977, afirma chiar la Kremlin că **„democraţia reprezintă o valoare universală a umanităţii"**. Multe dintre ideile sale viitoare din cadrul *perestroikăi* au fost influenţate de Berlinguer, în special sub aspectul relaţiilor internaţionale. Întâlnirea din 1975 cu Enrico Berlinguer nu a mai avut loc şi din motive de protocol diplomatic, însă Mihail Gorbaciov a încercat de multe ori să fie în concordanţă cu viziunea secretarului general al PC Italian din acel

---

[19] Giuseppe Vacca, **op. cit.,** p. 197.
[20] Naomi Klein, **Doctrina şocului. Naşterea capitalismului dezastrelor**, Editura Vellant, Bucureşti, 2008, p. 237.
[21] **Ibidem**, p. 238.

timp. Îndeosebi concepţia sa etică şi mai ales statura morală a acestuia l-au impresionat şi reprezintă şi astăzi un important reper moral.

„Deschiderile" sale îndrăzneţe din „Perestroika" poartă amprenta lui Berlinguer, care i-a fost aproape tot timpul un adevărat, „model politic". Influenţa berlingueriană este recunoscută chiar de către Gorbaciov însuşi. Massimo D'Alema, care pe timpul lui Berlinguer era secretar al tineretului, confirmă şi el această legătură ideatică. Într-o carte apărută în 2004, Massimo D'Alema afirmă că Mihail Gorbaciov a confirmat chiar el acest lucru. Nu am reuşit niciodată să-l cunosc direct, a spus el (Gorbaciov), am avut doar strângeri de mână fugitive la un congres în care Berlinguer reprezenta PCI, iar eu Comitetul de partid de la Stavropol. Astfel, fostul lider sovietic spune mai departe amintindu-şi despre Berlinguer, făcându-i de-a dreptul un omagiu: **„A fost o figură profetică ale cărei angajări politice au constituit un mare stimul pentru perestroika şi a anticipat exigenţa unei noi ordini internaţionale"**[22]. Toate acestea sunt confirmări aproape identice ale unei influenţe ce a avut un rol primordial.

Mihail Gorbaciov vroia să edifice o nouă Uniune Sovietică îndeosebi mult mai morală. Şi deşi obiectivul programului gorbaciovist era reforma economică, el şi colaboratorii săi încercau mereu să-l corecteze şi dintr-o perspectivă etică (cum gândea şi Enrico Berlinguer de pildă). Mai mult chiar, declaraţiile publice încă din primele zile ale *perestroikăi* par acum a fi expresia unei frustrări faţă de trecutul stalinist. Era de fapt începutul unei căutări disperate de răspunsuri, cu care începe fiecare revoluţie: 1) Ce este o viaţă bună, demnă? 2) Ce este o ordine socială şi economică justă? 3) Ce este un stat decent şi legitim? 4) Care ar trebui să fie relaţia statului cu societatea civilă? 5) Care e rolul „inteligheţiei" într-o asemenea schimbare? Toate erau întrebări ce şi le puneau promotorii perestroikăi şi toate răspunsurile păreau şi chiar erau destul de complexe[23].

„O nouă revoluţie morală se profilează în întreaga ţară", a precizat Gorbaciov la Comitetul Central în ianuarie 1987, când el proclamase *glasnost-ul* care urma să stea la baza *perestroikăi,* o politică menită să restructureze societatea sovietică. Are loc o veritabilă reconsiderare a valorilor şi o reinterpretare creativă a acestora. Mai târziu, Gorbaciov - amintindu-şi de sentimentul său, că nu mai putem continua aşa - şi-a dat seama şi a decis că nu mai poate merge înainte fără o schimbare radicală a vieţii, fără ruperea cu trecutul. În partea occidentală a Europei, afirmă Gorbaciov, lucrurile stăteau cu totul altfel. De aceea, în „Perestroika", problematica Europei constituia a fi

[22] Massimo D'Alema, **A Mosco l'ultima volta**, Donzelli Editore, Roma, 2004, p. 72.
[23] Leon Aron, Tot ceea ce crezi că ştii despre dispariţia Uniunii Sovietice este greşit, în **Foreign Policy România**, mai – iunie 2011, p. 68.

într-o permanentă atenţie. În raport cu închistarea dogmatică din perioada „stagnării", ce o surprindea Gorbaciov, era de-a dreptul o analiză revoluţionară, o investigaţie realistă. Europa a stat în atenţia lui Gorbaciov şi atunci când a vorbit la Strassbourg, oferind un discurs impresionant despre „casa comună europeană".

În „Noua sa gândire", Gorbaciov acordă unităţii europene un rol deosebit. Acesta reprezenta rezultatul aspiraţiilor sale democratice, care începuseră deja să devină o realitate şi în cealaltă parte a Europei (cea de Est de exemplu). Gorbaciov se înfăţişa, astfel, ca vestitorul unui mare eveniment, ca un frumos „răsărit de soare" ce se ivise deja la orizont, era purtătorul acelor *glasnost* şi *perestroika* şi vorbea apăsat despre „o casă comună europeană", despre noi relaţii între popoare şi despre o altă „gândire", mai democratică, în Europa Răsăriteană. Era foarte clar că în „casa comună europeană" nu se putea convieţui decât aşa, adică în limitele unui limbaj instituţional comun, acela al democraţiei. Imediat după publicarea cărţii sale „Perestroika" au avut loc întâmplările bine cunoscute din partea răsăriteană a Europei. Nenumăratele analize, semne ce apăreau pretutindeni, prevedeau mari schimbări şi chiar mari evenimente. Însă nimeni nu se încumeta să meargă atât de departe. Era imprevizibilă însăşi unificarea Europei. Pentru Gorbaciov, însă, în discursul său despre „casa comună europeană", totul părea previzibil.

Trebuie spus, totuşi, în acest context, că „frământările" naţionale din estul Europei din anii 1988 şi 1989 se asemănau foarte mult cu cele din jurul anilor 1848, cel puţin în anumite privinţe, atât ca pasiune, cât şi prin idealuri. Poate fi surprinzător atunci faptul că şi la Mazzini întâlnim sintagma „casa comună europeană" ca şi acum peste două decenii? Istoria se repetă, iar faptele şi evenimentele de importanţă istorico-mondială apar uneori şi a doua oară, însă cu semnificaţii şi implicaţii diferite. În orice caz, între idei şi concepte există întotdeauna o legătură profundă. Refacerea unităţii europene constituia desigur o asemenea mare idee profundă[24], iar Gorbaciov o pune în aplicare în anii 1989 – 1990. Când în noiembrie 1989 se va dărâma zidul Berlinului, Şevardnadze spune că James Baker ar fi pronunţat o frază memorabilă: „Între fragmentele zidului Berlinului am văzut unificarea Europei"[25]. Lichidarea regimurilor administrative „socialiste" ce va urma, a plecat de aici, adică din necesitatea unificării Europei. Totul era parte din proiectul complex al *perestroikăi*, înscriindu-se în proiectul „casei comune europene", adică în formarea în Europa a unui spaţiu economic şi juridic unic şi instaurarea unei colaborări reciproc avantajoase între sistemele integrate

[24] Salvo Mastellone, **Istoria democraţiei în Europa**, Editura Antet, Bucureşti, 2006, p. 5.
[25] Giuseppe Vacca, **op. cit**., p. 206.

existente pe continent. Erau premisele trecerii de la bipolarism la un multipolarism interdependent şi cooperativ. În mod special, în anul 1989 idealul unificării europene devine real, mai ales în a doua parte, începând cu luna septembrie când turiştilor est-germani li s-a dat voie de către oficialii unguri să treacă în Austria. De altfel, conducătorii politici din Ungaria au fost în avanscena schimbărilor din Europa Centrală şi de Est.

Alături de acţiunea „Solidarnosti" din Polonia, evenimentele revoluţionare din „a doua parte a Europei" se precipitau. În luna mai a aceluiaşi an, la Varşovia, s-a format primul guvern necomunist din ţară de după Al Doilea Război Mondial, în urma unor tratative în care „compromisul" a prevalat asupra divergenţelor puternice. După căderea zidului de la Berlin, la 9 noiembrie 1989, cu repeziciune, situaţia din Cehoslovacia a apărut în prim plan. A avut loc o „revoluţie de catifea", în care protagonistul principal a fost Václav Havel, alături de care, în plan secund, era A. Dubcek, „eroul Primăverii de la Praga" din 1968, pe care Gorbaciov l-a urmărit cu multă simpatie pe toată perioada *perestroikăi.*

„O cotitură istorică", cum au numit-o ziariştii, a fost considerată şi întâlnirea din 2 şi 3 decembrie 1989 între Mihail Gorbaciov şi George Bush, din Malta. S-au reaşezat principiile privind relaţiile dintre SUA şi URSS, dintre Occident şi estul Europei, sfârşindu-se în acest fel ceea ce a fost „Războiul Rece". Accentul a fost pus pe oprirea cursei înarmărilor nucleare, care acum două decenii ajunsese la un adevărat paroxism. Dorim, spunea Gorbaciov, ca securitatea fiecăruia dintre noi să fie garantată prin eforturile noastre comune. Conducătorii sovietici doresc ca procesul dezarmărilor să continue pe toate direcţiile. Considerăm că este neapărat necesar şi urgent să se pună capăt cursei înarmărilor şi cercetărilor în vederea producerii unor noi arme[26]. Este aici un extras din ceea ce spunea Gorbaciov la întâlnirea de la Malta. Tot acolo, el se referea şi la principiile de bază care le-a avut şi le-a urmărit în cadrul noii gândiri: **„Este dreptul fiecărei ţări la libera opţiune, inclusiv dreptul de a reveni asupra opţiunii iniţiale şi să o modifice"**[27]. În cadrul convorbirilor dintre Gorbaciov şi Bush, la Malta, de pe vasul sovietic „Maxim Gorki", pe o furtună deosebită, s-a pus problema unei „noi Yalta", o nouă reaşezare a relaţiilor din lume.

După întâlnirea de la Malta, s-a spus deseori, că lumea nu a mai fost ca mai înainte. Evenimentele care au urmat imediat au avut efecte pozitive la Bucureşti, îndeosebi după întâlnirea dintre Gorbaciov şi Mitterrand de la Kiev. De la Malta în acel moment transmitea şi un consilier al lui Gorbaciov la

---

[26] Mihail Gorbaciov, **Memorii**, Nemira, Bucureşti, 1993, p. 93.
[27] **Ibidem,** p. 103.

postul de radio „Europa liberă", este vorba de Ion Druţă, care fusese desemnat conducătorul comisiei de investigaţie a pactului Ribbentrop-Molotov. Transmisia lui Druţă se intitula „Cine a stins lumina" şi reflecta în mod extrem de fidel viziunea lui Gorbaciov despre ce urma să se petreacă în România. În 22 decembrie 1989, la Bucureşti, Nicolae Ceauşescu fusese îndepărtat. Şi astfel România revenea „de partea cealaltă a Europei", după aproape jumătate de veac. Evenimentele internaţionale de la începutul anului 1990 erau toate parcă prescrise în rezultatele stabilite la întâlnirea şi convorbirile de la Malta. Ele erau destul de promiţătoare în ceea ce priveşte pacea şi stabilitatea internaţională.

În cursul anului 1990, Mihail Gorbaciov a primit Premiul Nobel pentru Pace, iar evenimentul cel mai semnificativ, îndeosebi pentru destinele Europei, a fost cel legat de unificarea Germaniei. La un an de la căderea „zidului Berlinului", Germania s-a putut unifica în mod real. Ideile din „Perestroika" cu privire la relaţiile internaţionale şi la Europa, afirmate de Gorbaciov, se confirmau în practica politică. Consecinţele politice, atât în vest, cât şi în est au fost, se poate spune, impresionante. În Occident Gorbaciov a căpătat un prestigiu deosebit, în ţara sa de origine, însă, imaginea sa era asemănătoare unei „stele căzătoare". În aceste condiţii, reproiectarea cadrului economic, social, politic şi ambiental al dezvoltării pe mai departe, presupunea alegeri şi mai curajoase dar şi mai riscante şi utilizarea unor instrumente inedite, capabile să înfrunte sfidările timpului. Pe de altă parte, rezistenţa conservatoare din URSS şi din ţările „socialiste" aveau efectul unui obstacol de netrecut. Tendinţa de creştere a polarizării sociale, însoţită de depăşirea „doctrinei Brejnev" exprimând scindarea interesului sovietic pentru menţinerea status quo-ului, a avut implicaţii devastante. Se punea în discuţie leadership-ul gorbaciovist, mai ales că restructurarea economică nu avea deloc un mers pozitiv, ci cu totul contrar. Totodată, creşterea consumului şi disponibilitatea de acces la bunuri era sub aşteptări.

Prin urmare, strategia reformatoare a lui Gorbaciov în patria sa nu a produs rezultatele prevăzute. Începând din anul 1990, în special, URSS se afla într-o criză profundă. Cea mai dificil de soluţionat era însă „criza" naţionalităţilor, care era de mult în stare latentă, evidenţiindu-se uneori sporadic, ca în cazul de la Nagorno-Karabah. După alegeri şi fondarea noilor structuri instituţionale, conflictele au căpătat chiar forme violente, îndeosebi între „centrul director" sovietic şi ruşi, ucrainieni, gruzini şi ţările baltice sau Moldova.

În ciuda faptului că Gorbaciov a creat un sistem politico-constituţional cerut cu multă insistenţă de toţi factorii politici interesaţi, eliminând până şi articolul 6 din Constituţie, ce prevedea rolul conducător al PCUS, tendinţele

separatiste se afirmau tot mai mult. Boris Elţîn proclamă suveranitatea Rusiei după alegerea sa ca preşedinte al Republicii Federale Ruse, mai ales după ce, la 31 martie 1991, Gorbaciov nu şi-a exercitat dreptul de a candida ca preşedinte ales al Uniunii Sovietice. Putea evita multe disfuncţiuni în exercitarea reală a statului sovietic în calitate de preşedinte ales. Între timp, principalii săi colaboratori părăsesc scena politicii, în condiţiile puternicelor tendinţe autonomiste. Este vorba despre Eduard Şevarnadze şi Nikolai I. Rîjkov, adică, ministrul de externe şi preşedintele Consiliului de Miniştri (prim ministru). Sub aspect politic, în lunile următoare, îndeosebi din iunie, când Elţîn va deveni preşedinte al Rusiei, la vârful URSS are loc un puternic conflict între conservatori şi reformatori. Elţîn şi cei ce se situau de partea lui voiau să distrugă puterea sovietică (adică puterea centralizatoare). Datorită simplificărilor luptei politice se poate susţine că cele două câmpuri reprezentau poziţii ideologice contrapuse: autoritarii erau contra democraticilor, dar fiecare dintre cele două câmpuri erau totuşi eterogene.

Conflictul se amplifică foarte mult în lunile iulie şi august, mai ales în perioada când se pregătea proiectul de la „Novo Ogarevo", un proiect care prevedea o reformare a statului sovietic. Se avea în vedere instituirea Uniunii Statelor Suverane, în care statele componente aveau o largă autonomie. Unii au comparat acest proiect cu ceea ce se vrea a fi în zilele noastre Uniunea Europeană. Proiectul acesta nu s-a mai realizat, puciul din 19 august 1991 a întrerupt, nu numai reformele, dar însăşi *perestroika*. Gorbaciov iese din vârful activ al puterii, mai ales după ce Elţîn împreună cu Kravciuk (Ucraina) şi cu Şuskevici (reprezentant al Bielorusiei, actuala Belarus) au decis constituirea Comunităţii Statelor Independente (CSI). La auzul acestei ştiri, Gorbaciov ar fi spus „Uniunea Statelor Suverane fără Ucraina nu poate exista". Cu mult înainte, imediat după înfrângerea puciştilor, ţările baltice fuseseră declarate independente împreună cu Georgia (fosta republică sovietică Gruzină). La 24 august se proclamase independenţa Ucrainei. A urmat apoi Bielorusia şi Moldova, pe 30 august Azerbaidjan şi pe 31 august Kîrgîstanul. În septembrie au devenit independente Armenia, Uzbekistan şi Tadjikistan, iar în octombrie Turkmenistan şi în decembrie 1991, ultima ţară ce s-a proclamat independentă a fost Kazahstan. Separarea acestor state s-a făcut în mod paşnic, un rol important avându-l, în acest proces, Boris Elţîn. E interesantă în acest sens aprecierea făcută în 1954 de către Richard Pipes, care, analizând evenimentele din 1922 referitoare la constituirea URSS, a scris următoarele: **„În vederea importanţei pe care o au limba şi teritoriul pentru dezvoltarea conştiinţei naţionale, o asemenea carcteristică formală a constituţiei sovietice – era vorba despre dreptul la secesiune, la desprinderea din Uniune – ar putea ca într-o zi ea să devină efectivă şi**

din punct de vedere istoric ar putea fi unul dintre aspectele cele mai importante ale formării Uniunii Sovietice"[28]. Prin urmare, dizolvarea URSS a fost posibilă datorită acestei importante prevederi. Însă nimeni nu s-a aşteptat vreodată la aşa ceva, iar Gorbaciov nici atât. De aici decurge faptul că demersul său a fost sincer, mergând în sensul criticii de sine până la capăt. Aceasta este semnificaţia şi sensul „*perestroikăi*" şi „*glasnost-ului*".

Unii comentatori au scris despre sfârşitul URSS ca despre un triplu miracol. Volkogonov spunea despre Gorbaciov că a fost un mare şi curajos reformator care vroia în mod sincer binele pentru ţara sa. Vina sa ţinea poate de indecizia sau de încrederea acordată persoanelor care îl trădau după aceea, timpului pierdut în politică şi economie, încercând să reconcilieze ireconciliabilele: partidul unic şi democraţia, planificarea şi piaţa, dar rămâne în cele din urmă acela care a dat ţării sale cât mai multă libertate. A crezut sincer în socialism, deşi nu a putut să îl salveze renovându-l. **„Lucrul cel mai bun pe care Gorbaciov l-a făcut a fost acela că el a reuşit să ducă la termen disoluţia sistemului, rapid şi cu costuri umane foarte reduse. El confunda construcţia şi distrucţia. Dacă nu ar fi crezut în reformabilitatea socialismului, nu ar fi fost în măsură să îl distrugă. Acesta este aspectul paradoxal al lucrurilor. Gorbaciov a reuşit să distrugă socialismul numai pentru că nu dorea în nicun caz să ajungă la un asemenea rezultat"[29].**Sunt şi alte opinii ce vizează interpretarea evenimentelor petrecute în acei şase ani cât Gorbaciov a stat la Kremlin. Interesante par, desigur, şi propriile sale reflecţii cu privire la procesul iniţiat de el însuşi. De mai multe ori, în memoriile şi scrierile sale, el invoca faptul că reformarea a început prea târziu.

Timpul, deci, s-a constituit ca obstacol fundamental. Nici cu ocazia „Primăverii de la Praga", considera Gorbaciov, vremea restructurării, a *perestroikăi*, nu era oportună. Momentul optim ar fi fost, potrivit lui, imediat după victoria URSS în al doilea război mondial. Dar Stalin şi-a continuat chiar şi atunci politica sa violentă: **„Nu am ştiut să exploatăm enormul prestigiu moral cu care Uniunea Sovietică a ieşit din război pentru a consolida forţele păcii şi ale democraţiei, pentru a opri promotorii Războiului Rece"[30].**

Însă Mihail Gorbaciov s-a aflat printre cei care au reuşit să oprească „neînfrânata" cursă a înarmărilor Războiului Rece. Este poate singurul lucru cert pe care a reuşit să îl ducă până la capăt. E dificil astăzi chiar şi să ne imaginăm în ce stadiu de neîncredere şi de teroare se afla lumea cu doar un

---

[28] Andrea Graziosi, **op. cit**., pp. 651 – 652.
[29] **Ibidem**, p. 666.
[30] Giuseppe Vacca, **op. cit**., p. 198.

deceniu înainte de anul 2000. El a contribuit decisiv la oprirea „cursei nebuneşti". Este un succes ce era înscris încă de la început în proiectul *perestroika*. Un alt mare succes poate fi considerat, neîndoielnic, şi afirmarea continuă a principiului că „fiecare popor poate decide singur pentru destinul său". Rezultaul a fost că Germania a devenit o ţară reunită în centrul Europei şi chiar Europa a redevenit la ceea ce a fost o dată, dar lucrul cel mai important a fost acela că nimic în Europa şi în lume nu a mai rămas ca înainte. Afirmaţia unui binecunoscut politolog (Galtung), după care Gorbaciov ar fi un „dar al umanităţii la sfârşit de secol", ni se pare a fi plină de adevăr şi de adânci semnificaţii. Ne referim îndeosebi la contribuţia unei asemenea personalităţi la evoluţia şi la schimbarea globală a societăţii. Într-adevăr, după ce Gorbaciov a stat numai şase ani la Kremlin, lumea nu a mai fost şi nu s-a mai caracterizat aşa cum era ea înainte. Prin intermediul unor reforme şi restructurări cunoscute sub numele de „*glasnost*" şi „*perestroika*", provenite din think-tank-ul inteligheţiei sovietice, el a determinat inversarea unui proces îndreptat spre dauna umanităţii ce părea a nu fi, în niciun caz, blocat vreodată (cursa înarmărilor). Pentru acest lucru, în anul 1990 Gorbaciov a primit Premiul Nobel pentru Pace. Nu a fost uşor şi nici fără risc să treacă apoi la desfiinţarea unui sistem social şi mai ales ideologic, cu nenumărate valenţe de tip medieval, iar sub aspect economic, cu o funcţionalitate caracterizată de specialişti a fi entropică. Au fost puse, din nou, de către el, bazele unei „economii de piaţă" şi s-au afirmat în URSS drepturile universale ale omului. Andrei Saharov a fost ales în acel timp chiar deputat în cadrul Congresului Deputaţilor Poporului. În raport cu „aliaţii" din est, tot Gorbaciov a fost acela care a abolit prevederile aşa zisei „doctrine Brejnev sau Sonnenfeld", deschizându-se astfel drumul „schimbărilor revoluţionare din 1989 – 1990". Implicaţiile acestor transformări au ajuns până la „implozia" URSS şi la căderea sistemului comunist în general. Se confirmau, în acest fel, afirmaţiile unui celebru scriitor politic italian (Ignazio Silone), care în 1943 spunea că „sistemul comunist se va prăbuşi sub influenţa comuniştilor înşişi. Nu este exclus ca lovitura de graţie să o dea chiar ruşii."

Dar preţul iniţiativelor reformiste ale lui Gorbaciov au fost scump plătite chiar de către el, prin demisisa din funcţia de preşedinte, iar mai târziu, prin dispariţia soţiei sale, Raisa. Aproape nimeni în istorie nu mai trecuse printr-o asemenea situaţie groaznică. De aceea, considerăm că o evaluare (uneori în Occident se merge până la o supraevaluare) firească, normală, raţională cu privire la personalitatea lui Gorbaciov s-ar cuveni a se face şi la noi în ţară şi să se investigheze în mod realist „opera" lui Gorbaciov. Să ne amintim că în vizita sa de lucru, obişnuită, de la Bucureşti din 1987, în ciuda protocolului ce funcţiona pe atunci, Gorbaciov s-a întâlnit cu profesorii de la Politehnică.

Niciodată până atunci nu se mai petrecuse un asemenea eveniment în cadrul vizitelor între şefii de stat ai fostelor regimuri comuniste. Gorbaciov a respectat şi apreciază foarte mult şi astăzi creaţia, pacea şi intelectualii, desfăşurând el însuşi o activitate de promotor al unor valori de adevăr, bine şi frumos, în fruntea fundaţiei care îi poartă numele. El iniţiază astfel numeroase programe de cercetare în câmpul ştiinţelor politice şi sociale, scrie articole, studii şi cărţi, dovedindu-se a fi, în continuare, un veritabil reper moral, atât pentru tânăra generaţie, cât şi pentru umanitate.

Din enigmele puciului de la Moscova din august 1991

Some of the enigmas of the August 1991 Moscow putsch

Dr. Vasile Buga*

Keywords: *communism, glasnost, perestroika, revolution, Central Europe, Cold War, USSR, USA, Gorbachev, KGB, CIA, Andropov*

Abstract: *Over 20 years past the August 19-21, 1991 events, in the Russian scientific environment are still going on debates on topics such as how was prepared the putsch, the role played by the KGB and the attitude of the former USSR president, Mikhail Gorbachev. Deciphering the public affirmation made by the former Soviet leader in the evening of August 21, 1991 when he returned from Crimea („You'll never find out the whole truth!") still bothers the researchers, feeding the hypothesis of a certain collusion between him and the authors of the State Committee for Emergency Situation (GKCP). If some politicians proclaim the putsch as being the finishing stroke given to the Soviet Union, the testimonies of some of its authors contain the idea that their goal was the salvation of USSR and not overturning the constitutional order or seizing the power.*

La peste 20 de ani de la evenimentele din 19-21 august 1991, în mediul ştiinţific din Rusia continuă discuţiile în legătură cu pregătirea puciului, rolul jucat de KGB şi atitudinea în acele zile a fostului preşedinte al URSS, Mihail S. Gorbaciov. Descifrarea remarcii publice a fostului lider sovietic la revenirea sa din Crimeea, în seara zilei de 21 august 1991: *„Adevărul întreg nu-l veţi afla niciodată"* continuă să-i preocupe pe

* **Vasile Buga** este doctor în istorie şi cercetător ştiinţific asociat în cadrul Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului (INST), al Academiei Române, coordonator al Centrului de Studii Ruse şi Sovietice din cadrul INST, vicepreşedinte al părţii române în Comisia mixtă de istorie româno-rusă. Volum recent: **Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov (1985 – 1991)**, INST, Bucureşti, 2007.

cercetători, alimentând ipoteza unei anumite complicităţi a acestuia cu planurile autorilor Comitetului de Stat pentru Starea Excepţională (GKCP). Dacă unii politicieni califică puciul drept lovitura de graţie dată URSS, mărturiile unora dintre autorii acestuia indică faptul că scopul urmărit de către ei a fost salvarea URSS şi nu răsturnarea ordinii constituţionale sau acapararea puterii în stat. Relatarea fostului preşedinte sovietic cu privire la poziţia „fermă" adoptată faţă de membrii delegaţiei sosite de la Moscova, la 18 august 1991 pentru a-i cere să semneze decretul cu privire la instituirea stării excepţionale în ţară, precum şi „izolarea" sa totală la vila de la Foros, din Crimeea, vin în contradicţie cu mărturiile membrilor delegaţiei, ale şefului gărzii sale personale, precum şi ale altor persoane însărcinate cu paza perimetrului în care Mihail S. Gorbaciov îşi petrecea concediul de odihnă.

Pregătiri în vederea loviturii de stat

Lovitura de stat din august 1991 nu a fost, aşa cum s-ar părea la prima vedere, o surpriză. Însuşi Mihail S. Gorbaciov recunoaşte, într-o lucrare publicată la doar o lună de la evenimentele din august 1991, că *„ceea ce s-a petrecut în timpul loviturii de stat trebuia să se întâmple într-o anumită formă. Aceasta a fost soluţionarea contradicţiilor acumulate"*[1]. Fostul lider sovietic mărturiseşte că era conştient de posibilitatea unei ciocniri între forţele „înnoirii şi reacţiunii", dar că principala lui preocupare era să prevină „un deznodământ exploziv al contradicţiilor şi să câştige timp pe seama unor măsuri tactice"[2]. Nici posibilitatea instaurării stării excepţionale la un anumit moment nu era exclusă. Această posibilitate, ca şi mecanismul anunţării ei erau cuprinse în legea *„Cu privire la regimul stării excepţionale",* adoptată de Sovietul Suprem al URSS în anul 1990. Potrivit prevederilor acesteia, regimul stării excepţionale putea fi instituit doar de Sovietul Suprem sau preşedintele ţării, dar în mod obligatoriu la cererea sau cu acordul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, sau al organului suprem al puterii din republicile sovietice unionale respective. Pregătirea în vederea unei posibile instituiri a stării excepţionale s-a realizat în martie 1991, în ajunul celui de-al treilea Congres al deputaţilor poporului al RSFS Ruse. După eşuarea acestei încercări, în aprilie 1991, Consiliul Securităţii al URSS a revenit la activitatea de elaborare a documentelor cu privire la starea excepţională. **„***Gorbaciov însuşi* - scriu istoricii ruşi Rudolf Pihoia şi Aleksandr Sokolov - *vorbea adesea despre necesitatea adoptării unor măsuri excepţionale. Această retorică era în general*

[1] Mihail S. Gorbaciov, **Avgustovskii putci**, Novosti, Moscova, 1991, p. 6.
[2] **Ibidem.**

caracteristică pentru preşedintele URSS"[3]. La aceasta se adaugă şi informaţiile referitoare la şedinţa cu uşile închise din 17 iunie 1991 a Sovietului Suprem al URSS. Cu acest prilej, referindu-se la starea de sănătate a lui Gorbaciov, premierul Valentin Pavlov s-a adresat deputaţilor, solicitând acordul acestora cu preluarea unor atribuţii ale preşedintelui în domeniul economic. Aşa cum scriu politologii americani Michael Beschloss şi Strobe Talbott, Vladimir Kriucikov, împreună cu ministrul de interne, Boris Pugo si cel al apărării, Dmitrii Iazov „l-au învinuit pe Gorbaciov de neglijarea premeditată a datoriei sale constituţionale: a apăra patria de Occidentul capitalist. Kriucikov a învinuit serviciile de informaţii occidentale că pe parcursul multor ani i-au cumpărat pe intelectualii liberali şi pe reformatorii politici sovietici, plătindu-le sume uriaşe în valută forte pentru articole, interviuri, cărţi şi călătorii, pentru ţinerea de conferinţe", precizând că acestea îi privesc în special pe Şevardnadze şi Elţîn. A menţionat, totodată, că l-a informat pe Gorbaciov despre dovezile acestui complot, dar că acesta a refuzat să le examineze[4]. Într-adevăr, la şedinţa respectivă, preşedintele KGB, Vladimir Kriucikov, a dat citire unei note speciale a predecesorului său, Iurii Andropov din 24 ianuarie 1977, adresată CC al PCUS, în care erau dezvăluite planurile CIA privind intensificarea activităţii ostile împotriva URSS, cu scopul „descopunerii societăţii sovietice şi dezorganizarea economiei socialiste". Planurile aveau în vedere recrutarea de agenţi de influenţă din rândul cetăţenilor sovietici, instruirea şi infiltrarea lor în sfera conducerii politicii, economiei şi ştiinţei sovietice[5].

Neliniştit de ştirile privind "puciul constituţional" pregătit la această şedinţă, ambasadorul american la Moscova, Jack Matlock, s-a interesat într-o convorbire purtată cu A. Cerniaev, consilierul lui Gorbaciov, în ce măsură pregătirile pentru adoptarea unor măsuri anticonstituţionale preocupau conducerea sovietică. **„Cerniaev** - scriu cei doi politologi americani - *nu a fost neliniştit de posibilitatea unui puci. El a respins ca pe un «gând prostesc» că un asemenea aparatcik şters ca Pavlov, să arunce o provocare unui politician versat ca Gorbaciov"*. Matlock a continuat să insiste, declarând că este neliniştit de zvonurile că Kriucikov, Iazov şi batalioanele acestora se află în spatele acestei intrigi[6].

---

[3] Pihoia R.G.,Sokolov A.K., **Istoria sovremennoi Rosii. Krizis kommunisteceskoi vlasti v SSSR i rojdenie novoi Rossii. Koneţ 1970-h-1991**, ROSSPEN, Moscova, 2008, p. 366.

[4] Beschloss Michael, Talbott Strobe, **Izmena v Kremle. Protokolî tainîh soglaşenii Gorbaciova s amerikanţami**, Algoritm, Moscova, 2011, pp. 283-284.

[5] Hlobustov Oleg, **Avgust 1991. Gde bîl KGB?,** Editura Eksmo Algoritm, Moscova, 2011, pp. 169-170 .

[6] Beschloss Michael, Talbott, Strobe, **op. cit.,** p. 287.

În dimineaţa zilei de 20 iunie 1991, primarul Moscovei, Gavriil Popov, l-a vizitat pe ambasadorul american, pe care l-a rugat să-l prevină pe Boris Elţîn, aflat în vizită în SUA, că a doua zi va fi întreprinsă o încercare de înlăturare a lui Gorbaciov şi transferare a prerogativelor acestuia premierului Valentin Pavlov. Popov i-a indicat printre cei aflaţi în spatele acestor planuri pe Vladimir Kriucikov, preşedintele KGB, Dmitrii Iazov, ministrul apărării, şi Anatolii Lukianov, preşedintele Sovietului Suprem al URSS. Ambasadorul american s-a arătat surprins de includerea printre complotişti a lui Lukianov, unul dintre vechii prieteni ai lui Gorbaciov încă din anii studenţiei. În urma acestei informări, transmise urgent la Washington, în seara aceleiaşi zile, secretarul de stat american James Baker i-a comunicat, la Berlin, din dispoziţia preşedintelui Bush, ministrului de externe sovietic, Aleksandr Bessmertnîh, că guvernul american a „obţinut" o informaţie dintr-o sursă considerată de nădejde că forţele conservatoare „vor încerca să întreprindă un puci împotriva lui Gorbaciov". Demnitarul american l-a informat, de asemenea, pe omologul său, că ambasadorul Jack Matlock fusese însărcinat să transmită această informaţie preşedintelui Gorbaciov. Bessmertnîh a reuşit să-i comunice telefonic lui A.Cerniaev că ambasadorul american va solicita o întâlnire cu Mihail Gorbaciov, rugând ca acesta să fie primit „imediat"[7]. Convorbirea telefonică dintre Bessmertnîh şi Cerniaev a avut loc în seara aceleiaşi zile, în momentul în care ambasadorul american sosise deja pentru întâlnirea cu preşedintele sovietic. Matlock i-a comunicat lui Gorbaciov că a primit indicaţia de a transmite o ştire, care în opinia preşedintelui Bush merita atenţia liderului sovietic. *„Aceasta* - a spus ambasadorul american - *este mai mult decât un zvon, deşi nu putem confirma acest lucru***"**[8], după care a expus esenţa informaţiei primite de la Popov, fără a dezvălui însă sursa.

Gorbaciov i-a mulţumit ambasadorului pentru informaţie, „dar a dat de înţeles că îngrijorarea americană în privinţa supravieţuirii sale politice este de prisos". A recunoscut, totuşi, că unii dintre colegii săi, îndeosebi premierul Pavlov, au participat la „unele manevre" în Sovietul Suprem. *„Pe Gorbaciov* - scriu cei doi politologi americani - *l-a amuzat ideea că cineva din guvernul sovietic putea să-l răstoarne"*. L-a rugat pe ambasador să-i mulţumească lui Bush pentru „gestul prietenesc" şi să-l asigure că „nu este nevoie să se neliniştească"[9]. Aproape în acelaşi timp, la Casa Albă avea loc primirea de către preşedintele american a liderului rus, Boris Elţîn. „În salutul adresat acestuia - scriu Beschloss şi Tallbot - Bush a amintit numele lui Gorbaciov mult mai des şi într-un spirit mai favorabil decât numele lui Elţîn însuşi",

[7] **Ibidem,** p. 288.
[8] **Ibidem**, p. 289.
[9] **Ibidem**, p. 289.

lăsând în mod clar să se înţeleagă aprecierea părţii americane a meritelor lui Gorbaciov şi disponibilitatea Administraţiei de a întreţine „relaţii oficiale cât mai strâns posibile cu guvernul sovietic al lui Gorbaciov". Conducându-l spre Salonul Oval, preşedintele Bush a reuşit să-i comunice lui Elţîn avertismentul transmis de Popov. „Elţîn - scriu politologii americani - nu a fost prea speriat, dar a propus să fie sunat Gorbaciov şi să fie prevenit despre pericolul care îl pândea"[10]. Preşedintele Bush a încercat să-l sune pe Mihail Gorbaciov, dar la Moscova era foarte târziu şi Gorbaciov lipsea. În pofida indiferenţei afişate faţă de informaţiile primite, a doua zi, Mihail Gorbaciov a participat la şedinţa Sovietului Suprem al URSS, unde „a tras o salvă verbală în direcţia tuturor criticilor săi", în urma căreia Parlamentul sovietic a respins „puciul constituţional" cu 262 de voturi contra 24. După aceasta, în discuţia cu reporterii, Mihail Gorbaciov „s-a străduit să fie înconjurat de Iazov, Kriucikov şi Pugo care păstrau mohorâţi tăcerea. Zâmbind larg, conducătorul sovietic şi-a anunţat sentinţa săptămânii: Puciul s-a terminat"[11].

Informaţiile scoase la iveală ulterior dovedesc faptul că fostul preşedinte sovietic nu era străin de planurile privind pregătirea unor măsuri excepţionale. Potrivit mărturiei fostului preşedinte al Sovietului Suprem al URSS, Anatolii Lukianov, în şedinţa din 3 august 1991 a Cabinetului de Miniştri al URSS, cu o zi înainte de plecarea în concediu în Crimeea, Mihail Gorbaciov constata „prezenţa în ţară a unei situaţii excepţionale", subliniind că „poporul va înţelege acest lucru!"[12] La rândul său, politologul Roi Medvedev adaugă că în aceeaşi zi, la şedinţa Cabinetului de Miniştri, Mihail Gorbaciov le-a spus participanţilor: „Aveţi în vedere, trebuie acţionat dur. Dacă va fi necesar, vom recurge la toate [măsurile], până la situaţia excepţională"[13]. Mai mult, a doua zi, după cum scrie Roi Medvedev, acesta i-a spus preşedintelui KGB, Vladimir Kriucikov, venit să-l conducă la aeroport, să aibă în vedere în principal activitatea preşedintelui rus, Elţîn: *„Trebuie să fii cu ochii în patru. Orice se poate întâmpla. Dacă va fi o ameninţare directă, va trebui să se acţioneze".* Aproape aceleaşi sfaturi le-a dat şi vicepreşedintelui Ghenadii Ianaev: *„Ghenadii, rămâi la gospodărie. În caz de nevoie acţionează hotărât, dar fără sânge"*[14]. La câteva zile după plecarea în concediu a lui Gorbaciov, Kriucikov s-a întâlnit cu mareşalul D. Iazov şi au convenit „să studieze situaţia", dând de înţeles că face acest lucru din însărcinarea lui

[10] **Ibidem.**
[11] **Ibidem**, p. 290.
[12] Lukianov Anatolii, **Perevorot mnimîi i nastoiascii**, Paleia, Moscova, 1993, p. 11.
[13] Medvedev Roi, **Sovetskii Soiuz. Poslednie godî jizni**, Poligrafizdat, Moscova, 2009, p. 475.
[14] **Ibidem.**

Gorbaciov[15]. Preşedintele KGB i-a însărcinat pe doi colaboratori ai săi să elaboreze o prognoză strategică privind instituirea stării excepţionale în ţară. La prezentarea documentului a fost atras şi Pavel Graciov, comandantul trupelor de desant aerian (viitorul ministru al apărării al Rusiei, ca urmare a rolului jucat în zilele puciului în apărarea sediului Parlamentului rus). În urma studiului efectuat, autorii analizei au ajuns la concluzia că instituirea stării excepţionale după semnarea Tratatului unional prevăzută pentru ziua de 20 august 1991ar fi fost tardivă.

La 13 august, A. Lukianov, l-a informat pe Mihail Gorbaciov despre o serie de acţiuni întreprinse de către Boris Elţîn de natură să-l îngrijoreze pe liderul sovietic, motiv pentru care a doua zi acesta a avut o convorbire cu Elţîn, în urma căreia a rămas cu sentimentuil că acesta „ascunde ceva". În aceeaşi zi, generalul KGB Vladimir Kriucikov l-a informat pe Egorov, unul dintre cei doi colaboratori ai săi, atraşi la examinarea oportunităţii instituirii stării excepţionale, şi l-a informat că Gorbaciov suferă de o depresie psihică, că nu poate lucra, cerându-i să pregătească documentele în vederea introducerii acesteia. Potrivit mărturiei lui Kriucikov în timpul anchetei la care a fost supus după arestare, propunerile preconizate vizau măsuri în domeniile politic, economic, militar, precum şi pe linia securităţii, având ca scop încetarea destabilizării situaţiei din ţară, revigorarea activităţii economice. „Erau excluse - declara Kriucikov - vreun fel de măsuri extreme"[16]. În acelaşi timp, preşedintele KGB avea grijă să-i transmită zilnic lui Gorbaciov informaţii negative, în încercarea de a-l convinge că situaţia din ţară se deteriora radical. Fără a renunţa la planurile sale, Vladimir Kriucikov a organizat la 17 august 1991, la una din vilele KGB din apropierea Moscovei o întâlnire, la care au participat premierul Valentin Pavlov, ministrul apărării, mareşalul Dmitrii Iazov, şeful administraţiei prezidenţiale, Valerii Boldin, secretarul CC al PCUS, Oleg Şenin, secretarul CC al PCUS, Oleg Baklanov, generalii Valentin Varennikov şi Vladimir Acealov, adjuncţi ai ministrului apărării, precum şi generalul Viktor Gruşko, vicepreşedintele KGB. Potrivit declaraţiilor lui Kriucikov, toţi cei prezenţi au fost unanimi în respingerea liniei politicii interne şi externe promovată de Gorbaciov în ultimii ani[17]. Întrucât nu se încumetau să acţioneze singuri, participanţii au decis să trimită la Foros o delegaţie, formată din Valerii Boldin, Oleg Baklanov, Oleg Şenin, generalul Valentin Varennikov şi generalul I. Plehanov, şeful Direcţiei a IX-a a KGB, însărcinată cu asigurarea securităţii înalţilor demnitari, pentru a -l convinge pe Mihail Gorbaciov de necesitatea de a se trece la măsuri pentru

[15] Pihoia R.G., Sokolov A. K., **op. cit.**, p. 368.
[16] **Ibidem,** p. 369.
[17] **Ibidem**, p. 370.

salvarea ţării. „*Varianta optimă a evoluţiei situaţiei* - scriu istoricii Pihoia şi Sokolov - *consta în aceea că Gorbaciov, ca preşedinte al URSS, confruntat cu opoziţia unită din partea conducerii PCUS, a aparatului de stat, a KGB, a armatei şi a MAI, va fi nevoit să aprobe instituirea stării excepţionale în ţară. În felul acesta, acţiunea căpăta o aparenţă de legitimitate, îndeosebi după aprobarea regimului stării excepţionale în Sovietul Suprem al URSS, pe care mizau complotiştii. Soarta lui Gorbaciov în această situaţie se afla în mâinile lor: folosindu-l, puteau să-l înlocuiască cu un nou preşedinte al URSS. A doua - mai realistă, consta în aceea că Gorbaciov se va situa pe poziţia tăcerii, tipică pentru acesta, poziţia pe care se situase de nenumărate ori: «nu ştiu, nu am fost informat». De aceea complotiştii aveau pregătită varianta: să-l declare bolnav. Aceasta îi dădea lui Gorbaciov posibilitatea să fugă de răspundere, să aştepte ce va ieşi din ideea cu GKCP, iar complotiştilor să-l introducă în acţiune pe Ianaev, înlocuindu-l pe Gorbaciov cu acesta. Ulterior, soarta lui Gorbaciov depindea de urmările instituirii stării excepţionale. Acesta putea să încerce să-i convingă pe liderii complotului să-şi păstreze şi postul, putea să-l piardă în cazul întăririi poziţiei conducătorilor GKCP, putea, în sfârşit, să anunţe că el de la început a fost adversar al GKCP, al declarării stării excepţionale în ţară. Cea de-a treia variantă consta în aceea, ca în cazul în care Gorbaciov va protesta ferm şi va recurge la forţele aflate la dispoziţia sa (paza personală, va apela la ajutor în ţară şi în străinătate), la Moscova va rămâne un grup de conducători ai departamentelor de forţă, care trebuia să-i înfrângă împotrivirea. Varianta era considerată drept extrem de neplăcută, dar, evident, prevăzută, judecând după faptul că au fost răspândite cu insistenţă zvonuri despre boala gravă a lui Gorbaciov. Unui grup de psihiatri moscoviţi i se propusese să pregătească o expertiză privind îmbolnăvirea psihică a preşedintelui URSS. Gorbaciov putea fi declarat în incapacitate de a acţiona, iar uneori oamenii bolnavi mor...*”[18]. Analizând variantele enunţate de cei doi istorici ruşi, este lesne de înţeles că întreg comportamentul lui Gorbaciov în zilele puciului se înscrie în varianta a doua a scenariului.

Controverse în legătură cu desfăşurarea întâlnirii din august de la Foros

După definitivarea activităţii asupra noului Tratat unional, menit să pună pe baze noi raporturile dintre republicile unionale sovietice, şi convenirea semnării lui la 20 august 1991, Mihail Gorbaciov a plecat la odihnă la reşedinţa sa de vară din Foros, în Crimeea. Obiectivul, numit codificat „Zaria”

[18] **Ibidem**, pp. 370-371

se afla departe de ochii curioşilor, despre acesta ştiau un număr redus de persoane. Aici nu erau admişi nici măcar membrii Biroului Politic al CC al PCUS, miniştrii, sau chiar conducători ai altor state, aşa cum se întâmpla în timpul foştilor secretari generali ai CC al PCUS, Nikita Hruşciov sau Leonid I. Brejnev. Deşi liderul sovietic dispunea de o reşedinţă de vară la Marea Neagră, în anul 1986 a început construcţia unei noi vile la Foros, în Crimeea, finalizată în anul 1988. Potrivit documentelor prezentate spre decontare de către constructorii militari, costul reşedinţei nu depăşea 100 milioane de ruble (în anul 1986 rubla era cotată cu 1,3 dolari). În realitate, potrivit estimărilor fostului ministru de finanţe, Valentin Pavlov (viitorul prim-ministru), costul construcţiei se ridica la cel puţin 850 de milioane ruble. Referindu-se la noua vilă de la Foros, mult mai luxoasă decât cea de la Piţunda, aflată la dispoziţia foştilor lideri sovietici, Anatolii Cerniaev, fostul consilier al preşedintelui Gorbaciov, nota în septembrie 1988: *„De ce-i trebuia asta? Zvonuri nu numai în Crimeea, dar şi la Moscova: costase ori 189 de milioane, ori în jurul acestei sume...Plus o întreagă armată de pază şi personal de serviciu...De ce-i trebuia asta?"*[19]. Întrebarea era perfect îndreptăţită, având în vedere că economia sovietică traversa o stare de criză, iar conducerea încerca să convingă populaţia că era necesar un regim de austeritate.

La 18 august 1991, în jurul orei 17.00, la noua reşedinţă din Foros a preşedintelui sovietic a sosit, neanunţată, o delegaţie formată din Oleg Şenin, Oleg Baklanov, Valerii Boldin şi Valentin Varennikov, însoţiţi de Iurii Plehanov şi generalul Veaceslav Gheneralov, care avea să-l înlocuiască pe generalul Vladimir Medvedev, şeful gărzii personale a lui Gorbaciov, trimis la Moscova. Aşa cum scriu Rudolf Pihoia şi Aleksandr Sokolov, odată cu sosirea acestui grup la vila din Foros a preşedintelui sovietic, au fost deconectate legăturile telefonice. Lăsându-i aproape o oră să aştepte, după ce s-a convins că legăturile telefonice aflate la dipoziţie erau întrerupte, Gorbaciov a acceptat, totuşi, întâlnirea cu aceştia. Aşa cum nota mai târziu V. Boldin, citat de R. Pihoia şi A. Sokolov, delegaţia conta pe o discuţie „în spiritul unor întâlniri similare din trecut şi al însărcinărilor pe care Gorbaciov le dăduse cu privire la disponibilitatea de a introduce starea excepţională în ţară...", dar că, „chiar de la început discuţia nu s-a închegat"[20]. Potrivit relatării lui Boldin, membrii delegaţiei i-au vorbit lui Gorbaciov despre necesitatea de a accepta una din variantele pregătite din însărcinarea acestuia în cazul unei situaţii critice, precum şi întreprinderii unor măsuri extraordinare în economie, despre neacceptarea de către guvern şi Sovietul Suprem al URSS a noului Tratat

[19] Cerniaev Anatolii, **Sovmestnîi ishod,. Dnevnik dvuh epoh 1972-1991**, Rosspen, Moscova, 2008, p. 758.
[20] Pihoia R.G., Sokolov A. K., **op. cit.,** p. 372.

unional, neconvenit cu aceste organisme. Acelaşi Boldin notează că în timpul discuţiei, Mihail Gorbaciov se gândea la altceva şi, pe neaşteptate, a întrebat dacă măsurile prevăzute de starea excepţională se extindeau şi asupra acţiunilor conducerii ruse? Primind un răspuns pozitiv acesta s-a liniştit definitiv, dar a declarat: *„Tot ceea ce vă propuneţi este mai bine să fie înfăptuit pe o cale democratică maximă"* şi, strângându-le la plecare mâinile, a adăugat: *„Să vă ia dracu, acţionaţi"*[21]. Acelaşi Boldin mai aduce un detaliu de natură să clarifice atmosfera în care a avut loc întâlnirea. Acesta, citat de istoricul Roi Medvedev, scrie că Raisa Gorbaciova, aflată în hol la plecarea delegaţiei, i-a întrebat dacă au venit cu veşti bune, la care Oleg Baklanov i-a răspuns că au venit cu „intenţii bune şi că totul va fi bine"[22].

Referindu-se la gestul lui Gorbaciov de a le strânge la plecare mâinile membrilor delegaţiei, Roi Medvedev notează: „Toate acestea nu semănau deloc a revoltă sau chiar lovitură de stat". Istoricul rus nu pare convins de argumentele invocate de Andrei Graciov, secretarul de presă al lui Gorbaciov, în opinia căruia preşedintele Mihail Gorbaciov a dorit să găsească şansa unei ieşiri raţionale din absurdul ce începea şi, într-un fel, „să-i convingă" pe principalii organizatori ai GKCP rămaşi la Moscova. *„Gorbaciov* - scrie Graciov - *nu a dorit să apară înainte de vreme ca o victimă şi să joace rolul lui Salvador Allende"*[23]. În plus, adaugă Andrei Graciov, Mihail Gorbaciov purta răspunderea pentru membrii familiei care se aflau alături - soţia, fiica, ginerele, nepoţelele. *„Probabil de aceea* - scrie secretarul de presă al lui Gorbaciov - *la despărţirea de «parlamentarii» GKCP a fost aparent liniştit, le-a întins mâna"*[24]. În relatarea lui Gorbaciov, membrii delegaţiei l-au informat despre crearea GKCP şi i au propus să semneze decretul privind formarea acestuia. Baklanov l-a informat că Elţîn urma să fie arestat la înapoierea de la Alma-Ata, precizându-i că în cazul că nu va semna decretul, acesta urma să-i transfere prerogativele vicepreşedintelui Ianaev. Mihail Gorbaciov îl citează, de asemenea, pe Baklanov, care ar fi spus: **„***Odihniţi-vă, noi vom face «munca murdară», iar apoi vă puteţi întoarce"*[25].

Mihail Gorbaciov, care a refuzat să semneze decretul, a explicat, totodată, motivele pentru care, având la dispoziţie o gardă personală numeroasă, nu a cerut arestarea complotiştilor. „Înainte de toate -mărturisea acesta- am considerat că refuzul meu de a accepta cererile ultimative îi va trezi la realitate pe instigatorii complotului. Rămăsese speranţa că şi de această dată

---

[21] **Ibidem.**
[22] Medvedev Roy, **op. cit.,** p. 488.
[23] Gracev Andrei, **Gorbaciov**, Vagrius, Moscova, 2001, p. 372.
[24] **Ibidem.**
[25] Gorbaciov Mihail, Jizni i reformî, kniga 2, Novosti, Moscova, 1995, pp.558-559

poziţia mea fermă va avea efect”[26]. Încercând să explice atitudinea lui Gorbaciov, istoricii R. Pihoia şi A. Sokolov sunt de părere că arestarea membrilor delegaţiei nu ar fi rezolvat nimic, întrucât centrul complotului era la Moscova şi Gorbaciov era practic arestat[27]. Cu totul alta este mărturia fostului şef al gărzii personale a lui Gorbaciov, generalul Vladimir Medvedev, despre întâlnirea delegaţiei venită de la Moscova cu preşedintele Gorbaciov. Acesta scrie că a rămas cu senzaţia că membrii delegaţiei avuseseră cu Gorbaciov o înţelegere preliminară privind introducerea, în general, a stării excepţionale şi că veniseră nu să-l aresteze pe preşedinte, ci să se înţeleagă cu el, să-l convingă să semneze decretul privind instituirea acesteia. Medvedev declară că în tot timpul până la primirea delegaţiei Gorbaciov nu s-a arătat neliniştit, nu s-a sfătuit cu el cum ar fi trebuit să procedeze în cazul în care ar fi existat vreo ameninţare la adresa sa şi a familiei sale. Medvedev declară că în cazul în care ar fi primit un ordin din partea lui Gorbaciov să-i aresteze pe complotişti, aceştia ar fi fost arestaţi. *„Aveam - scrie el - băieţii la îndemână. În subordinea mea se aflau un avion de rezervă TU-134 şi un elicopter. Din punct de vedere tehnic ar fi însemnat câteva fleacuri. Să fie luaţi şi duşi în cătuşe la Moscova. Pentru mine, ca şef al pazei, întrebarea principală era: ameninţa ceva în acel moment viaţa preşedintelui, securitatea personală a acestuia? Este ridicol, deşi trist: nu putea fi vorba nici despre o ameninţare la adresa vieţii, nici despre o arestare. Luându-şi rămas bun şi-au strâns mâinile”*[28]. Aşa cum scriu istoricii Pihoia şi Sokolov, partizanii GKCP insistau asupra faptului că atitudinea lui Gorbacov le-a permis acestora să considere că, refuzând să aprobe planurile lor, formal acesta practic le-a aprobat[29] .

Poziţia lipsită de fermitate a lui Gorbaciov rezultă şi din mărturisirea lui Valerii Boldin care redă atmosfera şi discuţiile purtate în GKCP după revenirea de la Foros a delegaţiei trimise să se întâlnească cu preşedintele URSS. Acesta scrie că printre participanţi s-a iscat o discuţie cum să se procedeze dacă Gorbaciov va renunţa deodată la introducerea stării excepţionale (din această afirmaţie rezultă că Gorbaciov îşi dăduse acordul cu introduceea acesteia - n. n.). *„Părerile au fost diferite. Au răsunat răsunat voci: «Din moment ce preşedintele nu spune nici da, nici nu, să rămână totul aşa cum a fost». «Iar voi doriţi ca el să trâmbiţeze în întrega lume introducerea stării excepţionale? Ar fi naiv să te aştepţi la asta. Asemenea lucruri nu se fac». «Dar nu poate fi admisă mai departe prăbuşirea ţării. Nu mai avem unde da înapoi. Poate este mai bine să nu-l expunem pe Gorbaciov, pentru a nu-i prejudicia*

[26] **Ibidem**, p. 599.
[27] Pihoia R. G., Sokolov A. K., **op. cit.,** p. 373.
[28] Medvedev Vladimir, **Celovek za spinoi**, RUSSLIT, Moscova, 1994, pp. 278-279.
[29] Pihoia R.G., Sokolov A. K., **op. cit.,** p. 373.

autoritatea internaţională. Trebuie să ne asumăm răspunderea»"[30]. În opinia noastră, concluzia la care ajung Pihoia şi Sokolov este cea mai apropiată de adevăr. Complotul a fost pregătit în pofida voinţei lui Gorbaciov, deşi declaraţiile permanente ale acestuia cu privire la posibilitatea introducerii stării excepţionale deveniseră un fel de „bulion nutritiv" pentru maturizarea ideii GKCP. *„Gorbaciov* - scriu cei doi istorici - *a refuzat să colaboreze cu membrii GKCP, dar nu a mers la o ruptură cu ei. Acesta nu a întreprins măsuri ferme pentru înăbuşirea complotului încă din primele ore. Inconsecvenţa lui Gorbaciov, tendinţa acestuia de a fugi de răspundere, de a o transfera asupra executanţilor direcţi au fost factorul caracteristic al puciului din august"*[31].

Fostul preşedinte al Sovietului Suprem al URSS, Anatolii Lukianov - acuzat ulterior pentru complicitate la săvârşirea loviturii de stat, pune la îndoială declaraţiile lui Gorbaciov referitoare la modul în care a decurs întâlnirea cu delegaţia venită la Foros. Respingând propunera privind instituirea stării excepţionale, scrie Lukianov, preşedintele nu a mişcat nici un deget pentru a-i reţine pe cei care se pronunţau pentru introducerea ei. *„Rămânând la vila din Foros* - scrie acesta - *prin lipsa lui de acţiune, a stimulat doar introducerea măsurilor excepţionale"*[32]. A. Lukianov pune la îndoială izolarea totală la Foros a lui Mihail Gorbaciov, dezminţită de declaraţii ale martorilor din rândul membrilor gărzii personale a fostului preşedinte sovietic. Aceştia au declarat că la vilă funcţionau două telefoane pentru convorbiri internaţionale, pe care le-au folosit în seara zilei de 19 august 1991, sunându-şi familiile. Întrebaţi în timpul anchetei dacă i-au spus acest lucru lui Mihail Gorbaciov, aceştia au confirmat, precizând că preşedintele s-a rezumat doar să asculte, fără să reacţioneze în vreun fel. Potrivit declaraţiilor acestora, pe maşinile din escorta preşedintelui funcţionau, de asemenea, staţiile de comunicare prin satelit. *„Poate fi oare socotit «complot»* - se întreabă Lukianov - *acţiunea ai căror organizatori îl înştiinţează dinainte despre ea pe preşedinte, iar acesta nu întreprinde nici o măsură pentru a o împiedica?"*[33]. Tot el se întreabă cum era posibilă oare o „lovitură de stat" în condiţiile menţinerii tuturor organelor supreme şi locale ale puterii, ce fel de „revoltă" era aceea care era îndreptată nu spre răsturnarea ordinei constituţionale, ci spre „apărarea puterii legitime, menţinerea integrităţii statului?"[34].În opinia lui Lukianov, în ţară erau diferite forţe „interesate" să

[30] **Ibidem**, p. 374.
[31] **Ibidem**
[32] Lukianov, Anatolii, **op. cit.,** p. 9.
[33] **Ibidem.**
[34] **Ibidem**, p. 10.

declanşeze un puci, fie el chiar mic, chiar dacă nu sângeros, dar puci" [35]. În acest sens, el îl citează pe fostul primar al Moscovei, Gavriil Popov, lider al „Rusiei democratice". *"Ciocnirea* - scria Popov - *era inevitabilă. Acest lucru îl recunoşteau şi democraţii şi conservatorii"*[36]. Gavriil Popov recunoaşte că şi forţele democrate elaborau diferite scenarii de acţiune în eventualitatea unui conflict, precizând că cea mai favorabilă ar fi fost varianta puciului „împotriva lui Gorbaciov", în care democraţii înşişi îşi puneau cele mai puţine speranţe. *„GKCP* - scrie Popov - *a ales din toate variantele posibile pe cea la care noi puteam doar să visăm- nu numai împotriva lui Gorbaciov, ba şi cu izolarea lui. Primind un asemenea pas minunat, Elţîn nu putea să nu răspundă printr-o lovitură splendidă"*[37].

La rândul său, fostul premier Valentin Pavlov precizează că participanţii la întâlnirea din 17 august de la obiectivul special al KGB nu adoptaseră nici un fel de hotărâri sau programe de acţiune, ci doar o hotărâre de ordin principial: dacă Gorbaciov nu ar fi fost de acord cu nici una din propunerile celor trimişi din partea GKCP, aceştia să se întoarcă la Moscova, unde urma să se ia o decizie. *„Nu a fost vorba* - scrie Pavlov - *despre nici un fel de izolare şi îndepărtare de la putere a preşedintelui URSS"*[38]. Pavlov notează, de asemenea, pe baza declaraţiilor membrilor gărzii prezidenţiale, inclusiv a celor veniţi suplimentar de la Moscova odată cu delegaţia din partea GKCP, că ei aveau misiunea de a întări paza preşedintelui şi nicidecum a-l izola. Generalul V.Gheneralov însuşi, care preluase funcţia de şef al gărzii personale, mărturiseşte că Gorbaciov a refuzat pur şi simplu să discute cu el şi dacă ar fi primit un ordin din partea lui, l-ar fi îndeplinit întocmai. *„Dacă preşedintele mi-ar fi dat ordin să-l duc la Moscova* - a declarat generalul - *eu aş fi îndeplinit acest ordin. Dar nu a fost un asemenea ordin"*[39]. Pavlov scrie, de asemenea, pe baza mărturiilor grănicerilor de pe uscat şi de pe mare din zona Foros-ului, că direcţiile KGB şi ale MAI din RSSA Crimeea au continuat să-şi desfăşoare activitatea „în regim normal" şi nu au întreprins nici un fel de acţiuni pentru blocarea obiectivului şi izolarea preşedintelui[40]. Preşedintele, notează Pavlov, avea întregul control asupra pazei, mai mult, acesta avea posibilitatea absolută de a părăsi obiectivul în orice moment şi pe orice cale: pe uscat, pe mare, pe calea aerului, dar că, potrivit „scenariului", acesta trebuia să joace scena izolării, presiunii psihice şi psihologice. *„Într-adevăr* - conchide Pavlov -

---

[35] **Ibidem**, p. 12.
[36] **Ibidem.**
[37] Gavriil Popov, *Avgust devianosto pervogo*, în **Izvestia**, nr. 189-192, 1992.
[38] Pavlov Valentin, **Avgust izvnutri. Gorbaciov-putcs** Delovoi mir. Business World, Moscova, 1993, p. 33.
[39] **Ibidem**, p. 35.
[40] **Ibidem**, p. 37.

dacă era ceva, era laşitatea obişnuită din pricina fricii că este posibil ca ceva să nu se realizeze aşa cum fusese gândit. Doar de la bun început, de la primul pas, dacă Gorbaciov dorea, putea pur şi simplu să-i aresteze pe oamenii veniţi la el"[41]. Mihail Gorbaciov putea să-şi cheme paza în orice moment şi în cursul convorbirilor, fără a recurge la legătura telefonică, întrucât pentru aceasta exista atât o persoană de serviciu, cât şi un buton radio mobil de apelare la distanţă[42].

Fostul premier sovietic analizează detaliat momentele descrise de Gorbaciov din momentul aflării ştirii despre sosirea delegaţiei de la Moscova şi ajunge la concluzia că totul fusese calculat în aşa mod, încât să lase impresia că fusese izolat şi că nu era bolnav. În acest sens citează declaraţia lui Arkadii Volski, un apropiat al lui Mihail Gorbaciov, viitorul preşedinte al Uniunii Întreprinzătorilor Ruşi, potrivit căruia în după-amiaza zilei de 18 august 1991, a fost sunat de la Foros de către Gorbaciov care i-a spus că nu era bolnav, că a avut o durere de spate pe care medicii au tratat-o. În opinia lui Pavlov, dovezile aduse de participanţii la întâlnirea cu Gorbaciov demonstează că *„tabloul blocadei, izolării, al ultimatumurilor răspândit în întreaga lume nu rezistă nu numai unei verificări elementare, dar nu răspunde nici chiar logicii şi propriilor sale mărturisiri..."*[43]. Pavlov pune la îndoială expertiza efectuată în legătură cu posibilitatea izolării informaţionale a lui Gorbaciov. În acest sens, afirmă că Gorbaciov avea posibilitatea tehnică de legătură de la vila din Foros în condiţiile create în zilele de 18-21 august 1991. În sprijinul afirmaţiilor sale, acesta citează declaraţiile unui specialist care participase la crearea sistemului de comunicaţii de la Foros şi care a calificat drept o născocire afirmaţia privind posibilitatea unei deconectări complete a comunicaţiilor de la Foros, afirmând că acest lucru nu ar fi fost posibil nici în cazul unui atac nuclear[44]. Mărturiile unora dintre transmisioniştii de la reşedinţa lui Gorbaciov ilustează, de asemenea, faptul că *„nici preşedintele, nici nimeni din anturajul apropiat al acestuia sau din pază nu li s-au adresat în probleme de comunicaţii"*[45] .

Concluziile trase de Pavlov în legătură cu evenimentele din august 1991, sunt ilustrative pentru ceea ce s-a întâmplat atunci. Acesta neagă că membrii GKCP au pregătit o lovitură de stat, dând asigurări că GKCP avea posibilitatea să aresteze întreaga conducere rusă departe de Moscova, la aeroport, la vilă, pe drum sau chiar în sediul Parlamentului rus dacă şi-ar fi propus acest scop.

---

[41] **Ibidem**, p. 38.
[42] **Ibidem**.
[43] **Ibidem**, p. 40.
[44] **Ibidem,** p. 47.
[45] **Ibidem,** p. 64.

„Este vorba - scrie Pavlov - *că la 19 august mi-a devenit definitiv clar şi mie şi, cred, şi multor altor membri ai GKCP-unii mai devreme, alţii mai târziu-că Gorbaciov a decis să folosească devotamentul nostru faţă de cauză, faţă de propria ţară, popor, pentru a se răfui cu mâinile noastre cu Elţîn, împingându-ne la vărsarea de sânge. Apoi, ca preşedinte al URSS, să se răfuiască cu vinovaţii acestei vărsări de sânge, adică cu noi...Elţîn, sunt sigur, ştia acest scenariu şi şi-a pregătit dinainte ieşirea de după cortină...Şi el a decis să-l înlăture pe Gorbaciov cu mâinile noastre, apoi organizând, de asemenea, vărsarea de sânge, să ne lichideze. Alianţa cu P. Graciov şi alte forţe din armată, MAI şi KGB ale URSS, perfectată dinainte, îi asigura timp pentru adoptarea de hotărâri şi manevră. Pentru acesta nu era niciodată târziu să dea înapoi fâcând trimitere la lipsa de informaţii. Gorbaciov însă a pierdut simţul măsurii şi timpului, s-a speriat din nou şi a amânat confruntarea cu Elţîn renunţând la ultima sa echipă. El nu a înţeles că, trădându-i pe A. Lukianov, V. Kriucikov, D. Iazov, V. Pugo, a pierdut nu numai oamenii, dar şi armata, serviciul de securitate şi corpul de deputaţi. A înţeles acest lucru în avion, la întoarcerea la Moscova şi definitiv - la tribuna Sovietului Suprem al RSFS Ruse, Acolo stătea deja un cadavru politic. În ambele scenarii membrii GKCP trebuiau să plătească cu viaţa pentru devotamentul faţă de Patrie şi popor. Totul s-ar fi petrecut întocmai, dacă s-ar fi reuşit să se provoace vărsare de sânge. Este o fericire şi pentru noi şi pentru ţară că în ultimul moment noi am înţeles această capcană, altfel, represiunile în masă ar fi devenit o realitate după evenimentele din august. Acesta este motivul principal pentru care la început câte unul, apoi în colectiv, membrii GKCP au început să acţioneze pentru prevenirea provocărilor în Moscova şi în alte regiuni ale ţării...."*[46]. Pavlov precizează, totodată, că membrii GKCP aveau „suficientă minte şi specialişti de înaltă clasă pentru o lovitură de stat calificată[47] .

Fostul secretar de presă al lui Gorbaciov, Andrei Graciov notează că echipa venită de la Moscova a avut grijă să ia măsuri pentru izolarea totală a şefului statului de restul lumii. *„Garajele cu maşinile şi aparatele de comunicaţii din acestea au fost sigilate, intrarea şi ieşirea de la vilă au fost închise, pe perimetrul exterior a fost instalată o nouă pază şi de pe mare «obiectul» a fost protejat de navele de pază, de pe aeroportul de la Belbek au fost evacuate elicopterul şi avionul de rezervă al preşedintelui"*[48].

Gheorghii Şahnazarov, fostul consilier al preşedintelui sovietic, socoteşte scenariile privind o anumită complicitate a lui Gorbaciov în puciul din august 1991 drept pure fantezii, iar ideea privind implicarea acestuia în planurile complotiştilor şi mai fantastică. *„Mai pe scurt* -scrie Şahnazarov - *din toate*

[46] **Ibidem,** p. 73-74.
[47] **Ibidem,** p. 74.
[48] Graciov Andrei, **op. cit**, p. 372.

punctele de vedere ar fi fost o nebunie ca, ştiind despre acţiunea ghekacepiştilor, s-o lase liniştit să se realizeze, pentru a o folosi apoi în propriile scopuri strategice"[49]. Politologul rus oferă o explicaţie şi pentru o altă enigmă legată de starea de „izolare" în care s-a aflat preşedintele Gorbaciov - soarta faimoasei „valize nucleare" cu codurile de activare, în caz de necesitate, a armelor din arsenalul nuclear sovietic. În opinia sa, rezultatele anchetei în procesul GKCP au demonstrat că la 18 august 1991, începând de la ora 16.30 *„Gorbaciov nu mai controla deja «valiza nucleară», aşa numita santinelă nucleară (grupul de ofiţeri în frunte cu colonelul V. T. Vasiliev) a fost izolată, apoi trimisă la Moscova şi că, în general, butonul fatal s-a aflat în tot acest timp la dispoziţia Marelui Stat Major"*[50]. Cunoscând statutul special al „valizei nucleare", care trebuia să fie în orice moment la dispoziţia şefului statului, cu greu poate fi acceptată explicaţia oferită de fostul consilier al lui Mihail Gorbaciov.

Declanşarea puciului

În dimineaţa zilei de 19 august 1991, a fost făcută publică Declaraţia „Conducerii sovietice" semnată de vicepreşedintele Ghenadii Ianaev, premierul Valentin Pavlov şi Oleg Baklanov, prin care se anunţa „imposibilitatea, ca urmare a stării de sănătate" a îndeplinirii de către Mihail Gorbaciov a obligaţiilor de preşedinte şi trecerea, conform articolului 127 din Constituţia URSS, a prerogativelor Preşedintelui URSS către vicepreşedintele URSS, Ghenadii Ianaev. Documentul preciza că în scopul *„depăşirii crizei profunde şi multilaterale, a confruntării politice, interetnice şi civile, a haosului şi anarhiei care ameninţă viaţa şi securitatea cetăţenilor Uniunii Sovietice, suveranitatea, integritatea teritorială, libertatea şi independenţa Patriei noastre*[51] *şi pornind de la rezultatele referendumului popular privind menţinerea URSS se declara instituirea stării excepţionale".* Se anunţa, totodată, că pentru conducerea ţării şi înfăptuirea regimului stării excepţionale se constituia Comitetul de Stat pentru Starea Excepţională (GKCP) al URSS, compus din: Baklanov O. B., prim locţiitor al preşedintelui Consiliului Apărării al URSS; Kriucikov V. A., preşedintele KGB al URSS; Pavlov V. S., prim-ministru al URSS; Pugo B. K., ministrul afacerilor interne al URSS; Starodubţev V.A., preşedintele Uniunii Colhozurilor din URSS; Tiziakov, A. I. preşedintele Asociaţiei Întreprinderilor de stat şi centralelor din industrie, construcţii şi comunicaţii al URSS; Iazov D. T., ministrul apărării al URSS, şi

[49] Şahnazarov Gheorghii, **S vojdiami i bez nih**, VAGRIUS, Moscova, 2001, p. 448.
[50] **Ibidem**, p. 450.
[51] A**vgust -91,** Izdatelistvo politiceskoi literaturî, Moscova, 1991, p. 19.

Ianaev G. I., preşedinte a.i. al URSS. Se preciza, de asemenea, caracterul obligatoriu al hotărârilor GKCP pe întreg teritoriul ţării.

Odată cu această declaraţie, a fost publicat şi un *Apel către poporul sovietic,* prin care se semnalau: „pericolul de moarte" în care se afla ţara, eşecul reformelor iniţiate de Gorbaciov, apariţia forţelor extremiste care promovau lichidarea Uniunii Sovietice, prăbuşirea statului şi cucerirea puterii cu orice preţ"[52]. Semnatarii adresau apelul de a se organiza o dezbatere la nivel naţional a proiectului Tratatului unional, oferirea posibilităţii discutării acestuia „într-o atmosferă calmă", gândind la consecinţele acestuia pentru soarta numeroaselor popoare ale URSS. Se atrăgea, de asemenea, atenţia asupra situaţiei generale din economie, încălcarea drepturilor omului, destabilizarea situaţiei politice şi economice din Uniunea Sovietică. A fost publicat, totodată, un *Apel către şefii de stat şi guverne, precum şi către Secretarul General al ONU,* în care se anunţa introducerea stării excepţionale în unele localităţi din URSS pe timp de şase luni, perioadă în care întreaga putere în ţară era transmisă GKCP al URSS. Se explica faptul că măsurile întreprinse aveau ca scop „stabilizarea cât mai rapidă a situaţiei în URSS, normalizarea vieţii sociale, înfăptuirea transformărilor necesare şi crearea condiţilor pentru dezvoltarea multilaterală a ţării"[53]. Se dădeau asigurări că măsurile luate nu afectau cu nimic angajamentele internaţionale asumate de Uniunea Sovietică în conformitate cu tratatele şi acordurile în vigoare.

În aceeaşi zi a fost publicată Hotărârea nr.1 a GKCP, prin care se dispunea suspendarea partidelor politice, a organizaţiilor de masă şi obşteşti care „împiedicau normalizarea situaţiei", interzicerea mitingurilor, marşurilor, demonstraţiilor şi grevelor, instituirea controlului asupra mass-media etc. Consiliul de Miniştri era împuternicit să ia măsuri pentru asigurarea corespunzătoare a nivelului de trai al populaţiei[54]. În dimineaţa aceleiaşi zile, din ordinul mareşalului Dmitrii Iazov s-a dispus introducerea în Moscova a diviziilor *Tamanskaia* şi *Kantemirskaia* cu tehnica de luptă şi efective importante: 362 de tancuri, 140 maşini de luptă ale infanteriei, 148 de transportoare blindate, 430 camioane grele, cu un efectiv de 3089 persoane. În plus, la dipsoziţia GKCP se mai aflau divizia de desant aerian de la Tula, condusă de generalul Pavel Graciov, subunităţile de elită „Alfa" şi grupul "B", o subunitate a KGB specializată în acte de diversiune. Acestor forţe li s-au alăturat unităţi ale Ministerului de Interne - detaşamentele de miliţie cu destinaţie specială (OMON) şi divizia de puşcaşi *Dzerjinski* - cu destinaţii speciale. Mulţi dintre martorii intrării trupelor în capitală au fost surprinşi de

[52] **Ibidem**, p. 20.
[53] **Ibidem**, p. 25.
[54] **Ibidem,** pp. 26-27.

faptul că circulaţia mijloacelor de transport nu a fost întreruptă, tancurile şi transportoarele blindate opreau la culoarea roşie a semafoarelor, ceea ce nu semăna deloc a lovitură de stat. La rândul său, preşedintele KGB, V. Kriucikov, a dat dispoziţii privind urmărirea şi arestarea a încă 70 de persoane-membrii conducerii ruse, a unor vechi colaboratori ai lui Gorbaciov (Aleksandr Iakovlev, Eduard Şevardnadze şi alţii), precum şi supravegherea vilei preşedintelui rus, Boris Elţîn, situată în localitatea Arhanghelskoe, la aproximativ 30 de kilometri de Moscova.

Rolul factorului rus

Este îndeobşte cunoscut că rolul hotărâtor în eşuarea puciului din august l-a jucat conducerea Rusiei. În legătură cu aceasta, mulţi istorici şi analişti ruşi şi străini, inclusiv români[55] îşi pun întrebarea cum a fost posibil ca Elţîn să acţioneze nestingherit în timpul evenimentelor din august 1991. În legătură cu aceasta, au fost oferite mai multe explicaţii. În opinia lui Roi Medvedev au existat o serie de planuri privind arestarea liderului rus la sosirea acestuia de la Alma-Ata, unde se întâlnise cu preşedintele kazah, Nursultan Nazarbaev şi izolarea lui la vila din Arhanghelskoe. Acesta a fost lăsat, totuşi, liber în speranţa că liderul rus, cunoscut pentru antipatia lui neascunsă faţă de Gorbaciov, mai ales după „execuţia" sa politică din toamna anului 1987, va accepta să colaboreze cu membrii GKCP.

Luaţi prin surprindere de mersul evenimentelor pe care nu le mai puteau controla, puciştii nu au întreprins măsuri ferme pentru a-l bloca, a-i tăia legăturile telefonice de la vilă şi de la sediul parlamentului în zilele fierbinţi din august 1991. Aşa cum a rezultat ulterior, comandantul echipei „Alfa", generalul Karpuhin, care primise în dimineaţa zilei de 19 august ordinul de a supraveghea vila lui Elţîn, iar ulterior, dispoziţia de a-l aresta şi interna la Zavidovo, una dintre reşedinţele guvernamentale, nu a îndeplinit ordinul, explicând mai târziu că nu a vrut să-l execute[56]. În opinia istoricilor Pihoia şi Sokolov, „cauzele au fost altele". Generalul Karpuhin nu primise un ordin scris, ceea ce însemna că în caz de insucces, Karpuhin urma să răspundă pentru tot, iar el nu vroia să-şi asume o asemenea răspundere[57]. Gavriil Popov nu exclude posibilitatea ca, dispunând de mijloacele tehnice necesare, organizatorii puciului să fi avut un plan detaliat de înlăturare a lui Elţîn. În încercarea de a explica motivele care i-au împiedicat pe aceştia să pună în aplicare un asemenea plan, Popov a amintit subaprecierea eventualităţii

[55] Adrian Cioroianu, **Geopolitica matrioşcăi**, Curtea Veche, Bucureşti, 2009, p. 100.
[56] Pihoia R.G., Sokolov A. K, **op. cit.**, p. 379.
[57] **Ibidem,** pp. 379-380.

transformării Rusiei în centru oficial al rezistenţei şi premisa că supărarea lui Elţîn pe Gorbaciov era atât de mare, încât acesta se va bucura de căderea „duşmanului". *"În ceasul încercării* - scrie Popov - *Elţîn nu a permis jignirilor personale să umbrească interesele cauzei"*. Popov nu exclude ca libertatea lui Elţîn să se fi datorat atitudinii celorlalţi lideri republicani, ademeniţi de membrii GKCP cu diferite promisiuni. În schimbul loialităţii lor, aceştia ar fi cerut ca organizatorii puciului să nu se atingă de Elţin, temându-se că şi ei ar fi putut împărtăşi ulterior aceaşi soartă.

În opinia lui Popov, cel mai important factor pentru pucişti a fost „sindromul Beria". Cineva dintre membrii GKCP trebuia să dea primul ordinul de lichidare a lui Elţîn. Cel care ar fi dat un asemenea ordin ar fi fost condamnat. Acesta, ca şi Beria la timpul său, ar fi fost transformat în ţap ispăşitor pentru tot sângele vărsat în cazul aplicării unei asemenea variante. În mod simptomatic, fiecare cerea din partea celorlalţi un ordin cu privire la Elţîn, dar nici unul nu dorea să-l dea singur. Printre liderii GKCP nu s-a găsit un kamikadze chiar de dragul cauzei comuniştilor. Fostul primar al Moscovei notează că această stare s-a transmis şi celui de-al doilea eşalon al conducătorilor, în primul rând din Armată şi KGB, care, văzând şovăielile din rândul liderilor GKCP, au început să caute un acord cu Elţîn, ceea ce s-a şi întâmplat dealtminteri. În final, după cum scrie Popov, Boris Elţîn a rămas în libertate şi a început să acţioneze, optând pentru o tactică al cărei element-cheie a fost cererea de revenire la putere a preşedintelui legitim, Mihail Gorbaciov. Gavriil Popov consideră că Elţîn a făcut lucrul la care organizatorii puciului se aşteptau cel mai puţin, astfel încât putem spune că îndepărtarea lui Gorbaciov a fost cel mai slab punct al GKCP şi tocmai în acesta a lovit Elţîn. Pronunţându-se în favoarea lui Gorbaciov, Boris Elţîn şi-a atras imediat înţelegerea Occidentului, care, de dragul lui Gorbaciov, trebuiau să-l ajute pe Elţîn.

La rândul său, Ruslan Hasbulatov, preşedintele Sovietului Suprem al RSFS Ruse, unul dintre principalii sprijinitori ai lui Boris Elţîn în acele zile, devenit peste doi ani principalul său adversar, alături de vicepreşedintele rus, A. Ruţkoi, îşi aminteşte că în dimineaţa zilei de 19 august, sosit la vila preşedintelui rus l-a găsit pe acesta în dormitor, într-o stare de apatie şi de derută, convins de inutilitatea unei reacţii de rezistenţă faţă de măsurile anunţate de GKCP. *„Mi s-a făcut milă de Elţîn* - scrie Hasbulatov - *acesta era cu moralul la pământ, cu o privire stinsă, mişcări lente"*[58]. Încercarea lui Hasbulatov de a-l determina să acţioneze, să ceară eliberarea lui Gorbaciov, s-

[58] Hasbulatov Ruslan, **Poluraspad SSSR. Kak razvalili sverhderjavu**, Iauza-Press, Moscova, 2011, p. 286.

a lovit de împotrivirea lui Elţîn care i-a replicat că nu-l va apăra pe Gorbaciov. Amintirea răului politic făcut era încă vie în memoria lui Boris Elţîn, astfel încât era dispus să-i lase pe complotişti să facă ce vor cu Gorbaciov. Acesta a declarat că nu va cere repunerea lui în funcţie decât dacă, într-adevăr, acesta „este închis". Hasbulatov recunoaşte că a fost surprins de un asemenea raţionament "primitiv", motiv pentru care i-a spus că nu este vorba ca ei să-l ajute pe Gorbaciov. Este vorba despre faptul că cererea respectivă transmisă puciştilor poate ajuta ţării, dar şi lui personal pentru a-şi păstra viaţa şi a asigura, mai apoi, victoria asupra puciştilor. *„Puciştii* - a continuat Hasbulatov - *ştiind că îl urăşti pe Gorbaciov, cu atât mai puţin se vor aştepta la un asemena pas din partea noastră. Ei se aşteaptă la orice, dar nu la cererea de a-l aduce înapoi imediat pe preşedintele Gorbaciov"*[59]. În plus, Hasbulatov i-a explicat lui Elţîn că gestul lui va avea o rezonanţă pozitivă în sânul populaţiei, care, cunoscând antipatia lui faţă de Gorbaciov, va vedea că acesta cere revenirea la Moscova a lui Gorbaciov izolat de către pucişti. Argumentele invocate au fost de natură să-l determine pe Elţîn să acţioneze.

În plus, văzând stângăciile organizatorilor loviturii de stat, Elţîn nu s-a sfiit să declare celor din anturajul său: *„O huntă militară nu procedează astfel. Trebuie să preluăm iniţiativa şi să mergem la Casa Albă"* (denumirea dată sediului Parlamentului rus de pe malul râului Moscova - n.n.)[60]. După ce s-a asigurat de sprijinul generalului Pavel Graciov, care i-a dat de înţeles că va fi de partea conducerii Rusiei, Boris Elţîn şi principalii săi colaboratori s-au deplasat nestingheriţi spre sediul Parlamentului rus, unde au organizat activitatea de rezistenţă faţă de acţiunile GKCP, sprijinită de o parte importantă a populaţiei Moscovei. În analiza situaţiei create în acele zile, nu trebuie omisă poziţia duplicitară a generalului Pavel Graciov şi a subalternului său, generalul Aleksandr Lebed. Prin acţiunile întreprinse, aceştia au dorit să demonstreze că îndeplinesc atât dipoziţiile primite din partea mareşalului Iazov, de a încercui sediul Parlamentului, cât şi cele de a-l apăra pe Elţîn. După părerea istoricilor Pihoia şi Sokolov, cei doi generali nu au făcut decât să-şi apere propria piele, păstrându-şi posibilitatea de a se alătura şi unora şi altora [61].

În dimineaţa aceleiaşi zile, conducerea Rusei a adresat *Apelul către cetăţenii Rusiei*, în care acţiunea GKCP era calificată drept „o lovitură de stat anticonstituţională, reacţionară, de dreapta", iar toate hotărârile acestui organism erau declarate ilegale. Se cerea organelor locale îndeplinirea legilor şi a decretelor Preşedintelui RSFS Ruse, oferirea posibilităţii ca preşedintele

[59] **Ibidem** ,p. 289.
[60] Medvedev Roi, **op. cit.,** p. 494.
[61] Pihoia R.G., Sokolov A.K., **op. cit.,** p. 379.

URSS, M. Gorbaciov, să ia cuvântul în faţa poporului. Se adresa, totodată, un apel militarilor de a nu participa la „lovitura de stat reacţionară". Totodată, a fost făcut public decretul preşedintelui Elţîn prin care acţiunea GKCP era calificată drept „lovitură de stat", „crimă de stat". Hotărârile GKCP erau socotie „ilegitime şi lipsite de forţă pe teritoriul RSFS Ruse". În după-amiaza aceleiaşi zile, a fost făcut public apelul lui Boris Elţîn către soldaţii şi ofiţerii forţelor armate, KGB şi Ministerului de Interne ale URSS, prin care se anunţa că a avut loc o încercare de lovitură de stat şi că fost înlăturat din funcţie preşedintele URSS, comandantul suprem al Forţelor Armate ale URSS. Se preciza, totodată, că vicepreşedintele URSS, premierul URSS, preşedintelele KGB al URSS, precum şi miniştrii apărării şi internelor ai URSS au intrat într-un organ anticonstuţional, săvârşind, în felul acesta, „o trădare de stat, o crimă de stat gravă"[62].

Boris Elţîn le cerea soldaţilor şi ofiţerilor să nu devină „un instrument orb al voinţei criminale a unui grup de aventurieri care au încălcat Constituţia şi legile URSS", amintindu-le că au depus jurământul în faţa poporului. „Tronul poate fi construit din baionete - se menţiona în apelul preşedintelui rus - dar nu vei putea sta mult timp pe acesta. Nu există şi nu va exista cale de întoarcere în trecut. Zilele complotiştilor sunt numărate"[63]. În finalul apelului se anunţa emiterea unui decret, potrivit căruia toate organele teritoriale şi alte organe ale MAI, KGB, Ministerului Apărării ale URSS aflate pe teritoriul RSFS Ruse erau obligate „să execute neîntârziat" toate dispoziţiile Preşedintelui RSFS Ruse, ale KGB şi MAI ale RSFS Ruse, precum şi ale Comitetului de Stat al RSFS Ruse pentru probleme de apărare. În aceeaşi zi, a fost făcut public decretul nr. 61 al preşedintelui RSFSR, prin care se stabilea că până la convocarea Congresului extraordinar al deputaţilor poporului al URSS (acesta fusese convocat pentru ziua de 26 august) toate organele puterii executive ale URSS, inclusiv KGB, MAI, Ministerul Apărării ale URSS care funcţionau pe teritoriul URSS treceau în subordinea directă a preşedintelui RSFSR ales de popor.

Eşecul puciului

După incidentul în care au fost implicate câteva transportoare blindate blocate în tunelul din apropierea sediului Parlamenului rus, în urma căruia trei tineri din rândul civililor au fost ucişi (Dmitrii Komari, Vladimir Usov şi Ilia Kricevski), în dimineaţa zilei de 21 august a avut loc o şedinţă a Colegiului

[62] **Avgust-91**, p. 37.
[63] **Ibidem**, p. 38.

Ministerului Apărării, în cadrul căreia mareşalul Dmitrii Iazov a fost de acord cu părerea majorităţii celor prezenţi de retragere a trupelor din capitală. A refuzat însă propunerea de a părăsi GKCP, declarând: *„Aceasta este crucea mea. O voi purta până la capăt"*[64]. În aceeaşi zi, întrunit în şedinţă, Sovietul Suprem al RSFS Ruse a sprijinit toate decretele emise de preşedintele Elţîn şi a condamnat acţiunile întreprinse de GKCP. S-a cerut, totodată, preşedintelui Sovietului Suprem al URSS, A. Lukianov: organizarea în termen de 24 de ore a unei întâlniri a preşedintelui Elţîn, a premierului Silaev şi a preşedintelui Parlamentului rus, Ruslan Hasbulatov, cu preşedintele Gorbaciov; anularea stării excepţionale, dizolvarea GKCP şi a tuturor hotărârilor şi dispoziţiilor acestora. În dimineaţa aceleiaşi zile, liderii GKCP- Kriucikov, Iazov, Baklanov, Tiziakov, cărora li s-au alăturat A. Lukianov şi Vladimir Ivaşko, secretar general adjunct al CC al PCUS, au decis să se deplaseze de urgenţă la Foros, pentru a se întâlni cu Gorbaciov. În legătură cu această decizie, se pune întrebarea: În ce scop? Să-i ceară iertare? Să-i explice că au încercat să întreprindă ceva si nu au reuşit? În legătură cu această decizie neaşteptată, istoricii Pihoia şi Sokolov notează: *„A apărut un moment de nehotărâre, mocnea şi presupunerea discutată mai înainte în serile şi nopţile de la Casa Albă: nu cumva în spatele puciului se ascunde o înscenare a autorecuzării temporare a lui Gorbaciov? Şi ce surpriză mai putea fi aşteptată de la Foros?"*[65].

Evenimentele care s-au succedat imediat după sosirea la Foros a puciştilor ridică noi semne de întrebare. Potrivit relatării lui Cerniaev (aflat la reşedinţă şi martor la sosirea capilor GKCP), care s-a deplasat la apartamentul lui Gorbaciov, pentru a-l preveni să nu se întâlnească cu aceştia, legăturile telefonice fuseseră deja restabilite. L-a găsit pe preşedinte discutând deja la telefon. Potrivit mărturiei lui Cerneaev, Gorbaciov s-a întrerupt din convorbire şi i-a explicat că le-a dat un ultimatum puciştilor că în cazul în care nu vor restabili legăturile nu va vorbi cu ei. „Iar acum - ar fi spus Gorbaciov - şi aşa nu voi [vorbi][66]. Gorbaciov a menţionat, de asemenea, că a vorbit cu comandantul Kremlinului să preia controlul şi să nu lase sub nici o formă să intre pe nici unul dintre cei cei implicaţi în puci, precum şi cu ministrul comunicaţiilor, căruia îi ceruse să întrerupă toate legăturile puciştilor. Întrebarea care se pune este când le-a cerut Gorbaciov puciştilor să restabilească legăturile telefonice, din moment ce, aşa cum scrie Ruslan Hasbulatov, dispoziţia privind restabilirea legăturilor telefonice fusese dată de aceştia la 21 august, la ora 11.00, când devenise clar că lovitura eşuase, înaintea deplasării puciştilor la Foros. De data aceasta, membrii delegaţiei

[64] Pihoia R. G., Sokolov A. K., **op. cit.,** p. 393.
[65] **Ibidem,** p. 394.
[66] Medvedev Roi, **op. cit.**, p. 507.

venită de la Moscova au fost arestaţi imediat de garda personală a lui Gorbaciov, iar acesta a refuzat să discute cu ei, acceptând să se întâlnească doar cu Lukianov şi Ivaşko "cu martori" aşa cum scrie chiar el[67]. În seara aceleiaşi zile, la Foros a sosit o delegaţie rusă, formată din vicepreşedintele Rusiei, A. Ruţkoi, premierul rus, I. Silaev, ministrul rus al justiţiei, Feodorov, cărora li s-au alăturat membrii Consiliului Securităţii al preşedintelui sovietic, E. Primakov şi V. Bakatin. De teama de a nu fi arestaţi de unităţile KGB care-l apărau pe Gorbaciov, subordonate GKCP, delegaţia rusă a fost însoţită de un adjunct al lui Ruţkoi, colonelul A. Sterlingov, împreună cu 36 de ofiţeri ai Ministerului de Interne şi ai serviciului de securitate al preşedintelui rus. Sosirea delegaţiei ruse la Foros, scriu Pihoia şi Sokolov, citându-l pe Elţîn, a provocat la început un moment de panică, determinând-o pe Raisa Gorbaciova să întrebe speriată: „Aţi venit să ne arestaţi? De ce?", s-a mirat Ruţkoi. „«Să vă eliberăm!»...Aceasta a izbucnit în plâns"[68]. După discuţia cu membrii delagaţiei ruse, Gorbaciov a luat decizia de se reveni în noaptea aceleiaşi zile la Moscova. Membrii GKCP arestaţi la Foros au fost aduşi sub escortă la Moscova cu un alt avion, cu excepţia lui Kriucikov, care „pentru mai multă siguranţă", a fost adus cu avionul în care călătoreau preşedintele Gorbaciov şi familia acestuia. În opinia autorilor manualului „Istoria Rusiei secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea", evenimentele din august 1991 pot fi considerate „şi ca manifestarea unei crize politice acute şi ca încercare de lovitură de stat. Multe [lucruri] au depins de poziţia lui Gorbaciov, care nu a fost clară pentru nici una din părţile în conflict. Era important cine se va întâlni primul cu Gorbaciov şi-l «va trage» de partea sa. La Foros, la Gorbaciov au sosit aproape concomitent (în realitate, între sosirea acestora a existat un interval de câteva ore - n.n) şi partizanii GKCP şi reprezentanţii conducerii ruse în frunte cu vicepreşedintele A. V. Ruţkoi, Gorbaciov a făcut alegerea, a refuzat să-i primească pe „complotişti" şi s-a înapoiat la Moscova în anturajul „învingătorilor"[69].

La 22 august 1991, la Kremlin a avut loc o şedinţă prezidată de Gorbaciov, în cadrul căreia au fost anulate decretele GKCP. Cu acelaşi prilej, au fost numiţi noii şefi ai KGB (L. Şebarşin), Ministerului Apărării (Niikolai Moiseev). A doua zi însă aceştia au fost înlocuiţi, inclusiv ministrul de externe A. Bessmertnîh (acesta fusese un candidat pentru includerea în GKCP), ca urmare a contestării energice formulate de Elţîn. În funcţia de ministru al apărării a fost numit mareşalul E. Şapoşnikov, în cea de preşedinte al KGB -

---

[67] Gorbaciov Mihail, **Jizni i reformî...,** pp. 572-573.
[68] Pihoia R.G., Sokolov A.K., **op. cit.**, p. 397.
[69] **Istoria Rossii XX-naciala XXI veka**, Sub redacţia lui L.V. Milov, Moskovskii gosudarstevennîi universitet imeni M.V.Lomonosova, EKSMO, Moscova, 2006, p. 821.

Vadim Bakatin, iar în funcţia de ministru de externe - B. Pankov, fost ambasador al URSS la Praga, care s-a desolidarizat de acţiunea întreprinsă de GKCP. Impunând aceste modificări, Elţîn dovedea că începuse deja să-şi afirme autoritatea în faţa preşedintelui sovietic, lipsit tot mai mult de putere.

Rolul KGB

Lucrările apărute recent la Moscova pun în discuţie locul KGB în evenimentele din august 1991, cunoscându-se rolul principal jucat de preşedintele acestei instituţii, Vladimir Kriucikov. În depoziţiile sale în faţa Colegiului Militar al Tribunalului Suprem al Federaţiei Ruse din 30 noiembrie 1992, acesta a declarat că a acţionat strict în conformitate cu obligaţiile sale pe baza Constituţiei şi în condiţiile unei situaţii extreme, reproşându-şi doar că nu a putut să-şi ferească ţara de încercările la care au supus-o „aventurierii politici”[70]. Aşa cum notează Oleg Hlobustov, la întâlnirea din 19 august cu cadrele de conducere ale KGB, Kriucikov a informat doar despre crearea GKCP şi a cerut să fie informate efectivele subunităţilor în subordine să sprijine ordinea şi disciplina şi să aştepte indicaţii ulterioare[71]. Conform unei declaraţii recente în cadrul unui interviu acordat ziarului „Rossiikaia Gazeta”, Andrej Prjezdomski, unul dintre participanţii direcţi la acele evenimente, a negat că Mihail Gorbaciov nu ar fi fost informat de către KGB asupra situaţiei din ţară. Acesta a menţionat că KGB a informat cu regularitate CC al PCUS, până în ajunul puciului, despre situaţia din ţară şi că atunci când după puci a fost deschis seiful lui Valerii Boldin, şeful Cancelariei CC, acolo au fost descoperite 450 de plicuri nedeschise, cu parafa „Secret”, trimise la CC al PCUS de către serviciile speciale, ceea ce denotă că acesta nu raportase despre ele secretarului general. Prjezdomski a fost de părere că introducerea trupelor în capitală a fost o eroare. În opinia acestuia, dacă în acele evenimente factorul-forţă ar fi jucat un rol de contracarare a populaţiei ieşite în stradă, aceasta ar fi degenerat în ciocniri sângeroase, admiţând că „ar fi fost posibile elemente ale războiului civil”. „În fond-afirma acesta- noi am reprodus în varianta cea mai denaturată evenimentele din România. În Rusia însă aceasta ar fi căpătat forme hiperbolizate, încât nu am fi avut cui să cerem ajutor şi atunci, în absenţa unor organe funcţionale ale securităţii şi ale unei puteri prăbuşite, în condiţiile punctului de fierbere pe care îl atinsese populaţia, care în plus mai era şi încins, consecinţele ar fi fost îngrozitoare”. Autorul interviului a menţionat, de asemenea, că în pofida încercărilor lui Kriucikov „s-a reuşit să nu se admită implicarea serviciilor speciale în

[70] Hlobustov Oleg, **Avgust 1991, Gde bîl KGB?**, Algoritm, Moscova, 2011, p. 175.
[71] **Ibidem.**

evenimente, ceea ce a prevenit varianta sângeroasă a situaţiei", precizând că un rol important în aceasta l-a avut şeful de atunci al KGB al Rusiei, Viktor Ivanenko[72].

În loc de concluzii

În opinia publică rusă continuă să fie prezentă ideea că, prin poziţia sa ambiguă, Mihail Gorbaciov a încurajat acţiunile întreprinse de membrii GKCP, a aşteptat rezultatul confruntării lor cu forţele coalizate în jurul preşedintelui Rusiei, Boris Elţîn, pentru a se poziţiona în final de partea învingătorilor. O asemenea supoziţie este întărită şi de faptul că la conferinţa de presă din 22 august 1991, caracterizată de Anatolii Cerniaev ca „extrem de nereuşită"[73]. Mihail Gorbaciov nu a fost în măsură să răspundă la multe întrebări ale ziariştilor. În acest sens, istoricii Pihoia şi Sokolov îl citează pe Anatolii Cerniaev, care se referă la un comentariu *TASS* din 22 august pe marginea articolului publicat în „Finacial Times", în care autorii nu excludeau ca „această lovitură de stat ciudată să fi fost o parte a unei piese minuţios pregătite în teatrul politic...Autorul punerii în scenă putea fi însuşi Gorbaciov"[74]. Mihail Gorbaciov a respins toate aluziile potrivit cărora nu s-a aflat la înălţime şi că „mai că s-a îngrijit cum să-şi salveze pielea"[75]. Acesta nu omite să se apere şi de învinuirea că el ştia despre puci, că nu i s-au întrerupt legăturile telefonice, dar că s-a dat la o parte, pentru a aştepta şi a veni apoi la „de-a gata". „Adică - scrie Gorbaciov - o variantă în care nu se putea pierde. Dacă puciul reuşeşte, preşedintele, care dăduse GKCP o şansă, câştigă. Dacă puciul eşuează, acesta are din nou dreptate"[76].

Adversarii lui Gorbaciov, din rândul celor care i-au fost foarte apropiaţi la început de drum în încercarea de reformare a sistemului, se arată în continuare neîncrezători în sinceritatea afirmaţiilor fostului lider sovietic. Anatolii Lukianov îşi exprimă nedumerirea în legătură cu comportamentul fostului preşedinte prevenit asupra a ceea ce se pregătea la Moscova. „Sunt convins -scrie Lukianov - că preşedintele URSS avea toate posibilităţile de a nu admite situaţia excepţională", fie întorcându-se imediat la Moscova, fie să dispună arestarea delegaţiei venite la Foros...Preşedintele avea alte planuri. Şi acestea nu îmi sunt nici acum de înţeles nici mie, nici zecilor de deputaţi care mi s-au adresat cu acestă întrebare în zilele evenimentelor din august. Şi nu

---

[72] *Rossiiskaia gazeta*, 4 octombrie 2011
[73] Pihoia R.G., Sokolov A. K., **op. cit.**, p. 398.
[74] **Ibidem.**
[75] Gorbaciov Mihail, **Avgustovskii putci**, p.16.
[76] **Ibidem**, p. 17.

întâmplător în opinia publică este sprijinită ideea că preşedintele, sfătuindu-se cu apropiaţii săi, a decis să aştepte, să vadă de partea cui va fi superioritatea. În plan psihologic, aceasta i se potrivea lui Gorbaciov"[77]. În sprijinul afirmaţiei sale, fostul preşedinte al Sovietului Suprem al URSS îl citează pe procurorul T. Gdlian, în opinia căruia Gorbaciov „în general a evaluat situaţia: dacă învinge GKCP, preşedintele se întoarce la Kremlin pe cal roşu; dacă însă GKCP suferă o înfrângere, atunci preşedintele, terminând-o cu puciştii intră din nou în Kremlin, însă pe un cal alb, sprijinit de către „democraţii revoluţionari"[78].

Istoricul rus Roi Medvedev este de părere că Gorbaciov „putea doar să piardă în orice deznodământ al evenimentelor şi pur şi simplu nu ştia ce să facă. În detenţia de trei zile de la Foros, Gorbaciov nu a fost nimic eroic ca, dealtfel, nici în acţiunile opozanţilor lui"[79]. În opinia publică continuă, de asemenea, să fie emise considerente diferite referitoare la scopurile urmărite de iniţiatorii loviturii de stat din august 1991. Fostul premier sovietic, Nikolai Rîjkov, este de părere că puciul din august 1991 a reprezentat „punctul de cotitură în procesul distrugerii URSS". În opinia sa, organizatorii acestuia „nu au avut un scop propagandistic precis", în acţiunile acestora „nu au fost implicate nici un fel de forţe politice organizate" şi că însuşi Biroul Politic al CC al PCUS a fost luat prin surprindere de evenimente[80]. La rândul său, A. Lukianov, socoteşte că înfrângerea GKCP a fost posibilă ca urmare a unor erori de calcul în aprecierea raportului de forţe şi a stării de spirit a populaţiei, la care se adăuga poziţia dominantă a forţelor naţional-separatsite, procapitaliste şi mass-media care îi serveau. „Nu se putea - scrie Lukianov - să nu fie luate în considerare democratizarea păturilor largi ale populaţiei, a tineretului, a intelectualităţii tehnico-ştiinţifice şi neacceptarea de către acestea a oricărui gen de măsuri excepţionale"[81].

În concluzie, fostul preşedinte al Sovietului Suprem al URSS constată că măsurile întrerprinse de iniţiatorii acţiunii din 19-21 august 1991 au reprezentat mai curând „un act de disperare, o ultimă zvâcnire, o încercare de a salva cu orice preţ ţara de destrămare şi catastrofă naţională", dar că GKCP a accelerat doar venirea la putere a politicienilor de orientare procapitalistă, care şi-au propus ca scop nu modernizarea orânduirii statale şi sociale existente, ci distrugerea acesteia. „În schimbul «puciului», «complotului», al «revoltei» imaginare - conchide Lukianov - a venit o lovitură de stat efectivă,

---

[77] Lukianov Anatolii, **op. cit**., p. 15.
[78] **Ibidem.**
[79] Medvedev Roi, **op. cit.**, p. 483.
[80] Rîjkov Nikolai, **Glavnîi predateli**, Algoritm EKSMO, Moscova, 2009, p. 146.
[81] Lukianov Anatolii, **op. cit**., p. 29.

de mare anvergură. Şi nici o echilibristică verbală, nici un fel de trucuri propagandistice nu sunt în stare să ascundă această realitate istorică”[82]. O părere mai apropiată de realitate are Roi Medvedev, care socoteşte că evenimentele din august 1991 nu pot fi examinate doar din punct de vedere juridic. „Da, fireşte -scrie Medvedev- în crearea GKCP au fost încălcate multe legi ale URSS şi câteva articole din Constituţia acesteia. Dar şi întreaga pregătire pentru semnarea Tratatului unional şi, practic, a destrămării URSS conţinea multe încălcări ale Constituţiei URSS”. Toate republicile unionale şi autonome care au adoptat în anii 1990-1991 hotărâri privind suveranitatea au încălcat, de asemenea, Constituţia. „Toţi principalii participanţi ai evenimentelor din august 1991 - notează Medvedev - au acţionat dincolo de spaţiul juridic al URSS. Probemele au fost soluţionate nu potrivit legilor, ci potrivit raportului real de forţe şi influenţă”[83]. Istoricul rus sesizează în mod corect faptul că multe evenimente din august 1991 „au avut un caracter spontan şi au fost rezultatul unor forţe stihinice ieşite la suprafaţă.” Şi Gorbaciov şi Elţîn - precizează Medvedev - au spart din părţi diferite barajul, deschizând şuvoiul năucitor al evenimentelor pe care ei deja nu le mai puteau controla”[84]. În opinia istoricului rus, după evenimentele din august 1991, „pentru scurt timp puterea în ţară a revenit din nou în mâinile lui Gorbaciov, dar aceasta era deacum o altă putere şi o altă ţară”. Istoria Uniunii Sovietice, conchide Medvedev, s-a încheiat, şi la 21 august 1991 în această istorie a fost întoarsă ultima filă, deşi „agonia...a mai continuat câteva luni”[85].

[82] **Ibidem.**
[83] Medvedev Roi, **op. cit**., p. 488.
[84] **Ibidem**, p. 489.
[85] **Ibidem**, p. 507.

Situaţia din Uniunea Sovietică în a doua jumătate a anilor `80 şi confruntarea dintre mişcarea de emancipare naţională şi separatismul din RSS Moldovenească

The situation of the Soviet Union during the second half of the 1980's and the confrontation between the national emancipation movement and separatism in the Moldovan SSR

Dr. Pavel Moraru*

Keywords: *Soviet regime, USSR, MSSR, national freedom, separatism, Gorbachev, Tiraspol*

Abstract*: Gorbachev's coming to power in the Union of Soviet Socialist Republics in March 11, 1985 and the adoption of the "new political thinking" brought the Soviet regime to its last stage. Gorbachev's "perestroika" led to the emergence of the first political parties as well, which represented the opposition to the Communist Party of the Soviet Union. In the Moldovan Soviet Socialist Republic*

* **Pavel Moraru,** lector la Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu (din 2007) şi cercetător ştiinţific-coordonator la Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (din 2010). Volume publicate**:** *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944)*, 2 volume, Editura „Prut Internaţional", Chişinău, 2004 şi 2007; *Basarabia, basarabenii şi serviciile secrete (1918-2005). Dicţionar alfabetic*, Firma editorial-poligrafică „ELENA-V.I." SR., Chişinău, 2005; *Informaţii militare pe Frontul de Est*, Editura Militară, Bucureşti, 2005; *Armata lui Stalin văzută de români*, Editura Militară, Bucureşti, 2006; *Serviciile secrete şi Basarabia (1918-1991). Dicţionar*, Editura Militară, Bucureşti, 2008; *La hotarul românesc al Europei: din istoria siguranţei generale în Basarabia: 1918-1940,* Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2008; *Urmaşii lui Felix Dzerjinski. Organele Securităţii Statului în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească 1940-1991*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2008; *Momente din activitatea serviciilor secrete ale armatei române pe frontul din răsărit. Istorie în documente. 1941-1944*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2009; *România şi bătălia informaţiilor între Prut şi Bug (1940-1944),* Editura Militară, Bucureşti, 2011.

(MSSR) came out the Popular Front of Moldova which promoted the national values, while in other countries emerged the "international fronts". These fronts were also present in MSSR which represented the conservative interests of most Russian people. In MSSR, the fight between those two parties was represented also by the conflict between the republican authorities from Chişinău and the separatists from Tiraspol and Comrat which began in 1988. The separatist tendencies of the Tiraspol's authorities were caused by the economic interests and self-pride of the occupiers. All these were encouraged by Moscow which wanted to keep the territory between Prut and Dniester.

După moartea lui Iurii Andropov (9 februarie 1984) şi scurta guvernare a lui Constantin Cernenko (13 februarie 1984 -10 martie 1985), la 11 martie 1985, secretar general al PCUS a fost ales Mihail Gorbaciov. El a fost promovat de adepţii reformării URSS, care înţelegeau că numai transformările social-economice vor salva sistemul sovietic şi URSS. Una din forţele care l-a propulsat la conducere a fost KGB-ul – mai puţin corupt în perioada brejnevistă şi cu posibilităţi sporite de estimare a situaţiei reale - de criză în care se afla URSS. Protectorul lui Gorbaciov pe linie de partid a fost Iurii Andropov (preşedinte al KGB al URSS în anii 1967-1982), a cărui politică a continuat s-o promoveze aproximativ un an de zile de la preluarea conducerii URSS: a lansat lozinca „acceleraţie" în economie şi a insistat asupra disciplinei stricte la locul de muncă; a înfiinţat *Inspecţia de stat pentru controlul calităţii* (care trebuia să identifice rebutul în producţie şi să-i sancţioneze material pe producători) şi a continuat investigarea cazurilor de corupţie; a declarat „glasnost" (accesul la informaţii şi posibilitatea de a critica; în acest context, mass-media a pornit o campanie de critică a perioadei brejneviste de „stagnare"), s-a luptat cu „veniturile nemuncite" (obţinute în afara locurilor oficiale de muncă), a redus drastic vânzarea băuturilor alcoolice către populaţie etc.[1]. Procesul de restructurare („perestroika"), însă, a întâmpinat rezistenţa rigidului aparat de partid şi de stat, care nu dorea o schimbare (având o situaţie extrem de confortabilă). Acest „sabotaj politic", cum îl numea Gorbaciov, s-a manifestat şi în republicile unionale[2].

---

[1] Дж. Хоскинг, **История Советского Союза. 1917-1991**. Издание второе, исправленное. Москва, Изд, „Вагриус", 1995, p. 467.

[2] Д. Мынзэрарь, С. Никулин, В. Соловьев, *Роль Российской Федерации в урегулировании приднестровского конфликта.* Часть первая – *Упадок СССР и заговор Центра*. Eurasian Home. Analytical resource,
http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=en&nic=expert&pid=1031

Schimbările mergeau încet, însă toată lumea vedea că ele au loc cu adevărat. Gorbaciov nu dorea consolidarea sistemului existent sau lichidarea lui, ci reformarea sa radicală. Tot mai insistent, în discursurile sale, el punea problema lipsei opoziţiei, care să determine autorităţile să fie mai eficiente, cinstite şi conştiincioase, deschise faţă de critică şi autocritică. Primele care au reacţionat la această problemă au fost uniunile de creaţie, care au şi format prima opoziţie faţă de putere. În 1988, în premieră după anul 1921, în URSS a fost permisă înfiinţarea asociaţiilor politice independente de Partidul Comunist. Imediat au apărut nenumărate societăţi, asociaţii, grupuri, cluburi etc. care se ocupau de apărarea drepturilor omului, de problemele interetnice şi religioase. Au început să fie publicate din ce în ce mai multe materiale despre trecutul criminal al regimului sovietic – despre represiunile politice, colectivizarea forţată, foametea organizată, deportări, erori ale comandamentului sovietic în perioada Războiului germano-sovietic (1941-1945) etc. În 1989, a fost publicată şi lucrarea lui Aleksandr Soljeniţîn, *Arhipelagul GULAG*.

În această perioadă, una din iniţiativele partidului a fost restabilirea bunelor relaţii cu Biserica Ortodoxă şi cu celelalte confesiuni religioase. În aprilie 1988, M. Gorbaciov a avut o întrevedere cu patriarhul Pimen şi cinci înalţi ierarhi ai Bisericii Ortodoxe, în timpul căreia a declarat că, cetăţenii sovietici au tot dreptul la libertatea religioasă. În septembrie 1990 a urmat anularea legilor sovietice antibisericeşti din 1918 şi 1929 şi adoptarea unui cadru legal, care restabilea relaţiile normale dintre Stat şi Biserică. Era garantată libertatea de credinţă şi anulate majoritatea restricţiilor care ţineau de activităţile religioase.

Conferinţa a XIX-a a PCUS (1988) a proclamat „supremaţia legii în toate domeniile de viaţă a societăţii", iar „atenţia primordială este necesar să fie atrasă apărării drepturilor cetăţeneşti, să fie consolidate garanţiile exercitării drepturilor şi libertăţilor politice, economice şi sociale ale cetăţenilor sovietici". Uniunea Sovietică a declarat că va respecta cu adevărat principiile *Declaraţiei drepturilor omului a ONU.* A fost formată chiar şi o *Comisie pentru drepturile omului*. În politica externă, M. Gorbaciov s-a dezis de dogmele ideologice şi nu mai punea accentul pe forţa militară în relaţiile internaţionale. „Noua mentalitate politică" (substituirea dogmelor ideologice cu valorilor general-umane, pentru „o lume fără violenţă şi războaie", „dialog şi colaborare pentru dezvoltare şi pace în lume") promovată pe plan extern, a redus confruntarea cu lumea capitalistă, a ameliorat relaţiile cu SUA şi a pus capăt „erei dezbinării şi confruntării în Europa". Toate aceste schimbări demonstrau că PCUS se dezice treptat de primatul luptei de clasă şi de alte principii ideologice. Locul acestora era ocupat de valorile general-umane, de

societatea de drept şi pacea în toată lumea. Tot mai mult se vorbea de pluralism, descentralizare, reprezentare populară, libertatea cuvântului, acces la informaţii etc[3]. Slăbea controlul autoritar al PCUS asupra republicilor, acordându-li-se o oarecare independenţă faţă de centru, cu posibilitatea de autogestiune şi autofinanţare[4].

Transformările din URSS s-au extins fulgerător aproape în tot „lagărul socialist", care îşi dorea o altă cale de dezvoltare. Gorbaciov înţelegea că este imposibil să le impui ţărilor est-europene să mai trăiască într-un sistem pe care ele îl urau. Forţarea lor de a fi alături de URSS, putea compromite însăşi securitatea şi integritatea URSS. Victoria forţelor democratice din statele „lagărului socialist", a dus la autodizolvarea CAER (28 iunie 1991) şi a Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (1 iuie 1991). Toate grupările politice constituite după 1988 în URSS s-au unit în lupta cu nomenklatura comunistă. În martie 1989, la alegerile unionale a deputaţilor poporului, s-a văzut că „neformalii" se bucură de un mare sprijin din partea populaţiei şi că popularitatea lor a început să rupă rândurile comuniştilor (în perioada 1988-1991, PCUS a pierdut circa 2 milioane de membri de partid)[5].

O componentă importantă a procesului de restructurare era politica de dezvoltare a culturii şi limbii popoarelor URSS. În RSS Moldovenească, intelectualitatea şi o parte a conducerii de partid, au depus eforturi pentru acordarea statutului de limbă oficială pe teritoriul republicii, a limbii moldoveneşti (române). Acestei acţiuni i s-a opus o parte a populaţiei şi a elitei de partid rusofone, care avea o situaţie mai bună (fiind plasată în funcţii importante – atât graţie încrederii de care se bucurau în faţa centrului, cât şi din cauza lipsei specialiştilor din rândul populaţiei autohtone – şi deci, mai bine plătiţi) pe care o vedeau ameninţată. Autonomia administrativă şi financiară faţă de centru şi renaşterea limbii şi culturii moldoveneşti (române), deranjau serios populaţia rusofonă,[6] care risca să-şi piardă bunele poziţii economice şi administrative; pe lângă acestea, mai trebuia să înveţe şi limba oficială din republică – moldovenească (română) – limbă considerată „de bucătărie", pe care era o ruşine să o vorbeşti, căci era o limbă a populaţiei subjugate şi era sub demnitatea ocupantului de a o vorbi, iar cei ce o vorbeau, mai riscau să fie acuzaţi şi de „naţionalism". Era inadmisibil pentru cei cu statut de ocupant („eliberator") să facă lucrul acesta. Şi nici nu l-au făcut!

Această superioritate au manifestat-o rusofonii, în marea lor majoritate, aproape tot timpul, încă de la anexarea Basarabiei, în iunie 1940 (dacă e să ne

---

[3] Дж. Хоскинг, **op. cit**., p. 467-469, 471-473, 477.
[4] Д. Мынзэрарь, С. Никулин, В. Соловьев, *passim*
[5] Дж. Хоскинг, **op. cit**., p. 474, 476, 480.
[6] Д. Мынзэрарь, С. Никулин, В. Соловьев, *op. cit.*

referim doar la secolul XX). Spre exemplu, în 1940, într-o şcoală din Bălţi, la intrarea în clasă a profesorului, o parte din elevi nu s-a ridicat în picioare. La întrebarea acestuia: „De ce nu vă ridicaţi în picioare?", fiul unui ofiţer sovietic a răspuns: „De ce ne-aţi obliga să ne ridicăm... Noi, care v-am eliberat, să ne ridicăm în faţa voastră?..."[7]. În general, „naţiunea titulară" (ruşii şi cei ce se considerau ruşi) din URSS era puternic deranjată de schimbările gorbacioviste care aveau loc în toată ţara. Atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, îşi vedea ameninţat statutul şi era deranjant să asişti la transformarea „imperialului" în „naţional", la transformarea „fratelui mai mare" (de care „cei mici" se temeau şi îl respectau) într-un simplu partener. Procesul de egalare a statutului „naţiunii titulare" (ruşii) cu cel al restului popoarelor URSS, era de neacceptat, dar inevitabil şi care se afla în plină desfăşurare. Această atitudine de ignorare a aspiraţiilor românilor-moldoveni din RSS Moldovenească, manifestată deschis (în special de şefii rusofoni ai instituţiilor, faţă de subordonaţii lor moldoveni), dar şi dorinţa nutrită de mai mult timp şi posibilitatea ivită de a putea reveni la valorile naţionale, au provocat o mişcare de emancipare naţională, de luptă pentru limba moldovenească (română), ca limbă oficială în RSS Moldovenească, şi alfabetul latin. Acţiunile în acest sens, au luat o formă organizată, conduse - ca şi în alte republici unionale - de uniunile de creaţie, care la scurt timp au fondat *Frontul Popular din Moldova* (1989)[8].

Mişcarea de eliberare naţională, al cărei exponent era Frontul Popular din Moldova, îşi are începutul la 3 iunie 1988, când în sala mare a Uniunii Scriitorilor din Chişinău, în cadrul unei adunări a intelectualităţii, s-a constituit un grup de iniţiativă pentru susţinerea democratizării[9]. Aşadar, ieşea la suprafaţă nemulţumirea popoarelor sovietice faţă de dominaţia Rusiei şi a ruşilor. Factorul etnic în mişcarea democratică sovietică era unul extrem de însemnat. Fiecare popor sovietic avea nemulţumirile sale. Cele mai pacifiste, dar şi mai radicale, au fost popoarele baltice. Acolo mişcarea de emancipare naţională era extrem de dezvoltată: în prima linie mergea Estonia, urmată de Letonia şi Lituania. Alături era Republica Moldova.

Republicile Baltice şi Republica Moldova insistau şi pentru condamnarea consecinţelor Pactului Molotov-Ribbentrop, în baza căruia aceste teritorii au fost anexate în 1940, la Uniunea Sovietică. Atingerea obiectivelor propuse de organizaţiile naţionale se discuta în cadrul congreselor „fronturilor populare",

---

[7] V. Stăvilă, *Starea de spirit a populaţiei basarabene în primii ani ai celui de-al doilea război mondial (1 septembrie 1939-22 iunie 1941),* în **Cugetul. Revistă de istorie şi cultură** (Chişinău), nr. 1, 1993, p. 52.

[8] Дж. Хоскинг, **op. cit**., p. 481.

[9] http://www.stiri.romanism.net/?p=1283

la mitingurile organizate în zilele libere ale săptămânii. Erau organizate şi manifestaţii în cadrul cărora se comemora „ziua încheierii Pactului Molotov-Ribbentrop", „ziua ocupaţiei", „ziua deportărilor" etc. Activitatea „Fronturilor Populare" i-a îngrijorat pe alogenii (rusofonii) acestor republici. Gândul că toate privilegiile le vor reveni localnicilor, iar ei vor fi nevoiţi să se adapteze noilor condiţii (să înveţe cel puţin limba oficială) or să plece de aici, i-a determinat să constituie organizaţii unionale sau republicane opozante, numite „fronturi internaţionale" („interfront"-uri). Acestea luptau pentru neadmiterea destrămării URSS şi menţinerea statutului multietnic pentru republicile în care locuiau. În anii 1989-1990, aceste organizaţii, cu sprijinul PCUS, au organizat contramanifestaţii la cele desfăşurate de „fronturile populare", defilând cu drapele roşii şi sigle cu secera şi ciocanul[10].

Interesant este că activităţile mişcării democratice au fost susţinute şi sprijinite de conducerea de la Kremlin. Partidul, prin agenţii KGB, a creat în republicile sovietice acel mecanism care trebuia să pună în aplicare reformele gorbacioviste. În acest sens, la sfârşitul anilor `80, a fost încurajată formarea „fronturilor populare" în mai multe republici ale URSS. Pare ciudat, dar KGB-ul a fost cel care a înfiinţat aceste „locomotive" ale mişcărilor de eliberare naţională. Despre aceasta ne vorbesc un şir de mărturii şi concluzii la care au ajuns cercetătorii din domeniu. Spre exemplu, în decembrie 2004, publicaţia letonă *Telegraf*, a publicat rezultatele investigaţiilor pe tema „Activitatea KGB al URSS în Letonia", în care printre altele se spunea că, Frontul Popular din RSS Letonă a fost înfiinţat pentru „a întări restructurarea în Letonia", fiind controlat de KGB. Activitatea formaţiunii era permisă, căci în acele timpuri nu era privită ca o organizaţie naţionalistă.

Mai târziu, activităţile „fronturilor populare" au scăpat de sub controlul KGB, deoarece crearea acestora era prevăzută numai pentru realizarea transformărilor social-economice, aşa cum se cerea în Rusia. În schimb, în restul URSS în prim-plan era realizarea idealurilor naţionale şi apoi erau obiectivele socio-economice. Aşa că, în republici, „fronturile" s-au implicat, în primul rând, în problemele de ordin naţional (promovarea limbii şi culturii naţionale) şi ceea ce a complicat situaţia, a fost rezistenţa populaţiei rusofone faţă de restructurare şi, în special, faţă de tendinţele popoarelor URSS de a-şi promova valorile naţionale.

În RSS Moldovenească elita politică şi industrială rusofonă, mai cu seamă cea din stânga Nistrului (unde era concentrat sectorul industrial al republicii), a început lupta împotriva restructurării (adică, împotriva creşterii puterii nomenklaturii republicane, considerând că adevăraţii stăpâni se află la

[10] Дж. Хоскинг, *op. cit.,* pp. 481-482.

Moscova), sub lozinca „apărării intereselor populaţiei rusofone a RSS Moldoveneşti", criticând cu vehemenţă proiectele de lege privind oficializarea limbii moldoveneşti (române). Cei ce se împotriveau restructurării, au contribuit şi la radicalizarea mişcării de emancipare naţională a românilor-moldoveni şi, apoi, a ieşirii Republicii Moldova din componenţa URSS. Ca răspuns la acţiunile „radicale" ale „fronturilor populare", aceştia (mai exact, KGB-ul cu ajutorul acestora) au constituit „interfront"-uri în republicile cu „risc sporit", inclusiv în RSS Moldovenească. În octombrie 1993, ziarul *Moskovskie Novosti* a publicat un interviu cu ex-preşedintele KGB-ului URSS, Vadim Bakatin (august 1991-ianuarie 1992), în care acesta a declarat că, de la sfârşitul anilor `80, KGB-ul URSS a înfiinţat în Abhazia şi Osetia de Sud aşa-numitele „interfront"-uri, pentru a le contrapune mişcării naţionale georgiene. Putem adăuga că, asemenea „interfront"-uri au fost plantate şi în alte republici sovietice, inclusiv în RSS Moldovenească.

În lucrarea sa, *Избавление от КГБ* (*Izbăvirea de KGB*), publicată la Moscova în anul 1992, Vadim Bakatin scria că, în republicile mai rebele, „interfront"-urile au avut misiunea să scindeze societatea în două tabere de neîmpăcat. Tactica folosită de KGB în privinţa conducerii republicilor-problemă era: „nu vreţi să vă supuneţi – primiţi un interfront", care urma să facă greve, să conteste frontierele republicii respective, precum şi legitimitatea alegerilor în organele administrative republicane etc. KGB-ul, prin agenţii săi, încerca să controleze şi să coordoneze activităţile „fronturilor populare" şi a „interfront"-urilor. Avea agenţi infiltraţi la nivelul conducerii acestor formaţiuni (sau chiar erau conducători) şi prin intermediul cărora, îi monitorizau şi pe cei care sincer luptau pentru ideile naţionale: era mai uşor să-i conduci, decât să-i combaţi.

Încercările CC al PCUS şi KGB al URSS de a păstra integritatea teritorială a Uniunii, au „coincis" în RSS Moldovenească, cu împotrivirea nomenklaturii industriale din stânga Nistrului şi a populaţiei rusofone de acolo, faţă de proiectul legii limbii moldoveneşti (române), ca limbă de stat, această intenţie fiind catalogată ca şovină şi naţionalistă. Se împotriveau, mai cu seamă, liderii „Interfront"-ului, nimeni alţii decât conducătorii întreprinderilor industriale din regiunea transnistreană a RSS Moldoveneşti, care sub lozinca apărării intereselor populaţiei locale rusofone, luptau pentru menţinerea statutului lor privilegiat şi a puterii economice pe care o deţineau. Şi această păstrare a vechii situaţii o vedeau posibilă numai manifestând loialitate faţă de gruparea conservatoare de la Kremlin, a căror „agenţi" erau ei în teritoriul RSS Moldoveneşti. Numai astfel, ocolind Chişinăul „şovinist", guvernat de „ţăranii" băştinaşi (subordonarea faţă de Chişinău le ameninţa poziţiile privilegiate, dar şi le ştirbea din orgoliul „naţiunii titulare" ruse) şi manifestând loialitate

faţă de Moscova (în special, faţă de forţele conservatoare), ei îşi vedeau asigurate privilegiile, indemnizaţiile, înlesnirile, cotele, etc., care li se cuveneau. În condiţiile restructurării, când avea loc liberalizarea economiei şi trecerea întreprinderilor la autogestiune şi autofinanţare, aceşti şefi de întreprinderi aveau şansa îmbogăţirii rapide şi enorme, pe care nu puteau s-o rateze. Populaţia rusofonă i-a sprijinit, căci vedea în ei nişte lideri care le puteau apăra interesele ameninţate (în primul rând îşi vedeau ameninţat statutul de populaţie majoritară şi ocupantă, riscând să fie subjugată prin obligativitatea învăţării limbii moldoveneşti (române); schimbarea rolurilor, între moldoveni (români) şi rusofoni, era inacceptabilă pentru cei din urmă).

Confruntarea dintre autorităţile republicane de la Chişinău şi cele de la Tiraspol a început în 1989, în urma grevei organizate în data de 16 august, de circa 2.170 de muncitori de la patru întreprinderi industriale de pe malul stâng al Nistrului. Motivul grevei a fost proiectul legii limbii moldoveneşti (române) ca limbă de stat - care potrivit lor - era un gest discriminatoriu pentru populaţia rusofonă. Ei cereau ca şi limba rusă să aibă statut de limbă de stat. Mai mult, populaţia a fost provocată să declanşeze greva de un „proiect" inexistent al legii cu privire la limba moldovenească (română), publicat la 11 august de „Interfront" în presa de la Tiraspol. Adică, lumea a fost mobilizată la grevă, în urma unei dezinformări. Nimeni nu citise proiectul original al legii. Deşi la unele întreprinderi o bună parte a muncitorilor (chiar şi 50%), nu a dorit să ia parte la grevă, munca lor a fost oprită prin deconectarea curentului electric. Practic a fost vorba de un act de sabotaj realizat de organizatorii grevei, precedat de o acţiune de intoxicare informativă. Sabotajul şi dezinformarea populaţiei, cu scopul incitării spiritelor în regiunea transnistreană, s-a utilizat pe larg şi mai târziu. Iar grevele muncitorilor, nu era o iniţiativă de-a lor, căci nu se putea organiza o grevă, în special la întreprinderile din industria militară, unde domnea o disciplină de fier, fără acceptul sau ordinul „celor de sus".

Şi cu cât mai insistent acţiona „Interfrontul", organizând diverse manifestaţii de discreditare, sub pretextul lingvistic, a autorităţilor de la Chişinăul, cu atât mai hotărâte erau acţiunile Frontului Popular din Moldova. În acţiunile sale, „Interfrontul" s-a bazat, şi cu succes, pe sentimentul fricii populaţiei rusofone faţă de o „subjugare moldovenească" sau izgonire din teritoriul RSS Moldoveneşti. Mai mult, propaganda „interfront"-istă a speculat ideea unei posibile uniri a Republicii Moldova cu România, care ar duce la instituirea unui „regim fascist" pentru regiunea transnistreană. Avea loc

demonizarea României[11], care împreună cu imaginea negativă a Chişinăului, urmau să provoace populaţiei transnistrene o atitudine de respingere, de dezgust, de nedorinţă a menţinerii dialogului politic.

Liderii „Interfront"-ului (din cei şase, trei erau directori de mari întreprinderi – A. K. Bolşakov, director al „Tocilitmaş", A. K. Belitcenko, director al Combinatului Metalurgic de la Râbniţa şi G. F. Pologov, director al „Elektorfarfor", de mult timp încercau să capete sprijinul forţelor conservatoare din conducerea URSS împotriva Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti (de la Chişinău), dorind să obţină autonomie pentru întreprinderile din regiunea transnistreană faţă de conducerea de la Chişinău. În vara anului 1990, a avut loc întâlnirea dintre Igor Smirnov şi A. Lukianov, R. Nişanov şi Mihail Gorbaciov, în timpul căreia Lukianov a vorbit despre necesitatea menţinerii cu orice preţ a RSS Moldoveneşti în cadrul URSS. Igor Smirnov însă, îşi dorea obţinerea pentru regiunea transnistreană a statutului de republică.

Toate discuţiile purtate de Smirnov la Moscova au vizat crearea focarelor de separatism (transnistrean şi găgăuz), menite să perturbeze orice acţiune a Chişinăului. Era prevăzută crearea unor asemenea focare şi pentru alte republici unionale. În RSS Moldovenească, acestea trebuiau înfiinţate în partea de sud şi de est ale republicii[12].

În vara anului 1990, s-a reuşit schimbarea denumirii RSS Moldoveneşti în *Republica Moldova,* fiind adoptată *Declaraţia de suveranitate* (la 23 iunie 1990). Unii au văzut în această acţiune un prim pas spre reunirea cu România. Reacţia alogenilor a fost extrem de dură. Cei din stânga Nistrului au proclamat *republica transnistreană*, cu capitala la Tiraspol. Deşi contau pe sprijinul Kremlinului, autorităţile tiraspolene şi-au creat propriile gărzi de autoapărare. Armamentul îl primeau sau îl procurau de la forţele armate sovietice, care staţionau acolo[13]. Ca rezultat al adoptării *Declaraţiei de suveranitate a Republicii Moldova*, la 19 august 1990, la Comrat, a fost proclamată (sub protecţia trupelor interne ale MAI al URSS) *republica găgăuză* din cadrul URSS, iar la 2 septembrie 1990, la Tiraspol, a fost declarată *republica sovietică socialistă moldovenească transnistreană* din componenţa URSS[14].

Autoproclamarea celor două republici-fantomă s-a făcut cu prima ocazie. Asemenea tendinţe s-au remarcat şi mai înainte, dar nu a existat un pretext

---

[11] Această campanie continuă şi în prezent. Vezi: P. Moraru, *Viziuni ruseşti asupra României, ca stat-membru al structurilor euro-atlantice,* http://www.morarup.narod.ru/Viziuni_rusesti.htm

[12] Д. Мынзэрарь, С. Никулин, В. Соловьев, **op. cit.**

[13] Дж. Хоскинг, **op. cit.,** p. 484.

[14] Д. Мынзэрарь, С. Никулин, В. Соловьев, **op. cit.**

plauzibil. Încă în vara anului 1982, preşedintele KGB al RSSM, Gavriil Volkov, raporta despre măsurile luate pentru „localizarea manifestărilor naţionaliste ale autonomiştilor găgăuzi şi combaterea activităţii lor". Liderii acestora, D. Savostin şi F. Dobrov, au creat la sfârşitul anului 1985 un grup găgăuz, care propaga activ ideea autonomiei găgăuze. Grupul a intrat în vizorul KGB, deşi crearea lui a fost indirect încurajată de conducerea RSS Moldoveneşti, care în anul 1985 a luat decizia privind dezvoltarea limbii şi culturii găgăuze, iar în cadrul Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti a fost creată o secţie care se ocupa de studierea limbii şi culturii găgăuze. Au apărut primele emisiuni radiofonice în limba găgăuză şi au început să fie publicate cărţi în găgăuză (adevărat că, foarte puţine – câte 1-2 cărţi pe an).

Mişcarea separatistă a găgăuzilor s-a intensificat, începând cu luna martie 1988. Erau adunate semnături pentru a determina conducerea de la Moscova să accepte crearea RSS Autonome Găgăuzo-Bulgare în sudul RSS Moldoveneşti, cu includerea în componenţa ei a unor raioane din regiunea Odessa (sudul Basarabiei din RSS Ucraineană, unde locuiau 170.000 de bulgari şi 27.000 de găgăuzi), cu limba oficială – rusa. Aceste tendinţe au dus la convocarea, în ziua de 12 noiembrie 1989, a congresului extraordinar al reprezentanţilor poporului găgăuz, unde s-a decis „1. Formarea Republicii Sovietice Socialiste Autonome Găgăuze în componenţa RSS Moldoveneşti"[15], decizie nerecunoscută nici de autorităţile de la Chişinău, nici de cele de la Moscova.

După mijlocul anului 1990, tensiunile din sudul Republicii Moldova au atins cote maxime, degenerând în confruntări armate. După cum se susţinea, în acele evenimente au fost implicate şi serviciile secrete unionale, în special cele aparţinând unităţilor Armatei Sovietice din Ucraina. Drept dovadă, încă la 26 octombrie 1990, la Cimişlia, au fost reţinuţi de către serviciile speciale moldoveneşti colaboratorii Secţiei Speciale (contrainformaţii militare) a KGB, colonelul V. Ţaţurin, locotenent-colonelul Gorbunov şi maiorul Reabuha. Preşedintele de atunci al KGB-ului moldovenesc, Teodor Botnaru (1990-1991) declara că, pentru a combate acele acţiuni separatiste „acolo au activat grupuri ale ofiţerilor noştri, în total 37 de persoane. De pe 25 şi până pe 29 octombrie ele s-au aflat acolo sub conducerea prim-locţiitorului meu D.

[15] La 4 iunie 1992, Sovietul Suprem de la Comrat a aprobat Hotărârea „cu privire la confirmarea statutului Republicii Găgăuzia ca stat suveran şi independent, aprobat prin referendumul din 1 decembrie 1991", organizat în teritoriile din sudul Republicii Moldova, controlate de separatiştii găgăuzi (Г. Кодряну, *Днестровский Разлом,* http://www.olvia.idknet.com/razlom/glava_3.htm).

Munteanu şi au reuşit să procure informaţii amănunţite" despre situaţia de acolo, arestând şi grupul de spioni ai Armatei Sovietice din Ucraina[16].

Tendinţele separatiste din stânga Nistrului, încurajate de la Moscova, erau în plină ascensiune, iar după declararea suveranităţii Republicii Moldova, au apărut condiţiile favorabile creării unei regiuni separatiste în stânga Nistrului, loiale doar Kremlinului. Trebuia reînfiinţată, ca şi în 1924, o nouă „Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească", cu aceleaşi misiuni ca şi în epocă – destabilizarea situaţiei din dreapta Nistrului, menţinerea Republicii Moldova în sfera de influenţă rusească şi nepermiterea unirii ei cu România, sau aderării la Uniunea Europeană.

În acest sens, la 2 septembrie 1990, şi-a desfăşurat lucrările al doilea congres al deputaţilor Transnistriei, cu participarea a 579 de deputaţi, la care a fost adoptată *Declaraţia despre formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti Nistrene (RSSMN)* în cadrul URSS[17]. În *Declaraţie* se menţiona că anularea deciziei de constituire a RSS Moldoveneşti din 2 august 1940, de către Sovietul Suprem al RSS Moldova (de la Chişinău), a oferit poporului republicii posibilitatea la autodeterminare, iar alegerea transnistrenilor a fost de a-şi crea o republică separată unională. În cadrul RSSMN au fost incluse teritoriile RSS Moldoveneşti din stânga Nistrului, şi anume raioanele Camenca, Dubăsari, Râbniţa, Grigoriopol şi Slobozia; oraşele Bender-Tighina (din dreapta Nistrului), Tiraspol, Râbniţa şi Dubăsari. Capitala „republicii" a fost stabilită în oraşul Tiraspol. A fost ales un Soviet Suprem provizoriu al Transnistriei (cu atribuţii până la 1 decembrie 1990) şi un Prezidiu alcătuit din 18 persoane. Preşedinte al Sovietului a devenit Igor Smirnov, având trei locţiitori – A. Volkov, V. Glebov şi A. Karaman. Preşedinte al comisiei sovietului suprem provizoriu al Transnistriei pentru ordine socială şi ordine publică a fost ales V. Emelianov, iar şef al comitetului executiv „republican" a fost numit S. Moroz. S-a aprobat componenţa delegaţiei pentru semnarea acordului Unional. Până la adoptarea simbolicii „de stat" a „republicii", urma să fie folosită cea sovietică. Tot patrimoniul din stânga Nistrului, care aparţinea Moldovei, a fost trecut în proprietatea republicii nistrene. Pe teritoriul „tinerei republici" continuau să rămână valabile legile URSS, precum şi cele ale RSS Moldoveneşti de până la 31 august 1989. Toate subdiviziunile raionale şi orăşeneşti ale afacerilor interne de pe teritoriul „republicii", au

[16] Г. Кодряну, **op. cit**., http://www.olvia.idknet.com/razlom/glava_2.htm

[17] La 5 noiembrie 1991, s-a decis schimbarea denumirii Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti Nistrene, în *Republica Moldovenească Nistreană* (*Приднестровская Молдавская Республика* – П.М.Р.) independentă (Г. Кодряну, **op. cit**., http://www.olvia.idknet.com/razlom/glava_3.htm).

fost trecute în subordinele sovietului suprem provizoriu al Transnistriei, precum şi ale MAI al URSS.

În rezoluţia congresului se spunea că, până la data de 1 noiembrie 1990, în regiunile din stânga Nistrului, a căror populaţie încă nu şi-a exprimat opţiunea pentru intrarea în componenţa republicii nistrene, se vor organiza referendumuri pe această chestiune. În aceiaşi zi, congresul al II-lea al deputaţilor Transnistriei a emis o *Declaraţie către poporul Moldovei*, în care erau expuse cauzele creării RSSMN (tensionarea situaţiei politico-sociale din RSS Moldovenească, ascensiunea „extremismului naţionalist" etc.). De asemenea, congresul s-a adresat conducerii URSS, ca pe perioada tranziţiei să se instituie în teritoriul Transnistriei conducerea prezidenţială a URSS. Sovietul Suprem provizoriu al Transnistriei s-a adresat preşedintelui Sovietului Suprem al Ucrainei cu solicitarea colaborării politice şi economice[18].

Văzând că situaţia devine alarmantă în toată Uniunea, în 1990 Mihail Gorbaciov le-a propus republicilor unionale semnarea unui nou „Acord unional", care trebuia să-l înlocuiască pe cel din 1922. Noul tratat urmă să le ofere republicilor unionale independenţă administrativă, însă domeniile de apărare, politică externă şi macroeconomie, să rămână în atribuţiile Moscovei. Această intenţie a lui Gorbaciov a provocat nemulţumiri în sânul mişcării democratice din mai multe republici sovietice. În Republicile Baltice au fost introduse trupe speciale ale MAI pentru menţinerea ordinii publice. În urma manifestărilor de stradă şi a ciocnirilor cu forţele de ordine, s-au înregistrat morţi şi răniţi. Lupta de eliberare naţională s-a soldat cu jertfe omeneşti şi în Azerbaidjan, Georgia, Armenia[19].

Crearea republicilor-fantomă pe teritoriul republicilor unionale îi dădea posibilitate Kremlinului să exercite presiuni asupra autorităţilor centrale republicane (inclusiv a celor din Republica Moldova), pentru a le determina să semneze noul „Acord unional". Republica Moldova, alături de alte republici unionale, nu intenţiona să-l semneze. Kremlinul însă avea o alternativă – acordul putea fi semnat de „republicile" separatiste şi astfel se asigura menţinerea sub controlul Moscovei a întregului teritoriu al republicilor unionale. Adică, în locul Chişinăului, putea să semneze Tiraspolul, care îi oferea posibilitatea Moscovei să controleze întregul teritoriu al RSS Moldova. Dar, a avut loc puciul de la Moscova din august 1991, urmat de destrămarea URSS, astfel încât aceste republici nu au mai reuşit să semneze noul acord unional[20]. Tendinţele separatiste ale autorităţilor de la Tiraspol - determinate de interesele economice şi orgoliul de ocupant, sprijinite şi încurajate de

[18] http://www.olvia.idknet.com/razlom/glava_2.htm
[19] Дж. Хоскинг, **op. cit.,** pp. 483-487.
[20] Д. Мынзэрарь, С. Никулин, В. Соловьев, **op. cit.**

conducerea unională de la Kremlin, cu interese de a menţine teritoriul dintre Prut şi Nistru în sfera de influenţă şi ocupaţie, precum şi pasivitatea, superficialitatea, frica şi lipsa de voinţă a liderilor de la Chişinău - au dus la criza transnistreană. A urmat războiul de pe Nistru din 1992, provocat de Federaţia Rusă, care prin crearea autoproclamatei republici moldoveneşti nistrene, a reuşit cu succes să-şi menţină influenţa în regiune.

Consecinţele prăbuşirii URSS asupra evoluţiei relaţiilor dintre Uniunea Europeană şi Rusia (1991 – 2011)

The consequences of the USSR fall on the evolution of the EU - Russia relations (1991-2011)

Conf. univ. dr. Liliana POPESCU*

Keywords: *breakdown of USSR, EU-Russia relations, political influence, power relations*

Abstract: *The article tries to synthesize the key moments and processes that have marked the changing relations between the European Union (EU) and Russia. Also, it explores the consequences of these changes. The article does a parallel research, in temporal perspective, on the two great political actors, EU and Russia, and their post-1991 evolutions. The author states a series of conclusions regarding the balance of power between the two international actors. The article also contains some considerations on the nature and evolution possibilities of the EU-Russia relations.*

Aniversările istorice creează, în genere, un interes aparte pentru înţelegerea evenimentelor şi a proceselor aniversate. Acesta este şi cazul istoricei prăbuşiri a URSS – eveniment major al secolului XX –, care a marcat nu doar soarta popoarelor din regiune, ci şi relaţiile internaţionale în ansamblul lor. Căderea URSS a însemnat sfârşitul Războiului Rece şi începutul unei noi configuraţii a balanţei de putere globale. Pe continentul Eurasiatic, ca să folosim o sintagmă dragă geopoliticii, această schimbare majoră marcată de destrămarea imperiului sovietic, a avut consecinţe specifice. În articolul de faţă, am încercat să identific consecinţe semnificative ale acestui eveniment major asupra relaţiilor dintre Uniunea Europeană şi Federaţia Rusă în ultimii 20 de ani.

* **Liliana Popescu** este conferenţiar universitar la SNSPA Bucureşti (Ph.D., Universitatea din Manchester, 1996). A fost consilier al Ministrului Afacerilor Externe şi Director al Direcţiei de Planificare Politică (1998 – 1999) din MAE.

Printre aspectele cele mai izbitoare ale schimbărilor produse, se regăsesc următoarele:

- Mică parte din fosta URSS a devenit parte a Uniunii Europene (**Balticele**), în mai puţin de 15 ani de la căderea imperiului sovietic.
- Toţi **foştii sateliţi sovietici** au devenit state membre ale Uniunii Europene pe parcursul ultimilor 20 de ani.
- Din cele două **părţi inamice** cu sisteme de securitate contrapuse (NATO şi Tratatul de la Varşovia), cu sateliţi diferiţi şi interese economice sistemice la antipozi (piaţă liberă pe de o parte şi economie planificată de stat, controlată de un partid, pe de altă parte), s-a ajuns la acorduri de **cooperare** în diverse domenii între UE şi Rusia şi chiar la tatonări de cooperare în domeniul securităţii – de pildă, propunerea germano-rusă din vara lui 2010 de la Meseberg, de participare a Rusiei la decizii privind securitatea europeană.
- De la două **sisteme de securitate în conflict rece** s-a trecut la cooperare institutionalizată între cele două noi sisteme de securitate stabilite după prăbuşirea URSS. Iniţial, aveam un sistem de securitate al cărui centru era URSS (în cadrul căruia Rusia juca rolul primordial), Tratatul de la Varşovia, şi altul coagulat în jurul SUA - NATO, cu trăsături şi direcţie bine definite în jurul Articolului 5 al Tratatului Atlanticului de Nord. După 1991, Rusia şi-a constituit un nou sistem de securitate regională, care cuprinde doar o parte a fostelor republici sovietice (Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă - OTSC), iar NATO a încorporat cea mai mare parte a foştilor sateliţi sovietici, alături de Ţările Baltice, şi şi-a extins conceptul dincolo de zona apărării colective; mai mult, republici post-sovietice importante, Ucraina şi Georgia, şi-au exprimat intenţia de a deveni membre ale NATO. Actualmente **Rusia şi NATO cooperează instituţionalizat**, chiar dacă mai apar sincope. Pe de altă parte, UE încearcă dezvoltarea unei Politici Comune de Apărare Europeană, distinctă de NATO. Tendinţa de autonomizare a apărării europene faţă de SUA este un produs al perioadei post-sovietice.

Circumstanţele care au precedat prăbuşirea URSS au condus la desprinderea „Balticelor" din sfera de influenţă a Rusiei, prin declararea şi recunoaşterea independenţei lor în 1991 şi, ulterior, prin aderarea lor la NATO (martie 2004) şi la Uniunea Europeană (mai 2004). Spre deosebire de celelalte republici sovietice, „Balticele" au fost considerate ţări sub ocupaţie sovietică în timpul Războiului Rece, de către state şi organizaţii internaţionale puternice precum SUA, Marea Britanie, Canada, NATO etc. Alte foste republici au avut evoluţii diferite, situându-se în timp la diferite grade de dependenţă şi interdependenţă faţă de Federaţia Rusă, fosta putere dominantă a URSS. Revoluţiile „colorate" din spaţiul post-sovietic, începând cu 2003, au accentuat

diferenţierile dintre aceste state declarate independente înainte de prăbuşirea URSS. Rusia de azi, ea însăşi este o consecinţă a destrămării Uniunii Sovietice şi este principalul moştenitor al fostului imperiu – din cel puţin două puncte de vedere: politic şi strategic.

În cele ce urmează, voi urmări în paralel evoluţiile semnificative ale celor două centre de putere, UE şi Federaţia Rusă (FR) de-a lungul celor 20 de ani scurşi de la încetarea din viaţă a URSS, din decembrie 1991. Această întreprindere comparativă are anumite virtuţi, şi anume de a indica o serie de tendinţe de evoluţie sincronă ale celor două părţi. Această dinamică are o influenţă semnificativă asupra dezvoltării relaţiilor de până acum dintre cele două părţi şi asupra perspectivelor lor. Pentru a urmări mai bine aceste evoluţii paralele, am alcătuit două tabele, care indică fenomene, procese şi evenimente sincrone – unul care urmăreşte perioada 1991 – 2000, iar celălalt care urmăreşte anii 2001 – 2011.

Tabel 1. *Evoluţii paralele ale Rusiei şi ale UE între 1991 - 2000*

Dată/ Perioadă	**Federaţia Rusă**	**Uniunea Europeană**
Decembrie 1991	Finalizarea procesului de destrămare a URSS.	Consiliul UE de la Maastricht în care s-a votat Tratatul ce va consfiinţi formarea UE.
Anii '90	FR pierde sateliţii fostului bloc sovietic. Se manifestă o puternică forţă centrifugă, ce afectează foştii sateliţi.	Foştii sateliţi se îndreaptă treptat, dar sigur, către NATO, apoi UE Se manifestă o forţă centripetă a UE faţă de statele central şi est europene, foste satelite sovietice.
1991 – 1992	În decembrie 1991, se formează Comunitatea Statelor Independente (CSI); ulterior, se formează Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă – (OTSC).	Prin Tratatul de la Maastricht, este înfiinţată Uniunea Europeană, care se bazează pe trei piloni: cel comunitar, Politica Externă şi de Securitate Comună (PESC) şi pilierul Justiţie şi Afaceri Interne (JAI).

1993	Bătălia lui Elţîn cu Duma; votarea noii Constituţii, care consfiinţeşte mari puteri acordate preşedintelui, asimetrice faţă de ceilalţi poli de putere în stat.	Consiliul de la Copenhaga stabileşte criteriile majore de aderare pentru statele europene eliberate din blocul sovietic şi care vor să adere la UE.
1994	Acord de Parteneriat şi Cooperare (APC) semnat între UE şi FR, intrat in vigoare 1997.	
1997 – 1998	Rusia e afectată de criza economico-financiară începută în Asia de Sud-Est, şi se repauza după primul război cecen.	Semnarea Tratatului de la Amsterdam, de întărire a UE – semnat 1997, intrat în vigoare în 1999.
1999	Începe cel de-al doilea război cecen ; Putin devine noul preşedinte.	Consiliul de la Helsinki 1999 – decide începerea negocierilor de aderare cu noi foşti sateliţi.
1999	Adoptarea Strategiei comune a UE în ce priveşte Rusia (iunie 1999).	

Tabel 2. *Evoluţii paralele ale Rusiei şi ale UE între 2001 - 2011*

Dată/ Perioadă	**Federaţia Rusă**	**Uniunea Europeană**
2003	Extinderea APC dintre UE şi FR. Statuarea celor patru spaţii de cooperare: 1) probleme economice, 2) libertatea, securitatea şi justiţia, 3) securitatea externă, 4) cercetare şi educaţie.	
2004 – 2008	Putin – al doilea mandat (2004-2008) şi consolidarea „pseudo-democratiei" ruseşti. Rusia denunţă Tratatul adaptat *Conventional Forces in Europe* (CFE) în 2007.	Aderarea la UE în două valuri a celor 12 noi membri (2004 primele 10, 2007 România şi Bulgaria), inclusiv „Balticele". Fostele satelite aderă întâi la NATO, apoi la UE.

Dată/ Perioadă	**Federaţia Rusă**	**Uniunea Europeană**
Anii 2000	Politica Rusiei faţă de UE devine din ce în ce mai mult bazată pe abordări bilaterale cu statele membre UE, în paralel.	PESC se menţine la nivelul de pilier interguvernamental Se dezvoltă treptat o politică de apărare şi securitate europeană – autonomă, dar neseparată de NATO.
Începând cu 2004	Rusia nu priveşte cu ochi buni PEV, întrucât ea vizează ceea ce, din 1993 numeşte "vecinătatea sa apropiată" – fostele republici sovietice, inclusiv Ucraina. Sancţiuni sub formă de interdicţii de import a unor produse din aceste ţări.	UE lansează Politica Europeană de Vecinătate – care include şi statele de la graniţa comună UE – FR – iniţial doar Ucraina, Republica Moldova; ulterior cele trei state caucaziene.
Anii 2000 – a doua jumătate	Politica Rusiei de folosire a energiei ca instrument de politică externă.	Incoerenţele europenilor şi absenţa unui front comun în ce priveşte importul de energie. UE adoptă o strategie privind energia.
2008	Razboiul ruso-georgian (august); Rusia recunoaşte Abhazia şi Osetia de Sud; modifică *status quo-ul* în favoarea sa.	UE intervine, reuşeşte să contribuie la încetarea războiului; nu reuşeşte să oprească FR să modifice *status quo*-ul în favoarea sa.
2008 – 2010	Propunerea privind securitatea europeană (Medvedev, 2008).	Iniţiativa Meseberg, vara 2010.

O primă observaţie, pornind de la evoluţia în paralel a UE şi FR este că **forţa centrifugă** creată de destrămarea URSS este compensată de **forţa centripetă** a Uniunii Europene. Fenomenul economic al "*trade diversion*" despre care vorbesc specialiştii în economie politică internaţională (sau globală, mai nou) a atras în orbita sa statele central şi est-europene, foste

satelite sovietice. Mai mult, fenomenul economic a fost dublat de un interes politic major al acestor state de a se integra în sfera unui regim democratic liberal, distinct şi deci opus regimurilor care au dominat aceste state în cei aproape 50 de ani de după victoria sovieticilor în Europa. Destrămarea URSS a însemnat nu doar o oportunitate de deschidere economică către o piaţă liberă, neconstrânsă de factori politici de stat, dar şi o oportunitate politică, de achiziţionare a unor drepturi politice şi civice, de reconstrucţie şi de reformare a statelor pe principii democratice. De asemenea, şi în acelaşi sens cu cele spuse mai sus, căderea URSS a însemnat şi o cădere a sistemului de securitate dominat de Rusia şi, totodată, o oportunitate de alegere pentru noile elite şi corpuri cetăţeneşti din statele central şi est-europene, a celor mai benefice alianţe politice internaţionale şi a celui mai oportun sistem de securitate.

O a doua observaţie, ţine de **evoluţiile ascendente** sau **descendente** ale celor doi poli de putere, UE şi respectiv FR, faţă de statele central şi est-europene şi fostele state post-sovietice din regiune. Dacă în primul deceniu (anii '90) Rusia a pierdut teren în mod constant în favoarea UE, în sensul că după primii ani de după 1990 toate statele „foste satelite" s-au orientat către aderarea la UE, în anii 2000, Rusia începe să recâştige teren în relaţia ruso-europeană, fie prin intermediul utilizării politicii energetice ca instrument de politică externă (Twinning, 2006), fie prin război (cum a fost cazul Georgiei, 2008). Procesul de aderare al fostelor satelite sovietice la UE s-a dezvoltat în anii 2000 şi ea a fost consecinţa unei munci imense desfăşurate pe parcursul anilor '90, pe multiple planuri, de către elitele care s-au succedat la conducerea statelor central şi est-europene. Din acest punct de vedere, UE continuă să câştige teren şi să dea curs forţei sale centripete pe întreg parcursul anilor 2000. Interesul Republicii Moldova şi al Ucrainei de a deveni membre UE indică succesul politic şi economic al Uniunii, recunoscut de aceste state post-sovietice.

A treia observaţie ţine de modul în care **aria de influenţă politică a Federaţiei Ruse s-a restrâns** treptat pe parcursul ultimelor două decenii, prin pierderea influenţei în rândul fostelor state satelite sovietice. Pierderile de influenţă ale FR se întind, însă, dincolo de statele central şi est-europene şi cuprind în primul rând „Balticele", dar treptat, pe parcursul anilor 2000, în special după 2003, state precum Georgia, Ucraina şi Republica Moldova, s-au orientat în diferite forme şi intensităţi, către NATO sau UE, sau ambele. Raporturile comerciale au început să încline tot mai mult în favoarea UE, ajungând spre sfârşitul acestor ani la o balanţă care favoriza majoritar relaţia cu UE.

O a patra observaţie conţine în aparenţă **un paradox**. Pe de o parte, tipul de abordare al FR este mai curând unul de tip *realpolitik*, concepând relaţiile cu alte state în termenii jocului de sumă nulă, iar cel al UE are mai curând o abordare de tip liberal atât faţă de foştii sateliţi, cât şi faţă de statele post-sovietice şi faţă de FR însăşi, o viziune de tip câştig – câştig (Samokhvalov, 2007). Pe de altă parte, UE a fost cea care a câştgat teren economic şi politic în ultimii 20 de ani în statele central şi est-europene şi spaţiul post-sovietic, iar FR este cea care pare să vadă avansul economic al UE ca pe un pericol la adresa poziţiei sale de putere la nivel eurasiatic.

Prăbuşirea URSS a însemnat o cădere a puterii centrale reprezentate de Moscova, deci o modificare a relaţiilor de putere la nivelul continentului eurasiatic. Dar şi relaţiile americano-europene s-au schimbat ca urmare a încheierii Războiului Rece şi a afirmării unipolarismului american. Raporturile ruso-europene însele nu pot fi înţelese doar ca relaţie diadică ci numai în **contextul triadei: UE – Rusia – SUA**. Aderările fostelor satelite sovietice la UE au fost precedate de aderări la NATO. Sistemul de securitate transatlantic este cel pe care se bazează majoritatea statelor membre UE, iar Rusia reacţionează la mişcările strategice iniţiate de americani în Europa. Denunţarea Tratatului adaptat CFE de către Rusia în 2007 face parte din această ecuaţie. Pe de altă parte, Rusia este receptivă la iniţiativele bilaterale cu state membre ale UE, în particular cu Germania, care vizează accesul Rusiei la decizii de securitate europeană – ca de pildă iniţiativa Meseberg din 2010 a Germaniei, care viza crearea unui Comitet Politic de Securitate UE – Rusia, ce ar fi urmat să fie condus de Înaltul Reprezentant al UE pentru Politica Externă şi de ministrul de Externe al Rusiei, în vederea consultărilor şi deciziilor la nivel înalt. Această iniţiativă a venit la 2 ani de la lansarea propunerii preşedintelui Medvedev de a încheia un nou pact pan-european de securitate, care să înlocuiască OSCE, care urma să diminueze puterea NATO în Europa - şi care nu a fost acceptat. Nici propunerea lui Medvedev şi nici iniţiativa Meseberg a Angelei Merkel nu au fost puse în practică – aceasta din urmă datorită faptului că raporturile germano-ruse nu au fost întâmpinate cu entuziasm de către celelalte 26 de membre UE.

Căderea puterii Rusiei odată cu prăbuşirea URSS, a avut şi **efecte interne**. Desigur că este vorba despre o influenţare reciprocă a politicii externe şi a politicii interne ruseşti de-a lungul celor două decenii. Rusia a evoluat de la un regim post-totalitar moştenit de Mihail Sergheevici Gorbaciov în 1995, la o treptată liberalizare prin *glasnost*, la un început de democratizare, în particular prin adoptarea legii electorale din decembrie 1988, care prevedea posibilitatea de candidaţi alternativi la alegeri şi nominalizarea lor de către cetăţenii de rând (White, 2000) către un regim de democraţie liberală

incipientă în prima perioadă a lui Elţîn, în calitate de preşedinte al Rusiei. Regimul de democraţie liberală incipient a început să fie erodat la scurt timp de la instalare – mai precis, odată cu adoptarea noii Constituţii din 1993, ca urmare a războiului dintre Boris Elţîn şi Dumă, prin care preşedintele şi administraţia prezidenţială, obţine o putere disproporţionat de mare faţă de celelalte ramuri ale puterii statului, parlamentară şi judiciară. Un alt element erodant a fost reprezentat de puterea achiziţionată de oligarhi şi de legătura privilegiată dintre aceştia şi Kremlin.

Slăbiciunea statului, a modului de organizare a sa, precum şi precaritatea unei tradiţii civice, democratice, au contribuit din plin la erodarea democraţiei ruseşti. Evoluţia regimului politic rusesc a luat direcţia unei ”democraţii suverane” – termen folosit de către administraţia prezidenţială rusă după venirea la putere a lui Vladimir Putin. Accentul este pus pe ”suverană” şi mai puţin pe ”democraţie”. Practic, regimul din FR s-a transformat într-un regim de democraţie electorală, cu pluralism politic, dar cu un partid dominant, Rusia Unită. Mai mult, în măsura în care rezultatele alegerilor pot fi prevăzute, în care este sigur că partidul politic ce va câştiga alegerile generale este unul şi acelaşi partid (sau că un anume candidat va obţine victoria, cu siguranţă, în alegerile prezidenţiale), se pot găsi argumente în favoarea ideii că în Rusia s-a dezvoltat o pseudo-democraţie. Sistemul găsit de către Vladimir Putin de a renunţa pentru un mandat la funcţia prezidenţială în favoarea lui Dmitri Medvedev, pentru a reveni la Kremlin ulterior ca preşedinte, întăreşte această interpretare. Protestele organizate în Moscova, la sfârşitul lui 2011, indică totuşi o maturizare a electoratului rusesc şi reprezintă un plus democratic al regimului de la Kremlin.

Evoluţia tipului de regim s-a produs în paralel cu alte evoluţii importante cu dimensiuni internaţionale. Este vorba despre o **schimbare a modului de abordare a relaţiilor internaţionale** de către Rusia şi a locului Rusiei în arena internaţională. Dacă în primii ani de la căderea URSS, tipul de abordare a fost unul liberal şi pro-european, în perioada ministeriatului externelor a lui Andrei Kozârev (1991 – 1996), ulterior, în perioada ministeriatului lui Evgheni Primakov (1996 – 1998), Rusia a tins să aibă o abordare de tip *realpolitik* şi chiar să prezinte înclinaţii spre ”civilizaţionismul agresiv”. În acest context, orientarea spre UE a fostelor republici sovietice devine neconvenabilă pentru administraţia de la Kremlin. Aşa cum se poate vedea în al doilea tabel, cel de-al doilea mandat al preşedintelui Vladimir Putin coincide cu perioada extinderii spre est a UE şi cu declanşarea Politicii Europene de Vecinătate, în 2004. Forţa centripetă a Uniunii Europene a devenit mai puternică sub impactul extinderii spre est.

Interesul statelor post-sovietice, precum Ucraina şi Republica Moldova, de a se apropia de Uniunea Europeană şi chiar de a deveni membre UE, a crescut vizibil. Dacă în anii imediat următori, la conducerea Ucrainei erau forţele revoluţiei portocalii - şi aceasta ar putea explica orientarea pro-europeană a Ucrainei după 2005 -, în Republica Moldova se afla Partidul Comuniştilor care, urmează aceeaşi cale a apropierii de UE (în primăvara lui 2005 R.Moldova semnează Planul de Acţiuni UE – Republica Moldova). Această atracţie pro-vest a statelor post-sovietice este văzută de Kremlin ca o încălcare a zonei sale de influenţă. Există opinii argumentate, potrivit cărora Kremlinul este mai preocupat de extinderea spre Est a UE decât de extinderea spre Est a NATO. Prin urmare, această chestiune, a extinderii UE, este un prilej de tensiune şi de suprapunere de interese între UE şi FR.

Pe de altă parte, Rusia tinde să fie **pragmatică** în relaţiile cu europenii. Este interesată de obţinerea de profit (Barysch, 2011), de tehnologie, de modernizare – iar europenii sunt cei mai aproape pentru a ajuta Rusia în aceste chestiuni. UE, la rândul său, resimte dependenţa de resurse energetice şi are nevoie de o relaţie constructivă cu Moscova în ce priveşte importurile de gaze în primul rând. Statele membre au diferite grade de dependenţă faţă de gazul rusesc, inclusiv state dependente în proporţie de 80% de importurile din Rusia. Aceste elemente arată că UE şi Rusia au nevoie una de cealaltă şi că există temeiuri solide pentru dezvoltarea unei relaţii constructive.

În aceeaşi manieră pragmatică, Rusia încearcă să facă jocuri bilaterale cu membrii UE, în sensul că **privilegiază dialogurile bilaterale** cu statele membre în detrimentul dialogului bilateral cu Uniunea Europeană. Această abordare este compatibilă cu concepţia îmbrăţişată de liderii de la Kremlin şi articulată teoretic de către consilieri de vază ai administraţiei preşedinţiale ruseşti. Astfel, pentru Sergei Karaganov, Dmitri Suslov şi Timofei Bordachev de la Consiliul Rus pentru Politică Externă şi de Apărare, UE este un actor politic şi militar tot mai slab pe arena politică şi militară internaţională (Popescu N, 2009). Consecinţa tactică este preferinţa pentru dialoguri bilaterale cu statele membre şi nu accentul pe dialogul bilateral cu UE.

Dacă vom lua în considerare şi **diferenţele de abordare** dintre cele două entităţi politice, UE şi FR, axate pe liberalism, respectiv pe *realpolitik*, atunci vom constata că relaţia UE – FR are valenţe adversariale. Acestea se adaugă nemulţumirii FR faţă de procesul de extindere al UE spre est şi a intensificării relaţiilor economice şi politice ale UE cu vecinătatea comună a celor două părţi. În acest sens, trebuie remarcate şi declaraţiile apăsate ale fostului prim-ministru rus, Putin, privind construcţia unei Uniuni Eurasiatice, la care sunt invitate să participle statele post-sovietice, în jurul nucleului zonei de liber schimb declarate între Rusia, Belarus şi Kazahstan. Mesajul intenţiei acestei

construcţii are mai multe valenţe: una electorală, care ţine de reîntoarcerea lui Putin la Kremlin, ca preşedinte; o alta, ţine de afirmarea capacităţii şi intenţiei de a se menţine ca centru iniţiator şi coagulator al republicilor post-sovietice – cu dovada că deja s-au făcut primii paşi către o zonă de liber schimb; în al treilea rând, acest anunţ indică şi intenţia liderilor Rusiei de a crea o alternativă de integrare economică şi politică la UE – este, deci, şi un mesaj care ţinteşte liderii Uniunii Europene. Având în vedere situaţia de criză a UE, un asemenea mesaj ar putea găsi mai uşor adepţi. Afirmarea construcţiei Uniunii Eurasiatice trebuie să fie văzută şi în contextul triadei UE – SUA – FR. Astfel, ea poate fi o expresie a situaţiei create prin relativul declin al SUA, care ar produce, conform viziunii lui Zbigniew Brzezinski (2012), întărirea încercărilor FR de a controla spaţiul post-sovietic, în timp ce se va accentua tendiţa ca statele membre ale UE să tragă în direcţii diferite, în funcţie de interesele lor particulare. Tendinţa este deja evidentă în legătură cu criza zonei euro, de altfel.

În **concluzie**, aspectele discutate în acest articol punctează un ansamblu de schimbări la nivelul relaţiei dintre Rusia post-sovietică şi Uniunea Europeană. De fapt, perioada schimbărilor revoluţionare în statele central şi est-europene (facilitate de venirea la putere a lui Gorbaciov şi continuate în statele satelite) coincide cu perioada formării UE ca entitate politică cu prezenţă internaţională distinctă de statele membre. Apariţia UE pe scena internaţională a coincis cu prăbuşirea URSS. Încheierea Războiului Rece şi schimbarea raporturilor dintre SUA şi FR au avut şi au în continuare un impact asupra relaţiilor dintre UE şi FR. Printre cele mai semnificative trăsături ale relaţiilor UE – FR din ultimele două decenii se numără: dezvoltarea unei forţe centripete a UE care a condus la atragerea fostelor ţări satelite ale blocului sovietic şi, ulterior, a statelor post-sovietice în orbita sa, în paralel cu dezvoltarea unei forţe centrifuge cu centrul la Moscova, care a afectat aceleaşi state; evoluţia relaţiilor dintre UE şi FR s-a realizat şi în funcţie de evoluţiile interne ale celor două părţi – există o dinamică a relaţiei Moscova – Bruxelles în funcţie de evoluţiile fiecărei părţi în parte; diferenţele de abordare ale celor două capitale ale UE şi FR – liberalism, respectiv *realpolitik*, au un impact semnificativ asupra relaţiei dintre ele; Moscova a tins, în mod particular în ultimul deceniu, să se relaţioneze bilateral cu statele membre, în detrimentul relaţiei bilaterale Moscova – UE; relaţia dintre UE şi FR nu poate fi înţeleasă strict ca relaţie bilaterală, ci doar în context trilateral, UE – SUA – FR.

Comparativ cu perioada Războiului Rece, s-a produs o încălzire semnificativă a relaţiilor dintre Rusia şi UE, între ruşi şi europeni – relaţii considerate de către unii a nu fi suficient de calde, având în vedere

proximitatea celor două părţi. Apropierea şi încălzirea sunt însă dublate de zone de suprapunere a intereselor lor – influenţa asupra republicilor post-sovietice din Europa, problema furnizării gazelor şi a dependenţei de gazul rusesc – sunt doar două aspecte majore are marchează caracterul contradictoriu al relaţiei UE cu Rusia. Fundamental, există însă suprapuneri semnificative de interese, ce vizează asigurarea păcii şi stabilităţii în Europa.

Referinţe bibliografice

* * * Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Energy 2020 A strategy for competitive, sustainable and secure energy*, /* COM/2010/0639 final*/

Barysch, K. 2011 "The EU and Russia : All smiles and no action*?"*, 11 April, in *CER Publications,* http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pb_russia_april11-157.pdf .

Brzezinski, Z. 2012 "After America", *Foreign Policy*, Jan-Feb.

Popescu, L. 2012 "Challenges at EU's New Eastern Frontier Twenty Years after USSR's Fall", *Romanian Journal of Political Science*, nr. 1/2012.

Popescu, N. 2009 *The EU's decline as viewed by Russia*, 25 August, European Council on Foreign Relations, http://ecfr.eu/content/entry/commentary_popescu_eu_russia_blog.

Samokhvalov, V. 2007 Relations in the Russia – Ukraine – EU triangle: zero sum game or not?' *EUISS Occasional Papers*, no.68, http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ68.pdf.

Secrieru, S. 2008 *Rusia după imperiu*, Editura Institutul European, Iaşi.

Socor, V. 2008 "Medvedev proposed all-European security pact during Berlin visit", *Eurasia Daily Monitor*,Volume: 5 Issue: 109, June 9 http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33701

Socor, V. 2010 "Meseberg Process: Germany Testing EU-Russia Security Cooperation Potential" *Eurasia Daily Monitor* Volume: 7 Issue: 191, October 22. http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews [tt_news]=37065

Twinning, D. 2006 "Putin's Power Politics**",** *The Weekly Standard* Volume 011, Issue 17, January 16, http://www.gmfus.org/archives/putins-power-politics

White, S. 2000 *Russia s New Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Democraţia în spaţiul ex-sovietic: reuşită sau semi-eşec?

Democracy in the ex-Soviet area: success or semi-failure?

Lect. univ. drd. Eugen Lungu*

Keywords: *communism, glasnost, perestroika, revolution, Central Europe, Cold War, USSR, USA, Gorbachev, NATO, EU*

Abstract: *USSR`s break into pieces and the emergence of new independent states within the former Soviet empire was followed by processes of democratization in these countries. According to numerous studies on the democratic development of various countries, now no country in the former Soviet Union is considered a liberal democracy. Most of the states formed on the ruins of the former USSR now are not considered democracies, but countries with authoritarian regimes. Ukraine and Georgia are two exceptions that have progressed on the path of democratization, being on the bring, several years ago, to a possible integration into NATO and the EU. In the Russian Federation Vladimir Putin promotes a special type of democracy, the so-called "sovereign democracy", which, in fact, is a form of autocracy. Except for the Baltic States, it is considered that many years will pass before liberal democracy will succeed in most states of the former Soviet Union.*

Deseori, în ultimii ani, realităţile politice ale fostului spaţiu sovietic au fost prezentate marelui public de către mass-media, folosindu-se expresii ca: „Rusia nu este o democraţie liberală”,”Ucraina este o ţară mai democratică decât celelalte state ex-sovietice”, „Kazahstanul are un sistem de guvernare excesiv de autoritar”, etc. Fundamentul acestor idei,

* **Eugen Lungu** este lector la Universitatea Europei de Sud-Est Lumina, specializat în analiza conflictelor internaţionale, negociere şi studii de arie în relaţiile internaţionale. A absolvit Academia de Studii Economice, un MA în Ştiinţe Politice/SNSPA şi este candidat la titlul de doctor în relaţii internaţionale în cadrul SNSPA. A participat la operaţiuni militare în sprijinul păcii în Albania (1997), Afganistan (2002) şi Kosovo (2004). Este autorul a peste 50 de studii şi articole privind relaţiile internaţionale şi studiile de securitate - publicate în cărţi şi reviste din ţară.

susţinute de o parte însemnată a cercetătorilor şi analiştilor care studiază procesele de democratizare, rezidă în analiza modului în care funcţionează instituţiile politice existente în statele independente născute pe ruinele fostei URSS, dar şi din participarea efectivă a cetăţenilor la viaţa politică a statelor respective. Destrămarea URSS şi apariţia noilor entităţi statale independente au însemnat, totodată, şi începutul proceselor de democratizare în noile state care au abolit regimul totalitar comunist. Aşadar, după dispariţia oficială a URSS, pe 25 decembrie 1991, s-a deschis o nouă perspectivă de evoluţie politică, economică şi socială pentru statele apărute din fostul imperiu sovietic. În acest sens, declanşarea proceselor de transformare instituţională în conformitate cu nevoia de democratizare a vieţii sociale, precum şi abandonarea, în etape, a modelului economic super-centralizat, concomitent cu introducerea treptată a mecanismelor specifice economiei de piaţă, au fost două dintre obiectivele majore ale noii etape istorice în care au intrat noile state independente.

Au urmat două decenii în care s-au înregistrat evoluţii importante ale proceselor de dezvoltare democratică în unele state independente născute din fosta URSS, perioadă în care specialiştii în studii despre democraţie au privit cu mare atenţie modul în care s-a reuşit, pas cu pas, trecerea de la totalitarism către un regim capitalist, cu o democraţie în curs de consolidare. Trebuie să remarcăm faptul că, dacă pe ansamblu se poate vorbi de progrese vizibile în multe dintre aceste state, totuşi numeroase studii care abordează procesele de democratizare în acest spaţiu geografic au subliniat o serie de diferenţe importante din punct de vedere al performanţelor obţinute pe calea democratizării. Statele baltice s-au remarcat cel mai bine pe calea dezvoltării democratice, a implementării reformelor politice şi economice, performanţele deosebite obţinute în acest sens contribuind decisiv la admiterea lor în NATO (1999) şi Uniunea Europeană (2004). De altfel, cu excepţia acestor state, aşa cum vom încerca să arătăm în continuare, evoluţiile spre democraţie din ultimile două decenii - în cea mai mare parte a spaţiului ex-sovietic - nu au fost cu adevărat spectaculoase, mai ales dacă raportăm aceste schimbări la cele petrecute în fostele state comuniste din Europa Centrală şi de Est. În acest sens, nu putem să ignorăm aprecierile unor observatori ai spaţiului ex-sovietic, cum este cel exprimat de Virginia Mircea, atunci când se referă la "traseul" dificil pe care îl urmează procesele de democratizare în această zonă geografică: "Autoritarismul este în creştere în fostele state ex-sovietice"[1].

[1] Virginia Mircea, *Democraţia din Ucraina*, în **Cadran Politic** din 26 octombrie (http://www.cadranpolitic.ro/?p=1702)

Dezvoltarea democratică a celor mai multe dintre fostele republici unionale, devenite state independente după dizolvarea URSS, s-a făcut având ca „sursă" de inspiraţie modelul de guvernare al Moscovei, în primul rând datorită puternicei influenţe pe care Federaţia Rusă a continuat să o exercite în fostul spaţiu sovietic. Crearea Comunităţii Statelor Independente (CSI) la 8 decembrie 1991 - pe baza Acordului semnat între liderii Federaţiei Ruse, Belarusului şi Ucrainei, la care s-au mai adăugat încă opt state, începând cu 21 decembrie 1991 - a reprezentat o primă încercare a Moscovei de a menţine controlul asupra celei mai mari părţi din teritoriul care a aparţinut fostei URSS. Ulterior, prin utilizarea unor forme de "cooperare regională", dar şi a pârghiilor economice, în mod deosebit a gazului ca „armă politică", Rusia va continua să-şi exercite influenţa politică în statele independente care s-au născut din fosta URSS.

În acest demers nu vom aborda tema democraţiei din ţările baltice, deoarece cele trei republici reprezintă o categorie distinctă în rândul statelor care s-au desprins din fostul Imperiu Sovietic. Chiar dacă acestea au aparţinut blocului sovietic, spre deosebire de alte state, ele au primit un sprijin făţiş din partea Occidentului imediat după destrămarea regimurilor comuniste, ceea ce a făcut ca Letonia, Lituania şi Estonia să aibă un alt destin politic, fundamental diferit de restul fostelor republici sovietice. Aşadar, orice referire la statele independente care s-au născut din fosta URSS nu va include statele baltice, deoarece acestea au avut un "traseu" democratic diferit de celelalte state născute pe ruinele Imperiului Sovietic.

Vom încerca, pe scurt, să oferim o privire de ansamblu asupra evoluţiilor politice din ultimile două decenii într-o serie de state din cadrul CSI (Ucraina, Belarus, Kazahstan, Georgia, etc), pentru a putea vedea care este stadiul proceselor de democratizare în spaţiul exsovietic. Demersul nostru va include, mai pe larg, o privire realistă asupra evoluţiei proceselor democratice din Federaţia Rusă, în ultimii douăzeci de ani, încercând să surprindem modelul de dezvoltate democratică pe care-l promovează, în prezent, clasa politică din Rusia. Pornind de la modelul democratic promovat de Vladimir Putin, de la rezultatele ultimelor alegeri legislative din decembrie 2011, precum şi de la o serie de date oficiale privind viitoarele alegeri prezidenţiale din martie 2012, ne propunem, în ultima parte, să formulăm un punct de vedere asupra perspectivei evoluţiei/involuţiei democraţiei în Federaţia Rusă, în următorii ani.

Democraţia neliberală în spaţiul ex-sovietic

Dacă în anumite regiuni ale lumii începutul democratizării nu a fost primit cu entuziasm de popoarele respective datorită perceperii democraţiei liberale ca fiind un „produs de export" care aparţine colonizatorului, declanşarea proceselor de democratizare în statele fostului spaţiu sovietic, începând cu 1991, nu a creat acest sentiment în rândul popoarelor care au aparţinut Imperiului Sovietic. Aici, statele care şi-au dobândit independenţa faţă URSS nu au perceput conceptul de democraţie liberală ca pe ceva care provine de la o putere colonială, cum s-a simţit uneori în fostele colonii care au aparţinut puterilor occidentale. Deşi este binecunoscută confruntarea ideologică din perioada Războiului Rece, dintre „Est" şi „Vest", în republicile unionale sovietice nu s-a dezvoltat un sentiment de respingere a „Occidentului colonizator", identic celui manifestat de băştinaşii din fostele colonii care au aparţinut statelor din Vestul Europei. Spre deosebire de fostele colonii situate pe diferite continente, unde în mod direct în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, populaţiile s-au confruntat cu abuzurile colonizatorului, în fostul spaţiu al URSS percepţia negativă a „Occidentului cuceritor" nu s-a datorat unui contact nemijlocit, ci în primul rând maşinii de propagandă a regimului sovietic.

Pe termen lung s-a dovedit că promovarea prin mijloace propagandistice a ideii că Occidentul reprezintă „Răul Suprem", nu a avut nici pe departe efectul scontat, deoarece falimentul sistemului comunist din Europa a însemnat şi eşecul întregului aparat de propagandă comunist. De fapt, nu constituie un secret faptul că în ultimii ani ai existenţei URSS, chiar dacă Occidentul nu a reuşit să exercite o influenţă suficient de puternică în fostele republici unionale sovietice care să genereze o anumită atracţie populară faţă de democraţia liberală, reformele în domeniul politic şi economic promovate de Mihail Gorbaciov au contribuit la "dezgheţul" conştiinţei popoarelor sovietice. Constant, în rândul tinerilor s-a dezvoltat „involuntar" o atracţie faţă de modul de viaţă occidental care s-a cultivat, în mod deosebit, prin intermediul filmelor artistice produse de faimoasele studiouri occidentale, prin muzica occidentală dar şi prin asimilarea unor modele vestimentare specifice tinerilor din „lumea liberă". Nu era greu de observat că, cel puţin din acest punct de vedere, capitalismul, atât de blamat în fostele state comuniste, a exercitat o influenţă, deloc de neglijat, în modelarea comportamentele tinerilor din „statele nelibere". Existenţa, chiar şi sumară, a acestor germeni ai modului de viaţă capitalist, au facilitat trecerea treptată de la normele şi obiceiurile politice totalitare spre primele forme de democratizare a vieţii sociale în fostul spaţiu sovietic după decembrie 1991.

Obiectivele principale exprimate de liderii politici ai statelor independente, născute din fosta URSS, aveau în vedere ruperea de trecutul comunist şi implementarea primelor măsuri de democratizare a vieţii politice, sociale şi economice. Dar, aşa cum s-a putut observa ulterior din evoluţia evenimentelor, Rusia nu putea fi exclusă din ecuaţia transformărilor care au avut loc în spaţiul ex-sovietic după decembrie 1991. De ce a fost Rusia "parte" a acestor procese? În primul rând pentru că situaţia de securitate în întreg spaţiul ex-sovietic, după dispariţia URSS era extrem de complexă, determinată de existenţa armelor nucleare sovietice pe teritoriul câtorva state independente. De asemenea, Federaţia Rusă, ca moştenitoare de drept a fostului Imperiu Sovietic, nu putea accepta ideea că a pierdut "peste noapte" teritorii vaste care-i aparţineau de foarte mult timp. În acelaşi timp, protecţia populaţiei de etnie rusă existentă în fiecare dintre statele independente nou formate a fost declarată de Moscova drept o misiune primordială a noului stat rus, subiectul reprezentând şi pentru viitor principalul pretext al Kremlinului pentru a-şi menţine influenţa în spaţiul care a aparţinut URSS.

O serie de probleme comune nerezolvate rămase moştenire de la fostul imperiu sovietic, tradiţia culturală comună, dar în primul rând menţinerea în funcţii de conducere importante în noile state independente a unor persoane de orientare pro-rusă au făcut ca întreg spaţiul ex-sovietic să urmeze o linie de dezvoltare democratică apropiată de cea promovată de conducerea politică de la Kremlin. Se poate spune, cu certitudine, că statele independente care s-au format din fostele republici sovietice au rămas tributare, şi după dispariţia regimului totalitar, unui model cultural de guvernare în care o mare parte a puterii se concentrează în mâinile unui lider şi a anturajului promovat de acesta. Această moştenire culturală cu privire la un anumit model de lider acceptat de popoarele fostului Imperiu Sovietic, a făcut dificilă trecerea spre democraţie a fostelor republici sovietice devenite state independente. Jean-François Revel are, în acest sens, un mod de a gândi care merită remarcat, chiar dacă a fost exprimat în urmă cu două decenii: *„La democraţie se poate reveni mai uşor de la o dictatură militară fascistă decât de la o dictatură socialo-progresistă. Aceasta din cauza faptului că, în cazul celei de-a doua, tipul ei de despotism, controlul total al statului asupra economiei, este mult mai puternic şi mult mai profund decât se-ntâmplă în cazul celeilalte"*[2].

Destrămarea URSS şi a întregului bloc comunist european a consfinţit în primul rând, superioritatea sistemelor politice bazate pe democraţia liberală. Dispariţia primului stat comunist din istorie a reprezentat o înfrângere a democraţiilor socialiste care s-au dovedit incapabile de a satisface nevoile

[2] Jean-François Revel, **Revirimentul democraţiei**, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 12.

generale ale oamenilor şi ale societăţilor pe care le-au reprezentat pe parcursul mai multor decenii. Este şi interpretarea pe care Francis Fukuyama a formulat-o în 1992, considerând că, după căderea Zidului Berlinului şi înfrângerea democraţiilor proletare, se poate vorbi de un „sfârşit al istoriei", nemaiexistând alternative reale pentru capitalism şi pentru democraţie. Acelaşi lucru îl susţine şi profesorul britanic Jean Grugel: *„Democratizare apărută după colapsul imperiului sovietic, a fost în general considerată ca indicând triumful Occidentului în termeni politici, economici şi geopolitici"*[3]. După dispariţia fostului Imperiu Sovietic se oferea lumii un răspuns la o întrebare deseori formulată în deceniile Războiului Rece. Răspunsul consfinţea superioritatea capitalismului şi a modelului de guvernare bazat pe democraţia liberală, model considerat a fi cea mai bună formă de organizare a societăţii umane, în raport cu orânduirea comunistă şi democraţia proletară.

Trecerea de la totalitarism la democraţie în statele care s-au născut din fostul Imperiu Sovietic, dincolo de dificultăţile politice, economice şi sociale consemnate mai ales în primul deceniu după dispariţia URSS, reprezintă din punct de vedere al ştiinţei politice un proces inedit pe care istoria oamenirii l-a parcurs în premieră absolută. Dacă omenirea cunoscuse tipul de revoluţie proletară, prin care s-a trecut de la o societate capitalistă la una comunistă, procesul invers s-a produs în premieră în anul 1989, odată cu destrămarea regimurilor comuniste în Europa Centrală şi de Est. Metaforic vorbind, odată cu destrămarea URSS s-a încercat, pe un alt plan, să se reînoade prezentul necomunist de perioada de dinainte de anul 1917, când Rusia era un stat capitalist. Astfel, începea proiecţia unui nou tip de organizare socială, diferit de cel pe care îl făuriseră aceste popoare timp de peste şapte decenii – o societate capitalistă – faţă de care exista un suport popular important, însă se manifestau o serie de temeri cu privire la capacitatea managerială de a pune în mişcare un proiect atât de complex.

La începutul anilor '90, în marea majoritate a statelor care s-au desprins din fostul Imperiu Sovietic, cu excepţia statelor baltice, s-au instaurat regimuri semi-prezidenţiale destul de accentuate, demonstrând faptul că „stilul" autoritar de conducere specific perioadei comuniste era imposibil să dispară odată cu debutul dezvoltării democratice. Trebuie să remarcăm că, în prezent, atât Federaţia Rusă cât şi multe alte state care au aparţinut marelui spaţiu sovietic – Ucraina, Belarus, Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazahstan, Tadjikistan, Uzbekistan etc. sunt, conform constituţiilor acestor state, republici semi-prezidenţiale. Dacă ne raportăm la un principiu deseori semnalat în literatura de specialitate – acela că reuşita democratizării într-un

[3] Jean Grugel, **Democratizarea. O introducere critică**, Editura Polirom, Iaşi, 2008, p. 16.

anumit stat ar fi mai repede asigurată într-un regim în care puterile sunt împărţie echilibrat între instituţiile statului – rezultă o concluzie susţinută de diverşi autori, aceea că *„regimurile semi-prezidenţiale sunt cele mai instabile regimuri politice”*[4]. Aceste regimuri semi-prezidenţiale care s-au dezvoltat în noile state independente, apărute pe ruinele fostei URSS, deşi au reprezentat indiscutabil un pas înainte faţă de regimul comunist, nu au reuşit în cea mai mare parte din aceste state să accelereze procesele de democratizare şi să confirme că pot evolua spre modelul democratic liberal. Unii autori au remarcat că regimul semi-prezidenţial ar prezenta un anumit risc din perspectiva faptului că nu reuşeşte să se desprindă de trecut, existând posibilitatea ca societatea să reacţioneze pentru revenirea la vechea ordine socială: ”Dacă avem în vedere că toate statele comuniste au fost dictaturi, nu este recomandată alegerea unui regim prezidenţial sau a unui regim semi-prezidenţial, întrucât există riscul perpetuării de facto a regimului precedent”[5]. Chiar dacă cele mai multe state independente ale fostului spaţiu sovietic nu au făcut progrese importante pe calea democratizării pentru a se apropia de „profilul” democraţiilor liberale, nu credem însă că o revenire la ordinea politică anterioară anului 1991 ar fi posibilă, şi ca atare, apreciem că o astfel de idee nu este plauzibilă.

Care este stadiul dezvoltării democraţiei în statele independente care s-au format din fosta URSS? Formularea unor răspunsuri la această întrebare poate fi un exerciţiu extrem de complex, bazat pe noţiuni fundamentale ale ştiinţei politice sau, dimpotrivă, se poate încerca o schematizare a răspunsului, pornind de la realităţile politice ale acestor state prezentate prin intermediul diferitelor surse de informare, în principal prin mass-media. Vom încerca să creionăm, succint, câteva răspunsuri la această întrebare, bazându-ne în primul rând pe literatura de specialitate în domeniu, dar şi pe informaţiile difuzate de mass-media.

Conform specialiştilor în studiile despre democratizare, aşa cum remarcam şi ceva mai înainte, în spaţiu ex-sovietic s-a afirmat tot mai mult în ultimii douăzeci de ani, în majoritatea statelor acestui spaţiu, modelul de guvernare autoritar, asemănător celui promovat de regimul rus de la Kremlin. În această categorie pot fi incluse, în afară de Rusia, state ca Belarus, Kazahstan, Ajerbaidjan, Uzbekistan, Turkmenistan, etc, unde echilibrul politic intern este puternic alterat în favoarea instituţiei prezidenţiale, iar celelalte instituţii ale statului sunt într-un real deficit de putere în raport cu şeful statului. Există, însă, în acest spaţiu ex-sovietic şi state ca Ucraina, Georgia şi

---

[4] Dan Andrei Ilaş, **Un regim politic adecvat pentru fostele state comuniste? Exemplul Federaţiei Ruse**, în *Echidistanţe*, Editura Institutul European, Iaşi, 2008, p. 62.
[5] **Ibidem**, p. 63.

chiar Moldova, unde s-a dovedit că regimurile autoritare nu pot reprezenta o permanenţă a vieţii politice. În anul 2011, *Freedom House* a plasat Ucraina, Georgia şi Republica Moldova după statele baltice din perspectiva indicatorilor pe care îi are în vedere această organizaţie: procese electorale, societate civilă, mass-media independentă, guvernare democratică, justiţie independentă, cu excepţia corupţiei[6].

Analizând cu atenţie etapele de dezvoltare democratică pe care le-a parcurs fiecare stat independent, în cei douăzeci de ani care au trecut după dispariţia URSS, considerăm că toate aceste state pot fi grupate în două categorii distincte. Pe de o parte, sunt acele state în care procesele de "democratizare" au condus la permanentizarea unor regimuri autoritare (Federaţia Rusă, Belarus, Kazahstan, Ajerbaidjan, Uzbekistan etc), iar pe de altă parte sunt statele în care s-au produs "revoluţii colorate" sau democraţia a făcut progrese recunoscute de experţi/instituţii internaţionale (Ucraina, Georgia şi Republica Moldova). Deşi se poate observa avantajul net al regimurilor autocratice din spaţiul ex-sovietic în raport cu statele care au înregistrat un nivel semnificativ al dezvoltării democratice, ne propunem să abordăm câteva aspecte privind evoluţia proceselor de democratizare, în ultimii douăzeci de ani, în două state care au avut evoluţii democratice diferite: Ucraina şi Federaţia Rusă. Având în vedere că aceste două state au avut un "parcurs democratic" diferit, că unul reprezintă un model de democraţie neliberală, adică "democraţia suverană", iar celalalt reprezintă un stat care a fost foarte aproape de a începe procesul de integrare efectivă în NATO şi UE, considerăm că prezentarea principalelor repere ale construcţiei democratice în aceste două state va contribui la conturarea unei imagini privind stadiul dezvoltării democraţiei în spaţiul exsovietic.

Ucraina, a doua ţară ca mărime din fostul spaţiu sovietic, reprezintă statul care împreună cu Georgia au avut o evoluţie democratică diferită în ultimul deceniu, comparativ cu marea majoritate a statelor care s-au format ca urmare a disoluţiei statului sovietic. După dobândirea independenţei la 24 august 1991, datorită perpetuării unui mod autoritar de exercitare a guvernării, dar şi graţie influenţei exercitate de anumite grupuri aflate în prim planul vieţii politice, apropiate Moscovei, Ucraina nu a avut o dezvoltare democratică similară cu cea din statele foste comuniste din Europa Centrală şi de Est. Marea problemă resimţită de ucraineni în drumul lor spre democraţie a constituit-o influenţa manifestată de acele grupuri care reprezentau vechea ordine socială, cea specifică epocii de dinainte de dobândirea independenţei.

---

[6] Ion Tăbârţă, **Comunitatea democraţiilor-Geopolitica instituţionalizării democraţiei**, Buletin de Politică Externă al Moldovei, nr. 35, septembrie 2011, p. 3.

„Crearea unei democraţii - apreciază Jean Grugel – *este o încercare radicală şi provocatoare, pe parcursul căreia grupurile de interese dependente de menţinerea statu quo-ului nedemocratic trebuie învinse sau reformate"*[7]. Este, de altfel, una dintre problemele fundamentale cu care s-a confruntat elita politică reformatoare din toate statele post-comuniste, încă din faza de început a proceselor de democratizare.

În cadrul procesului de democratizare a Ucrainei un moment istoric l-a reprezentat "Revoluţia Portocalie" declanşată după publicarea rezultatelor alegerilor prezidenţiale, la 24 noiembrie 2004. Aşa cum se cunoaşte, cei doi candidaţi – pro-occidentalul Victor Iuşcenko şi pro-rusul Victor Ianukovici - au obţinut după turul doi de scrutin scoruri mult diferite faţă de sondajele efectuate la ieşirea de la urne, în defavoarea lui Iuşcenko, fapt ce a determinat din partea susţinătorilor acestuia o mişcare amplă de protest în multe oraşe din Ucraina. Fiind sprijinit de putere, datorită fraudării alegerilor, Ianukovici a obţinut un scor de 49,5% în timp de Iuşcenco a obţinut doar 46,6% din voturi. Societatea civilă ucraineană a respins categoric aceste rezultate, numeroşii susţinători ai lui Victor Iuşcenko declanşând ample mişcări de protest, la Kiev şi în alte oraşe importante, care au purtat denumirea simbolică de "Revoluţia Portocalie". Numele propriu-zis al acestei ample mişcări de protest - "Revoluţia Portocalie" - este legat de echipamentul colorat în portocaliu pe care îl purtau mulţi dintre susţinătorii lui Iuşcenko. Reacţia puternică a protestatarilor "portocalii" din Ucraina, cumulată cu declaraţiile oficialilor occidentali referitoare la fraudarea alegerilor, au fost elemente care au contribuit la anularea rezultatului turului doi al alegerilor prezidenţiale de către Curtea Supremă care a recunoscut falsificarea rezultatului. Desfăşurarea celui de-al "treilea" tur de scrutin şi victoria în alegerile prezidenţiale a lui Victor Iuşcenko reprezintă performanţe indiscutabile ale forţelor democratice pro-occidentale ucrainene, forţe în care societatea civilă a demonstrat că are un rol major, asemănător cu modul în care funcţionează societatea civilă din democraţiile avansate.

Democraţia din Ucraina a fost marcată, de asemenea, de imaginea disputelor politice extrem de dure dintre partidele pro-occidentale "portocalii" conduse de Victor Iuşcenko (Ucraina Noastră) şi Iulia Timoşenko (Blocul Iulia Timoşenko) şi partidul "albastru", pro-Moscova, a lui Viktor Ianukovici (Partidul Regiunilor). Cu toate acestea, progresele în planul vieţii democratice au fost semnificative, chiar dacă ucraineanul de rând a avut deseori sentimentul instabilităţii politice. "Ucraina - spunea Virginia Mircea în octombrie 2007 - este mai democratică decât majoritatea celorlalte ţări din

[7] Jean Grugel, **op. cit.** p.15.

fosta Uniune Sovietică. Cu excepţia celor trei state baltice ex-sovietice, care au devenit membre ale Uniunii Europene în 2004, majoritatea republicilor din fosta Uniune Sovietică au făcut paşi înapoi în ultimii ani, abandonând democraţiile experimentale în favoarea unor concentraţii diferite de autoritarism”[8]. Dar, în ciuda acestor progrese în planul vieţii democratice, desele chemări la urne ale ucrainenilor au creat, oarecum, imaginea că democraţia seamănă cu o permanentă criză politică, şi conform specialiştilor în studiul democraţiei, putea să apară fenomenul “plictisirii de alegeri libere” pe fondul scorurilor apropiate obţinute de partidele pro-occidentale şi de către forţele politice “pro-Moscova”.

Evoluţiile politice din Ucraina au fost privite cu mare interes, atât de Federaţia Rusă, cât şi de către SUA şi principalele state din Uniunea Europeană. Pentru fiecare dintre aceşti actori, transformările democratice din Ucraina au fost observate, mai ales, din perspectiva factorului geostrategic. Astfel, Ucraina a reprezentat o miză importantă din punct de vedere al delimitării influenţei principalilor actori, de care aminteam mai înainte, în spaţiul Europei de Est. Aşa cum au confirmat evenimentele ultimilor ani, se poate spune că toţi aceşti actori exteriori statului ucrainean, animaţi de interese geopolitice şi geostrategice, au influenţat, într-o măsură mai mare sau mai mică, procesul de democratizare din Ucraina. Aşadar, în evoluţia către democraţie a Ucrainei, dincolo de lupta politică dintre forţele pro-occidentale şi cele pro-ruse, un element important l-a reprezentat acţiunea factorului extern.

Nu împărtăşim ideea teoreticienilor care absolutizează rolul globalizării în democratizarea statelor actuale, însă suntem de acord că „globalizarea modelează procesele democratizării”[9]. În acelaşi timp, credem că în afara forţelor globalizării, în cazul Ucrainei acţiunea unor actori externi a avut o influenţă majoră în desfăşurarea proceselor de democratizare. Poziţia geografică a Ucrainei (între UE şi Federaţia Rusă) a impulsionat acţiunea unor actori externi care au înţeles importanţa geostrategică a acestui stat. Ne referim, aşa cum spuneam ceva mai înainte, la SUA şi unele state din Uniunea Europeană care, din raţiuni geopolitice şi geostrategice, au început să privească cu mult interes evoluţia proceselor democratice din Ucraina. Totdeauna, teritoriile aflate la confluenţa intereselor marilor puteri, datorită importanţei lor geostrategice, au reprezentat un subiect de dispută în plan politic, sau chiar militar. Astfel, interesul geostrategic al SUA pentru Ucraina a fost deseori afirmat în discursurile oficialilor americani, mai ales atunci când

[8] Virginia Mircea, *passim.*
[9] Jean Grugel, **op. cit.,** p. 21.

erau abordate chestiuni legate de politica globală de securitate a SUA şi extinderea spre Est a Alianţei Nord Atlantice. Consilierul special al preşedintelui Bill Clinton pentru fosta URSS, Richard Morningstar, a afirmat încă din 1997 că „Securitatea Ucrainei este un element cheie pentru politica de securitate a Statelor Unite”[10]. De asemenea, cunoscutul specialist în studii de securitate şi relaţii internaţionale Zbigniew Brzezinski a afirmat despre Ucraina că reprezintă „un spaţiu nou şi important pe tabla de şah a Eurasiei, este un pivot geopolitic, deoarece însăşi existenţa sa ca o ţară independentă ajută să transforme Rusia. Fără Ucraina, Rusia încetează să mai fie un imperiu eurasiatic. Dacă Moscova îşi recapătă controlul asupra Ucrainei, cu cele 52 de milioane de oameni şi resurse importante, precum şi acces la Marea Neagră, în mod automat din nou Rusia îşi recapătă mijloacele necesare pentru a deveni un puternic imperiu, care acoperă Europa şi Asia”[11]. Dacă ne raportăm doar la aceste două declaraţii, care aparţin unor personalităţi recunoscute pentru influenţa lor în mediul politic american, putem afirma că interesul SUA pentru zona estică a Europei nu este o problemă conjuncturală, ci una extrem de serios analizată. Astfel, noua perspectivă geostrategică despre Europa de Est în care Ucraina dobândea o importanţă deosebită a făcut ca SUA, principalele state ale UE, dar şi Alianţa Nord-Atlantică să includă această ţară pe agenda priorităţilor din punct de vedere al sprijinului pentru implementarea democraţiei. De ce acest interes pentru democratizarea Ucrainei? Pentru că, în conformitate cu Tratatele UE şi al Alianţei Nord-Atlantice, o eventuală integrare a Ucrainei în structurile europene şi euro-atlantice, conform aspiraţiilor forţelor politice pro-occidentale, era condiţionată de succesul proceselor de democratizare şi de implementarea mecanismelor economiei de piaţă.

De partea cealaltă, Rusia ştia foarte bine care este importanţa geostrategică a Ucrainei pentru spaţiul euro-asiatic şi a încercat să influenţeze procesele politice din Ucraina, cum a făcut-o şi în celelalte state care au aparţinut fostei URSS. În cadrul strategiei promovate de Moscova pentru a influenţa evoluţiile politice din Ucraina, observatorii politici plasează şi “războiul gazului” dintre cele două state, cu episoade dramatice consumate în anii 2004 şi 2008, când întreruperile de gaze provocate de ruşi s-au soldat cu probleme grave, atât pentru Ucraina, cât şi pentru Europa de Vest. Statele occidentale europene, neputincioase în faţa acestui “război al gazelor”, au fost

---

[10] R. L. Chomiak, **Clinton administration reassures Ukrainian community**, http://www.ukrweekly.com/old/archive/1997/349706.shtml.
[11] William Engdahl, **Ukraine: Oil politics and mockery of democracy**, http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/GA20Ag01.html.

puse foarte serios în gardă de comportamentul imprevizibil al Rusiei care a demonstrat că posedă o armă redutabilă – "arma energetică".

Puterea de la Kremlin a privit cu îngrijorare aspiraţiile prooccidentale ale lui Victor Iuşcenko, exprimate foarte clar în perioada premergătoare alegerilor prezidenţiale. Vladimir Putin ştia foarte bine că o evoluţie a Ucrainei spre NATO şi Uniunea Europeană reprezintă un pericol major pentru Federaţia Rusă. "O Ucrainã democratã şi prosperă - aprecia jurnalistul Nicolae Filipescu - ar reprezenta un pericol indirect pentru Putin, deoarece ar putea incuraja prin exemplul ei forţele liberale din Rusia, care au fost marginalizate de regimul autoritarist al lui Vladimir Putin"[12]. Simţind pericolul reprezentat de aspiraţiile unei parţi importante din populaţia Ucrainei pentru integrarea în NATO şi UE, Vladimir Putin s-a implicat personal în campania prezidenţială din Ucraina din 2004, a vizitat de două ori această ţară între cele două tururi de scrutin şi i-a îndemnat pe ucraineni să-l voteze pe Ianukovici. Cu toată implicarea făţişă a Rusiei, "Revoluţia Portocalie" a dat câştig de cauză forţelor democratice din Ucraina, cele care sperau la o integrare în NATO şi UE. Ce a însemnat victoria Revoluţiei Portocalii din Ucraina? Un răspuns poate fi acesta: "Succesul revoluţiei portocalii din Ucraina a demonstrat că populaţia ţării nu va tolera instalarea prin fraudă a unui regim ticălos ca în Belarus, sau a unei democraţii dirijate ca în Rusia (…) În ciuda investiţiilor politice, financiare şi logistice, Kremlinul a suferit un eşec notabil în Ucraina"[13].

Ultimele alegeri prezidenţiale din Ucraina, desfăşurate în ianuarie 2010, s-au soldat, aşa cum se cunoaşte, cu victoria candidatului pro-rus Viktor Ianukovici. Acesta, în totală opoziţie cu predecesorul său, pro-occidentalul Victor Iuşcenko, a eliminat chestiunile considerate inacceptabile ale politicii externe a Ucrainei, apreciind că principalele obiective politice ale "epocii Iuşcenko" nu mai sunt de actualitate pentru ucraineni. Astfel, în prima vizită efectuată la Moscova în 2010 preşedintele ucrainean Viktor Ianukovici a reafirmat ca "Ucraina va fi o ţară europeană nealiniată"[14], confirmând încă o dată faptul că integrarea in NATO nu mai are susţinere politică din partea actualului regim de la Kiev. De asemenea, încă de la începutul mandatului, Ianukovici a stabilit ca prioritară îmbunătăţirea relaţiei cu Federaţia Rusă, făcând demersurile necesare rezolvării problemelor litigioase legate de importul de gaze şi viitorul Flotei ruse din Marea Neagră. Astfel, noul acord semnat în aprilie 2010 între Ucraina şi Federaţia Rusă permite Flotei ruse

---

[12] Nicolae Filipescu, *Revoluţia portocalie din Ucraina,* în **Revista 22**, 09.12.2004, http://www.revista22.ro/revolutia-portocalie-din-ucraina-1342.html.

[13] **Ibidem,** http://www.revista22.ro/revolutia-portocalie-din-ucraina-1342.html.

[14] Vezi http://www.ziare.com/international/stiri-externe/ucraina-nu-mai-vrea-in-nato-1000404.

staţionate în baza de la Sevastopol să rămână în Marea Neagră încă 25 de ani, după anul 2017, când urma să expire vechiul acord. Totuşi, renunţarea la integrarea în NATO nu a însemnat pentru Ucraina şi îndepărtarea de Uniunea Europeană. Astfel, cu prilejul primei sale vizite la Bruxelles, în calitate de preşedinte al Ucrainei, Ianukovici a afirmat că integrarea în Uniunea Europeană reprezintă o prioritate a politicii externe a statului ucrainean. Însă, apropierea Ucrainei de Uniunea Europeană nu este văzută deloc bine de puterea de la Kremlin. În acest sens preşedintele rus Dimitri Medvedev a subliniat, în mai 2010, că "Ucraina îşi riscă integrarea în spaţiul economic comun cu Rusia, Belarus şi Kazahstan dacă optează pentru legături strânse cu Uniunea Europeană"[15]. Se poate observa şi din această declaraţie că Federaţia Rusă nu este deloc dispusă, din motive geostrategice, să permită apropierea de graniţele sale a altor actori internaţionali şi să cedeze influenţa politică în Ucraina vecină. Concluzionând, apreciem că democraţia din Ucraina, precum şi cele din Georgia şi Republica Moldova, demonstrează faptul că statele desprinse din fostul imperiu sovietic nu sunt "programate" să fie, pentru totdeauna, regimuri autoritare. Credem că, şi în viitor, evoluţia procesului de democratizare în cea mai mare parte a spaţiului ex-sovietic va purta amprenta nivelului de democratizare pe care-l va atinge societatea rusă.

Democraţia în Federaţia Rusă

Considerată de Vladimir Putin „cea mai puternică catastrofă geopolitică a secolului" în mesajul adresat Adunării Federale, în aprilie 2007, dispariţia URSS a fost percepută de către ruşi ca o adevărată dramă, în primul rând datorită pierderii statutului de mare putere deţinut în perioada Razboiului Rece. Chiar dacă dezmembrarea URSS, sau a „imperiului intern", cum a fost denumit de unii autori, a fost urmată de declanşarea proceselor democratice în Federaţia Rusă, după decembrie 1991 s-a declanşat o criză identitară a poporului rus. Această criză de identitate a fost rezultatul percepţiei statutului de „putere de mâna a doua" şi a faptului că pentru o perioadă lungă de timp Rusia înceta să mai aibă o influenţă în plan global. După dispariţia Uniunii Sovietice „Rusia nu a mai fost o putere imperială - apreciază Zbigniew Brzezinski - iar principala ei provocare era să îşi revină din punct de vedere socio-economic"[16]. Ruşii realizau faptul că dispariţia fostului imperiu sovietic nu reprezenta doar o pierdere materială (resurse, teritorii etc), ci însemna pierderea „identităţii strategice" dobândită în perioada când Uniunea

[15] Vezi http://www.ziare.com/articole/ucraina+integrare+europeana.

[16] Zbigniew Brzezinski, **Marea dilemă. A domina sau a conduce**, Editura Scripta, Bucureşti, 2005, p. 3.

Sovietică era, alături de SUA, unul dintre cei doi poli majori de putere ai sistemului de relaţii internaţionale. În aceste condiţii, pătura conducătoare din Rusia s-a acomodat foarte greu cu noul statut pe care noul stat rus îl „afişa" în plan extern, calitatea de putere globală rămânând doar o chestiune de ordin istoric: *„În mod tradiţional, elita rusă a încercat să atribuie ţării o misiune unică, mai întâi ca A Treia Romă a lumii creştine, apoi ca centru al revoluţiei mondiale simbolizate de steagul roşu fluturând pe Kremlin. Atunci când steagul a coborât, în decembrie 1991, Rusia a fost detronată în ochii multor ruşi la condiţia unui stat-naţiune oarecare, lipsit de valori transcedentale sau transnaţionale"*[17]. Nu întâmplător, anii care au urmat după implozia Imperiului Sovietic au însemnat pentru puterea de la Kremlin un efort continuu de a regândi şi promova noua identitate strategică a Federaţiei Ruse. Din această perspectivă, Vladimir Putin afirma în perioada celui de-al doilea mandat de preşedinte că Rusia este „o naţiune europeană, dar trăim deopotrivă în Europa şi Asia, formând, de asemenea o societate multiculturală şi multireligioasă"[18]. Chiar dacă se întinde pe două continente, susţinem ideea că Rusia actuală este în primul rând o ţară europeană pornind de la afinităţile istorice şi culturale sedimentate încă din epoca ţaristă, dar şi datorită aparteneţei la marea familie a popoarelor de religie creştină. Cu toate acestea, „Problema noii identităţi a Rusiei – subliniază Roman Muzalevsky – se adaugă ca o chestiune complicată. Nu numai că este legată de securitatea naţională a Rusiei dar, de asemenea, poate dezorienta Rusia în politica mondială ca urmare a dizolvării Uniunii Sovietice"[19].

Dezmembrarea sistemului totalitar sovietic şi declanşarea proceselor democratice în Federaţia Rusă şi în celelalte state care s-au format pe ruinele Imperiului Sovietic, reprezintă una dintre temele de mare interes ale ştiinţei politice actuale. Ineditul acestei teme constă în faptul că nu a existat un bagaj teoretic care să orienteze modul în care se poate trece de la un regim totalitar comunist, către un model de societate democratică. În raport cu conţinutul teoretic al conceptului de democraţie liberală ne propunem, în continuare, să formulăm răspunsuri la câteva întrebări: „Ce tip de democraţie se construieşte în prezent în Federaţia Rusă?", „Ce a însemnat pentru Rusia Epoca Elţîn din punct de vedere al evoluţiilor democratice?", „Este Vladimir Putin un promotor al democraţiei liberale în Federaţia Rusă?". În formularea unor răspunsuri vom avea în vedere judecăţi de valoare ale unor specialişti în

[17] **Ibidem**, p. 157.
[18] Michael Stürmer, **Putin. Noua Rusie**, Editura Litera, Bucureşti, 2011, p. 33.
[19] Roman Muzalevsky, *The war in Georgia and its aftermath: Russian national security and implications for the West,* în **USAK Yearbook of International Politics and Law**, Volume 3 (2010), published by International Strategic Research Organization, p. 344.

studiul democraţiei în raport cu realităţile politice, economice şi sociale ale Rusiei actuale. În acelaşi timp, ne propunem să formulăm un punct de vedere cu privire la perspectiva democraţiei în Federaţia Rusă, pornind de la două aspecte importante: alegerilor parlamentare care au avut loc la sfârşitul anului 2011 şi informaţiile furnizate de mass-media despre viitoarelor alegeri prezidenţiale din Rusia, din luna martie 2012. Vom avea în vedere atât democraţia formală, ca set de reguli, proceduri şi instituţii, cât şi democraţia substanţială ca „proces de reglare a relaţiilor de putere astfel încât să se maximizeze oportunităţile indivizilor de a influenţa condiţiile în care trăiesc, de a influenţa şi participa la dezbaterile privind deciziile-cheie care afectează societatea”[20].

Dizolvarea vechilor structuri comuniste a făcut ca, la începutul anilor '90, „Rusia să intre în cel mai amplu proces de reformă structurală de la eliberarea de sub Hoarda de Aur”[21]. Asemenea celorlalte state foste comuniste din Europa Centrală şi de Est, Rusia a fost obligată să se adapteze noilor condiţii istorice şi să-şi reformeze întregul său sistem politic, economic şi social. Comparativ cu celelalte state care s-au desprins şi format din fosta URSS „Rusia s-a aflat în faţa unor mari provocări, legate în primul rând, de organizarea naţional-statală”[22]. Este vorba de transformările profunde care s-au declanşat în societatea rusă, încă din perioada primului mandat al preşedintelui Boris Elţîn, având în vedere trei componente: „tranziţia de la sistemul politic dictatorial la unul democratic, de la economia de stat planificată la economia de piaţă, de la imperiu excepţional la stat-naţional normal”[23]. Necesitatea acestor transformări era cu atât mai stringentă cu cât, Federaţia Rusă, cea care a moştenit „activul şi pasivul” fostei URSS, avea din punct de vedere instituţional o situaţie mult diferită de celelalte state independente născute din fostele republici unionale sovietice. Astfel, analiza instituţiilor politice şi administrative existente în fosta URSS, conduce la concluzia că Republica Sovietică Federală Socialistă Rusă (RSFSR), cea mai mare dintre republicile sovietice ca teritoriu şi populaţie, care s-a transformat ulterior în Federaţia Rusă după colapsul imperiului sovietic, nu avea strucruri instituţionale proprii, cele de la nivel central deservind, practic, şi RSFSR.

Odată cu dispariţia imperiului sovietic, RSFSR a rămas fără instituţii, comparativ cu celelalte state independente care s-au format din fosta URSS şi care aveau instituţii proprii în perioada comunistă (minister de interne,

---

[20] Mary Kaldor şi Ivan Vejvoda, *Democratization in Central and East European Cauntries*, în **International Affairs**, no. 72, vol 1, p. 67.

[21] Stanislav Secrieru, *Rusia lui Elţîn: de la liberalism internaţional euforic la civilizaţionism geopolitic agresiv*, în **Echidistanţe,** Nr. 3-4, 2008, p.74.

[22] Corneliu Vlad, **Rusia după URSS**, Editura Top Form, Bucureşti, 2011, p. 2.

[23] Stanislav Secrieru, **op. cit**., p. 75.

servicii de securitate, Academie de Ştiinţe, etc). Datorită faptului că cetăţenii ruşi, în perioada comunistă, priveau URSS-ul ca fiind statul lor şi nicidecum ca pe o structură imperială, dispariţia imperiului sovietic a fost perceput de către ruşi ca o „dipariţie a propriului stat". Dezmembrarea acestui imperiu comunist care avea o vechime de peste şaptezeci de ani a avut ca efect un vid instituţional caracterizat de lipsa unei structuri instituţionale viabilă, a atribuţiunilor privind funcţionarea instituţiilor şi a mecanismelor de control instituţional.

Noul stat care s-a format - Federaţia Rusă - având organisme statale extrem de fragile, a avut serioase dificultăţi din punct de vedere al îndeplinirii funcţiilor sale specifice. În acest sens, referindu-se la acea perioadă, Egor Gaidar remarca faptul că „statalitatea Rusiei era o simplă butaforie (...) nu are armată proprie, nici serviciu de securitate, nici minister de interne, nici control asupra regiunilor (...) în general lipseşte absolut totul, cu excepţia denumirii: statul rus"[24]. Aşadar, începutul acestui proces de democratizare a „Noii Rusii", având în fruntea statului pe preşedintele Boris Elţîn, a fost unul extrem de dificil datorită inexistenţei unui cadru constituţional care să faciliteze reforma politică (Constituţia fostei URSS fusese elaborată în 1977), datorită existenţei vechilor structuri comuniste care nu se împăcau cu dispariţia URSS, dar şi a unei crize de autoritate a preşedintelui rus, cu toate că fusese ales în urma votului popular.

Ce a însemnat „Epoca Elţîn" în evoluţia democratică a Rusiei? Specialiştii în studii despre democraţie reproşează lui Boris Elţîn faptul că din punct de vedere instituţional, în ambele mandate prezidenţiale, Federaţia Rusă a făcut progrese nesemnificative. Ba mai mult Elţîn a slăbit toate centrele de putere cu care se afla în competiţie-legislativul, tribunalele, autorităţile locale. Datorită perioadei extrem de complexe pe care a parcurs-o Rusia la începutul primului mandat, ca urmare a existenţei dualităţii puterii (se menţinea încă Sovietul Suprem, ca al doilea pol de putere), preşedintele a apelat la măsuri care au ieşit în afara cadrului democratic. Astfel, eludând normele democratice Elţîn a apelat la măsuri de forţă, către sfârşitul anului 1993, în urma cărora „a fost lichidat Sovietul Suprem moştenit din timpul URSS, dar şi sovietele locale, iar vechea stemă a RSFSR a fost înlocuită cu schema actuală cu vulturul bicefal"[25]. Chiar dacă a fost adoptată o nouă Constituţie în 1993, aceasta a fost destul de criticată de către specialiştii în studii despre democraţie deoarece nu se atribuiau suficientă forţă parlamentului, justiţia era departe de a fi independentă iar instituţia prezidenţială avea nişte puteri

[24] Egor Gaidar, **Dni Porajenii i Pobed (Zilele victoriilor şi înfrângerilor**), Editura Vegrius, Moscova, 1997, p. 254.
[25] Corneliu Vlad, **op. cit.,** p. 3.

mult prea mari în comparaţie cu celelalte instituţii importante ale statului rus. Totuşi, noua Constituţie, votată de 54,8 la sută din alegători, a marcat constituirea unui nou sistem politic în Federaţia Rusă, aceasta devenind o republică prezdenţial-parlamentară în care rolul cheie a revenit preşedintelui.

Dificultăţilor de natură politică din anii `90 li s-au adăugat marile probleme economice, Rusia înregistrând o cădere economică dramatică care a împins-o într-o zonă extrem de periculoasă pentru stabilitatea sa internă. „Terapia de şoc aplicată la începutul anilor ´90 unei economii nepregătite pentru măsuri atât de severe (liberalizarea preţurilor şi a comerţului, stabilizarea financiară şi privatizarea) s-au soldat cu efecte dezastruase pentru nivelul de trai al populaţiei”[26]. Astfel, Rusia a intrat într-o profundă criză economică, înregistrându-se un declin foarte mare al producţiei industriale, o dependenţă puternică faţă de importul de produse agricole, dar mai ales contactarea unor împrumuturi financiare importante de la organizaţii şi instituţii financiare internaţionale. Se apreciază că au existat două cauze importante ale crizei economice care a cuprins Rusia acelor ani. Este vorba, pe de o parte, de existenţa unui management defectuos la nivel macroeconomic, iar pe de altă parte, de dificultăţile create de menţinerea complexului militar industrial preluat de la fosta URSS. Se consideră că aceste două cauze s-au manifestat, cu certitudine, în perioada ambelor mandate ale preşedintelui Boris Elţîn, chiar dacă în partea finală a celui de-al doilea mandat s-au înregistrat anumite progrese din punct de vedere al stabilităţii economice şi al restructurării complexului militar industrial.

Epoca Elţîn a a însemnat pentru Federaţia Rusă şi perioada în care a avut loc privatizarea sălbatică în ramurile industriei extractive (gaze şi petrol) dar şi în industria metalurgică, proces economic care va avea consecinţe sociale şi politice cu totul neprevăzute în următorii ani. Conform unor autori care au studiat realităţile politice din Rusia anilor `90, această privatizare a dus la polarizarea puternică a societăţii ruse odată cu apariţia unei noi clase-oligarhii, care vor avea o influenţă deosebită în viaţa politică a Federaţiei Ruse în perioada care a urmat. Din această perspectivă, apariţia oligarhilor ca urmare a procesului de privatizare din ramurile importante ale economiei Rusiei, şi influenţa pe care aceştia au început s-o exercite în cercurile conducătoare, a fost considerat în primul rând un fenomen politic. Astfel, analiştii vieţii politice a Federaţiei Ruse nu greşesc atunci când afirmă că „fenomenul oligarhilor” nu a reprezentat o etapă pozitivă din punct de vedere al dezvoltării economice a statului rus. În acelaşi timp, el a încetinit

[26] **Ibidem,** p. 2.

democratizarea societăţii ruseşti. Deoarece procesul de democratizare a Rusiei s-a desfăşurat în paralel cu cel economic, în mod firesc cele două procese s-au interferat şi s-au influenţat reciproc. Menţinerea unui mediu politic impredictibil în Rusia ultimului deceniu al secolului al XX-lea, agravarea continuă a problemelor sociale ale populaţiei, precum şi apariţia şi creşterea influenţei oligarhilor în viaţa economică şi politică, au reprezentat doar trei dintre cauzele care au determinat o „expansiune" moderată a capitalismului în societatea rusă. Ca urmare, capitalul străin nu a fost interesat de Rusia, acest aspect punându-şi amprenta asupra evoluţiei economice în următorii ani. Se reconfirma un adevăr al ştiinţei politice, acela conform căruia „corporaţiile transnaţionale preferă în general să facă afaceri în statele democratice - nu datorită vreunei preferinţe filosofice inerente pentru libertate politică şi egalitate, ci pentru că democraţiile tind să fie mai stabile decât alte tipuri de state. Iar stabilitatea şi predictibilitatea sunt esenţiale pentru maximizarea profiturilor"[27].

Evoluţia Federaţiei Ruse spre democraţie a fost mai lentă datorită faptului că, atât pe timpul guvernărilor preşedintelui Boris Elţîn, cât şi pe perioada mandatelor prezidenţiale ale lui Vladimir Putin şi Dimitri Medvedev statul s-a manifestat ca un aparat politic şi administrativ care, ca şi funcţionalitate, a continuat să păstreze o parte din caracteristicile vechiului sistem, anterior anului 1991. Datorită vechimii sistemului totalitar din fosta URSS precum şi a dimensiunii noului stat care s-a născut odata cu dispariţia vechiului stat sovietic, se apreciază că Rusia post-sovietică „este cel mai mare proiect de convertire democratică din al treilea val de democratizare"[28]. Pentru evaluarea performanţelor vieţii democratice din Rusia, este extrem de important de remarcat modul în care funcţionează instituţiile statului rus, care sunt raporturile statornicite între aceste instituţii, precum şi relaţiile existente între organismele statului şi cetăţeni. De altfel, teoriile despre democraţia liberală susţin fără rezerve ideea că statul, prin instituţiile sale, trebuie să ofere cadrul care să permită manifestarea neângrădită a drepturilor şi libertăţilor democratice,

Un adevăr binecunoscut în ştiinţa politică spune că democraţia presupune un stat responsabil şi deschis, capabil să-şi modeleze politicile în conformitate cu nevoile şi aspiraţiile cetăţenilor săi. „Statul rus - susţine Jean Grugel - continuă să fie dificil de accesat şi refractar la a furniza informaţii cetăţenilor săi. Există şi dovezi potrivit cărora reprezentanţii oficiali ai statului nu au încredere în public şi nu declară întotdeuna adevărul. Cultura

[27] Anthony Giddens, **Sociologie**, Ediţia a V-a, Editura All, Bucureşti, 2010, p. 809.
[28] Stanislav Secrieru, **op. cit**., p. 79.

statului rus, aşadar, nu este radical diferită de cea a statului sovietic"[29]. Deseori, atunci când se discută modul în care statul rus a reuşit să evolueze conform cerinţelor societăţilor democratice, se aduce în actualitate felul în care conducerea de la Kremlin, în perioada primului mandat al preşedintelui Vladimir Putin, a gestionat criza generată de scufundarea submarinului nuclear rusesc *Kursk* în Marea Barents, în august 2000. O serie de aspecte, remarcate de analiştii occidentali pe timpul acestei crize, au conturat existenţa unui stat rus la aproape un deceniu de la dispariţia URSS care continua să pastreze o serie de caracteristici ale statului sovietic: ascunderea adevărului de către guvern imediat după accident; respingerea iniţială a ofertelor de asistenţă din partea unor state occidentale, cu toate că marina rusă nu deţinea echipamentele necesare intervenţiei; tratarea superficială de către guvernul rus a informării publice referitoare la catastrofă; continuarea vacanţei de către preşedintele Putin până când s-a emis comunicatul că întregul echipaj al submarinului nu mai este în viaţă.

Pentru a demonstra că statul rus de astăzi se aseamănă, într-o bună măsură, cu cel din perioada existenţei URSS, o serie de specialişti în studiul democraţiei au comparat reacţiile statului totalitar sovietic determinate de accidentul nuclear de la Cernobîl cu cele ale statului din „epoca Putin" cu ocazia accidentului submarinului Kursk. Comparaţia a pus în evidenţă multe reacţii asemănătoare, fie că ne referim la instituţiile mega-statului sovietic precum şi la statul rus intrat în mileniul al III-lea, demonstrând că progresele Federaţiei Ruse spre o democraţie liberală sunt departe de a fi înregistrate în mod real. Astfel, acest tip de reacţie a statului rus nu putea să nu fie remarcată în sens negativ de către o serie de specialişti preocupaţi de evoluţia democraţiei în Federaţia Rusă, deoarece a readus în actualitate unele teme cum ar fi secretomania, dezinformarea, desconsiderarea propriilor cetăţeni, neîncrederea în alţi actori statali care şi-au oferit ajutorul, etc, teme care au reprezentat un „segment" important al politicii de stat al epocii comuniste. Deşi au trecut mai bine de zece ani de la catastrofa submarinului *Kursk*, opinia unor importanţi specialişti care urmăresc realităţile politice ale Rusiei actuale este că nu s-au înregistrat schimbări spectaculose în urma acestui tragic eveniment din punct de vedere al reacţiilor structurilor statale. Se consideră că statul rus are încă multe de perfectat pentru a produce schimbări importante în modul de acţiune în astfel de situaţii, la nivel instituţional dar şi din punct de vedere al comunicării publice, pentru a avea un comportament asemănător entităţilor statale din statele democratice. Catastofa submarinului *Kursk* a demonstrat că în afară de instituţia prezidenţială celelalte organisme

[29] Jean Grugel, **op. cit.,** p. 204.

ale statului au roluri minore, iar întreaga atenţie a opiniei publice din Federaţia Rusă se orientează, în astfel de situaţii, spre puterea de la Kremlin. De altfel, una din lecţiile recunoscute ale gândirii republicane despre stat spune că „dacă statul este autoritar, cetăţenii vor deveni pasivi; dacă este prea sofisticat, ei se vor îndepărta de stat; dacă se dovedeşte prea modest, atunci cetăţenii îşi vor plasa în altă parte aspiraţiile şi ambiţiile”[30].

Împărtăşim opinia acelor specialişti în studii despre democraţie care susţin că Federaţia Rusă constituie astăzi un stat de tip autoritar, reprezentat de un sistem piramidal în care puterea este concentrată, în cea mai mare parte, în mâinile aparatului de la Kremlin. Aşa cum bine se cunoaşte, „acolo unde condiţiile nu sunt încă apte pentru democraţie, există un avantaj relativ al autoritarismului”[31]. Promovarea unui sistem piramidal de conducere a statului rus, atât în mandatele lui Boris Elţîn, Vladimir Putin cât şi a lui Dimitri Medvedev îşi are originea în tradiţia imperială a Rusiei, însă nici perioada comunistă nu a modificat această percepţie în rândul populaţiei ruse. Privind la istoria Rusiei, nu este greu de observat apetitul celor care au format pătura conducătoare pentru promovarea sistemului ierarhic în care conducerea să fie exercitată de o minoritate, remarcându-se faptul că „elita rusă a păstrat de-a lungul timpului o predilecţie pentru o guvernare foarte centralizată”[32]. Se poate spune, deci, că instaurarea unui regim autocratic în Federaţia Rusă după 1991 a fost facilitată şi de o moştenire culturală, de un anumit cult al conducătorului atotputernic, a cărui reprezentare în mentalul colectiv a fost specifică atât periodei ţariste, cât şi celei sovietice. Interesantă este opinia potrivit căreia în Rusia actuală se poate vorbi de un regim care conţine mai multe straturi de autoritarism: „Acest autoritarism este, în sine, multistratificat. Acesta include un strat vechi de autoritarism pe care anii de totalitarism nu l-au putut şterge, precum şi un autoritarism nou, în curs de dezvoltare, asemănător celora care au apărut în diferite regiuni ale lumii în secolul al XX-lea”[33]. Aşadar, aşa cum cum susţine şi Jean Grugel, democratizarea nu prefigurează niciodată o ruptură totală de trecut, iar nevoia de reforme a statului este deseori blocată de interese înrădăcinate în interiorul acestuia.

Spre deosebire de democraţiile din Uniunea Europeană unde, începând cu a doua parte a secolului trecut, „şeful de stat se află redus, din cauza concentrării puterii în instanţa guvernamentală, la un rol protocolar şi adesea

---

[30] Paul Magnette, **Europa politică. Cetăţenie, constituţie, democraţie**, Editura Institutul European, Iaşi, 2003, p. 67.
[31] Lain Mc Lean, **Dicţionar de politică,** Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001, p. 38.
[32] Zbigniew Brzezinski, **op. cit.,** p. 157.
[33] Emil Pain, *The political regime in Russia in the 2000s. Special Features Inherited and Acquired***,** în **Russian Politics and Law**, vol. 49, no. 3, May-June 2011, p.7.

arbitral”[34], în Federaţia Rusă preşedintelui i-au fost atribuite prerogative extinse care au facut din Kremlin, la scurtă vreme după dispariţia Imperiului Sovietic, cel mai important pol de putere din societatea rusă. Astfel, se poate spune cu certitudine că, începând cu primii ani după dezmembrarea URSS, evoluţiile lente către democraţie din Rusia au purtat amprenta permanentizării unui sistem prezidenţial excesiv de puternic în care celelalte instituţii politice funcţionau sub directul „patronaj” al Kremlinului, iar drepturile şi libertăţile fundamentale ale cetăţenilor, deşi exprimate în documentele oficiale ale statului rus, nu se puteau exercita în mod plenar în viaţa reală. Acest model de democraţie “marca Putin”, deşi agreat de o parte a populaţiei din Federaţia Rusă, este descris de către specialişti într-o lumină mai puţin favorabilă: “Democraţie de tip rusesc, condusă de sus şi controlată de către o elită luminată, un sistem pe care Vladimir Putin îl numeşte «verticala puterii»”[35].

În perioada primului mandat al preşedintelui Vladimir Putin a fost lansat termenul de „democraţia manageriată” cunoscut sub şi sub numele de „democraţie suverană”, sau “democraţie controlată”. Conceptul, care sub învelişul unor explicaţii propagandistice susţinea că defineşte tipul de democraţie care se potriveşte cel mai bine realităţilor sociale ruseşti, reflecta de fapt un regim autoritar în care puterile preşedintelui rus erau disproporţionate în raport cu celelalte puteri ale statului rus. Urmărind realităţile politice din Federaţia Rusă, începând cu primul deceniu al acestui secol, nu putem să nu fim de acord cu faptul că „«Democraţia suverană», după cum a fost denumit regimul din Rusia de către unul dintre ideologii Kremlinului, funcţionează după principiile modelului clasic al autoritarismelor care păstrează insignifiante aparenţe democratice”[36]. De altfel, conceptul de democraţie suverană a fost lansat şi utilizat în mod frecvent de către propaganda oficială a regimului condus de către Vladimir Putin, prin care erau lăudate realizările „de excepţie” ale „epocii Putin” şi se justifica centralizarea puterii la Kremlin. Explicaţiile către populaţia rusă specificau faptul că democraţia suverană „reprezintă o formă de guvernare strict necesară pentru împuternicirea Federaţiei Ruse, pentru restabilirea demnităţii naţionale şi pentru curmarea haosului politic postcomunist, fără a permite intervenţii din străinătate”[37]. Aşa cum apreciază specialiştii în studiul democraţiei, între democraţia suverană promovată de preşedintele Putin şi

---

[34] Paul Magnette, **op. cit.,** p. 193.
[35] Michael Stürmer, **op. cit.,** p. 37.
[36] I. Racheru, *De ce votează ruşii cum vrea Kremlinul*, în **Foreign Policy Romania**, noiembrie/decembrie 2011, p. 60.
[37] Nicolae Filipescu, *Democraţie suverană în Rusia*, în **Revista 22**, 05.10.2007, http://www.revista22.ro/democratie-suverana-in-rusia-4059.html.

democraţia liberală, proprie statelor lumii occidentale, sunt puţine elemente comune. Deosebirile dintre cele două modele de organizare politică a societăţii au fost bine reflectate de către Simon Tisdall: „În lumea obturată şi controlată a lui Vladimir Putin, democraţia liberală este un complot, nu o oportunitate”[38].

Presa occidentală, dar şi o serie de autori ruşi între care şi sociologul Lev Gudkov, uzitează, cu o tentă critică, termenul de „Putinism” pentru a încerca să delimiteze cu mai multă rigoare modul de guvernare autoritară promovat de aparatul politic al Kremlinului, în perioada în care Vladimir Putin a exercitat funcţia de preşedinte al Federaţiei Ruse, dar şi pe timpul mandatului de prim ministru. Astfel, „Putinismul” se referă la Regimul Putin, şi reprezintă ideologia, priorităţile şi politicile sistemului de guvernare al omului politic Vladimir Putin. Termenul este folosit în mod critic, de multe ori cu conotaţie negativă, pentru a descrie sistemul politic din timpul preşedintelui (2000-2008) şi ulterior al primului ministru Vladimir Putin, unde multe dintre forţele politice şi financiare sunt controlate de siloviki (persoane provenite din sistemul securităţii de stat, adică din cele 22 de agenţii guvernamentale de informaţii, cum ar fi din Serviciul Federal de Securitate, din poliţie şi armată)[39]. Totuşi, în ciuda deficitului de democraţie liberală înregistrat pe scena politică din Rusia, remarcat cu uşurinţă la sfârşitul celui de-al doilea mandat al preşedintelui Putin, au fost consemnate progrese din punct de vedere economic şi al creşterii nivelului de trai al populaţiei, comparaţiv cu „Epoca Elţîn”. Este adevărat că aceste performanţe economice, conform specialiştilor în economie, nu au reprezentat rezultatul politicilor economice ale regimului Putin, ci o rezultantă a unei conjuncturi economice internaţionale favorabile ca urmare a creşterii spectaculoase a preţului petrolului şi gazelor naturale.

Unii observatori apreciază faptul că propaganda „regimului Putin” a fost extrem de eficientă reuşind să inducă ideea, la nivel de mase, pe fondul ameliorării nivelului de trai, că stabilitatea este foarte importantă pentru un stat cu problemele şi mărimea Federaţiei Ruse. În acest mod, „putinismul” a reuşit, în perioada 2000-2008, să aibă o puternică influenţă în politica internă şi să controleze opoziţia politică, fără să apară indici cu privire la o schimbarea raportului de forţe pe arena politică. La nivelul clasei mijlocii, dar şi a cetăţeanului de rând, performanţele economice obţinute de regimul de la Kremlin au creat, comparativ cu ultimul deceniu al secolului trecut, o anumită stare de mulţumire şi la o minimă siguranţă, sentimente care au condus la o

[38] Simon Tisdall, *Putinism could be the next Russian export*, în **The Guardian**, 31 November 2007, http://www.guardian.co.uk/world/2007/nov/21/tisdallbriefing.simontisdall.
[39] Putinism, From Wikipedia the free encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Putinism.

„amorţire" a dorinţei populaţiei de a participa la manifestaţii publice. Astfel „în primăvara anului 2008, când Putin i-a predat şefia succesorului său Medvedev, putea să se mândrească cu un bilanţ care ar face să crape de invidie şi cele mai dezvoltate ţări occidentale. PIB-ul a crescut cu 70%, producţia industrială cu 75%, investiţiile au crescut cu 125%; nu mai este cazul să ne punem întrebarea de ce ruşii, al căror nivel de trai a crescut mai rapid decât inflaţia, închid ochii asupra schimburilor de fotolii care se fac între domnii Vladimir Putin şi Dimitri Medvedev"[40]. Aceşti indicatori economici au fost utilizaţi, propagandistic, de către regimul de la Kremlin pentru a sprijini ideea că „democraţia suverană" este forma de democraţie care se potriveşte cel mai bine realităţilor sociale şi economice ale Rusiei, la începutul mileniului al III-lea, şi că acest mod de guvernare poate reduce acestui stat gloria de altădată şi poate schimba radical viaţa ruşilor în anii următori. Unii autori, pornind de la acceste succese ale "regimului Putin", ca şi de la influenţa pe care Rusia a început să o exercite în viaţa internaţională prin utilizarea „armei energetice", vorbesc deja de „noul Imperiu Rus", recunoscând, în acest fel, rolul pozitiv jucat de Vladimir Putin, începând cu anul 2000.

Care este viitorul democraţiei în Federaţia Rusă? Se afirmă tot mai des că „Occidentul nu mai poate accepta autoritarismul şi abuzurile asupra drepturilor omului fără un murmur de critică"[41]. Dar din păcate aceste critici formulate de personalităţi politice occidentale de rang înalt nu sunt prea convingătoare atunci când au ca obiect „democraţia suverană" promovată de Kremlin. Nu de puţine ori, istoria ultimilor decenii, a consemnat cum o serie de state occidentale au aplicat politica dublului standard atunci când a fost vorba de promovarea unor interese egoiste, de natură politică sau economică. Deşi Uniunea Europeană, în conformitate cu Tratatele Comunitare, în calitate de persoană juridică dezvoltă relaţii politice, economice, culturale etc cu diferiţi actori ai scenei internaţionale, urmărindu-se obiectivele şi interesele la nivel comunitar, au fost situaţii în care actori statali ai spaţiului UE au încheiat acorduri economice care nu aveau în vedere respectarea politicilor economice comunitare.

În acest sens Federaţia Rusă este unul dintre actorii statali care reprezintă un pol de interes major pentru unele state occidentale care doresc relaţii comerciale în afara cadrului comunitar cu cel mai mare producător de materii prime din lume. Dependenţa de o serie de materii prime care provin din Federaţia Rusă, în special de gazele naturale, face ca o serie de state

---

[40] Roumiana Ougartchinska şi Jean-Michael Carré, **Războiul gazelor,** Editura Antet XX Press, Filipeştii de Târg-Prahova, 2008, p. 218.
[41] Jean Grugel, **op. cit.,** p. 239.

occidentale să privească cu mai multă indulgenţă efectele democraţiei suverane, ca model de guvernare în Rusia ultimului deceniu. Din acest motiv, o serie de specialişti în studii despre democraţie au anumite rezerve privind modul în care Occidentul ar putea avea o influenţă pozitivă asupra evoluţiilor democratice din Federaţia Rusă. În aceste condiţii, nu este imposibil „ca regimurile autoritare actuale să supravieţuiască, mai ales dacă ele sunt importante pentru Occident în termeni de securitate sau de comerţ”[42]. Este posibil ca „democraţia suverană” din Federaţia Rusă să găsească calea de a supravieţui ca regin autocratic pentru o perioadă lungă de timp deoarece nu pare plauzibilă ideea că societatea rusă are capacitatea de a găsi „resurse interne” pentru a accelera procesele de democratizare, şi nici cea referitoare la aportul unei „instanţe” exterioară statului rus care ar putea influenţa pozitiv procesele politice din Federaţia Rusă.

Aşa cum se cunoaşte, pe 4 decembrie 2011 au avut alegeri legislative[43] pentru cele 450 de locuri din Duma de Stat (Camera inferioară a Adunării Federale a Rusiei) câştigate de Partidul Rusia Unită, al actualului premier Vladimir Putin, cu un scor de 49,32% din voturi, fiind urmat de Partidul Comunist (19,19% din voturi), Partidul Rusia Dreaptă (centru-stânga, 13,24%) şi de Partidul Liberal Democrat (naţionalist, 11,67%). Comparativ cu alegerile legislative din anul 2007, când Partidul Rusia Unită a câştigat (64,3% din voturi), deşi şi-a menţinut majoritatea absolută în Duma de Stat la alegerile din 2011, scăderea partidului lui Vladimir Putin este semnificativă. Prin comparaţie, dacă privim rezultatele alegerilor din anul 2007 - Partidul Comunist-11,6% din voturi, Partidul Liberal Democrat-8,1% din voturi, Partidul Rusia Dreaptă-7,7% din voturi, se poate observa că, în afară de Partidul Rusia Unită, toate celelalte partide care au îndeplinit pragul de intrare în Duma de Stat au abţinut scoruri superioare în anul 2011. O serie de specialişti în politica internă a Rusiei de după 1991 consideră că aceste rezultate reflectă începutul eşecului modelului „democraţiei suverane” promovat, de peste zece ani, de către Vladimir Putin. De altfel, după anunţarea rezultatelor finale ale alegerilor legislative din decembrie 2011, opoziţia a declanşat mai multe valuri de demonstraţii „anti-Putin”, invocându-se fraude majore pe timpul desfăşurării alegerilor din partea Partidului Rusia Unită. Astfel, conform unor estimări neoficiale, la mitingul „anti-Putin” organizat pe 10 decembrie 2011 la Moscova au participat între 30.000 şi 60.000 de persoane, iar la manifestaţiile din 24 decembrie 2011 au participat

[42] **Ibidem.**
[43] Vezi http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_legislative_election,_2011.

între 45.000 şi 100.000 de persoane[44]. Manifestaţiile conduse de opoziţia din Rusia, pe care Vladimir Putin nu o acceptă ca partener de dialog, au condamnat modelul democratic autoritar promovat de Kremlin, abuzurile autorităţilor faţă de drepturile fundamentale ale cetăţenilor ruşi şi au exprimat dezacordul faţă de noua candidatură a lui Vladimir Putin pentru alegerile prezidenţiale din luna martie 2012.

La începutul anului 2012 demonstraţiile „anti-Putin" s-au reluat, contestându-se corectitudinea alegerilor legislative din decembrie 2011, dar şi participarea lui Vladimir Putin la cursa prezidenţială. Astfel, în data de 4 februarie 2012, la Moscova, Sankt Petersburg, Ekaterinburg, Samara şi în alte oraşe din Rusia, opoziţia politică a organizat şi desfăşurat demonstraţii[45] de protest împotriva lui Vladimir Putin, concomitent cu demonstraţiile pro-guvernamentale organizate de puterea actuală, pentru susţinerea premierului rus. Deşi condiţiile meteorologice nu au fost deloc favorabile, la demonstraţii au participat zeci de mii de persoane, fiind apreciate de către specialişti ca o „etapă" dintr-un adevărat „război al mitingurilor" care s-a declanşat după anunţarea rezultatelor alegerilor legislative de la sfârşitul anului 2011, rezultate considerate de opoziţia din Rusia ca fiind fraudate. Demonstranţii „anti- Putin" au condamnat, din nou, modul în care s-au desfăşurat alegerile parlamentare, au îndemnat populaţia să nu-l mai voteze pe Vladimir Putin şi şi-au exprimat îngrijorarea referitoare la o posibila fraudă a Partidului Rusia Unită la viitoarele alegeri prezidenţiale. Teama cetăţenilor ruşi, exprimată în cadrul acestor manifestaţii, că alegerile prezidenţiale din martie 2012 vor fi o simplă formalitate pentru Vladimir Putin, care prin Partidul Rusia Unită ar putea frauda alegerile, reprezintă conform analiştilor un semn pozitiv, comparativ cu alegerile din anul 2004, când Putin a obţinut al doilea mandat de preşedinte. Aceste demonstraţii "anti-Putin" confirmă ce spunea jurnalista elveţiană Thérèse Obrecht, în 2006, despre Rusia: "Suntem foarte departe de transmiterea democratică a puterii. Totuşi, văzută prin prisma trecutului comunist, acest exerciţiu de prestidigitaţiune are aparenţele unui oarecare progres"[46]. De partea cealaltă, demonstranţii „pro-Putin" au acuzat opoziţia că încearcă să instige la „o revoluţie portocalie", pe modelul celor care au avut loc în Ucraina şi Georgia. Susţinătorii actualului prim ministru, Vladimir Putin, proveniţi în mare parte din cadrul instituţiilor de stat, aşa cum a remarcat o

---

[44] Moskow Oficials Ban Anti-Putin March, Ria Novosti, January 21, 2011, http://en.rian.ru/russia/20120121/170876220.html.

[45] Corina Ionel, *Manifestaţii pro şi anti Putin în mai multe oraşe din Rusia*, HotNews.ro, 4 februarie 2012, http://www.hotnews.ro/stiri-international-11417586-mitinguri-pro-anti-putin-zeci-mii-persoane-protesteaza-centrul-moscovei.htm.

[46] Thérèse Obrecht, **Rusia sau legea puterii. Anchetă la o parodie democratică**, Editura Minerva, Bucureşti, 2008, p. 11.

parte a mass-mediei, s-au conformat foarte bine solicitărilor actualei puteri, de a fi alături de viitorul preşedinte al Rusiei. De altfel, în 2005 Putin atenţiona poporul rus că "organizaţiile non-guvernamentale finanţate de străini acţionau împotriva intereselor statului"[47], iar demonstranţii care l-au sprijinit pe 4 februarie 2012 nu puteau să nu-şi amintească acest lucru. Ca o ironie, datorită faptului că numărul celor 15.000 de demonstranţi "pro-Putin" anunţaţi la Moscova pentru 4 februarie 2012 a fost cu mult depăşit (s-a ajuns la circa 140.000)[48], organizatorii mitingului au fost amendaţi cu 25 EUR, sumă pe care urma să o plătească Vladimir Putin, conform declaraţiei purtătorului său de cuvânt.

Trebuie remarcat că în ciuda măsurilor restrictive luate de aparatul guvernamental şi a contra-manifestaţiilor organizate de susţinătorii lui Vladimir Putin, în marile oraşe din Federaţia Rusă, observatorii au putut sesiza o schimbare pozitivă a atitudinii civice manifestate după alegerile parlamentare desfăşurate la sfârşitul anului 2011. Credem că această schimbare de atitudine, deşi nu de amploarea pe care ar dori-o unii specialişti în studiul democraţiei, este un incidiciu al noilor parametri în care evoluează democraţia în Rusia.

Concluzii

Cei care analizează, în prezent, politica internă a Federaţiei Ruse nu pot să nu se întrebe despre viitorul politic al acestui stat, din perspectiva rezultatelor alegerilor prezidenţiale din luna martie 2012. A treia victorie a lui Vladimir Putin ne face să analizăm cu mai multă atenţie cuvintele sociologului Anthony Giddens: „Democraţia se află în dificultate aproape peste tot în lume. Aceasta se întâmplă nu numai pentru că se dovedeşte a fi greu de construit o ordine democratică stabilă în Rusia şi alte societăţi foste comuniste. Democraţia pare să fie în impas în principalele ei ţări de origine"[49].

Chiar dacă mass-media continuă să transmită diverse ştiri despre manifestaţiile anti-Putin, chiar dacă sunt anumite semnale pozitive despre începuturile coagulării ideii de "societate civilă" în Rusia, rămânem la părerea că acest stat are o democraţie neliberală. Continuarea şi după alegerile prezidenţiale din 2012 a modelului de democraţie suverană poate genera, pe termen lung, conform specialiştilor, efecte negative în rândul populaţiei ruse. Promovarea unei democraţii autoritare, aşa cum este în prezent în Federaţia

[47] **Ibidem,** p. 120.
[48] Vezi http://www.a1.ro/news/extern/vladimir-putin-amendat-cu-25-de-euro-pentru-mitingul-simpatizantilor-sai-192216.html
[49] Anthony Giddens, **op. cit.,** p. 810.

Rusă, are nevoie de întreţinerea ideii existenţei unui duşman feroce, fără scrupule, îndreptat împotriva Rusiei. O astfel de "reţetă" servită populaţiei Federaţiei Ruse motivează necesitatea menţinerii ordinei sociale prin mecanisme autoritare. Aceasta însemnă întreţinerea perpetuă a noului naţionalism rusesc care pe termen lung poate transforma Rusia într-o ţară fără prieteni. Deşi vor urma pentru Rusia alte cicluri electorale, deşi se vor mai înregistra progrese în evoluţia spre democraţie atât în plan instituţional, cât şi din perspectiva drepturilor şi libertăţilor reale ale cetăţenilor, credem că Stürmer are, astăzi, darul de a convinge multă lume: "Pentru o lungă vreme de acum înainte, Rusia nu va fi o democraţie de stil occidental"[50].

[50] Michael Stürmer**, op. cit.,** p. 275.

Identităţi post-comuniste în Republica Moldova

Post-communist identities in the Republic of Moldova

Iulian Chifu[*]

Keywords: *Identity, group identity, generations of identity conflicts, post-Soviet identities, Moldova, nationalism, civic nation*

Abstract: *The study begins by referring to the group need of any human being for a group identity, and studies the large group identities when it comes to nation formation, ethnical references and political abuses in nation building in the post-communist era. The study refers specifically to the post-Soviet identities, the struggle of the Soviet elites in the new born independent states to maintain their privileges, including by using different approaches for denomination of identities at a national level in those states. This struggle gave birth to several conflicts focused either on an ethnic basis, or an identity basis or a separatist basis, all of them using as leverage the conflict between competing identities referred to by the local elite, with the great involvement of the former central elite of the fallen Empire and the constant support of the former capital. Human rights, minority rights, discrimination of the Russian minorities are mixed into the tools of this struggle where solutions are scarce and unacceptable for all the parties involved. In the particular case of the Republic of Moldova, there is more confusion coming from the name of the new identity, which is a confusion with Moldova – the former region of Romania and former Middle Age proto-state – and the ideological approach by Stalin who invented a new state in 1924, The Soviet Socialist Autonomous Republic of Moldova, and forged a „Moldovan" identity „from the ethnic family of the Slavic identities", different from the Romanian one, to help explain the rapture and occupation of the region on the Eastern shores of the Prut river.*

[*] **Iulian Chifu** este profesor asociat la SNSPA Bucureşti, specializat în analiză de conflict şi decizie în criză, cercetător în cadrul Centrului de Prevenire a Conflictelor şi Early Warning Bucureşti şi în prezent consilier al Preşedintelui României pentru Afaceri Strategice, Securitate şi Politică Externă. Autor a 28 de cărţi în domeniul deciziei în criză, în special în spaţiul post-sovietic, al studiilor euro-atlantice, securităţii energetice şi studiilor strategice.

Identitatea de grup. Nevoia de identitate

În dezbaterea teoretică, unul din punctele cheie legate de identitate este explicarea motivului pentru care **omul are nevoie de apartenenţa la grup**, de percepţia solidarităţii şi a unei identităţi, a unei agende superioare, comune cu alţi oameni, care să completeze nivelul prestigiului şi identităţii personale. Răspunsul cel mai la îndemână este acela că **omul este o „vietate socială"**, respectiv are exact această caracteristică a conştiinţei de sine care-l diferenţiază de celelalte vieţuitoare, iar structura de grup pe care o formează excede nivelul grupurilor create instinctual, pentru scopuri de neatins individual, în această direcţie limbajul, verbalizarea şi construcţia relaţiilor sociale bazate pe conştiinţa de sine a individului jucând rolul substanţial. O întreagă componentă a sociologiei studiază **dinamica grupurilor**[1] şi defineşte sau explică această nevoie de socializare a omului.

În general, **identităţile** sunt privite drept fenomene colective de exprimare a asemănărilor din interiorul grupului. Formele profunde ale asemănărilor în cadrul colectivităţilor se pot manifesta într-o varietate mare de feluri, şi la niveluri ce acoperă asemănarea fizică, de gusturi şi îndeletniciri, de cultură şi obiceiuri, limbă şi memorie comună, elemente ce dau distincţia unui grup de un altul. Apartenenţa la un grup este **parţial asumată obiectiv**, implicit, prin intermediul naşterii, geografiei, obişnuinţei rudelor de sânge, fie are componente subiective, de opţiune a individului. Legătura între identitatea individuală şi cea de grup este un domeniu de studiu la fel de fascinant în care se conjugă şi vehiculează numeroase teorii şi abordări, fără ca o formulă definitivă sau dominantă măcar să se fi decantat.

O anumită dorinţă de completare a identităţii şi individualităţii cu elemente care să susţină **stima de sine**, plasată în spaţiul nevoilor fundamentale umane, face ca indivizii să caute apartenenţa la grupuri sociale care să le ofere afecţiune şi să le susţină opţiunile morale. **Semnificaţia identităţii** colective pentru indivizi este dată de dorinţa de a aparţine unui grup în care să resimtă **solidaritatea şi coeziunea**, alături de *un celălalt* perceput pozitiv. Percepţia de sine este legată de apartenenţa la grupuri, de aceea **identitatea colectivă întăreşte mândria de sine** la nivel individual[2]. *„Extinderea*

---

[1] James Peacock, Patricia Thornton, Patrick Inman, **Identity Matters. Ethnic and Sectarian Conflict**, Berghahn Books, New York, Oxford, 2007, p. 34.

[2] Ho Won Jeong. **Conflict Management and Resolution. An Introduction,** Routledge, London and New York, 2010.

identităţii personale oferă împlinire şi realizarea de sine"[3]. Identificarea cu o cauză mai largă şi **simţul loialităţii** faţă de cei cu care lucrează alături pentru aceeaşi cauză sunt elemente ce duc în mod natural la **apariţia identităţilor colective**. Delimitările simbolice şi cu puternic **caracter emoţional** sunt create tocmai de acţiunile colective şi angajamentul comun de a proteja obiective care-i unesc pe cei ce resimt necazuri comune.

Dominique Moisi, într-o excelentă carte-replică la "Ciocnirea civilizaţiilor" lui Samuel Huntington[4], a încercat să traseze liniile ce caracterizează şi definesc lumea nu atât prin prisma elementelor geopolitice stricte, legate de determinism geografic, ale civilizaţiilor-religiilor, ci a făcut-o mult mai profund, aşezând în prim plan **emoţiile fundamentale** pe care le experimentează fiinţa umană – **frica, umilinţa şi speranţa** - încercând să atribuie o asemenea emoţie dominantă, aferentă unui tip de model şi personalitate, legată originar de o anumită zonă geografică a globului, dar în contextul globalizării, când această legătură geografică s-a diluat substanţial, iar tipurile umane, chiar şi în această separaţie, coexistă pe tot globul. Dincolo de exerciţiul intelectual excelent, Moisi vine şi argumentează legătura între **globalizare, identităţi şi emoţii**. Astfel, în context contemporan – după modelul deja lansat de Huntington, care s-a raportat la epoca post-Război Rece şi renaşterea conflictelor interetnice – Moisi vine să arate că elementele de natură simbolică legate de frontierele grupurilor (între interior şi exterior, elementele de mit şi reprezentare exterioară a acestor bariere "tari"), dobândesc semnificaţie crescută pentru indivizi şi chiar „teritorialitate virtuală" ce catalizează **elemente emoţionale primordiale.** Ele sunt graniţe extrem de solide ridicate, iar depăşirea frontierelor lor este un *casus beli* şi sâmbure pentru declanşarea unui conflict „iraţional" în viziunea lui Jeong, în care calculul riscului, al costurilor şi beneficiilor nu-şi mai găseşte locul. Moisi contrazice şi metafora lui Thomas Friedman potrivit căreia „lumea ar fi plată", ca urmare a globalizării, argumentând că acelaşi fenomen a făcut lumea mai **pasională**, adică mai **legată de emoţii şi sentimente**, care ar fi generate de **insecuritatea** aferentă marilor schimbări provocate de globalizare, de unde apariţia în cauzalitate directă a **nevoii de identitate** reafirmată, întărită, revizuită şi confirmată, ca şi explozia de reacţii iraţionale atunci când această identitate este pusă în cauză de altcineva. În lumea bipolară lucrurile păreau clare, simple, **identitatea** era imobilă şi evidentă, măcar la nivelul superior al apartenenţei la unul dintre cele două blocuri, la una dintre cele două lumi, sisteme, organizări, pe când astăzi, într-o lume în continuă schimbare rapidă

---

[3] Gamson, W.A., *The Social Psychology of Collective Action*, in A.D. Morris and A.D. Mueller (eds.) **Frontiers in Social Movements Theory,** Yale University Press, New Haven, CT, 1992, p. 56.
[4] Dominique Moisi, **The Geopolitics of Emotion**, Anchor Books, New York, 2009.

şi fără frontiere întărite şi clare, problema identitară este tot mai dezbătută şi profund relevantă. **Identitatea** este profund legată de **încredere**, iar încrederea – sau lipsa de încredere – este **exprimată în emoţii**, între care cele trei fundamentale desprinse de Moisi din psihologie.

După ce secolul al XX-lea a fost denumit „secolul American" sau „secolul ideologiei", secolul XXI face saltul către **„secolul Asiatic"** şi **„secolul identităţii"**[5]. Schimbarea de la ideologie la identitate şi de la cheia şi simbolistica reprezentării occidentale la cea a orientalităţii lumii, înseamnă, în acelaşi timp, şi că **emoţiile** dobândesc un rol mai important ca niciodată. De altfel, acest lucru este confirmat şi de criza economică de astăzi, dezvoltată drept criză economică şi financiară, ulterior criză a elitei politice şi a politicului care nu a ştiut să controleze şi să responsabilizeze elita financiară, ba chiar a coabitat şi profitat din malversaţiunile sale, pentru ca ulterior să cadă profund, după lansarea de către Germania a observaţiilor privind datoriile suverane, într-o **criză de încredere**[6]. Mai mult, chiar mecanismele de prevenţie şi anticipare, avertizare timpurie, a viitoarelor crize conţin, dincolo de mecanismele de impozitare a fluxurilor de capitaluri şi a produselor derivate, un mecanism ce trebuie să includă, după modelul asigurărilor şi primelor de risc, **cuantificarea încrederii publicului**, elemente profund emoţionale şi dependente, manipulabile, prin presa cu acoperire globală şi supra informaţia (şi supra-manipularea asociată).

Noua generaţie de conflicte identitare

Anii '90 au surprins spaţiul post-sovietic în confruntări fratricide, principalele contradicţii manifestate fiind cele între identitatea sovietică-federală şi identitatea naţională a noilor state. Dacă în fosta Iugoslavie această mentalitate a identităţii federale a îmbrăcat aspecte mai puţin pregnante – aici culminând conflictele identitare de factură etnică şi fostele rivalităţi asupra unor teritorii şi zone locuite de o etnie sau alta –, statele desprinse din fosta URSS au resimţit plenar conflictul identitar[7], dublat şi aici de conflicte etnice – rezultate ale fostei politici staliniste a **maximei complicaţii etnice** de redesenare a statelor sovietice în alte spaţii decât cele etnice ale statelor ocupate.

---

[5] Dominique Moisi, **op .cit.**, p. 14.

[6] Thomas Friedman, **The World is Flat. A Brief History of the Twenty-first Century**, Farrar, Strauss and Giroux, New York, 2005.

[7] Iulian Chifu, **Spaţiul post-sovietic în căutarea identităţii/Post Soviet Space. Identity Reloaded**, Editura Politeia SNSPA, Bucureşti, 2005; Idem, **Basarabia sub ocupaţie sovietică (1940-1941; 1944-1991)**, Editura Politeia SNSPA, Bucureşti, 2004.

În acest spaţiu al conflictelor identitare, constatăm astăzi o recrudescenţă a luptei între fosta elită sovietică de rang doi şi inferior – reprezentanţi ai fostului aparat care au supravieţuit schimbărilor democratice şi s-au făcut utili noilor administraţii pe baza abilităţilor şi cunoştinţelor dobândite în regimul sovietic – şi elitele naţionale ale noilor state. În cadrul acestei lupte pentru supravieţuire a foştilor funcţionari tehnici, civili şi din spaţiul executiv, de la nivele secundare şi inferioare ale fostului regim – care au reuşit să se facă utili noii elite, dar care şi-au conservat conştiinţa de sine, vechile obiceiuri şi mentalităţi – apare necesitatea **legitimării acestui grup** şi a **prezervării privilegiilor** pe care le-au dobândit în epoca sovietică şi pe care le-au conservat în perioada tranziţiei. Este motivul pentru care această clasă – sprijinită de clientela economică creată în ultimii 10 ani şi de un număr mare de cetăţeni dependenţi administrativ de această elită – doreşte accesul privilegiat / menţinerea poziţiilor privilegiate în detrimentul **noilor elite democratice ale statelor independente,** şcolite în occident şi adaptate noilor realităţi. Această elită administrativă post-sovietică a constatat că singura modalitate de a-şi păstra poziţiile este de a reclama un acces privilegiat pe baza legitimităţii de a reprezenta **o nouă majoritate, cu o nouă identitate.**

Noile conflicte identitare prezente astăzi marchează exact această luptă surdă în care revendicarea identităţii sovietice/federale ce asigura baza privilegiilor nu mai este de actualitate şi de aceea **trebuie asumată/revendicată,** uneori chiar **inventată** o **nouă identitate,** distinctă de cea naţională a noilor state independente. Din studierea aprofundată a comportamentului acestei clase în statele fostei Uniuni Sovietice, am constatat următoarele tipuri de identităţi reclamate:

1. Revendicarea unei *identităţi de tip etnic*, pe baza asumării identităţii naţionale a unui vecin.

Acest lucru presupune însă îndeplinirea unor condiţii specifice, cum ar fi:

- existenţa unui număr mare, compact, de reprezentanţi ai acestei populaţii/etnii, într-o anumită zonă
- regiunea populată compact să fi făcut parte din fostul stat vecin
- zona disputată să atragă suficient interes din partea vecinului, din punct de vedere economic, istoric, simbolic.

Dacă aceste condiţii cumulative sunt îndeplinite, procesul de secesiune pe criterii etnice şi istorice poate începe, având ca obiectiv obţinerea cel puţin a unei autonomii largi care să permită vechii elite să supravieţuiască în poziţii privilegiate în cadrul acestei autonomii. Acesta poate reprezenta un **conflict identitar specific**, bazat pe **realităţi etnice**. Pentru vechile elite, condiţia

apartenenţei la etnia în cauză este restrictivă. Exemple ale acestei tipologii – dublată de potenţarea unor elite etnice locale – se întâlnesc în regiunile Abhazia, Osetia de Sud – în Georgia, Nagorno-Karabah în disputa Armenia - Azerbaidjan.

2. Revendicarea unei *identităţi regionale/subregionale* ridicate la rang de *identitate naţională*.

Acest tip de identitate fabricată este cea de factură **tipic separatistă**. Singura motivaţie este un conflict de autoritate prin care o regiune compactă este transformată în posibil stat, construindu-i-se o **legitimitate statală** pornind de la structuri prestatale vechi sau de la tipuri de organizări medievale protostatale, de la trecut istoric distinct faţă de spaţiul statal de care aparţine. În acest caz, fostele elite sovietice se izolează într-o asemenea regiune şi produc un proces separatist, asumându-şi o **identitate regională/ subregională** şi revendicându-se de la noua majoritate formată în regiunea separatistă, cea aferentă locuitorilor băştinaşi din regiune. Condiţiile, în acest caz, sunt mult mai simplu de îndeplinit. Cazuri clasice de această factură sunt cel al Adjariei - Georgia, sau cazul Transnistriei - Republica Moldova. Regiunile au câteva caracteristici:

- lideri despotici, elită fostă sovietică;
- încearcă redeşteptarea/reformarea fostei Uniuni Sovietice;
- revendică apropierea/unirea de Federaţia Rusă;
- se afirmă drept apărători ai etnicilor ruşi din aceste state în mod fals (numărul etnicilor ruşi din Chişinău este mai mare decât al celor din întreaga Transnistrie, iar în Adjaria acest element este marginal);
- au baze militare ruse, rămăşite ale fostei armate sovietice.

O particularitate a acestor spaţii este faptul că insistă asupra **elementelor etnice ruse** şi asupra unor pretinse **discriminări ale etnicilor ruşi** în restul teritoriului, forţează o **maximizare a drepturilor etnicilor ruşi** în statele din care tind să se rupă, considerând aceste elemente drept **garanţii ale reformării fostului imperiu**.

3. Revendicarea directă a unor *identităţi de tip sovietic*.

Caracteristicile regiunilor pentru a clama acest tip de identitate sunt:

- state ale fostei URSS în care partidele comuniste sau un lider autoritar de tip sovietic conduce discreţionar;
- eliminarea elementelor de democratizare;
- eliminarea dezbaterii/opţiunilor alternative privind identitatea naţională;

- revendicarea unei fuziuni/uniuni cu Federaţia Rusă sau a unei identităţi de tip sovietic;
- eliminarea dezbaterii şi posibilităţii formulării altor opţiuni; condamnarea, reprimarea, excluderea oricărei opinii dubiative faţă de adevărul absolut decretat oficial şi impus populaţiei pe cale administrativă, prin intermediul aparatului statului;
- promovarea doctrinei oficiale la rang de adevăr absolut, în formă totalitară, în toate sferele vieţii: socială, economică, politică, culturală, învăţământ etc.

În această categorie a revendicării transparente a identităţii de tip sovietic găsim două cazuri:

- **Belarus** – acolo unde baza de pornire a fost totalitară, antidemocratică şi apoi de eliminare a identităţii belaruse pe baza promovării unei fuziuni cu Federaţia Rusă, ca punct de pornire al viitoarei reconstrucţii a URSS pe noi baze, dar cu fostele elite.
- **Republica Moldova** – stat în care Partidul Comunist a revenit la putere, unde a fost reînviată fosta propagandă sovietică ce susţine existenţa a **două identităţi etnice** distincte – românească şi moldovenească – folosită de Stalin în politica sa de amestecare etnică. Şi în acest caz, identitatea de tip sovietic s-a transformat deja într-o **doctrină de stat**, prin norma Concepţiei Politice Naţionale prin respingerea identităţii româneşti a moldovenilor – şi promovarea unei identităţi subregionale, ridicată la rang de identitate naţională.

În cazul Republicii Moldova, problema este aceea de a şterge ideile forţă din documentele fondatoare ale statului – cele ale **identităţii etnice româneşti** a majorităţii, care a justificat apariţia statului după prăbuşirea URSS şi acceptarea numelui specific de „Moldova" pentru cel de-al doilea stat românesc – şi **mentalitatea naţionalist-etnicist-statalistă,** care se traduce prin justificarea diferenţelor specifice şi etnice între două state româneşti ca unic vehicul pentru fosta elită de a legitima **prezervarea privilegiilor** în faţa elitelor democratice româneşti, mai bine pregătite şi adaptate noilor realităţi ale mileniului III. Aceste confuzii identitare au marcat istoria ultimilor 10-15 ani prin apariţia unui număr de conflicte (chiar armate) – de factură interetnică, separatistă – dar şi a unor noi tipuri de conflicte identitare, odată cu aprofundarea diferenţelor faţă de vecini şi a refuzului procesului de compatibilizare la noua frontieră NATO-UE. Astfel, pentru toate aceste state, lipsa **procesului real de democratizare**, **lipsa, încetinirea sau stoparea reformelor** – vezi chiar **restauraţia** în Belarus sau Republica Moldova – duc la discrepanţe majore faţă de vecinii cu o accelerată politică de compatibilizare faţă de statele occidentale. Această lipsă de compatibilitate

este **izvorul evident al unor viitoare conflicte** de-a lungul acestei noi frontiere, pe linia noilor vecini ai NATO/UE[8].

Conflictele identitare în Republica Moldova. Trei generaţii de conflicte în căutarea identităţii

Republica Moldova a fost poligonul de manifestare a valurilor de conflicte identitare izbucnite după prăbuşirea fostei URSS. Primul val a fost cel al conflictului între **identitatea sovietică** – asumată de vechea elită conducătoare, care s-a refugiat în Transnistria şi a generat un conflict de tip separatist, pentru a determina apariţia unei regiuni autonome care să pună în discuţie împărţirea autorităţii cu Centrul şi să asigure poziţii privilegiate fostei elite – şi **elita naţională**, care şi-a justificat independenţa pe baza trecutului istoric şi a identităţii româneşti – elemente care se regăsesc atât în declaraţia de suveranitate, în denunţarea Pactului Ribbentropp-Molotov care precede independenţa şi o legitimează şi în declaraţia de Independenţă, ca şi în înţelesul şi interpretarea acordată noii Constituţii din 1994 (limba moldovenească identică cu limba română, al doilea stat românesc care se numeşte Republica Moldova pe baza regiunii istorice din care a făcut parte).

Cel de-**al doilea conflict identitar** născut în 1994, odată cu Congresul „Casa noastră Republica Moldova" a fost cel dintre **elita naţională, democratică** şi **fosta elită din perioada sovietică**, rămasă în funcţii administrative şi executive în Republica Moldova şi care a dorit un statut privilegiat bazat pe o nouă **identitate moldovenească statalistă**. Pentru a redobândi poziţiile privilegiate era necesar ca majoritatea să nu se mai numească românească ci moldovenească, înţelegând prin acest termen nu atât **expresia etnică** – deşi vocile lui Stati şi membrilor asociaţiei Pro Moldova erau importante şi atunci – cât **expresia statalistă**. Vechea elită – care rămăsese în poziţii importante în administraţia democratică de tranziţie – refuza să accepte existenţa **a două state româneşti** independente şi a **legitimităţii reformelor democratice** ce **consolidau independenţa statului** faţă de fosta metropolă, ci clama **„moldovenismul"** ca identitate regională ridicată la rang de identitate naţională. legitimată pe baza recunoaşterii noului stat independent. Chiar din aceste momente au apărut primele elemente de **moldovenism etnicist**, cel care susţinea că există două naţiuni, două popoare, două etnii diferite, „moldovenească" şi română. Tendinţa aceasta a fost denunţată atât de preşedintele Mircea Snegur – atunci

[8] Barry Buzan, **Popoarele statele şi frica. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după războiul rece**, Editura Cartier, Chişinău, 2000.

când a cerut modificarea articolului 13 al Constituţiei, solicitând ca limba de stat să fie denumită română – ca şi de viitorul preşedinte Petru Lucinschi – cel care a cerut înscrierea în Constituţie, în spiritul declaraţiei de Independenţă şi a documentelor fondatoare ale statului Republica Moldova, că limba de stat este denumită limba moldovenească, dar este aceeaşi cu limba română. Cei doi lideri politici au realizat **poziţia de delegitimare a actului de independenţă** odată cu contestarea acestui adevăr istoric ca şi compatibilitatea între existenţa celor două state româneşti în Europa contemporană, fără a fi ştirbită independenţa noului stat apărut după prăbuşirea URSS, deoarece **primul interesat de existenţa şi viitorul democratic şi european** al Republicii Moldova era chiar statul vecin, România.

Aici a început fuga pentru legitimarea istorică a statului Republica Moldova şi a „etniei moldoveneşti", a „limbii moldoveneşti", întregul proiect eşuând în **ultranaţionalism moldovenesc etnic**. Acest al treilea conflict identitar a pus faţă în faţă, în contextul guvernării comuniste – un program de **restauraţie pro-imperială anti-democratică** cu evoluţia pro-europeană. **Moldovenismul etnic** susţinea existenţa a două etnii diverse, căuta diferenţe lingvistice şi legitimarea unei istorii distincte, elemente care nu făceau decât să reia temele staliniste ale anilor '24 şi ulterior '50. Nevoia foştilor lideri comunişti şi a elitei fostului regim de **a-şi prezerva privilegiile** a dus la reconstruirea acestei identităţi, contestate atât de **elita naţională şi democratică,** cât şi de exponenţii fostului curent statalist – trecuţi în umbră de radicalismul noii doctrine şi conştienţi că au deschis cutia Pandorei ce duce chiar la **eliminarea lor de pe scena politică**.

Partea cea mai nepotrivită a procesului a fost tocmai **transformarea identităţii etniciste moldoveneşti**, a ultranaţionalismului moldovenesc în **doctrină de stat**, prin intermediul Legii minorităţilor, a Legii Concepţiei Naţionale, a legii de combatere a activităţilor extremiste, toate conducând la **impunerea noii identităţi** – construite artificial şi legitimate politic – pe cale administrativă pentru toate sferele vieţii sociale, culturale, educaţionale, politice, civice. Mai mult, **orice părere contrarie este taxată de lege drept delict de opinie şi condamnat penal!!** Un drum clasic şi bine învăţat de comuniştii de sorginte sovietică spre totalitarism, având drept doctrină esenţială nu marxism-leninismul stalinizat, ci o formă de naţionalism, moldovenismul etnicist!

Confuzia identitară în Republica Moldova

Din păcate, confuzia identitară persistă în Republica Moldova, acolo unde se îmbină tendinţa de **afirmare a identităţii naţionale** şi a statalităţii, consacrată normativ la înfiinţarea Republicii Moldova şi desprinderea de fostul Imperiu, prin condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov şi afirmarea Declaraţiei de independenţă – care a întemeiat gestul şi justificat suveranitatea regăsită. Atunci identitatea clamată era „moldovenească-românească", în sensul diferenţei faţă de identitatea sovietică a părţii de popor român ce trăia într-o bucată ruptă din regiunea Moldova. Apoi tentative de **„consolidare a statalităţii"** au impus o nouă scindare de abordări, respectiv tentaţia de a infirma pornirea originară de a determina unirea Republicii Moldova cu România din anii 1989-1994. Atunci a fost regăsită şi adusă în prim plan **„identitatea moldovenească"**, cu diferite nuanţe, în orice caz utilizată cu titlu de identitate distinctă de cea românească, de unde şi recursul la fantasmele sovietice şi propaganda prin care Stalin, Artiom Lazarev, ulterior Vasili Stati sau Victor Stepaniuc au încercat să întemeieze existenţa unui popor "distinct" de cel român în Republica Moldova.

Marea problemă a abordării a fost aceea că o asemenea linie – devenită linie oficială în timpul guvernării comuniste a Republicii Moldova, între 2001-2009 – utiliza argumente ce **întemeiau separatismul raioanelor din stânga Nistrului**, respectiv argumente în oglindă, liderii de la Tiraspol construiau „identitatea moldovenească nistreană". Această abordare a creat confuzii majore doctrinare mergând până la punctul de utilizare a două doctrine oficiale[9], una de uz intern, una de uz extern, respectiv **identitatea naţionalist-etnicist „moldovenească"** pentru regiunea aflată sub controlul Chişinăului, naţionalism etnic separatist, şi „**identitatea civică moldovenească"** combinată cu un **statalism moldovenesc** – există statul Republica Moldova, recunoscut de ONU, deci există naţiunea moldovenească, deci şi limba moldovenească, dacă vrem noi să o numim astfel. În fapt, confuzia nu are soluţii nici astăzi.

Dacă e să judecăm istoric, lucrurile sunt clare şi fără dubii, e vorba despre o parte a principatului Moldova al României – moldovean fiind, deci, identitate regională, nu naţională – care a avut o istorie separată de cea a României, dar unde **identitatea românească** s-a prezervat chiar şi sub 50 de ani de ocupaţie sovietică, dovadă fiind răbufnirea din anii 1987-1993, după

[9] Dan Dungaciu, **Naţiunea şi Provocările (post)modernităţii**, Editura Tritonic, Bucureşti, 2004; Idem, **Moldova Ante Portas**, Editura Tritonic, Bucureşti, 2005; Idem, **Cine Suntem Noi. Cronici de la Est la Vest**, Editura Cartier, 2009; Idem, **Basarabia e România?,** Editura Cartier, 2011.

perestroika şi *glasnosti*-ul lui Mihail Gorbaciov, când fiecare a fost liber să revină la a-şi afirma propria identitate.

Dacă e să evaluăm gradul de evoluţie distinctă a Republicii Moldova şi forţa ei de a crea o **identitate naţională distinctă**, aici avem un studiu-lucrare de doctorat al lui Iulian Fruntaşu, „O istorie etnopolitică a Republicii Moldova”[10], care a demonstrat, utilizând instrumentele lui Ernst Gellner şi Hobsbawm[11], că nivelul maximal la care am putea evalua dezvoltarea unei naţiuni moldoveneşti şi unei **etnii moldoveneşti distincte de cea română** este cea de proto-naţiune agrară, deci nesustenabilă în contextul contemporan. Cartea este o frescă la care mulţi ar trebui să revină, inclusiv dintre actualii guvernanţi pe care Iulian Fruntaşu îi consiliază din postura de Consilier pentru Politică Externă al Premierului.

În fine, varianta cea mai aproape de realitate pare a fi una de compromis, care a fost pronunţată de multe ori fără a fi acceptată la scară largă. Ea a fost lansată de **Iurie Roşca** în 2007-2008, şi cred că temeiurile evaluării ar merita să revenim asupra lor. Astfel, decizia asumată este una pur politică, ea ţine seama atât de realitatea românească a apartenenţei locuitorilor din stânga Prutului la naţiunea română, ca şi de o anumită tradiţie, propagandă, ideologie oficială care a încetăţenit în aceeaşi regiune o asumare a identităţii de „moldovean”. Potrivit propunerii, soluţia – care părea a fi fost aproape de formula îmbrăţişată de Alianţa pentru Integrare Europeană, atunci când preşedintele statului era Mihai Ghimpu – era aceea de a admite că cetăţenii băştinaşi, majoritatea celor din Republica Moldova **se pot autodefini alternativ români sau moldoveni**, însă toată lumea ştie că e vorba despre una şi aceeaşi identitate, limba este limba română şi nu mai e discutabilă, în timp ce autodefinirea alternativă este doar o marcă istorică şi culturală a regiunii. O asemenea soluţie este compromisul ideal şi evită problemele majore ale revendicării identităţii moldoveneşti ca identitate naţională, nu regională a României.

Astfel, clamarea **identităţii moldoveneşti ca identitate naţională**, invocând eventual orice tip de raţionalitate – teoria moldovenismului, recursul la istoria principatului Moldova, istoria petrecută separat de regiunea din stânga Prutului şi cea din România, etc. – implică revendicarea implicită a unui teritoriu de două ori mai mare şi a unei populaţii duble din România, locuind **provincia istorică Moldova** aflată în trupul României, aşa

---

[10] Iulian Fruntaşu, **O istoria etnopolitică a Basarabiei**, Editura Cartier, Chişinău, 2002.

[11] Eric Hobsbawm, Ernst Gellner, **Thought and Change**, University of Chicago, Chicago, 1964; Eric Hobsbawm, Ernst Gellner, **Nations and Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1983; Eric Hobsbawm, **Naţiuni şi Naţionalism din 1780 până în prezent: Program, mit şi realitate**, Editura Arc, Chişinău, 1997.

cum înseamnă şi revendicarea implicită a regiunilor din Nordul Bucovinei, Sudul Basarabiei şi Nordul Basarabiei, porţiuni ale fostului principat Moldova, aflate în teritoriul Ucrainei, cu cam tot atâţia cetăţeni şi un teritoriu comparabil cu cel al Republicii Moldova de astăzi – legea privind acordarea cetăţeniei "moldoveneşti" mai conţine şi astăzi referiri la acordarea automată a acestei cetăţenii tuturor locuitorilor din aceste regiuni.

Moldova, moldovean, moldovenesc. Consideraţii semiotice

Nu puteam încheia această trecere în revistă a problemelor şi zbaterilor în domeniul identităţilor post-comuniste în Republica Moldova – în sensul celor post-comuniste în Europa de Est şi a celor post-sovietice în spaţiul fostei URSS, căci în Republica Moldova am avut un partid Comunist în tranziţie şi un regim al acestui partid mai bine de 8 ani – fără a face recurs şi la utilizarea excesivă şi aberantă a referirilor prescurtate la *Moldova*, în loc de *Republica Moldova*, şi la epitetele de *moldovean* şi *moldovenesc*, formate prin derivare şi utilizate extensiv, cu diverse semnificaţii. Astfel, există tentaţia de a abandona titulatura recunoscută a statului, Republica Moldova, consemnată în Declaraţia de Independenţă şi în Constituţie, pentru mai scurtul şi uzualul „Moldova" – cu atât mai mult în traducerile în engleză şi franceză. Moldova desemnează provincia istorică şi principatul român care s-a unit cu celelalte două principate române, Ţara Românească sau Muntenia şi Transilvania pentru a forma statul naţional român reîntregit în 1918. A desemna Republica Moldova cu titlul de „Moldova" înseamnă să facem o mare greşeală între semnificat şi semnificant, o digresiune care a mai avut loc în semiologie şi care ajunge să fie consacrată prin noua reprezentare care s-a atribuit etichetei asumate simbolic.

Greşeala este una curentă şi se întâmplă şi în alte cazuri: **Bosnia-Herţegovina** a rămas „doar Bosnia", eludând componenta croată din nume, în condiţiile în care componenta sârbă nici nu se regăseşte în formula recunoscută oficial a denumirii statului cu capitala la Sarajevo, aşa cum **Kosovo şi Metohia** nu mai există prin amputarea elementului de referire la identitatea sârbească, devenind simplu doar „Kosovo", ca în denumirea statului declarat unilateral şi nerecunoscut de România alături de alte state, şi nu ca în denumirea provinciei autonome din cadrul Federaţiei Iugoslave, respectiv a Republicii Serbia şi Muntenegru. Şi în acest caz, referinţele la „Moldova" sunt extrem de curente, unele chiar în documente oficiale ale României, în declaraţii ale oficialilor români, în documente chiar ale Ministerului Afacerilor Externe, iar asupra acestei realităţi şi **diplomaţia română**, şi **Academia Română**, măcar la nivelul institutelor de Relaţii

Internaţionale, Istorie şi lingvistică ar trebui să se sesizeze. Ce să mai vorbim despre desemnarea cetăţenilor Republicii Moldova drept „moldoveni", în mod abuziv, dar care, intrat în uz, capătă rol de regulă universală, sau de caracteristica provenienţei din Republica Moldova ca „moldovenesc-moldovenească". Şi aici semiotica poate să ne joace feste, reprezentarea, percepţia publică să ia locul realităţii – aşa cum s-a întâmplat, de exemplu, secolul trecut cu denumirea de „Basarabia" – iar consecinţele să fie greu de prevenit şi de combătut peste timp.

De la „ordinea Războiului Rece” la „noua dezordine globală”

From the “Cold War order” to the “new global disorder"

Prof. univ. dr. Adrian Severin[*]

Keywords: *power, crisis, change, war, order, democracy, security*

Abstract*: After the end of the Cold War and the fall of the Soviet Union, the United States had to manage a new type of international situation, as the only superpower left in the system. However, starting with 2001, the US started to show some weaknesses, thus allowing for the development of new international actors, such as the Russian Federation, China and the European Union. The first two challengers also took profit on the economic crisis affecting the Western world to lessen the relative power gap. At the same time, as the European Union is increasingly under threat of economic recession, Romania’s situation becomes vulnerable, as the regional security environment is changing. In this context, it is not at all clear towards what kind of international system the world is moving. Several hypotheses can be raised, based on the past historical experience or on a paradigm of new world anarchy. The article is trying to grasp some of the present interpretations and identify a consistent scenario for the future of the world scene.*

[*] **Adrian Severin** este deputat european din partea României începând din anul 2007. A absolvit Facultatea de Drept a Universităţii din Bucureşti în 1978 şi este Doctor în drept din 1986. Din 1999 este profesor universitar la Universitatea „Titu Maiorescu” şi la Universitatea din Bucureşti. Din 2002 îndeplineşte funcţia de Director Coordonator al Institutului „Ovidiu Şincai”. De-a lungul timpului, Adrian Severin a ocupat numeroase funcţii publice şi politice la nivel naţional şi internaţional, şi a publicat cărţi şi studii pe teme privind dreptul internaţional, relaţiile internaţionale, integrarea europeană, procesul de democratizare şi securitatea regională, printre care pot fi amintite: *Pledoarie pentru adevăr* (2007), *Elemente fundamentale de drept ale comerţului internaţional* (2004) şi *Locurile unde se construieşte Europa* (2000).

Vladimir Putin a afirmat că dispariţia URSS a fost cea mai mare tragedie a secolului al XX-lea. Fără a împărtăşi neapărat această teză, se poate susţine că nu faptul dispariţiei, ci modul în care URSS a dispărut, a reprezentat o tragedie; atât pentru succesorii ei direcţi, cât şi pentru foştii ei inamici. Pe de o parte, ieşirea sa precipitată şi dezordonată din istorie a lăsat pe locul URSS o Rusie insuficient de puternică spre a fi temută, dar cu suficiente resurse spre a accepta cu resemnare lipsa unui statut post-imperial recunoscut la nivel global. Această Rusie post-sovietică se vedea înconjurată de noi state gata să intre în concursul exclusivismelor naţionale, dar lipsite de criteriile coeziunii naţionale.

Pe de altă parte, lipsind Occidentul euro-atlantic de inamicul în raport cu care învăţase să îşi definească şi politica şi identitatea, dar lăsându-i iluzia de a fi învingătorul Războiului Rece, prăbuşirea URSS a (re)generat un dublu divorţ - între Occident şi Orient, precum şi între SUA şi vechii săi aliaţi europeni. Orientul, acum echivalat cu fundamentalismul islamic, a fost chemat să înlocuiască vechiul adversar ereditar sovietic în cadrul unei noi cruciade duse de „imperiul americanizat al binelui". La rândul său, o Uniune Europeană tot mai confuză sub efectul şovinismului decadent consecutiv unei prelungite perioade de bunăstare, s-a pronunţat tot mai mult împotriva hegemoniei unei Americi tot mai neo-conservatoare şi mai narcisiste. Aşa s-a trecut, în mod spontan, de la bipolarism, la unipolarism şi de acolo la un multipolarism cu poli asimetrici în termeni de putere.

Bipolarismul Războiului Rece a garantat echilibrul, fie el şi al terorii[1], care a stat la baza predictibilităţii, stabilităţii şi securităţii raporturilor dintre statele lumii. Unilateralismul care s-a impus spontan prin căderea unuia din polii opuşi, a pus în discuţie toate principiile de drept ale ordinii bipolare: egalitatea suverană, neintervenţia, nerecurgerea la forţă şi la ameninţarea cu forţa etc. În absenţa vechilor reguli, abuzul inevitabil al unicei superputeri (orice putere corupe; puterea absolută corupe în mod absolut) a indus un haos cu atât mai mare cu cât SUA s-au dovedit capabile să câştige orice război, dar incapabile să impună pacea. În atari condiţii, unipolarismului i-a urmat multipolarismul, dar întrucât polii sunt inegali ca potenţă economică, militară şi culturală dezordinea pare a evolua către un adevărat apolarism care, neechilibrat la timp, va da naştere unei disperări globale cu manifestări de tip hobbsian.

Criza economică reclamată astăzi de omenire este o criză a echilibrelor globale şi o criză morală (inclusiv criza democraţiei) circumscrise de

[1] Stephen Walt, *Keeping the World 'Off-Balance': Self-Restraint and US Foreign Policy*, în G. John Ikenberry (ed.), **America Unrivaled: The Future of the Balance of Power,** Cornell University Press, 2002, p. 133.

dezordinea mondială succesivă dispariţiei URSS şi bipolarismului. Mitul Occidentului salvator nu mai poate suplini lipsa unei noi ordini autentice, ci poate doar adânci haosul global în condiţiile în care, în realitate, fără contraponderea sa sovietică, Occidentul însuşi a intrat în declin, ajungând să se comporte astăzi cu frivolitatea senilă a imperiilor ce mor.

Pe acest fond, România şi întreaga regiune căreia îi aparţine, are nevoie să sintetizeze învăţăturile colapsului sovietic încercând să vadă ce se poate aplica din ele în momentul în care Occidentul a intrat, la rându-i, în declin şi când emergenţa unor noi centre de putere pune Europa în faţa dilemei de a rămâne muzeul de istorie al conflictelor naţionale sau de a deveni o democraţie transnaţională cu relevanţă globală.

Noua ordine internaţională post-bipolară

a. Statele Unite ale Americii

Prăbuşirea sistemului mondial bipolar nu a însemnat victoria Occidentului capitalist-democrat asupra Orientului comunist-totalitar, ci implozia celui din urmă sub efectul acţiunii legilor pieţei, corelat cu civilizarea celui dintâi - sub presiunea revendicărilor sociale. La scara mare a istoriei a fost vorba mai mult despre o convergenţă care a făcut ca războiul ideologic să se termine din lipsă de combatanţi, decât de excluderea celui mai slab de către cel mai tare ori de convertirea greşiţilor de către cei drepţi. De aceea, liderul blocului occidental, SUA, şi-a asumat în mod eronat, odată cu triumful, titlul de unic jandarm al păcii mondiale organizate pe baza principiilor, valorilor şi practicilor sale[2].

Pax americana a putut dura doar atâta timp cât subiecţii ei neamericani – pe cale de a deveni obiect al unei istorii încheiate – au sperat că superputerea unică are dorinţa, ştiinţa şi capacitatea de a transforma „visul american" nu doar în proiect universal ci şi în realitate universală. Din nefericire, SUA nu au ştiut cum, nu au putut şi nu şi-au dat silinţa să-i integreze nici pe vechii aliaţi, nici pe vechii inamici, nici pe noii fideli, nici pe tradiţionalii clienţi într-un univers care să îmbine bunăstarea şi demnitatea, securitatea şi libertatea, multiculturalismul şi solidaritatea civică, aşa cum o făcuseră pe teritoriul lor[3]. În schimb, s-au considerat îndreptăţite să „evanghelizeze" lumea impunând Cuvântul Sfintei Scripturi a Noului Ierusalim american, fără a-i făgădui pământul libertăţii şi a-i oferi salvarea demnităţii.

---

[2] Zbigniew Brzezinki, **The Choice: Global Domination or Global Leadership**, Basic Books, New York, 2004, pp. 213-215

[3] Joseph S. Nye, *The Decline of America's Soft Power*, în **Foreign Affairs**, vol. 83, No. 3, May/June 2004, pp. 16-20.

După terminarea Războiului Rece, universalismul (modelului) american nu a exclus naţionalismul american. După ce „imperiul răului" (URSS) a dispărut, „imperiul binelui" (SUA) a devenit pur şi simplu „imperiu american", preocupat mai ales de culegerea rentei imperiale, iar nu de integrarea imperială. Bipolarismului politico-ideologic i-a urmat un unipolarism politico-ideologic, când ar fi fost necesar un unipolarism pur şi simplu, politic integrator[4]. Necesar dar nu şi posibil. Chiar şi fără erorile Americii, americano-centrismul nu ar fi rezistat, întrucât orice unipolarism este esenţialmente instabil. Omenirea nu poate sta prea mult într-un picior. Lipsa de realism şi narcisismul american (în contratimp cu globalizarea modelului american) nu au făcut decât să grăbească o transformare ineluctabilă.

Slăbiciunile structurale ale politicii de putere americane au devenit mai evidente într-un context istoric în care s-au combinat:

a) *finalul mandatului Administraţiei Bush*, în condiţiile în care preşedintele american avea o cotă de încredere scăzută atât în Statele Unite cât şi în restul lumii;

b) *dificultăţile economiei americane*, în condiţiile crizei financiare provocate de creditele *sub-prime*, precum şi a creşterii preţului petrolului. America a devenit, astfel, mai dependentă faţă de capitalurile bazate pe petro-dolari ale dinastiilor din zona Orientului Mijlociu, precum şi faţă de şantajul discret al Chinei, care îşi ţine în continuare rezervele financiare în dolari, nu în euro. Datorită rezervelor financiare imense deţinute de China s-a ajuns la o relaţie de codependenţă între Beijing şi Washington;

c) *complicaţiile „dosarului irakian"*, în care Statele Unite nu au reuşit să convingă comunitatea internaţională de justeţea intervenţiei lor şi pregătesc retragerea completă a trupelor, deşi situaţia este departe de a fi stabilizată, iar iminenţa unei influenţe predominante a Iranului şiit rămâne o provocare majoră;

d) *precaritatea situaţiei militare din Afganistan*, în condiţiile în care aliaţii europeni din NATO ai Statelor Unite au început să-şi retragă trupele, iar Pakistanul dă tot mai evidente semne că este dispus să iasă din logica aliatului fidel al SUA. Eşecul de a crea un stat afgan democratic sustenabil prin forţele proprii generează imaginea unui eşec american comparabil cu cel din Vietnam în anii '60-'70[5].

Modelul american este din ce în ce mai mult pus sub semnul întrebării după declanşarea crizei financiare din 2008, care a căpătat valenţe globale şi chiar sistemice. Astfel, modelul capitalist nereglementat (neo-liberal),

---

[4] Constantin Hlihor, **Geopolitica şi geostrategia în analiza relaţiilor internaţionale contemporane**, Editura Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", Bucureşti, 2005, pp. 89-90.

[5] Joseph S. Nye, *The Power Game: A Washington Novel*, Public Affairs, New York, 2004, *passim*.

promovat de Statele Unite după 1990, pare a îşi arăta limitele sub asaltul devastator al speculaţiilor financiare neîngrădite din ultimii ani. Deşi s-a încercat temperarea acestor tendinţe prin intermediul Organizaţiei Mondiale a Comerţului, a FMI şi a Băncii Mondiale, accentul pe măsurile neo-liberale, aplicate fără discernământ şi fără a lua în calcul particularităţile locale, nu au făcut decât să adâncească prăpastia dintre economia reală şi indicii bursieri.

De asemenea, criza financiară globală a scos la iveală slăbiciunile interne ale Statelor Unite, în special în privinţa serviciilor de asistenţă socială, de sănătate şi educaţie publică, ceea ce nu a făcut decât să întărească polarizarea socială şi riscul unor crize interne. În acest context, „visul american" se transformă pe zi ce trece într-un coşmar autogenerat, în ciuda încercărilor disperate ale administraţiei Obama de a contracara criza prin introducerea unor plase de siguranţă socială şi prin stimularea creşterii economice durabile. Influenţa marilor grupuri financiare împiedică factorul politic în luarea unor măsuri care le-ar afecta profiturile dar care sunt necesare în scopul redistribuirii echitabile a resurselor, echilibrării cererii solvabile şi stimulării economiei reale. În acest timp, modelul capitalist global, lipsit de un lider credibil, pare din ce în ce mai inadecvat pentru stadiul actual de dezvoltare a societăţii umane.

b. Federaţia Rusă

Marele merit al lui Vladimir Putin, în ochii ruşilor, este acela de a fi redat mândria Rusiei, ca urmare a reinstaurării controlului statului asupra economiei şi a repunerii ordinii în sistemul de securitate şi apărare, în condiţiile în care oamenii structurilor de informaţii au devenit „consubstanţiali" cu sistemul de putere, formal şi informal. Salba de conflicte îngheţate implantate la sfârşitul Războiului Rece, din Caucaz, trecând prin Transnistria până la enclava Kaliningrad au fost considerate elementele de siguranţă ale unei strategii defensive a Rusiei în perioada Boris Elţîn**.** Sub Vladimir Putin acestea au fost reconsiderate în perspectiva unei politici ofensive a Rusiei, incluzând organizarea unor cazuri-test prin care să fie certificată noua anvergură internaţională a Federaţiei Ruse[6].

Rusia a intervenit militar în Georgia în 2008, în numele doctrinei „apărării cetăţenilor ruşi", atacul georgian asupra Osetiei de Sud secesioniste fiind considerat un act de agresiune. Rusia a folosit resurse militare impresionante pentru confruntarea cu un adversar gălăgios dar slab, pentru

[6] Janusz Bugajski, **Pacea rece: noul imperialism al Rusiei**, traducere din limba engleză de Ruxandra Ivan, Sergiu Necşoiu, Diana Stanciu, Silvia Marton, Alexandru Ionaşcu, prefaţă de Cristian Preda, Editura Casa Radio, Bucureşti, 2005, pp. 56-64, 78-84.

că au ştiut că Statele Unite nu vor putea reacţiona eficient în apărarea aliatului lor georgian. La fel ca şi Statele Unite în Irak, în 2003, confruntarea militară a fost rapid câştigată, dar gestionarea situaţiei rămâne dificilă. Prezenţa trupelor ruse ca trupe de „menţinere a păcii" în Osetia de Sud şi Abhazia a fost confirmată, iar independenţa lor a fost recunoscută de Federaţia Rusă, în ciuda declaraţiilor privind respectul integrităţii teritoriale a Georgiei (declaraţii similare celor privind integritatea teritorială a Iugoslaviei, cu un deceniu în urmă). Pe acest fond, cuplul Putin-Medvedev a cerut crearea unei noi ordini internaţionale bazate pe regulile multipolarismului.

În esenţă, strategia lui Vladimir Putin de transformare a Rusiei într-o mare putere se bazează pe ideea dependenţei Occidentului faţă de Federaţia Rusă, într-un dublu sens: *economic/energetic* (Europa) şi *strategic* (Statele Unite au nevoie de Rusia în conflictul din Afganistan şi în soluţionarea problemei Iranului, în continuarea programului spaţial internaţional, în îngrădirea sau cel puţin disciplinarea ascensiunii puterilor globale emergente ş.a.). Tactica Rusiei este inspirată de dictonul latin „*divide et impera*": Moscova vizează decuplarea Europei de Statele Unite prin promisiunea constituirii unui bloc economic integrat euro-asiatic, precum şi a unor politici tarifare prietenoase în domeniul energetic, dar şi paralizarea Uniunii Europene ca urmare a divergenţelor greu de soluţionat dintre adepţii unei atitudini conciliatoare, „soft" şi cei ai unei poziţii ferme, „hard" faţă de Kremlin. Sub aspectul retoricii europene, au fost amalgamate mesajele dure cu cele mai puţin ostile, cele eurofobe cu cele eurofile, cele confruntaţionale cu cele amicale. Atunci când retorica s-a întrupat în politici ea a divizat UE[7].

Pe un alt palier, Rusia a iniţiat politici ale competiţiei globale sau foloseşte o retorică tipică epocii bipolare: intenţia de a folosi porturile siriene în competiţia cu NATO din Mediterana; exerciţii militare demonstrative în Extremul Orient; diverse provocări la adresa aliatului Statelor Unite, Japonia; trimiterea de nave militare în Atlantic şi bombardiere în America Latină, în colaborare cu Venezuela chavistă, Cuba castristă şi Nicaragua; ameninţarea cu remilitarizarea Kaliningradului sau cu lovituri la adresa Scutului Anti-Rachetă, pentru ca ulterior să fie lansată propunerea acceptării amplasării interceptoarelor americane, în schimbul abandonării sprijinului pentru Georgia şi alte state din spaţiul ex-sovietic; ralierea la grupul BRICS al puterilor internaţionale emergente; participarea la sesiunile tot mai dese ale G20. Toate aceste elemente ale baletului politico-diplomatic rusesc au fost

[7] Ronald Asmus, *Rusia: aliat sau rival?*, în **Foreign Policy România**, nr. 18, septembrie-octombrie 2010, pp. 74-75.

percepute drept atacuri sau tentative de reacţii ostile lansate într-un ritm alert, pentru a demonstra forţa Rusiei, astfel încât negociatorii occidentali să fie puşi sub presiune, iar câştigurile tactice să fie transformate de Moscova în unele strategice. De exemplu, Rusia doreşte controlul asupra traseelor energetice prin Georgia, insistând asupra menţinerii unei „zone de securitate" *sui generis* pe teritoriul georgian dincolo de frontiera Osetiei de Sud şi Abhaziei, cu intenţia de a bloca astfel accesul Georgiei în NATO şi UE[8].

Gestul care se poate dovedi o eroare strategică pentru Federaţia Rusă este recunoaşterea independenţei Osetiei de Sud şi Abhaziei, în măsura în care aceste noi „cazuri *sui generis*" ar putea genera reacţii similare în lanţ în interiorul Rusiei. Elita politică rusă pare a fi uitat faptul că destrămarea Uniunii Sovietice s-a realizat în primul rând din interior, ca urmare a vântului naţional care a dărâmat zidurile „lagărului sovietic". Este greu de crezut, însă, că riscul nu a fost calculat. Acceptarea lui indică faptul că Rusia vede nu doar posibilă îngrădirea prin forţă a secesionismului intern, dar şi mai puţin costisitoare în raport cu avantajul geo-strategic dobândit în Transcaucazia şi cel politico-diplomatic în negocierile legate de Transnistria, Crimeea şi Kosovo, respectiv în Europa de Est şi Balcanii de Vest[9].

Ceea ce pare a fi contat prea puţin este pierderea superiorităţii morale pe care Rusia şi-o câştigase în lume în detrimentul SUA, ca apărătoare a integrităţii teritoriale a statelor mici şi mijlocii. Pe termen lung abia aceasta limitează drastic capacitatea de manevră politică a Rusiei la scară globală. Grupul de la Shanghai, din care face parte şi China, văzut de Rusia ca o contrapondere la Statele Unite, nu a aprobat gesturile Moscovei de retorsiune la adresa Georgiei şi, cu atât mai puţin, recunoaşterea independenţei Osetiei de Sud şi Abhaziei.

În ultimă instanţă, ceea ce a contat şi a fost urmărit a fost câştigul strategic legat de obiectivul redefinirii ordinii mondiale şi, în cadrul acesteia, de definirea statutului post-sovietic al Rusiei la nivel global. Costul strategic principal al unei atari opţiuni este şubrezirea încrederii indispensabile pe care s-ar fi putut crea un parteneriat strategic între Rusia şi China. (Probabil, însă, că Moscova nu avea oricum mari speranţe în perspectivele unui asemenea parteneriat aşezat pe bazele complementarităţii toxice între excesul de teritoriu de care dispune Rusia şi excesul de populaţie de care dispune China.) În acest context poziţia de noncombat, sugerând acordul tacit la dezmembrarea Georgiei, este preţul pe care Occidentul euro-atlantic este gata să îl plătească pentru împiedicarea apropierii chino-ruse ca şi, în

[8] Dmitri Trenin, *Russia: the Loneliness of an Aspiring Power Center* în **Internationale Politik und Gesellschaft,** No. 2, 2009, pp. 142-153.
[9] S. Cornell*, L'avenir de l'Europe se joue dans le Caucase*, în **Le Monde**, 2 septembrie 2008, p. 16.

subsidiar, pentru validarea efectelor politicii sale balcanice. Prin atari manevre politice Moscova a dorit să impună deschiderea negocierilor privind o nouă ordine post-unipolară şi totodată să îşi întărească poziţia în cadrul respectivelor negocieri. Sunt interesant de consemnat punctele forte ale strategiei globale a Rusiei, astfel cum au fost recent sintetizate de Preşedintele Medvedev[10]:

- O ordine internaţională bazată pe principii şi reguli. Prin acest obiectiv primordial, Rusia vrea, de fapt, să beneficieze de predictibilitate şi stabilitate, având în vedere că interesele sale sunt complexe, iar atingerea lor greu de gestionat pe atât de multiple planuri. Ţinând seama de actualul echilibru global de putere, Rusia nu se mai poate baza pe dreptul forţei şi de aceea urmăreşte să reabiliteze forţa dreptului. (Cu privire la acest aspect este frapant faptul că Rusia şi SUA au făcut rocadă de priorităţi faţă de ceea ce susţineau în timpul Războiului Rece şi mai ales la CSCE.)

- O ordine pluripolară sau multipolară. În acest caz, problema constă în ce înţelege Rusia prin multipolarism. Dacă acest multipolarism este de tip *orwellian* în care unii poli sunt mai importanţi decât ceilalţi, atunci este de presupus că Rusia continuă să aibă nostalgiile din vremea bipolarismului şi, de aceea, va trebui convinsă să accepte nu numai multipolarismul, ci şi simetria polilor. Oricum este clar că Rusia nu mai acceptă primatul SUA, sau pe un plan mai larg, primatul Occidentului.

- O ordine care să excludă confruntarea. Principiul este corect şi presupune reforma instituţiilor internaţionale dar el poate ascunde şi conştientizarea faptului că Rusia, pe termen mediu şi lung, nu are resurse pentru a se confrunta cu ceilalţi actori globali. Este posibil, de asemenea, ca Rusia să fi conştientizat faptul că Războiul Rece a fost pierdut de URSS pe teren economic iar nu pe teren militar şi că, în epoca post sovietică, puterea ei geo-eonomică nu poate rămâne oleo-dependentă. Escaladarea pericolului confruntărilor militare ar obliga Moscova să îşi folosească atuurile economice pentru militarizare iar nu pentru diversificarea structurală a economiei sale în scopul de a dobândi sustenabilitatea.

- O ordine care să admită dreptul Rusiei de a-şi apăra cetăţenii oriunde s-ar afla ei în lume. Aceasta este, de fapt, o abordare naţionalistă care, totodată, transformă scopul în mijloc. În speţă Rusia doreşte un drept de intervenţie în fostul spaţiu sovietic spre păstrarea acestuia ca sferă de influenţă.

- O ordine în care Rusiei să i se recunoască interesele în zonele din imediata vecinătate. În mod evident, aceasta este o revenire la sferele de

[10] Wess Mitchell, *Doctrina Sikorski vs. Doctrina Medvedev*, în ***Foreign Policy România,*** nr. 12, septembrie-octombrie 2009, pp. 87-89.

influenţă, ceea ce este inacceptabil şi demonstrează că Rusia trebuie să-şi modernizeze conceptul de multipolarism.

Ultimii ani au evidenţiat, încă odată, dilema identitar-structurală a statului rus: integrarea sa în Occidentul Extins, cu tot ce înseamnă aceasta sub raportul organizării politice şi economice liberal-pluraliste, sau constituirea sa ca un bloc euro-asiatic de sine stătător, cu sateliţi central-asiatici sau parteneri din Extremul Orient (China în principal, dar şi Japonia, ca alternativă), organizat după regulile „democraţiei suverane". Cuplul Medvedev-Putin pare a fi ajuns la concluzia că secretul puterii Rusiei nu constă în alegerea definitivă a unei căi, ci tocmai într-o indeterminare care fascinează şi înfricoşează în egală măsură Occidentul şi Orientul, ţinând trează curiozitatea şi atracţia faţă de misterul „sufletului slav".

Pentru strategii ruşi o combinaţie între managementul relaţiilor internaţionale prin criză, derapajul controlat în acţiunile tactice, securitatea proprie obţinută pe seama insecurităţii vecinilor, utilizarea politică a atuului energetic şi exploatarea fricii actorilor globali faţă de perspectiva confruntării directe între ei (deci inclusiv cu Rusia), alternanţa între cald şi rece, dulce şi amar, agresivitate şi amiciţie, intransigenţă şi conciliere, principialitate şi cinism în atitudinea faţă de Occidentul euro-atlantic, balansul între deschiderea faţă de Europa şi apropierea de Asia, încurajarea aranjamentelor bilaterale cu membrii UE cumulată cu negocierile directe purtate peste capul europenilor cu SUA, pare a fi cocktailul câştigător[11]. Nu se poate spune cu certitudine că o atare socoteală este corectă. În orice caz, ea indică faptul că reacţia democraţiilor euro-atlantice faţă de Rusia va trebui să ţină seama de complexitatea şi sofisticarea strategiei acesteia şi, totodată, să găsească justul echilibru între conciliatorism şi confruntaţionism sau mai exact, respingându-le pe amândouă să ajungă la echilibrul corect între fermitate (strategică) şi flexibilitate (tactică). Ceea ce se poate spune la nivel minimal pe un asemenea fond este că Rusia este prea mare pentru a fi integrată, prea puternică pentru a fi îngrădită şi prea importantă pentru a fi ignorată; de aceea trebuie asociată (în cadrul unei ordini globale multipolare echilibrate).

c. Uniunea Europeană

Uniunea Europeană trece printr-o multiplă criză: o criză de identitate, o criză de credibilitate, o criză de lideri, o criză de comunicare şi o criză de creştere. Criza de identitate are trei dimensiuni: culturală, geopolitică şi funcţională. *Dimensiunea culturală* angajează dilema „Europa religioasă sau

[11] D. Trenin, *passim.*

Europa laică", precum şi controversa între presupusa toleranţă creştină şi reprobatul fundamentalism islamic. Problemele legate de identitatea culturală sunt agravate de doctrina menţinerii prin metode artificiale a diversităţii (chiar şi cu preţul perpetuării decalajelor civilizaţionale), precum şi de incapacitatea de a concepe o Europă a minorităţilor în care convieţuirea interetnică iese din logica disputei dialectice între majoritate şi minoritate spre a urma paradigma multiculturalismului civic în cadrul unei naţiuni cosmopolite.

Dimensiunea geopolitică se referă la definirea hotarelor UE, problemă în relaţie directă cu magnitudinea ambiţiilor sale globale. Dacă Uniunea Europeană vrea să fie un jucător global ea va trebui nu doar să accepte, ci chiar să dorească a ajunge să se învecineze cu zonele marilor sfidări la adresa securităţii universale, precum Asia Centrală şi Orientul Mijlociu, precum şi să îşi întărească influenţa în lumea musulmană. În acelaşi timp este indispensabil, însă, să decidă şi până unde crede că se poate extinde spre a-şi pune de acord istoria cu geografia, respectiv aspiraţiile politice cu spaţiul coerent în care îşi exercită jurisdicţia şi ale cărui resurse naturale le controlează direct[12]. Intervenţia militară aeriană a unor state membre în Libia, în contextul aşa-zisei „Primăveri arabe", trebuie să fie un prilej de reflecţie în măsura în care demonstrează că o acţiune militară realtiv simplă în vecinătatea sa apropiată constituie o supraextindere în raport cu mijloacele sale. UE a fost, astfel, nevoită să apeleze la NATO pentru succesul acţiunii militare după care s-a dovedit incapabilă să gestioneze consecinţele civile ale intervenţiei (mai ales cât priveşte imigraţia ilegală, care o vizează direct şi exclusiv şi organizarea democraţiei locale prin instrumente "soft"). Toate acestea vorbesc despre vulnerabilităţile acţiunii externe a UE, dar şi despre slăbiciunile politicii sale de extindere (în special cu referire la Turcia, împinsă imprudent în dilema alegerii între integrarea europeană – inclusiv prin musulman-democraţie, şi revenirea la gloria otomană – la neo-otomanism)[13].

Dimensiunea funcţională / comunicaţională priveşte lipsa de transparenţă a relaţiei dintre acţiunea instituţiilor europene şi calitatea vieţii cetăţenilor europeni. Guvernele naţionale încearcă să treacă toate succesele UE în contul lor şi toate insuccesele lor în contul UE. Concurenţa benefică a agenţilor economici şi a cetăţenilor europeni pe piaţa unică este dublată de o nefastă concurenţă între statele-naţiune mânate de miopia egoismului naţional. În consecinţă, europeanul de rând vede în UE doar o clică de birocraţi profitori a cărei ineficienţă şi iresponsabilitate îl vulnerabilizează în faţa migraţiei afro-

[12] Adriana Berbec, *Reassessing European Union Limits: What Role for the New Regional Partnerships*, în **Romanian Journal of European Affairs**, Vol. 10, No. 2, June 2010, pp. 69-78.
[13] T. Ferenczi, *L'Union Européenne et ses voisins de l'Est*, în **Le Monde**, 30 august 2008, p. 2.

asiatice şi îl expun dumpingului social est-continental. Nevăzând valoarea adăugată adusă de instituţiile europene, el nu are motive sa fie loial acestora. Ideea europeană este astfel subminată de deficitul criteriilor de coeziune.

Criza de creştere are două aspecte. Pe de o parte, este vorba despre criza economică, ca urmare a refuzului de a asocia liberului schimb o politică economică şi socială comună. Fără a pune în comun resursele necesare investiţiilor în educaţie, cercetare (inclusiv progres tehnologic în domeniul militar), securitate energetică şi dezvoltarea infrastructurilor, precum şi fără a le utiliza potrivit unei strategii integrate, aşa-zisa solidaritate europeană rămâne o vorbă goală. Pe de altă parte, UE se confruntă cu incapacitatea instituţiilor sale, concepute pentru o confederaţie cu maximum cincisprezece state, de a lua decizii într-o formulă extinsă la douăzeci şi şapte de membri. Extinderea este obligatorie spre a permite transformarea „Europei - piaţa comună" într-o „Europă - putere globală" şi, totodată, posibilă în condiţiile post-bipolarismului. Ea impune, însă, şi adâncirea integrării, pe baza unui model post-westfalian, de tip federal. Actualele încercări de a crea o guvernare financiară unică la nivel european pot constitui embrionul unei integrări mai adânci a statelor membre, însă doar dacă nu se va rezuma exclusiv la zona Euro. Fără o federaţie pan-europeană capabilă a îmbina disciplina cu responsabilitatea şi solidaritatea cu subsidiaritatea, UE are numai trecut. Ideea unei Europe cu două viteze nu ar face decât să grăbească procesul de disoluţie a construcţiei europene şi de eşec al proiectului european[14].

Este de adăugat că dacă pe plan intern UE nu poate fi salvată de punerea intereselor comune europene sub tutela unui directorat franco-german, pe plan extern ea nu poate fi decât subminată de un parteneriat privilegiat germano-rus. Ambele tendinţe, având Germania în centrul lor, vorbesc despre o posibilă revenire a Berlinului de la ideea benefică a Germaniei europene la aceea periculoasă şi dovedit ca irealizabilă a Europei germane. Nu este doar datoria Germaniei, ci şi a tuturor membrilor UE să evite asemenea evoluţii / involuţii.

d. China

Nu poate fi terminată această trecere în revistă fără a ne referi pe scurt la China: o putere globală emergentă (după opinia unor analişti China ar fi ajuns deja la nivelul relevanţei globale) şi o putere în mod tradiţional neagresivă

[14] Adrian Severin, **Pledoarie pentru adevăr,** Editura MondoMedia – Institutul Ovidiu Şincai, Bucureşti, 2007, pp. 58-60.

("soft"). Ca o altă putere globală potenţial emergentă, UE – dependentă sub aspectul securităţii militare de puterea hard decadentă (în reflux) SUA şi sub aspectul securităţii energetice de puterea hard decadentă (în reflux) Rusia – este interesată de echilibrarea raporturilor globale de putere prin asocierea cu China, putere deopotrivă emergentă şi soft. La rându-i, China este interesată de o ordine mondială "armonioasă" care nu se poate realiza fără un tandem cu UE, apt să contrabalanseze politica americană şi cea rusă faţă de Beijing şi astfel să configureze paradigma securitară chino-americană şi cea chino-rusă pe linia coerenţei lor cu o ordine globală multipolară simetrică[15].

Cele două procese esenţiale care se consumă în prezent în China pe plan intern sunt realizarea unei dezvoltări economice durabile care să depăşească diferenţele masive de dezvoltare dintre est şi vest, pe de o parte, şi punerea în acord a deschiderii societăţii chineze spre capitalismul global cu reforma politică a statului comunist şi tradiţiile culturale confucianiste, pe de altă parte. Un asemenea efort nu poate şi nu trebuie să urmeze drumul parcurs de democraţiile euro-atlantice. Pe plan extern, China este gata să îşi asume răspunderi în măsura în care este acceptată ca actor egal în drepturi cu ceilalţi actori globali. În acest sens, paşii concreţi imediaţi ar fi recunoaşterea statutului de economie de piaţă funcţională pentru China, ridicarea embargourilor care interzic accesul Chinei la anumite tehnologii de vârf (în special cu caracter militar) şi renunţarea Occidentului la instrumentalizarea geo-politică a drepturilor omului în relaţia cu China.

Pericolul cel mai important pentru ordinea globală viitoare este ca asimetriile de putere, caracterizând prezenta dezordine mondială, să se exprime de o manieră care să împingă puterea globală emergentă chineză către un model de dezvoltare de tip naţionalist (după modelul euro-atlantic). O Chină naţionalistă riscă să epuizeze resursele naturale ale planetei în cadrul unei politici de dezvoltare guvernate de ideea rivalităţii globale, iar nu de aceea a sustenabilităţii, şi să submineze securitatea şi stabilitatea globală în siajul strategiilor confruntaţionale cu ceilalţi actori globali. În acelaşi timp, o asemenea logică, încurajând şi un militarism chinez, va dezechilibra China pe plan intern cu efectul de a o face şi mai puţin predictibilă în relaţiile externe.

Derapajul naţionalist al Chinei nu poate fi evitat prin politici de îngrădire a acesteia, prin izolarea ei sau prin exercitarea de presiuni pe o temă sau alta. Emergenţa Chinei ca actor relevant într-o ordine globală, care este *in statu nascendi*, nu poate fi oprită[16]. Întrebarea este doar, cum va arăta această nouă

---

[15] Zbigniew Brzezinski, **Marea tablă de şah. Supremaţia americană şi imperativele sale geostrategice**, traducere de Aureliana Ionescu, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000, pp. 170-174.

[16] **Ibidem**, pp. 176-177.

putere globală? Pentru ca răspunsul să fie consonant cu nevoia unei ordini multipolare simetrice şi neconflictuale este important ca ascensiunea Chinei să aibă loc cu asistenţa celorlalte puteri (prezente, emergente sau decadente), iar nu împotriva lor.

Scenarii privind transformările sistemului internaţional

Sfârşitul oricărei ordini anunţă o nouă epocă de incertitudine şi chiar de dezordine. Teza de la care această lucrare pleacă este că etapa sistemului unipolar este în mod structural depăşită. Perspectivele nu sunt, însă, deloc clare. Nu este vorba în mod esenţial de o criză a definirii obiectivelor (Europa, Rusia, China şi chiar o anumită parte din elita SUA acceptă sau doresc o ordine pluricentrică, teoretic mai stabilă), ci de o derută cu privire la alegerea mijloacelor pentru atingerea acestora şi, subsecvent, cu un blocaj referitor la evaluarea şi acceptarea costurilor implicate de folosirea respectivelor instrumente. În cele ce urmează examinăm câteva din scenariile privind transformarea sistemului internaţional.

a. Revenirea (temporară) la unipolarism

Deşi criza georgiană din 2008, coroborată cu starea economică din Statele Unite, cu situaţia politico-militară din Afganistan şi Irak şi, mai ales, cu degradarea globală a încrederii în simbolurile americane, ne îndreptăţesc să credem că avem de-a face cu încheierea ciclului american în relaţiile internaţionale. Totuşi, puterea Statelor Unite este încă mult mai mare în comparaţie cu a oricărui alt competitor individual. Economia americană este deocamdată mai mare decât cea a Chinei şi comparabilă cu economia Uniunii Europene, în ansamblu, chiar dacă în ultimul deceniu şi datoriile SUA au devenit imense. Statele Unite au capabilităţi militare superioare tehnologic şi cantitativ atât faţă de Rusia, cât şi faţă de China. Sistemul educaţional şi de cercetare nord-american este în continuare cel mai performant din lume. Acestea sunt doar câteva din argumentele care ar putea fi folosite de elita politică a SUA pentru a încerca menţinerea supremaţiei globale.

Redeşteptarea imperialismului rusesc ar putea fi şi ea un factor pentru reabilitarea unipolarismului. Speriată de puterea şi apetitul agresiv regăsite ale Rusiei, UE ar putea fugi iarăşi către SUA, cerându-i să refacă echilibrul european şi, în acest scop, supunându-se conducerii lor. Nu mai puţin China, o putere globală emergentă, ar putea redescoperi faptul că o *pax americana* este preferabilă unei hegemonii ruseşti. Ţinând seama, totuşi, de slăbiciunile

structurale ale Federaţiei Ruse (descreşterea demografică nefiind dintre cele mai nesemnificative) este mai probabil că atât UE, cât şi China, India, Japonia etc. vor încerca alte soluţii înainte de a îmbrăţişa unipolarismul.

b. Reînvierea „Războiului Rece"

Se vorbeşte despre începutul unui nou Război Rece. Este greşit. Războiul Rece s-a purtat între două blocuri constituite pe baza unor ideologii opuse. În ceea ce o priveşte, lumea de azi – sau măcar principalii săi actori – stă pe o temelie ideologică esenţialmente comună. Olimpiada de la Beijing şi Expoziţia mondială de la Shanghai au arătat că nici măcar China nu mai este comunistă în sensul marxist-leninist al termenului. Chiar dacă, în planul politicii reale, democraţiile diferă – America, UE, Rusia, Japonia etc. oferă imaginea unui sistem cu geometrie variabilă, alăturând democraţii conservatoare, liberale şi controlate, plebiscitare, reprezentative şi directe, pluraliste şi monopartide etc., dezbaterea ideologică nu mai îmbracă forma confruntării şi nu mai priveşte principiile, ci se rezumă la nuanţe.

Războiul Rece, în forma unui conflict bipolar, este imposibil şi pentru că după 1989 formarea unor poli de putere regională s-a accelerat: China a devenit un competitor cu adevărat global, iar India aspiră şi ea la acest statut. Chiar statele europene, reunite în cadrul Uniunii Europene, altădată legate foarte strâns de SUA, aspiră la dobândirea rolului de actor global. Mai degrabă decât să ducă la prăbuşirea UE, actuala criză economică globală poate determina, prin adâncirea integrării, naşterea Statelor Unite ale Europei. Într-o lume puternic interconectată nu mai este posibil un Război Rece global, dar sunt previzibile conflicte regionale în care ar putea fi utilizate elemente din recuzita Războiului Rece clasic.

c. Conflictul fierbinte

Potrivit unor aprecieri, dezordinea post-unipolară se va concentra într-o conflagraţie fierbinte, opunând pe principalii actori globali şi regionali, în special SUA şi Rusia[17]. Este improbabil. Dacă Războiul Rece, dar şi războaiele mondiale care i-au premers şi în care şi-a găsit originea, au lăsat o moştenire intelectuală importantă, aceasta se referă la convingerea marilor puteri că trebuie să evite confruntarea directă. Respectiva convingere este parte a culturii politice contemporane. Nu războiul este exclus, ci războiul nemijlocit

[17] Robert Gilpin, **Război şi schimbare în politica internaţională**, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2000, pp. 26-30.

între principalii operatori ai ordinii – sau dezordinii – mondiale. Micii operatori se pot încăiera întrucât ştiu că marii gardieni ai lumii - neputând îngădui ca vreunul dintre combatanţi să fie complet exclus din jocul de putere şi din mecanismul global de contraponderi - nu vor lăsa să se ajungă la anihilarea totală a vreunuia. Oricât de aspră va fi confruntarea lor retorică, SUA şi Rusia vor căuta să păstreze echilibrul între ele; un echilibru dinamic, este adevărat, dar echilibru. Prinsă între exigenţele euro-atlantice şi sfidările euro-afro-asiatice, UE va refuza să se lase antrenată de obsesiile confruntaţionale ale unora dintre noii săi membri răsăriteni, inspirate de o nefericită rusofobie care, este adevărat, le-a fost băgată în oase cu vârful baionetei şi imprimată în suflet cu şenila tancurilor. Superputerile emergente, precum China, ştiu că şansa lor istorică ţine, nu de creşterea cheltuielilor militare, ci de creşterea puterii economice care, la rândul ei, depinde de evitarea războiului.

Tot atât de adevărat, însă, este faptul că, dacă analizăm bugetele de apărare ale Statelor Unite, Rusiei şi Chinei vom constata că acestea au crescut constant în ultimul deceniu. Guvernele ţărilor respective au investit o parte însemnată din rezultatele creşterii economice în tehnologia militară iar SUA, în plus, în purtarea războaielor din Afganistan şi Irak. Chiar dacă puterea militară nu este folosită în mod direct pentru sporirea bogăţiei marilor puteri, sau pentru soluţionarea directă a disputelor lor, componenta „*hard power*" rămâne un factor important pentru negocierea contractelor economice şi strategice, sau pentru asigurarea condiţiilor psihologice favorabile unei activităţi economice mai intense. Absenţa sau prezenţa unei componente semnificative de „*hard power*" determină modalitatea în care un stat/actor internaţional este considerat slab sau puternic, apt sau inapt pentru apărarea intereselor sale şi promovarea priorităţilor sale în lume, sensibil sau insensibil la anumite provocări, ameninţări sau oportunităţi, activ, reactiv sau pasiv în relaţiile cu alţii. În ciuda probabilităţii scăzute de a asista la conflicte fierbinţi de mare amploare, puterea miliară va rămâne un test esenţial în stabilirea ierarhiei rolurilor globale iar simetria de putere între actorii globali va influenţa stabilitatea ordinii globale, inclusiv natura, amploarea şi evoluţia confruntărilor militare periferice.

În măsura în care echilibrul puterii militare înseamnă stabilitatea păcii, acumularea acestei puteri măreşte pericolul de război şi, în acelşi timp, grevează asupra dezvoltării generale şi, deci, a puterii societăţilor care alocă excesiv de multe resurse pentru securitatea militară în raport cu cele rezervate securităţii economico-sociale; mai ales în contextul crizei financiare actuale. Pe termen lung, unii poli de putere actuali pot să decadă din această cauză. Conştientizarea unei asemenea evoluţii a condus şi va conduce la

negocierile de dezarmare, limitare a armamentului şi neproliferare, ceea ce va reduce, în ultimă instanţă, riscul unui nou conflict fierbinte la scară planetară. De aceea credem că structurarea dezordinii post-unipolare actuale nu va conduce spre strategia conflictelor fierbinţi. Se pune întrebarea dacă proliferarea armei atomice, aşa cum s-a întâmplat în timpul Războiului Rece, va face mai puţin probabil un conflict global, ţinând cont de ameninţarea distrugerii reciproce?[18] Chiar de ar fi aşa, sub umbrela ameninţării atomice va rămâne încă posibilă proliferarea conflictelor economice (tarife vamale prohibitive, naţionalizări, şantajul asupra operatorilor economici ai altor state ş. a.).

Pe de altă parte nu putem ignora faptul că efectele stabilizatoare ale „echilibrului terorii" au fost posibile într-o lume relativ raţională în care confruntarea ideologică nu a fost dublată de o confruntare culturală. Cu alte cuvinte, ambele blocuri ideologice în conflict aparţineau aceluiaşi tip de cultură având viaţa ca valoare fundamentală; prin urmare caracterizată de respectul vieţii sau, cel puţin, de teama de moarte. „Echilibrul terorii" funcţionează numai dacă funcţionează şi mecanismul autoreţinerii (autocenzurii). Or, în condiţiile înmulţirii deţinătorilor de armament nuclear, dintre care unii aparţin unor culturi exaltând primatul morţii asupra vieţii, „disciplina nucleară" din trecut pare a fi pusă în viitor sub semnul îndoielii. Oricum, aceasta nu neagă improbabilitatea unei (pseudo)„ordini" bazate pe conflicte fierbinţi, întrucât o conflagraţie nucleară duce la sfârşitul oricărei ordini şi a oricărei dezordini în acelaşi timp, trimiţându-ne eventual înapoi la dezordinea primordială, deci, în afara istoriei.

d. „Concertul puterilor"

Revenirea la bipolarism ar echivala cu revenirea la echilibrul terorii. Revenirea la unipolarism ar echivala cu revenirea la haosul produs de arbitrariul unei lumi asimetrice. Revenirea la sistemul „concertului naţiunilor (puterilor)" care a garantat *status-quo*-ul politic şi echilibrul de putere mondial între 1815 şi 1914[19], printr-un mecanism de Congrese, Conferinţe şi Alianţe (Congresul de la Viena – 1815, Conferinţa de la Paris – 1856, Congresul de la Berlin – 1878, Conferinţa de la Bucureşti – 1913, respectiv Sfânta Alianţă, Antanta, Tripla Înţelegere) a devenit imposibilă din două cauze principale: globalizarea şi democratizarea (relaţiilor internaţionale). Istoria – în sensul de realitate construită politic – a devenit cu adevărat universală.

[18] John J. Mearsheimer, **The Tragedy of Great Power Politics,** W. W. Norton & Company, New York and London, 2001, pp. 130-133.
[19] Henry Kissinger, **Diplomaţia**, Editura All, Bucureşti, 2007, pp. 78-102.

Cele câteva puteri europene, euro-atlantice sau euro-asiatice nu pot să mai controleze ansamblul proceselor politico-economico-sociale la scara unei omeniri populate şi fragmentate într-o puzderie de state suverane mari, mijlocii şi mici, independente şi interdependente, în acelaşi timp. Ca să nu mai vorbim de incapacitatea statelor individuale sau chiar a coaliţiilor de state de a disciplina mişcarea actorilor globali nestatali – crima organizată, oligarhia societăţilor transnaţionale, instituţiile finanţatoare internaţionale cu birocraţia lor autonomizată, mass-media internaţională cu abuzul ei de libertate a expresiei. *Geografia politică nu mai este euro-centrică şi nici atlanto-centrică.* „Conferinţele de pace" nu mai pot redesena pur şi simplu frontierele, potrivit inspiraţiei câtorva jucători majori, asociaţi după nevoile balanţei de putere.

e. Apolarismul sau pluripolarismul neconvenţional / transnaţional asimetric

Sistemul internaţional actual poate fi caracterizat drept un apolarism instabil, pentru că este nereglementat. Nu este vorba doar despre absenţa regulilor funcţionale codificate în dreptul internaţional, ci de acel ansamblu de mecanisme de operare în sistemul internaţional, determinate de realitatea dispersării şi codependenţei puterii. Dacă în prima parte a secolului al XX-lea aveam o distribuţie multipolară a puterii, urmată de ascensiunea unui sistem de relaţii internaţionale dominat de două superputeri, principala caracteristică a relaţiilor internaţionale la începutul secolului al XXI-lea este apolaritatea: o lume dominată nu de unul, două sau mai multe state, ci de zeci de actori cu putere diferită[20].

La o primă vedere, lumea de astăzi pare să fie multipolară. Principalele puteri (China, Uniunea Europeană, India, Japonia, Rusia şi Statele Unite), combinate, reunesc cam jumătate din populaţia globului, 75% din PIB-ul global şi 80% din cheltuielile destinate apărării. Totuşi, aparenţele sunt înşelătoare. Lumea de astăzi diferă substanţial de ceea ce numim un sistem multipolar clasic, pentru că observăm o dispersare fără precedent a puterii către numeroşi centri de putere, dintre care doar o mică parte sunt state. Autoritatea şi puterea statelor este astăzi împărţită cu actorii principali ai globalizării: organizaţii globale şi regionale, ONG-uri, corporaţii internaţionale.

---

[20] Richard Hass, *The Age of Nonpolarity – What will follow US Dominance*, în **Foreign Affairs**, Vol. 87, No. 3, May-June 2008, pp. 44-56.

Lumea apolară este şi o consecinţă a fenomenului de globalizare. Aceasta consolidează apolaritatea în două feluri: o mare parte dintre fluxurile transfrontaliere se desfăşoară în afara controlului guvernelor suverane şi, de cele mai multe ori, fără ştiinţa acestora, diluând astfel influenţa marilor puteri. În egală măsură, globalizarea sporeşte puterea actorilor nestatali: exportatorii de energie, organizaţiile teroriste, firmele multinaţionale, dar şi media sau birocraţia organizaţiilor internaţionale. Este din ce în ce mai evident faptul că a fi astăzi cel mai puternic stat nu echivalează cu a deţine un monopol, fie el şi relativ, asupra puterii politico-militare. Este foarte uşor pentru indivizi şi grupuri private să acumuleze şi să exercite o putere substanţială. Doctrina drepturilor omului, precum şi cea privind drepturile minorităţilor (această din urmă expresie a eşecului cunoscut de proiectul politic al statelor naţiune, proiect privind crearea de suprastructuri politice pe baze neafectate de segregare identitară, dar şi cauză a respectivului eşec prin fragmentarea respectivelor state) au dat naştere, la rândul lor, unor subiecţi de drept internaţional nestatali care adesea – inclusiv prin mobilizarea şi manipularea opiniei publice – influenţează evoluţii dramatice la scară mondială.

Dezordinea globală are nevoie de a fi structurată, deoarece lăsată în voia propriilor sale tendinţe, o lume apolară va deveni cu timpul haotică. Legea entropiei ne spune că sistemele formate dintr-un număr mare de actori tind spre dezordine, în absenţa unei intervenţii din afară. Devine astfel imperativă identificarea sau construirea polilor lumii. Este vorba, însă, de poli de iradiere şi nu de constrângere. *Aceşti poli (cu acţiune regională şi viziune globală) îşi bazează puterea pe ofertă – adică pe solidaritatea pe care o pot garanta, iar nu pe coerciţie – adică pe resursele pe care le pot confisca*. De asemenea, ei trebuie să se caracterizeze printr-un dublu echilibru: echilibrul inter-polar privind resursele pe care le mobilizează şi controlează şi echilibrul intra-polar între obligaţiile regionale pe care fiecare şi le asumă şi drepturile pe care le obţine. Din experienţele trecutului ar trebui sintetizat, astfel, modelul unei ordini a globalismului multipolar caracterizat de simetria polilor, acţionând printr-un mecanism al solidarităţii şi subsidiarităţii globale.

Ne putem întreba dacă amestecul de factori convenţionali şi neconvenţionali care influenţează evoluţiile globale prezente va avea sau nu un impact asupra caracterului şi importanţei alianţelor. În trecut, alianţele au fost esenţiale pentru determinarea şi conservarea echilibrului de forţe şi, în consecinţă, pentru securitatea şi stabilitatea lumii. Este de imaginat că, de acum, sub dubla acţiune a globalizării şi regionalizării – respectiv a concurenţei exercitate de structurile de putere supranaţionale şi de cele subnaţionale –, alianţele îşi vor diminua mult din importanţa actuală şi îşi vor

modifica modul de operare. Cu atâtea variabile în joc, funcţionând după logici şi cu sensibilităţi diverse, circumscrise de fenomenul intersecţiei asimetriilor, predictibilitatea sfidărilor, anticiparea conţinutului concret al obligaţiilor funcţie de probabilitatea producerii riscurilor asumate şi conservarea raţiunilor care motivează solidaritatea, în mod tradiţional fundament al trăiniciei alianţelor, acestea vor fi repuse mereu sub semnul incertitudinii. Dincolo de acest proces de natură a afecta încrederea fără de care nici o coaliţie nu se poate constitui şi nu poate funcţiona eficient, ideea antantelor inter-statale va fi descurajată de incapacitatea actorilor naţionali de a asigura o guvernare trans-naţională eficientă. Raporturile dintre state vor fi, de aceea, din ce în ce mai selective şi mai conjuncturale. Va fi mai greu să operăm clasificări riguroase de tipul state adversare-state aliate; vom avea situaţii în care anumite state vor coopera, dar şi momente în care se vor afla pe poziţii complet divergente. Creşte importanţa consultărilor, dar în primul rând a abilităţii de a construi coaliţii flexibile, coaliţii ale contextului, cum ar fi BRICS, Cooperarea Economică Asia-Pacific sau G20.

Situaţia României

Globalizarea accentuează, printre altele, două fenomene mergând aparent în contra curentului şi anume: creşterea în semnificaţie a contiguităţii teritoriale din perspectiva capacităţii de manevră strategică; adâncirea şi accelerarea integrării regionale. Ce concluzie ar putea trage de aici o Românie din vecinătatea Rusiei şi devenită membru cu drepturi depline al NATO şi UE? Ca ţară de flanc a NATO, România se întâlneşte cu Rusia (şi CSI) de-a lungul unei linii de demarcaţie a cărei natură (linie de conflict sau linie de cooperare) rămâne, încă, de definit. Evenimentele recente din Republica Moldova şi Ucraina sunt o dovadă că bătălia rămâne încă deschisă, deşi Rusia şi-a afirmat deja interesul preferenţial pentru această zonă.

În raport cu NATO, puterea militară a Rusiei este mică. În această slăbiciune se găseşte, însă, paradoxal, avantajul Moscovei. Ea nu mai este ameninţarea coagulantă de altă dată. Confruntată cu slăbiciunea Rusiei, coeziunea internă a NATO slăbeşte. Alianţa se transformă într-o organizaţie politică, în condiţiile în care liderul ei, America, îşi pierde utilitatea politică de apărător al democraţiei. O atare restrângere îi împinge pe principalii aliaţi europeni din NATO, în contrapondere, spre o apropiere de Rusia, care deţine resurse naturale importante pentru momentul de criză economică în care ne aflăm.

Pentru America, a ţine Europa departe de Rusia este important, dar tot mai greu realizabil. Pentru Europa, evitarea „încercuirii" ruso-americane este

vitală. Pentru Rusia, cooperarea tactică cu Europa este utilă în realizarea echilibrului strategic cu SUA. Sub aspect geografic, România se află în punctul de intersecţie a acestor vectori de interes politic. În Eurasia, Rusia este cea mai bine plasată spre a lucra la modernizarea fostelor republici sovietice a căror independenţă pare a fi plătită cu inerţia autoritarismului sovietic. De asemenea, ea poate deveni un protector al lumii musulmane care, discriminată sau abandonată de SUA, va fi atrasă de spiritul multilateralist şi egalitarist rusesc. Astfel, Moscova ar fi un factor regulator al fundamentalismului islamic, demotivându-i isteria altfel alimentată de izolare şi lipsa de alternative.

În atari circumstanţe, spre a evita lupta pe mai multe fronturi, Europa îşi va deschide porţile în faţa Rusiei (aşa cum Bismarck a făcut-o în secolul al XIX-lea şi De Gaulle în secolul al XX-lea). Spre a nu se vedea marginalizate şi izolate faţă de centrul de atracţie al Eurasiei, SUA, acceptând să redevină o putere alături de altele, statele europene vor încerca, la rândul lor, o „Antantă cordială" cu Rusia (aşa cum a făcut-o Eduard al VII-lea al Angliei cu rivalul ereditar francez, de teama Germaniei, la începutul secolului al XX-lea). Până atunci, însă, Moscova va dori, desigur, să arate că poate fi un vecin incomod dacă nu i se oferă şansa de a fi un partener util. În acest scop, ea va căuta să obţină victorii demonstrative împotriva unor „inamici de serviciu" slabi din vecinătatea sa apropiată. România, cu slăbiciunile ei structurale, este un „caz-şcoală" ideal într-o asemenea strategie periferică. Dacă va fi aleasă ca „inamic euro-atlantic", ea va suporta toate dezavantajele unui alt „Război Rece", de la invazia serviciilor secrete, la acţiunile de diversiune şi destabilizare internă (inclusiv agitaţia autonomistă a minorităţilor şi neliniştile sociale) şi la stimularea rivalităţilor cu vecinii (inclusiv cei ce sunt membri NATO şi UE).

Iată de ce România nu se mai poate complace în actuala apatie faţă de Moscova, trăind cu iluzia că, integrată în NATO sau UE, poate discuta în termenii Războiului Rece. Ignorarea nu este o opţiune, după cum a miza totul pe o integrare în opoziţie cu Rusia ar fi o politică defazată faţă de mersul istoriei.

România nu poate risca să rămână în afara jocului după realizarea unei înţelegeri între Rusia şi Occident, nici ca până atunci să fie terenul unui război demonstrativ între acestea. Ea trebuie să dezvolte o politică raţională şi constructivă cu Rusia, ale cărei fructe să apară înainte ca parteneriatul acesteia cu SUA şi UE să prindă viaţă. Relaţia cu Rusia este cu atât mai importantă cu cât SUA nu au cum oferi României protecţie strategică absolută (în ciuda amplasării scutului anti-rachetă la Deveselu), iar UE nu este gata să o accepte printre membrii săi influenţi. Dacă nu va pleda pentru o atare politică în cadrul alianţelor sale euro-atlantice şi nu o va aplica în vecinătatea

sa euro-asiatică, în locul păcii, inevitabil, va avea războiul, de orice natură ar putea fi acesta.

În paralel, România va trebui să redescopere know-how-ul relaţiei strategice privilegiate cu China. Pe o atare cale ea ar putea contribui la construcţia viziunii asupra unei noi ordini globale. În acelaşi timp şi în acelaşi sens România va trebui să degajeze o viziune proprie şi să lanseze o acţiune eficientă (inclusiv pe calea creşterii prezenţei românilor şi influenţei lor în cadrul instituţiilor europene) cu privire la viitoarea construcţie europeană pe linia edificării Statelor Unite ale Europei (adică a unei Europe politice unite care să poată fi deopotrivă garant al securităţii personale şi sociale, naţionale şi internaţionale a cetăţenilor săi).

Concluzii

Pacea nu se reduce la absenţa războiului. Dezordinea de după unipolarism nu este o formă a păcii. Ea este un ansamblu haotic de confruntări geopolitice la nivel global, care au loc între centre de putere asimetrice şi cu identitate fluctuantă, într-un mediu internaţional nereglementat (căci vechiul drept internaţional, chiar dacă nu a primit certificat de deces, este în moarte clinică, iar ordinea economică neo-liberală nu mai corespunde sfidărilor actuale) în care unilateralismele intră spontan în coliziune. Căutarea echilibrului este o tendinţă firească a oricărei entităţi. Găsirea lui pe cale naturală într-o lume cu structuri asimetrice presupune încercări şi reiteraţii dureroase multiple, succesul final integrând suma unor eşecuri tragice. Alternativa este un proces politic negociat şi condus, care să îi implice în fiecare din fazele sale, pe toţi actorii globali, regionali şi locali interesaţi.

Obiectivul actorilor internaţionali (al Uniunii Europene, în ceea ce ne priveşte) ar trebui să fie gestionarea macro-echilibrelor dinamice prin politici flexibile de concentrare a resurselor, cu scopul de a ordona acţiunea factorilor statali şi nestatali, politici şi apolitici. În acest sens se impune o redefinire a conceptelor de „*echilibru*" şi de „*resurse*". Astfel, echilibrul nu mai poate fi conceput în statică, ci numai în dinamică, ca mecanism al conservării macroproporţiilor în condiţiile schimbării permanente a valorilor puse în balanţă. Pe cale de consecinţă, valoarea resurselor va fi dată de măsura în care acestea *răspund nevoilor de adaptabilitate* la exigenţele unui mediu în schimbare. Întrucât, însă, fără coerenţă şi predictibilitate nu există încredere, iar fără încredere nu există cooperare şi securitate, va fi esenţial să se răspundă întrebării „cum poţi fi flexibil rămânând coerent?", precum şi celei „cum poţi fi dinamic şi adaptabil rămânând predictibil?".

Identificarea soluţiilor este un proces complex şi dificil, deoarece implică provocări de ordin axiologic, conceptual şi, nu mai puţin important, al realismului propunerilor. Reorganizarea sistemului internaţional trebuie realizată, din perspectiva noastră, plecând de la valorile pe care dorim să le apărăm. Sistemul internaţional post-unipolar trebuie să asigure o securitate economico-socială cât mai mare pentru cât mai mulţi oameni, stabilitate şi predictibilitate, evitarea războaielor. De asemenea, ansamblul de reguli efective care ar trebui să guverneze sistemul internaţional trebuie să asigure prezervarea echilibrului ecologic, deoarece intrarea pe panta încălzirii ireversibile a Planetei va pune toate statele în situaţia de a nu avea instrumente de apărare eficiente împotriva consecinţelor creşterii temperaturii globale cu 4 grade Celsius (de exemplu, deşertificarea unor zone largi, reducerea spaţiului de habitat, apariţia unor noi boli, foamete şi migraţie masivă, generatoare de conflicte). Lumea se află într-o situaţie inedită, în care trebuie organizat transferul cu cât mai mici costuri de la ordinea unipolară, fără a avea precedente în istorie pentru organizarea paşnică a unui atare proces. Dilemele epistemologice sunt semnificative, deoarece majoritatea conceptelor cu care operează teoria relaţiilor internaţionale sunt realizate în epoca războiului rece. Vechile concepte juridice şi economice vor trebui, astfel, adaptate la noile realităţi.

Atunci când, la sfârşitul anilor `60 ai secolului trecut, după experienţa Războiului de şase zile şi cea a „Primăverii de la Praga", cele două blocuri adverse în Războiul Rece au constatat că nu pot controla perfect disidenţele interne şi nici nu pot sprijini eficient disidenţele din tabăra adversă, s-a ajuns la concluzia că inamicii trebuie să se întâlnească spre a negocia, dacă nu pacea, cel puţin un cvasi-armistiţiu, precum şi regulile luptei, astfel încât fiecare să poată urmări obţinerea câştigurilor dorite fără a periclita esenţial existenţa şi proiectele celuilalt. O pace rece era preferabilă unui Război Rece. Aşa s-a ajuns la Actul Final de la Helsinki şi la ceea ce s-a numit „destindere". Acesta a fost un mecanism complex pentru garantarea echilibrului universal al puterilor adverse, în condiţiile în care dinamica fiecăreia în promovarea intereselor specifice nu a fost oprită. Experienţa Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa ar trebui să-i inspire pe cei care caută acum cu responsabilitate şi realism să transforme noua „supă primordială" reprezentată de dezordinea consecutivă unipolarismului eşuat, într-o ordine globală nouă. Întrucât de undeva trebuie început şi, ţinând seama că iniţiativele grandioase riscă să nu depăşească fazele pregătitoare, s-ar putea imagina o „conferinţă-pilot" care să includă cercul actorilor principali. Indiferent de opţiune, invitarea tuturor membrilor permanenţi ai Consiliului de Securitate al ONU – spre a se asigura şi participarea Chinei – este

obligatorie, alături de includerea noilor puteri emergente, reprezentate de BRICS, dar şi a puterilor economice regionale prezente în cadrul G20.

O asemenea conferinţă internaţională ar trebui să redefinească principiile de bază ale dreptului internaţional, economiei şi relaţiilor internaţionale, în condiţiile în care cele introduse în Carta ONU, tratatele cu vocaţie universală şi Actul final de la Helsinki nu mai funcţionează. Egalitatea suverană, neamestecul în treburile interne, nerecurgerea la forţă şi proporţionalitatea reacţiei faţă de ameninţări sau agresiuni, au fost subminate: prin recunoaşterea unor entităţi nestatale (persoane fizice sau comunităţi umane – titularii „drepturilor omului" sau cei ai „drepturilor minorităţilor") ca subiecţi de drept internaţional, practic purtători de suveranitate; prin afirmarea unui drept la intervenţie (nu numai în scopuri umanitare, ci şi pentru raţiuni de securitate ţinând de natura unor regimuri politice); prin formularea unor doctrine neo-conservatoare precum cea a „loviturii anticipative" (sau „preventive") etc. Dreptul la autodeterminare, înainte recunoscut exclusiv popoarelor, a fost extins nu numai la minorităţi, ci şi la comunităţi cu identitate civic-culturală discutabilă. Securitatea nucleară nu mai este apărată prin caracterul închis al clubului puterilor îndreptăţite a deţine arma nucleară, progresul şi globalizarea tehnologică făcând ca de capacitatea de a accede la acest tip de armament să beneficieze, în fapt, state din afara clubului şi chiar persoane private. În acelaşi timp, persistenţa unor zone importante în afara controlului fiscal al autorităţilor alese în mod democratic nu poate decât mări riscul apariţiei unor crize economice de durată. În faţa acestor evoluţii, revenirea la preceptele dreptului postbelic şi ale ordinii bipolare nu este o soluţie realistă. Păstrarea regulilor şi practicilor impuse de unipolarism, mai ales în lipsa unui jandarm global ascultat, respectat, luminat, democrat şi responsabil (figură imposibil de realizat) nu este, însă, nici ea admisibilă.

Soluţia pare a fi, în condiţiile imposibilităţii de a mai apela la vechea filosofie a alianţelor tradiţionale, constituirea unor democraţii transnaţionale capabile să pună în sincronie geografia cu istoria (la nivel regional) şi să concilieze globalizarea cu regionalizarea, salvând totodată ceea ce este pozitiv în experienţa naţională, inclusiv securitatea socială. Alianţele cu geometrie variabilă a acestor poli de putere relativ simetrici sau, în orice caz, cu capacitate competitivă globală, va crea mecanismul de contraponderi apt să garanteze echilibrul, securitatea şi stabilitatea universale. Odată adoptată o astfel de cale, vor putea fi operate schimbările fundamentale necesare în concepţia politicilor comprehensive de securitate.